

Jog

történeti szemle

2006
1. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

A „szent hatalom”-ról
és gyakorlásáról

A börtönrendszerek
és a börtönépítészet

Csizmadia Andor,
az ember és tudós

Büntetőjogászok
és jogtörténészek
konferenciája

Kézikönyv a dualizmusról

Az angolszász
büntetőeljárás gyökerei

Mao Zedong (Mao Ce Tung)

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- Szente Zoltán: A közép- és kelet-európai országok alkotmányfejlődésének fő jellemzői 1945 – 19891
Szuromi Szabolcs, Anzelm O. Praem.:
A „szent hatalom”-ról és gyakorlásáról alkotott koncepció sajátosságai 1073 és 1303 között12

MŰHELY

- Albert Albert: II. József Tűzrendészeti Pátense, avagy egy korszakos norma a XVIII. századból16
Jordán Gyula: Az igazságszolgáltatás egyes kérdései Kínában Mao alatt25
Németh László: Ügyvédek Zalában 1850 – 187532
Szádeczky-Kardoss Irma: Öt Árpád-kori oklevél bürokratikus és egyéb tanulságai43

ELŐADÁS

- Mezey Barna: A börtönrendszerek és a börtönépítészeti a 19–20. századforduló idején48
Szendrei Géza: Felkelést serkentő vádirat – II. Rákóczi Ferenc51

FORRÁS

- Gyekiczky Tamás: Levéltári iratok a területi bíráskodás bevezetéséhez 1951–195457

ARCKÉPCSARNOK

- Ruszoly József: Csizmadia Andor, az ember és tudós emlékeimben és leveleiben75

SZEMLE

- Büntetőjogászok és jogtörténészek konferenciája – Deres Petronella78
Szeminárium a jog alapjairól Frankfurtban – Davidovics Krisztina82
Ügyvédek a Harmadik Birodalomban – Interjú Prof. Dr. Hinrich Rüpinggel, a Hannoveri Egyetem
Professzorával – Barna Attila83
Werbőczy-forrást avattak Mátraalmáson – Katona Viktória86
Várospolitikai és gazdaságpolitika – Völgyesi Levente87
Egy nagy államférfi öregkora – Révész T. Mihály88
Kézikönyv a dualizmusról – Szabó Szilárd90
Források a VIII–IX. századi Bajorországból – Galántai Erzsébet92
Az angolszász büntetőeljárás gyökerei – Papp László94
A sissachi hóhérmúzeum – Frey Dóra96
HÍREK97
Kötetünk szerzői100

Magyar Tudományos Akadémia Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

Címlapkép: *Mao Ce Tung* (1893–1976)

A Kínai Kommunista Párt alapítója, titkára, majd elnöke, a Kínai Népköztársaság elnöke.

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallin), Dr. Günter Jerouschek (Jena),
Dr. Srdan Sarkić (Novi Sad), Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Kosice)

Szerkesztőség: Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Dr. Tóth Béla

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. II. em. 211. Tel./Fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke
és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Nyomda: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7.

A KOMMUNISTA ALKOTMÁNYOK ELSŐ GENERÁCIÓJA ÉS A NÉPI DEMOKRÁCIÁK ALKOTMÁNYOS RENDSZEREINEK KÖZÖS VONÁSAI

Az 1940-es évek második felétől Közép- és Kelet-Európában kialakult kommunista típusú politikai rendszerek korai formájának állama az ún. népi demokrácia volt, amelynek igen hamar sajátos államjogi-alkotmányos struktúrái jöttek létre a régió valamennyi országában. Közép- és Kelet-Európában az alkotmányos formák kialakításának, illetve magának az alkotmányozásnak a fő funkciója elsősorban az volt, hogy legitimitást biztosítson az újonnan kialakult hatalmi monopóliumnak, és a jog eszközeivel is intézményesítse a szovjet típusú hatalomgyakorlás rendszerét.

Az európai alkotmánytörténetben külön fejezet illeti a népi demokratikus államok 1940-es évek végi alkotmányos fejlődését, részben mert az olyan önálló irányítást képvisel, mely a korábbi konstitucionalizmus számos intézményét és elvét vetette el és cserélte fel újakkal, részben mert egy egész országcsoporthoz, illetve a kontinens egy jelentős része hasonló közjogi megoldásokat alkalmazott, ami évtizedekre meghatározta e régió alkotmányos berendezkedését.

Ezekben az országokban valójában az alkotmányjogi kereteket és megoldásokat illetően – az életviszonyok számos egyéb területeihez hasonlóan – egyfajta integráció figyelhető meg, amelynek több sajátossága volt. Először is, nem téveszthetjük szem elől, hogy a közjogi fejlődés hasonlóságai nagyrészt külső és belső kényszekből, s csak nagyon kis mértékben az érintett népek szabad akaratából származtak. A közjogi viszonyok alakulásának párhuzamosságai, és azok következményei különösen azért érdekesek, mert az azonos vagy hasonló elveket, intézményeket és megoldásokat olyan államokban alkalmazták, amelyek korábban jelentősen eltérő politikai és jogi környezetet és kultúrát alakítottak ki. Hasonló mintákat használtak tehát különböző társadalmi viszonyokra, s minden országban többé-kevésbé egységes politikai ideológiát és hatalomgyakorlási módszereket alkalmaztak.

A népi demokráciák alkotmányfejlődése szempontjából ezért az első fontos sajátosság a nemzeti közjogi rendszerek tudatos közelítése volt részben a kommunista tábor országaiban általános mintaként elfogadott szovjet mintához, részben egymás gyakorlatához és tapasztalataihoz. A közös igazodási pontot az alkotmányos berendezkedés elvei és gyakorlata számára az 1936-os szovjet, ún. sztálini alkotmány jelentette.

A kelet-európai alkotmányok keletkezésének időpontjai jól mutatják a népi demokráciák hatalmi viszonyainak kialakulását. Ennek megfelelően a legkorábban azokban az országokban fogadtak el alkotmányt, amelyekben a kommunisták már közvetlenül a háborút kö-

TANULMÁNYOK

Szente Zoltán:

A közép- és kelet-európai országok alkotmányfejlődésének fő jellemzői

1945 – 1989*

vetően a legfontosabb politikai erőt jelentették, és meghatározó szerepet játszottak. Így Jugoszláviában és Albániában már 1946-ban megszületett az alkotmány; Bulgáriában 1947 decemberében, Romániában 1948 áprilisában, Csehszlovákiában ugyanabban az évben májusban, Magyarországon 1949 augusztusában, Kelet-Németországban pedig októberben. végül – utolsónak – Lengyelországban 1952-ben fogadták el az első kommunista alaptörvényt. Figyelemre méltó, hogy a Szovjetunióban nem született új alkotmány, igaz, a tagköztársaságokban külön népi demokratikus alkotmányozási hullám vonult végig az 1950-es évek elejéig.

Így hát az 1950-es évek legelejére minden, a második világháború után a Szovjetunió érdekszférájába került ország olyan alkotmányt fogadott el, amely legfontosabb alapelveiben és államszervezeti megoldásaiban többé-kevésbé mechanikusan követte az 1936-os sztálini alkotmányt. Különösen az albán, a bolgár, a jugoszláv, a magyar és a román alkotmányozó másolta szolgáiban a szovjet mintát, anélkül, hogy igyekezett volna bármit is megőrizni vagy átmenteni saját nemzeti hagyományaiból. Igaz, ilyen hagyományai mondjuk Albániának vagy Jugoszláviának nem is igen voltak, Magyarország viszont Európa egyik leggazdagabb közjogi tradícióval rendelkező állama volt. A korábbi alkotmányfejlődés bizonyos elemei fedezhetők fel a korabeli csehszlovák és lengyel alkotmányban; ezekben az országokban talán a háborús szerep miatt vagy más okból nem volt olyan erős a megfelelési kényszer. Az 1947-es lengyel ideiglenes „kisalkotmány” ugyanis az 1921-es, ugyancsak átmeneti alkotmány számos elemét tartalmazta (egyes szakaszokat szó szerint), nem beszélve arról, hogy már maga a megoldás, egy ideiglenes jellegű kisalkotmány elfogadása is saját találmány volt; 1919 és 1921 között már volt erre példa Lengyelországban.¹ Az 1948-as csehszlovák alkotmány is épített az 1920. évre, amit mutat például a köztársasági elnöki tisztség visszaállítása, vagy az államfő, a kormány és a törvényhozás formális egyenlősége, ami ellentétes volt a korabeli népi demokratikus közjogi felfogással.

Mindenesetre – a szovjet minta nyomán – a népi demokráciák alaptörvényeire is az erős ideológiai töltés és a korabeli marxista terminológia használata volt jellemző, gyakori utalásokkal a kizsákmányolás megszüntetésének és a szocializmus felépítésének céljára, illetőleg más, gyakran jelszószerű szlogenekre.

A közép- és kelet-európai alkotmányok deklarálták az állam népi demokratikus jellegét, ami alatt a szocialista társadalmi rendszer kialakítására törekvő államot értették. Az új alkotmányok közül a cseh, a jugoszláv, a kelet-német, a lengyel, a magyar és a román is tartalmazott népszuverenitási klauzulát, ráadásul ezek az alaptörvények nem pusztán a közhatalom forrásaként, hanem kizárólagos gyakorlójaként utaltak a népre, államszervezeti megoldásaikban pedig a nyugati liberális demokrácia hagyományaitól eltérően, radikális módon igyekeztek érvényesíteni, vagy inkább formalizálni a közvetlen néprészvétel eljárásait. Ez mindenekelőtt a képviselői szervek tagjainak visszahívhatóságában öltött testet.

Valamennyi államban köztársasági államforma alakult ki; a korábbi balkáni monarchiákban, vagyis Albániában, Bulgáriában, Jugoszláviában és Romániában az uralkodó családok esetleges visszatérése szóba sem jöhetett, hiszen azokat a korábbi „burzsoá”, kizsákmányoló és reakciós rendszerek képviselőinek tekintették. A jugoszláv és az albán uralkodó különben is külföldi emigrációban élt. Jugoszláviában a nemzetgyűlés 1945. november 29-én proklamálta a köztársaságot, Albániában pedig az 1924-ben saját magából királyt csináló Zogu királynak esélye sem volt a sikeres visszatérésre: ott az Enver Hodzsa által irányított kommunisták vezetésével 1946 januárjában kiáltották ki a köztársasági államformát. Mivel mindkét államot elismerték a szövetséges hatalmak, az államforma kérdése véglegesen eldőlt. Bulgáriában és Romániában viszont a korábbi király a helyén maradt. A helyzet annyi volt könnyebb Szófiában, hogy a népfront-kormány még 1944-ben három fős régenstanácsot állított fel az uralkodói jogok és kötelezettségek gyakorlására, mivel a törvényes trónörökös, Szász-Koburgi (II.) Szimeon még csak hét éves volt. Ezzel szemben Romániában Mihály király 23 éves volt, aktívan részt vett az államügyek vitelében, sőt, közreműködésével Románia 1944 augusztusában sikeresen kiugrott a német szövetségből és állt az angol-szász-szovjet szövetség mellé. Mindez azonban csak az eszközök megválasztását befolyásolta; Bulgáriában 1946 szeptemberében népszavazáson döntöttek a királyság eltörléséről, Mihály pedig – kényszer hatására – 1947. december 31-én mondott le a trónról. Megjegyzendő, hogy formálisan Magyarország is királyság volt, bár az első világháború után politikai megfontolások alapján nem engedték vissza a trónra Habsburg IV. Károlyt, akinek 1918. novemberi ún. eckartsauai nyilatkozatát az uralkodásról való lemondásként értékelték. 1920 után az új rezsim végül a monarchia egy sajátos, király nélküli formájának fenntartásával, ám az államfői tisztséget más módon rendezve konszolidálódott. 1945-ben azonban a politikai (és társadalmi) rendszerváltás

radikalizmusa nem tette lehetővé a királyság államformájának visszaállítását; a köztársaságról végül 1946 elején fogadtak el törvényt.

A monarchiák bukása mellett ugyanakkor az államforma hagyományosnak mondható republikánus típusának jelentése is módosult; mivel ahhoz szorosan kapcsolódott a meghaladni kívánt polgári alkotmányosság számos intézménye és alapelve,² a népi demokráciák olyan új, ideologikus tartalmat igyekeztek tulajdonítani neki, ami elválasztja azt a tradicionális értelemben vett nyugat-európai köztársaságoktól. Ezért az államforma „tudományos” fogalmába sorolták az állam osztálytartalmát, megkülönböztetve például proletárdiktatúrákat és népi államokat.³ Az ilyesfajta ideológiai tartalmat az állam elnevezése is visszatükrözte, így – Lengyelország kivételével – mindenhol a „népköztársaság” vált hivatalos megjelöléssé.

A népköztársaság kifejezés ugyan meglehetősen szerencsétlen szóösszetételnek tűnik, hiszen már maga a köztársaság, a *res publica* elnevezés is a nép hatalmára utal, ám alkalmazását Dimitrov egy beszédében azzal indokolta, hogy a népköztársaság kifejezi, hogy a hatalom a dolgozó nép kezében van, s olyan osztályállamra utal, amelyben a proletariátus domináns szerepet játszik, és amelyben az állam a munkásosztály eszköze, hogy legyőzze a kizsákmányolókat; továbbá egy átmeneti korszakot jelez a szocializmus felépítésének útján, amelynek során a népi demokratikus állam feladata, hogy a kommunista párt által vezetett munkásosztály biztosítsa kulcspozícióit a politikai, gazdasági és kulturális életben.⁴ Ez azért eléggé ideologikus indoklás, ami azt is mutatja, hogy a népi demokráciák alkotmányjogának nem az volt a célja, hogy a politikai hatalomgyakorlás számára biztosítson többé-kevésbé semleges jogi-intézményi kereteket, hanem hogy direkt módon is kifejezzon politikai-ideológiai értékeket és érdekeket.

Az államszerkezetet tekintve az egységes (unitárius) struktúra volt az általánosnak tekinthető; e vonatkozásban a több mint száz népet tömörítő Szovjetunió szövetségi rendszere nem lehetett példaadó; csupán a bizonyos föderális hagyományokkal rendelkező Jugoszlávia alakult meg szövetségi államként. Még a csehszlovák alkotmány is unitárius szerkezetet rögzített, igaz, az alkotmány „alapvető cikkei” kimondták, hogy a Csehszlovák Köztársaság az egyenlő jogokat élvező két szláv nemzet, a csehek és szlovákok egységes állama, és a központi szervek mellett külön szlovák nemzeti szerveket is létrehozta. Így a valóságban egyfajta „félföderalizmus” jött létre, hiszen a szlovák szerveknek nem voltak cseh megfelelőik. (Csehszlovákia viszont később, egy alkotmánymódosítás nyomán 1968-ban mégis föderális állammá vált). Jugoszlávia bizonyos mértékig a szovjet föderációra hasonlított, amennyiben itt is részben eltérő státusú alkotórészekből állt a szövetség: a hat tagköztársaság (Szerbia, Montenegró, Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Szlovénia és Macedónia) mellett a Vajdaság autonóm provincia, míg Koszovó-Metohija autonóm régió jogállású volt, mindegyik saját törvényhozással és más hatalmi szervekkel.

A jugoszláv föderalizmus és a csehszlovák felemás megoldás azonban éppúgy nem jelentett valóságos autonómiát és önálló hatalomgyakorlást a tagállamok (illetve Szlovákia) számára, ahogy a Szovjetunió föderális szerkezete is csupán tényleges tartalom nélküli formális államjogi keret volt. Egy korabeli jellemzés szerint például a szlovák autonómia számos tekintetben gyengébb volt, mint a gyarmati önállóság az ötvenes években még megmaradt gyarmati területeken.⁵

A centralizált és kizárólagos hatalomgyakorlás megvalósítására nagyon hasonló államszervezeti struktúrát hoztak létre minden népi demokratikus országban. A hatalomgyakorlás kommunista államelmélete elvetette a burzsoá, s így a kizsákmányoló polgári állam jellemzőjének tartott hatalommegosztás elvét; államjogában a hatalom egységének dogmáját érvényesítette.⁶ Mint-hogy a kommunista államelmélet szerint minden hatalom a népé, vagy másként, a népakarat a legfőbb hatalom, a hatalommegosztás olyan lenne, mintha a népakaratot akarnák ellenőrzés alá vonni – ez pedig nyilvánvalóan lehetetlen egy valódi „népi államban”. A nép egyébként hatalmát a közvetlen ellenőrzése alatt álló népképviselői szerv, a parlamenten keresztül gyakorolja. Így a kelet-európai népi demokráciákban formálisan a törvényhozás lett a legfőbb államhatalmi és népképviselői szerv, amelynek kizárólagos hatásköre az alkotmány módosítása és a törvények elfogadása, s amelynek hatalmát nem korlátozhatja semmilyen más állami szerv vagy intézmény.⁷

Az egységesnek tételezett népakarat kifejezésére majdnem mindenütt egykamarás országgyűlést hoztak létre, kivéve Jugoszláviát, amely szövetségi szerkezetének megfelelően kétkamarás nemzetgyűlésre bízta a törvényhozó hatalom gyakorlását. Ott a Népi Gyűlés (*Narodna skupština*) kétkamarás volt: a közvetlenül választott Szövetségi Tanács (*Savezno veće*) mellett a felsőház, a Nemzetek Tanácsa (*Veće Naroda*) a tagállamok képviselője volt, oly módon, hogy mind a hat tagköztársaságnak volt benne 30–30 képviselője, míg a Vajdaság mint autonóm provincia 20, illetve Koszovó autonóm régió 15 képviselővel rendelkezett. Szlovákiában 1943-ban alakult meg a Szlovák Nemzeti Tanács, mely az 1948-as csehszlovák alkotmány szerint is – Szlovákia területén – törvényhozó hatalommal bírt.

A közjogi értelemben teljhatalmú törvényhozásoknak azonban a gyakorlatban alig volt tényleges szerepük. Bár az ötvenes évek nyugati szakirodalma formális szempontok alapján gyakran „parlamentariizmusként” írta le ezt a kormányformát,⁸ e törvényhozások tényleges szerepe megfelelt a burzsoá parlamentarizmus elhalásáról szövögetett kommunista álmoknak, hiszen annak egyik legfontosabb intézményét minden valóságos politikai hatalomtól megfosztották. A kelet-európai parlamentek megbízatási ideje 4–6 év volt, évente azonban csak néhány alkalommal, rövid időre ültek össze abból a célból, hogy a mások által már meghozott döntéseket utólag legitimálják.

Sokkal fontosabb szerepet töltöttek be a népi demokratikus köztársaságok elnökségei, prezídiumai: mivel az

országgyűlések csak nagyon ritkán üléseztek, nem voltak alkalmasak arra, hogy folyamatosan ellássák jogalkotási feladataikat. Ezért amikor nem tartottak ülést, vagyis az év nagyobb részében, egy sajátos szervük, elnökségük helyettesítette őket, és gyakorolta jogköreit. A prezídium intézményét a kelet- és közép-európai országok a szovjet alkotmányjogból vették át: Albániában, Bulgáriában, Csehszlovákiában (ahol kifejezetten a nemzetgyűlésnek volt elnöksége), Magyarországon, Jugoszláviában és Romániában működtek ilyen szervek, nagyjából azonos feladatkörrel és hatalommal. A parlament választotta meg, 7 (Albánia) és 30 (Jugoszlávia) között volt tagságuk létszáma. Valójában többfunkciós testületek voltak. Így például ugyancsak szovjet mintára sajátos alkotmányvédelmi feladataik is voltak, miután alkotmányossági szempontból ellenőrizhették a törvényeket, illetve törvényességi szempontból a kormányzati aktusokat, és jogkörükbe tartozott a törvények autentikus értelmezése is. Az elnökségek államfői jogkörük keretei között kiírták a választásokat, összehívták a parlamenti üléseket, kihírdették a törvényeket, kinevezték és leváltották a minisztereket, kegyelmi jogkört gyakoroltak, és így tovább. Tevékenységükről egyébként utólag mindig be kellett számolniuk a törvényhozásnak, amelynek elvileg felelősséggel tartoztak.

Bár a parlamentekhez képest a prezídiumoknak lényegesen nagyobb befolyásuk volt, a tényleges hatalom nem is e szervek kezében volt. Változó volt a helyzet a tekintetben, hogy tagjaik a kommunista párt vezetői közül kerültek-e ki. Ha igen, akkor ez növelhette tényleges hatalmukat, ám ettől függetlenül a valóságban az egyébként szintén többé-kevésbé hasonló szervezeti-működési felépítésű pártvezetés hozta meg a döntéseket, s a prezídiumoknak éppúgy csak formális legitimációs szerepkörük volt, mint az országgyűléseknek.

A szovjet típusú államszervezeti modellben a végrehajtó hatalom szerve a minisztertanács volt, melynek tagjait a parlamentek választották meg és váltották le, és akik politikailag felelősek voltak a törvényhozásoknak. Ez a felelősség azonban nem a 19. századi parlamentarizmus továbbélése volt, hanem a törvényhozó hatalom szupremáciájának tanából következett. Ám ennek nincs különösebb jelentősége, mivel a kormánytagok parlamenti felelőssége meglehetősen illuzórikus volt; a kommunista párt által kiépített nomenklatúra rendszerben a legfontosabb állami tisztségek viselőit, ideértve a kormány tagjainak személyét, a pártvezetés választotta ki.

A minisztertanács a legtöbb országban hasonló módon épült fel; tagjai a miniszterelnök, a kormányfő helyettesei, a miniszterek, tervbizottsági elnökök és gyakran más, miniszteri rangú hivatalvezetők voltak. Ismerték a tárca nélküli miniszter intézményét, azokban az országokban pedig, amelyekben formálisan fennmaradt a többpártrendszer, szokás volt, hogy a kormány alelnöki tisztségeit a koalíciós pártok vezetői töltötték be. Ugyancsak a parlament többsége elvének következménye volt, hogy a kormány szervezetének kialakításában – szintén csak papíron – a törvényhozásnak volt döntő szava, hiszen a minisztériumok felsorolását általában törvény tartalmazta.

A népi demokráciák alkotmányos rendszerében a bíróságok helyét és működését nagy mértékben megszabta az az elméleti alapvetés, mely a jogviszonyokat az uralkodó osztály törvényévé emelt akaratának tekintette. A proletárdiktatúra államában pedig az uralkodó osztály a parasztsággal és a haladó értelmiséggel szövetséget kötött proletariátus volt, melynek érdekeit a kommunista párt fejezte ki, illetve közvetítette. Így hát a bíróságok függetlensége a népi demokráciákban – leginkább a politikai ügyekben – nem érvényesült, amire a negyvenes évek végének, illetve az ötvenes évek elejének hírhedt koncepciók pereit elegendő bizonyítékot mutattak.

A bírósági szervezetrendszer ún. népbíróságokra épült, amelyek hivatásos bíróból és az elvileg a nép hatalmát biztosító, illetőleg a bírói hatalmat ellenőrző népi ülnökökből álltak. Az esküdtbíráskodást tehát még azokban az államokban sem élesztették fel, amelyekben pedig annak voltak hagyományai. Az igazságszolgáltatás szervezeti rendszerének élén a legfelsőbb bíróság állt, melynek tagjait formálisan mindig a parlament nevezte ki, de a bírák kiválasztásában is érvényesült a már emlegetett nómenklatúra szisztémája.

A népi demokráciák államjogára nem volt jellemző a politikai hatalmat gyakorló közhatalmi szervektől független alkotmányvédelem rendszerének kialakítása és működése; ehelyett a legfőbb jogvédelmi szerv a bevalottan a társadalmi rendet, illetve a proletárdiktatúra hatalmát óvó, hierarchikus rend szerint felépülő ügyész szervezet volt. Ugyan a legfőbb ügyész is a parlament választotta, és jogállását tekintve független volt a kormánytól, ám a politikától való tényleges függetlensége az intézmény célját ismerve nem volt. Mint láttuk, fontos alkotmányvédelmi feladatai voltak a prezídiumoknak, amelyek a legtöbb országban megsemmisíthették az állami szervek alkotmány- vagy törvénytörését, illetve a társadalmi rend érdekeivel össze nem férő aktusait. Sehol sem állítottak fel viszont alkotmánybíróságot, ami pedig a kontinens nyugati felében ekkor néhány helyen előfordult; a parlamenti szupremácia elvével aligha fért volna össze, hogy valamely másik szerv felülvizsgálhassa a törvényhozás döntéseit.

A közép- és kelet-európai alkotmányok az alapvető jogok vonatkozásában is elsősorban az 1936-os sztálini alkotmányt követték, ami azt jelenti, hogy egyfelől a társadalmi rendnek megfelelő célok érdekében gyakorolt klasszikus személyi és politikai szabadságjogokat elismerték, emellett pedig széles körben tartalmaztak gazdasági, szociális és kulturális jogokat. Ha ma visszatekintünk e jogok alkotmányjogi jellegére, nyilvánvalónak tűnik a jogilag garantálható, akár az állammal szemben is kikényszeríthető szabadságjogok, valamint az inkább programszerű, államcélként megjelenő szociális és jóléti jogok közti különbség. Ez azonban a második világháborút követő években még semmiképp sem volt általánosan ismert különbség; a háború megpróbáltatásai, valamint a háborús vagy háborút megelőző politikai rendszerek társadalmi igazságtalanságai után valós igény mutatkozott arra, hogy az állam ne

csak az újjáépítésben és a gazdaság beindításában játszon nagyobb szerepet, hanem a szociális ellátások terén is, s polgárainak megfelelő életfeltételeket nyújtson, illetve teremtsen meg a társadalom tagjai közti egyenlőség materiális alapjait is. Így hát azon jogok alkotmányos deklarálásában, amelyek nyilvánvalóan csak hosszú idő elteltével, jelentős ráfordításokkal és fokozatosan érvényesülhettek a gyakorlatban, nem kell feltétlenül a kommunista diktatúrák álságos magatartását vagy ideológiai utópiáit látnunk. A munkához, a tisztességes megélhetéshez való jog, a kiterjedt szociális juttatásokhoz, valamint a művelődéshez és a tanulásához való jog iránti igények nem csak Kelet-Európában, hanem a kontinens nyugati részein is jelentkeztek. Nagy-Britanniában már 1942-ben kidolgozták az ún. Beveridge-tervet a szociális ellátások rendszerének, a „szociális háló” kialakításának programját, a skandináv államok szociáldemokrata kormányai épp megkezdték a jóléti állam kiterjesztését, és így tovább.

Annak azonban, hogy az 1945 utáni években Kelet- és Közép-Európában nem tudatosult a fent említett különbség a jogilag kikényszeríthető és a programszerű jogok között, az is az oka volt, hogy a személyi és a politikai szabadságjogok a népi demokráciákban kifejlődő „szocialista alkotmányosság” viszonyai között egyre szigorúbb korlátozások alá estek, így egy részükre szintén igaz volt, hogy inkább csak mint elvi lehetőségként, s kevéssé a gyakorlatban is érvényesülő és garantált jogokként jelentek meg. Már az is egyfajta jel volt erre, hogy a népi demokráciák a Szovjetunióhoz csatlakozva, tartózkodtak 1948. december 10-én az ENSZ közgyűlésében az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának aláírásától, hiszen nem is teljesítették annak elveit és normáit.

A KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI SZOCIALISTA ORSZÁGOK ALKOTMÁNYFEJLŐDÉSE A LÉTEZŐ SZOCIALIZMUS KORSZAKÁBAN, ÉS A KOMMUNISTA ALKOTMÁNYOK MÁSODIK GENERÁCIÓJA

A hatvanas és a hetvenes évek alkotmányfejlődése a Szovjet birodalom ernyője alatt élő közép- és kelet-európai államokban továbbra is hasonló tendenciákat és irányokat követett. Az alapvető ideológiai megfontolások ezúttal is a Szovjetunióból származtak. Az uralkodó felfogás szerint a közép- és kelet-európai országok társadalomfejlődésükben immár felépítették a szocializmust, megszilárdították az annak megfelelő tulajdonviszonyokat, kialakult a szocialista állam osztályszervezete, és rögzült államszervezete, vagyis a hatalomgyakorlás sajátos, a nyugati burzsoá államokétól eltérő módja. Mindennek következtében szükségessé vált a népi demokratikus alkotmányok felváltása új, szocialis-

ta alkotmányokkal. Jóllehet a szovjet államjogi modell továbbra is kötelező volt, bizonyos keretek között a kommunista országok saját alkotmányjogi koncepciókat és nemzeti karakterjegyeket is megjeleníthettek alkotmányaikban. Ezekre érdemes odafigyelnünk, ám mégis azt hiszem, az érintett államok alkotmányfejlődésében sokkal több a közös vagy hasonló vonás, mint az eltérés, s ezért indokolt a kialakuló új alaptörvényeket az alkotmányok azonos típusába sorolnunk, s együttesen tárgyalnunk, mint a kommunista alkotmányok második generációját.

Ebben a sorban az első az új csehszlovák alkotmány volt, amit 1960. július 11-én fogadtak el. Bár később a már ekkor érezhető reformtörekvéseket a szocialista országok 1968. augusztusi inváziója megtörte, egyes elemeit azonban átmentették, amelyek közül azt az 1968. októberi alkotmánytörvényt kell kiemelni, amellyel létrehozták a csehszlovák föderációt. Ezt követően 1971-ig további tíz alkotmánytörvényt adtak ki, amelyek egyrészt megállapították a föderációval kapcsolatos részletes szabályokat, másrészt viszont egyéb témákkal foglalkoztak: 1969-ben például Állami Védelmi Tanácsot hoztak létre.

A következő új szocialista alkotmány az 1963. április 7-ei jugoszláv alkotmány volt, amit hamarosan háromszor is felülvizsgáltak, 1967-ben, 1968-ban és 1971-ben, a végeredménnyel mégsem lehettek elégedettek, minthogy 1974. február 21-én új alkotmányt fogadtak el, mely a maga 406 §-ával az európai alkotmánytörténet egyik leghosszabb és legrészletesebb alaptörvénye volt. Romániában, miután előbb (1961-ben) ugyancsak a régi, 1952-es alkotmányt próbálták javítani, 1965. augusztus 20-án fogadtak el új alkotmányt, amit később, 1974-ben modernizáltak. Az NDK 1968. április 6-án adott ki új alkotmányt, s csak ekkor igazodott teljesen a máshol szokásos szocialista alkotmányozási modellhez. Bulgáriában az 1947-es dimitrovi alkotmányt 1971. május 16-án váltották fel új szöveggel. Magyarország 1972 áprilisában csupán átfogó alkotmányrevíziót hajtott végre, de formailag megőrizte 1949-es alkotmányát. Elvileg ugyan itt azért nem volt új alkotmány, mert a szocializmus építése állítólag még nem fejeződött be teljesen, a módosítások mégis jelentősek voltak, és irányukban megfeleltek a másoknál tapasztalható változásoknak. Lengyelország és Albánia – több éves előkészítés után – 1976 februárjában, illetve decemberében alkotott új alaptörvényt.

A folyamat – érdekes módon – abban a Szovjetunióban zárult le, melynek ideológiai kezdeményező szerepe jószerével az egész alkotmányozási hullámot elindította. Ez az 1977. évi, ún. „brezsnyevi” alkotmánnyal történt (az alkotmány-előkészítő bizottság elnöki tisztét ugyanis maga a pártfőtitkár töltötte be). Igaz persze, hogy már 1962-ben a Szovjetunió Legfelső Szovjetjében létrehoztak egy bizottságot a szöveg előkészítésére, de még másfél évtizedre volt szükség a végleges változat elfogadásához.

A hatvanas évek alkotmányozásának egyik sajátossága tehát az volt, hogy az a szocialista fejlődés meghatá-

rozott szakaszát tükrözte, illeszkedve azon uralkodó ideológiai nézethez, mely a szocializmus építését különböző szakaszokra osztotta, így külön feladatot jelentett az alapok lerakása, a fejlett szocializmus felépítése, majd a kommunizmusba való átmenet. Most tehát úgy mond megtörtént a szocializmus alapjainak lerakása, s ennek megfelelően az új alkotmányt elfogadó országok azonos mód nevet is változtattak: az 1960-as csehszlovák, az 1963-as jugoszláv és az 1965-ös román alkotmány az állam nevébe is felvette a szocialista jelzőt, de később, az alkotmányozást az évtized második felében megejtők szintén szocialista államnak nyilvánították magukat, igaz, megőrizték régebbi elnevezésüket. Az alkotmányozás első csoportjába tartozó országok alkotmányai abban is különböztek a keletnémet, a magyar és a bolgár alkotmánytól, hogy fő célként a kommunizmusba való átmenetet jelölték meg, ami a későbbi szövegekből már kimaradt.

Mindegyik alkotmányban szerepelt az állam osztálytartalma, mely a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség szövetségében állt, a proletariátus vezetése alatt. Az 1974-es jugoszláv alkotmány a proletárdiktatúra öngazgató-demokratikus formáját erősítette meg, míg a többi közép- és kelet-európai népi demokrácia az SZKP 1961-es pártprogramja alapján elvetette a proletárdiktatúra fogalmát. Ennek alapja az volt, hogy a Szovjetunióban – mindenekelőtt Nyikita Hruscsov pártfőtitkár beszédeiben – a proletárdiktatúra úgy szerepelt, mint amely teljesítette történelmi hivatását, ám az állam össznépi állammá vált (*obszcsenarodnoje goszudarsztvo*), azaz már nem volt szükség egyetlen osztály diktatúrájára alapozni az államhatalom gyakorlását. A szocialista tábor többi országában ezt követően terjedt el a „szocialista demokrácia” megjelölés, és annak különféle változatai. A csehszlovák alkotmány például népi szervezetről (*lidová organizace*) beszélt, az alapul szolgáló ideológia pedig az volt, hogy ez a formáció átmenetet képez a proletárdiktatúra és a kommunista népi állam között. A teoretikus alapok meghatározásában tehát volt némi önálló mozgástér, ami akár arra is kiterjedt – mint Románia esetében –, hogy az illető állam ragaszkodjon a proletárdiktatúra megjelöléshez.^{9,10}

Az újabb kommunista alkotmányok többnyire utaltak a szocialista internacionalizmusra, illetőleg a Szovjetunióval és a szocialista világrendszer más országaival való különleges kapcsolatra is, a legtöbbször persze valamely igazán nemes cél elérése érdekében.¹¹ Az ilyen rendelkezések valójában inkább a blokkon belüli szovjet vezető szerep elismerését jelentették.

A kommunista alkotmányok második generációjának egy további közös jellemzője az volt, hogy kifejezett formában tartalmazták a kommunista párt vezető szerepét, szemben a sztálinista alkotmánymodellel, ahol csak elszórván (például a választási rendszernél) volt említve a párt. Igaz, különböző megfogalmazásokat használtak, amelyeknek a korabeli hivatalos frazeológiában gyakran külön üzenete volt, attól függően, hogy ezt a vezető szerepet mennyire kívánták hangsúlyossá tenni. A magyar alkotmány például megelégedett azzal az utalással,

miszerint a párt a társadalom vezető ereje, míg az 1974-es jugoszláv alkotmány ennél határozottabb megfogalmazása szerint a kommunisták szövetsége a „munkásosztály és minden dolgozó iránymutató, vezető ideológiai és politikai ereje”.

A korabeli szocialista államelmélet szerint a párt úgy irányított, hogy meghatározta az általános társadalmi, gazdasági és politikai irányvonalakat, amelyek végrehajtása azután kötelező volt az állami szervek számára. Az utóbbiak tevékenységét azonban – a szocialista törvényesség keretein belül – káderpolitikájával és a képviselői szervek párttagjain keresztül, politikai eszközökkel gyakorolja.

A párt vezető szerepe azokban az országokban is feltétlen elismerést nyert, amelyekben formálisan többpártrendszer volt. Bulgáriában a kommunisták mellett a Bolgár Parasztszövetség is pártnak számított. Csehszlovákiában a kommunista párt mellett még négy másik párt is volt, köztük egy olyan is (a Szlovák Megújulás Pártja), mely nemzeti alapon működött. A Lengyel Kommunista Párt mellett még két, a keletnémet állampárt mellett még négy további párt is volt. A szocialista többpártrendszer legfőbb sajátossága az volt, hogy a nem-kommunista pártok is kifejezett formában elfogadták a kommunista párt vezető szerepét, amivel gyakorlatilag lemondtak arról, hogy a kormányzati hatalom vezető politikai erejévé váljanak, valamint arról is, hogy az uralkodó párt ellenzékének szerepét játsszák. Ilyenformán nem ellenzéki pártok, hanem a kommunisták társutas pártjai voltak, akik épp úgy a szocializmus felépítését támogatták, mint a kommunista párt. Bulgáriában, Lengyelországban és az NDK-ban a nem-kommunista pártokat éppen ezért egyben blokkpártoknak tekintették, amelyekre az alkotmányok is utaltak (a bolgár alkotmány szerint például „testvéri együttműködésben” dolgozott a két párt). A nem-kommunista pártok ugyanakkor különböztek az uralkodó kommunista párttól, mert amíg az – a hivatalos propaganda szerint – az egész nép érdekeit képviselte, addig ezek rendszerint csak valamely lakosságcsoport érdekeinek szószólói voltak. Ilyenformán a szocialista többpártrendszert helyesen az egypártrendszerek egyik típusának kell tekintenünk, amely nem teremtett politikai pluralizmust, s amelynek főként csak propagandacéljai voltak.

A kommunista párt alkotmányosan rögzített vezető szerepe tehát olyan érinthetetlen és a többségi akarattól független elv volt, mely alapján különböztette meg a szocialista országokat a többpártrendszerű liberális demokráciáktól,¹² s tulajdonképpen közelebb hozta az alkotmányos szabályozást a gyakorlathoz, hiszen a valóságban is a kommunista pártok gyakorolták a legfőbb politikai hatalmat.¹³

A kommunista pártok és esetleg a blokkpártok mellett a hatvanas és hetvenes évek közép- és kelet-európai alkotmányai a társadalmi szervezeteket is elismerték, többnyire a párttal való szövetség keretei között, de a román alkotmányban máshol, az alapjogokról szóló fejezetben.¹⁴ A társadalmi szervezetek közül különös jelentősége volt a népfront típusú szerveknek, amelyek

fontos állami funkciókat is elláttak. E funkciókat (mint a társadalom integrációja, mozgósítás a választásokra) azonban csak elvétve említették meg. A legegységelműbb ebben a tekintetben a bolgár alkotmány volt, mely a nép patrióta és szocialista nevelésének eszközeit látta az ottani Hazafias Frontban, de megemlítette annak mozgósítási és választási funkcióját is. A gyakorlatban e szervezetek mindegyik országban megjelentek, és a választások megszervezésében és lebonyolításában, a képviselők és a választók közti kapcsolat megszervezésében vettek részt (a Szovjetunióban ugyan nem volt népfront, de hasonló funkciókat látott el a Kommunista és Pártonkívüliek Blokkja). A nemzeti, illetve népfrontok a kommunista országok államjogának hasonló, kvázi-állami intézményei voltak, amelyek lényegében ugyanazokat a teendőket látták el, alapvetően hasonló alkotmányos jogállással.¹⁵

A hatvanas években született három kommunista alkotmány még kifejezett formában elismerte a szakszervezetek, illetve általában a társadalmi szervezetek érdekképviselői szerepét. A román alkotmány még a régi jó sztálini meghatározást tartalmazta, e szervezetek transzmissziós szíj szerepére utalva, vagyis olyan funkciót adva nekik, hogy valósítsák meg a kommunista párt programját, és működjenek közre a szocializmus felépítésében. A részletekben már fellelhetők bizonyos különbségek. Egyedül az NDK alkotmánya tartalmazott például részletes szervezeti szabályokat, míg egyik-másik alaptörvény (a keletnémet és a bolgár) külön tulajdonformaként ismerte el a társadalmi szervezetek tulajdonát. Különösen sajátos, ma már nehezen érthető fel fogást képviselt a jugoszláv alkotmány, melynek önértelmezése szerint elsősorban a társadalom alkotmánya, és csak másodsorban az állam alaptörvénye volt, s amelyben a képviselői szervek egyszerre voltak állami szervek és a társadalom öngazdálkodásának szervezetei.

Az államszervezeti kérdéseket illetően is igaz, hogy bár számos különbség volt az egyes országokban alkalmazott szabályok részleteiben, alapvetően mégis inkább a hasonlóságok domináltak, ami azért nem meglepő, mert valamennyi szocialista alkotmány azonos mintát követett.

Valamennyi közép- és kelet-európai ország köztársasági, illetve egyesek – megkülönböztetve magukat a nyugat-európai államoktól – „népköztársasági” államformájú volt. Kormányformájukat illetően általában parlamenti kormányzásnak (ismert német kifejezéssel *Versammlungsregierung*) tekintették ezeket az államokat,¹⁶ ám ez csupán formális közjoguk azon sajátosságára utalt, mely szerint alkotmányjogi értelemben a törvényhozások teljhatalmúak, illetőleg szuverének voltak. A valóság azonban ebben a vonatkozásban is igen jelentős mértékben eltért a hivatalos államjogtól.

Jóllehet a választási rendszer 1953 után, vagyis a poszt sztálinista időkben gyakran volt alkotmánymódosítások tárgya, ezek inkább csak technikai jellegűek voltak, s nem történtek alapvető változtatások. A régió országaiban használt választási rendszerek vonatkozásában többségben volt a szovjet mintájú egyjelöltes vá-

lasztókerületi szisztéma (Albániában, Bulgáriában, Csehszlovákiában, és Romániában), de az NDK-ban és Lengyelországban többjelöltes, listás választás volt. Magyarországon a lajstromos szisztémáról egy 1966-os törvénnyel álltak át az egyéni jelöltes rendszerre, míg Csehszlovákiában 1967-ben épp fordítva, keletnémet mintájú, többmandátumos listás választási rendszert vezettek be, de az 1968-as események miatt azt végül nem alkalmazták, az 1971-es választási törvény pedig viszatért a régi rendszerhez.

Mindenhol jellemző volt, hogy a kommunista párt a népfreton keresztül monopolizálta a jelöltállítását, így végig szoros kontroll alatt tartva a választási eredményeket. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a népfreton (a Szovjetunióban a Kommunista és Pártonkívvüliek Blokkja) minden országban egységes jelöltlistát állított a választásokra. Ezt a hivatalos álláspont szerint a szocialista államban az érdekek egysége és a közös célok alapozták meg, ezzel szemben a különböző politikai programok képviselése aláasta volna ezt az egységet, káoszhoz vezethetett volna, s utat nyithatott volna a reakció és az ellenforradalom számára. Walter Ulbricht német pártvezér szavai szerint: „[e]llenzéki listák az olyan országokban szükségesek, amelyekben osztályellentétek és -harcok vannak, tehát azokban az államokban, amelyekben a kapitalista osztály uralkodik... Az NDK-ban nincsenek osztályellentétek... Ezért a szocialista országokban nincs értelme felvetni valamiféle ellenzéki listák kérdését... Az ellenzéki listák követelése... a szocializmus ellenfeleinek, a béke és a demokrácia ellenségeinek fegyvertárából származik.”¹⁷ A nemzeti vagy népfreton kizárólagos jelöltállítás jogköre általában a tétéles alkotmányjogban is megjelent, mint például egy 1974-es alkotmánynovellában Romániában, vagy máshol a választási eljárási szabályokban. Magyarországon 1970 óta munka-, illetve lakóhelyi választói gyűléseknek is volt jelöltállítás joguk, de e gyűléseket csak a Hazafias Népfreton hívhatta össze, s csak az regisztrálhatta a hivatalos választási listákat. Az NDK-ban az 1976-os választási eljárási törvény szerint a nem-kommunista pártok és a tömegszervezetek is állíthattak jelöltek, de azokról végső soron a Nemzeti Freton döntött. Lengyelországban a kommunista párt egyeztetett a többi párttal a Szejm összetételéről. Az egyébként más kommunista országokra is jellemző volt, hogy előre meghatároztak bizonyos arányszámokat, annak érdekében, hogy biztosítani lehessen például a munkások, a nők vagy akár a pártonkívvüliek meghatározott képviselési arányát. Különleges gyakorlat volt az 1974. február 21-i jugoszláv alkotmány által bevezetett delegációs rendszer, mely szerint a törvényhozás tagjai az alsóbb szintű képviselési szervek delegáltak.

Lengyelországban 1957, az NDK-ban 1965 óta volt lehetőség a többes jelölésre ugyanazon választókerület esetében, később, 1971-ben Magyarország, majd 1975-ben Románia is bevezette ezt a lehetőséget. Ez azonban a valóságban nem jelentett tényleges versenyt, hiszen az nem változott, hogy csak a hivatalos pártprogrammal, egységes listán lehetett indulni a választásokon. Ráadá-

sul a többes jelölés alkalmazását sem nevezném elsőpörnek; az 1975-ös magyar országgyűlési választásokon például a 352 választókerület közül csak 34-ben volt több (két) jelölt, míg ugyanabban az évben Romániában a 349 választókerület közül csak 139-ben volt kettős jelölés.¹⁸ Általános gyakorlat volt azonban, hogy azokban a választókerületekben, amelyekben valamely pártkorifeus indult, még látszat-ellenjelöltek sem voltak.

Így hát a választások alapvetően plebiszcitárius természetűek voltak, vagyis a kommunista párt politikájáról szóló egyfajta bizalmi szavazásoknak tekinthetnénk őket, ha a jelöltállítás irányított, illetve monopolizált módja lehetőséget adott volna a valós akaratnyilvánításra – de hát nem adott. Mivel a választóknak nem volt tényleges lehetőségük a törvényhozás összetételének befolyásolására, a választásokat inkább propagandacélokat szolgáló eseményeknek tekinthetjük, amelyek 90% fölötti eredményei a társadalmi rendszer népi támogatását kívánták demonstrálni.

A párt politikájához lojális törvényhozás létrehozását nemcsak a választási eredmények ellenőrzése biztosította, hanem a választási eljárás szabályozása, és a képviselői jogviszony jellege is.

Az előbbi köréből talán elegendő utalni az érvénytelen szavazatok beszámításának módjára, vagy a választási bíraskodás megoldására. Több országban például a hivatalos jelölt melletti szavazatként vették figyelembe azt a szavazócédulát is, amit – esetleg tiltakozásul – a szavazó nem töltött ki. Ehhez képest szinte demokratikus gyakorlatnak tűnik, hogy Bulgáriában, Magyarországon és a Szovjetunióban az ilyen voks csak akkor számított érvényes szavazatnak, ha az illető választókerületben csak egy jelöltet állítottak (ez a szabály a korabeli bolgár és szovjet államjog igazi gyöngyszeme, hiszen ezekben az országokban eleve nem lehetett több jelöltet állítani). A választási bíraskodást minden államban a törvényhozás maga látta el, bírói felülvizsgálati lehetőség nélkül, bár ez csak a magyar alkotmányjogban jelent meg formálisan is.

Az ún. létező szocializmus államjogának egy másik általános sajátossága volt a parlamenti képviselők kötött mandátuma. Ezt állítólag a párizsi kommün gyakorlatából vették, de azt hiszem, alkalmazása inkább a politikai rendszer belső logikájából eredt. Az imperatív mandátum intézménye alapján a képviselők kötelesek voltak beszámolni választóiknak, s bármikor visszahívhatók voltak, ha a választók nem voltak elégedettek megbízatásuk gyakorlásának módjával, avagy ha eltértek a népfreton programjától. A visszahívást a párt- és társadalmi szervezetek, valamint az üzemi és lakóhelyi választói gyűlések javasolhatták.

Erre az intézményre azonban a valóságban nem volt szükség. Leszámítva a kommunista országok bukását közvetlenül megelőző időszakok kísérleteit, 1950 után nem volt példa erre, kivéve a Szovjetuniót, ahol, miután 1959-ben részletesen is szabályozták a visszahívás intézményét, rögvest négy szovjet-küldöttet vissza is hívtak, s a következő két évtizedben ez még néhányszor megismétlődött.

De ez már átvezet a parlamenti jog világába. A közép- és kelet-európai államok hivatalos államjogában a törvényhozások voltak a legfőbb államhatalmi és népképviselői szervek. Közjogi értelemben hatalmuk korlátlan volt, vagyis egyetlen más szerv sem gyakorolhatott ellenőrzést tevékenységük fölött, míg ezek törvényhozó és ellenőrzési joga elvileg a teljes államszervezetre kiterjedt. Az országgyűlések az állami akarat legfőbb kifejezői voltak, hatáskörükbe tartozott a gazdasági tervek és a költségvetés elfogadása, más állami szervek felletti felügyelet gyakorlása, de az egyes alkotmányokban – változó felsorolások részeként – funkcióként jelent meg még a nemzetközi szerződések ratifikálása, az államhatárok változásáról való döntés, az amnesztia, a hadiállapot, a békekötés, a mozgósítás elrendelése, a védelmi helyzet és a szükséghelyzet kihirdetése, népszavazás kiírása, és így tovább. Néhány országban kizárólagos parlamenti hatáskörök is voltak, főként a parlament saját ügyeiben való döntések, vagy a prezídium megválasztása, a költségvetés elfogadása tartoztak ilyen körbe, de rendkívüli helyzet esetében még ezek gyakorlását is átvethette más szerv. Általában kizárólagos törvényhozási hatáskör volt az alkotmányozás, de ebben – érdekes módon – épp a Szovjetunió jelentett kivételt, ahol a Legfelső Szovjet prezídiuma rendelettel alkotmányt is módosíthatott.¹⁹ Mindenhol csak a parlament alkothatott törvényt, vagyis inkább azt mondanám, hogy törvény elnevezésű jogszabályt.²⁰ Az országgyűlés elnöksége ugyanis rendszerint törvényhozási tárgyban törvényerejű rendeleteket hozhatott, ami azért mégis csak relatívvá tette a parlament törvényhozási monopóliumának gyakorlati jelentőségét.

Eltekintve a törvényhozás legfőbb államhatalmi szervei és képviselői jellegétől, vagyis a kommunista államjog dogmájától, a hatvanas években szinte mindenütt felértékelődött a képviselői szervek szerepe. Ebből néhányan – ideértve a nyugati szakirodalom egy részét²¹ – a politikai rendszer valóságos demokratizálódására következtettek. E változások azonban igen korlátozottak voltak, s igazából abban álltak, hogy intenzívebbé vált a bizottsági rendszerek működése, és a törvényhozások részletesebb szabályozást kaptak az új alkotmányokban. Szerepük azonban csak a politikailag semleges témákban nőtt, és nem váltak önálló politikai döntéshozó centrummá.

A kommunista parlamentekben a hatvanas évek eleje óta a tendencia az öt éves megbízási időre való átérés volt a korábban elterjedtebb négy évesről: Bulgária és Csehszlovákia 1971-ben, Románia 1972-ben, az NDK 1974-ben, Magyarország 1975-ben tért át erre a ciklusidőre, ami változatlanul négy évig tartott viszont Lengyelországban, a Szovjetunióban, Albániában és Jugoszláviában. A bolgár és a magyar alkotmány a hetvenes évek elejétől lehetővé tette, hogy hadiállapot vagy rendkívüli állapot idején meghosszabbítsák a törvényhozás megbízási idejét, sőt a bolgár „más fontos ok” alapján is megengedte ezt. (A magyar alkotmányos szabályozás pedig egyedi módon, arra is lehetőséget nyújtott, hogy háború vagy rendkívüli állapot esetén az El-

nöki Tanács újra összehívja az egyszer már felosztatott országgyűlést.) A gyakorlatban a rendkívüli helyzetben való mandátumhosszabbításra mindig súlyos belpolitikai problémák esetén került sor.²² Így 1957-ben a magyar országgyűlés mandátumidejét hosszabbították meg, amely így összesen 19 hónappal működött tovább, mint eredetileg tervezték (1958 novemberéig). 1968-ban és 1969-ben a csehszlovák Szövetségi Gyűlés megbízási idejét alkotmánytörvényekkel összesen négy évvel nyújtották meg, az NDK-ban pedig a Népi Kamara egy alkalommal egyszerű határozattal hosszabbította meg saját megbízási idejét, pedig az alkotmány rögzítette (akkor éppen négy éves) ciklusidőt írt elő.

Általános gyakorlat szerint a parlament elnöksége (Csehszlovákiában az államelnök) hívta össze az ülésszakokat, kivéve az NDK-t és Jugoszláviát, ahol nem voltak ülésszakok, és a törvényhozás elnöke hívta össze az üléseket. A közép- és kelet-európai országok parlamentjei csak igen ritkán üléseztek. Jellemző, hogy az 1971. évi bolgár alkotmány – melyet nem csak emiatt neveznék óvatosságnak – egyik újítása az volt, hogy az addigi két alkalom helyett attól kezdve évente legalább háromszor kellett összehívni a parlamentet. A keletnémet Népi Kamarát évente csupán négyszer hívták össze egy-egy napra, de a magyar vagy a román országgyűlés negyedévenkénti két-három napos ülésezése is távol állt a parlamenti aktivitás skálájának másik végpontjától, a formailag állandóan ülésező jugoszláv törvényhozás ülésezési rendjétől (a parlamentek bizottságai viszont általában akkor is működhetek, amikor a parlament nem ülésezett).

A formailag parlamenti kormányforma nem tette lehetővé a végrehajtó hatalom parlament-felosztási jogát, s általában a törvényhozások nem is voltak feloszthatók. Csehszlovákiában és a Szovjetunióban azonban a parlament elnöksége bizonyos esetekben (Csehszlovákiában például akkor, ha nem fogadta el időben a költségvetést), idő előtt is feloszthatta az országgyűlést. A törvényhozás közjogi teljhatalma ellenben az önfelosztásra kiterjedt, így általános volt az a szabály, hogy a parlament kétharmados többséggel feloszthatta saját magát, kivéve Romániát, ahol az alkotmány ezt kifejezetten megtiltotta.

A gyakorlatban persze ilyesmire nem volt szükség a mindig engedelmes parlament esetében, de ez alól is volt egy fontos kivétel. Lengyelországban ugyanis az 1970. decemberi eseményekben való részvétele miatt számos Szejm-képviselőt távolítottak el a parlamentből, majd 1971-ben fel is oszlatták a törvényhozást, mondván, hogy annak összetételében is tükröznie kell a párt megújított politikáját. Az eljárás kis szépséghibája volt, hogy a lengyel tételes alkotmányjog pont nem tartalmazta ezt a lehetőséget, de hát a törvényhozás teljhatalmának doktrínáján alapuló közjog ez egyszer legalább érvényesíthette e dogma tartalmát.

Abban az időben, amikor a parlament éppen nem ülésezett – vagyis az év túlnyomó részében – a törvényhozás hatásköreit az ún. legfelsőbb elnökségek, vagy prezídiumok gyakorolták. A parlamentet helyettesítő pre-

zídiumok csaknem mindegyik kommunista országban működtek,²³ ez is közös vonása volt tehát a létező szocializmus államjogának. A parlamenteknek korábban is voltak elnökségeik, a hatvanas évektől azonban e szervtípus átalakult, nem csak szervezeti értelemben, hanem funkcionálisan is; ezt követően e testületek látták el az államfői funkciókat is. Először az NDK-ban hoztak létre 1960-ban egy alkotmánymódosítással Államtanácsot (*Staatsrat*), a korábbi köztársasági elnök, Wilhelm Pieck halála után. Ezzel tulajdonképpen a szovjet modellhez igazították hozzá saját államhatalmi szerveiket, melynek lényege az volt, hogy testületi szervvel váltották fel az egyszemélyi államfői tisztséget. A példát Románia követte 1961-ben, amikor a Nagy Nemzetgyűlés Elnökségét Államtanáccsal (*Consiliul de Stat*) helyettesítette, majd 1971-ben Bulgáriában alakult Államtanács (*Dăr aven Săvet*), ott is a parlament korábbi elnöksége helyett, majd Jugoszláviában (*Predsjedništvo*) az 1971-es alkotmányreform alkalmával. Csak Csehszlovákiában maradt egyszemélyi köztársasági elnök,²⁴ máshol kollektív államfői testület volt, amit többnyire annak elnöke képviselt külföldön. Az államtanácsi típusú szervek kormányzati funkciókat is elláttak, leginkább politikai irányítást gyakorolva, de gyakran védelmi és biztonságpolitikai feladatokat is végeztek.

A prezídiumok tagjait a törvényhozások választották saját képviselőik közül. Szervezetük változó volt, akadtak kisebb testületek is, de a csehszlovák elnökség negyven tagú volt. A legtöbb országban az alkotmány tételesen felsorolta hatásköreiket, de a magyar és csehszlovák csak egy generálklauzulát tartalmazott. A parlamentet elsősorban annak törvényalkotó funkciójában helyettesítették: törvényerejű rendeleteik – amelyek módosíthatók vagy hatályon kívül helyezhetők a törvényeket is – azonnal hatályosak voltak, azokat a parlamenteknek kellett legközelebbi ülésükön megerősíteniük, de ezt általában vita nélkül, *en bloc* tették meg. Az elnökségek tagjai felelősek voltak a törvényhozásnak, mely bármikor visszahívhatta tagjaikat, de ez nem volt szokás.

Ha a korabeli közép- és kelet-európai alkotmányok – és alkalmazási gyakorlatuk – alapján azt mondhatjuk, hogy a törvényhozás szupremáciájának dogmája ellenére a szocialista tábor parlamentjeinek alig volt valós hatalmuk, akkor azt is meg kell állapítanunk, hogy a tényleges hatalmat nem is a prezídiumok és az államtanácsok gyakorolták. Széles jogkörük ellenére nem volt túl fontos gyakorlati szerepük.

A valós hatalom a párt vezető szerveinek, gyakran azok egyes vezetőinek kezében volt. A végrehajtó hatalom forma szerinti csúcsszerve, a minisztertanács csak végrehajtó feladatokat látott el, ám ebben az esetben a máshol született döntések végrehajtását szó szerint kell vennünk; annak gyakorlása során igen csekély befolyásuk volt a döntésekre. A keleti blokk országaiban a minisztertanácsok tagjait nem azért a parlamentek választották és mentették fel, és nem is azért voltak felelősek a törvényhozásoknak, mert akár csak félig-meddig parlamentáris lett volna ezen országok kormányformája.

Mindez a marxi-lenini államjog parlamenti szuverenitás-tanából következett, melynek felfogása szerint a népet képviselő országgyűlés irányítja és ellenőrzi a döntések végrehajtását.

A kommunista államok minisztertanácsai a hatvanas évek után is általában a miniszterelnökből, a miniszterelnök-helyettesekből, a miniszterekből, tervbizottsági elnökökből és gyakran más, miniszteri rangú hivatalvezetőkből álltak, és mint említettem már, több helyen ismert volt a tárca nélküli miniszter intézménye is.

A közigazgatásban a hatvanas évektől olyan reformok kezdődtek, amelyek fő iránya az államigazgatás dekoncentrációja, a választott testületek hatáskörének kiterjesztése, vagyis a helyi tanácsok felértékelése volt. Ennek keretében a korábbi tanácstörvényeket a hatvanas években és a hetvenes évek elején egyre-másra módosították, vagy váltották fel ilyen tartalmú szabályozással. A vonatkozó államjogfejlődésben még bizonyos különbségek is felfedezhetők; amíg a bolgár és a magyar alkotmány szerint például a helyi tanácsok kettős jellegűek, amennyiben egyszerre az államigazgatás részei és a helyi közigazgatás demokratikus szervei, addig az új csehszlovák és román alkotmány azokról csak mint „az államhatalom helyi szerveiről” szólt, végül egészen más felfogás uralkodott Jugoszláviában, ahol a társadalmi-politikai rendszer alapjaként tekintettek a decentralizációra, s ennél fogva minden a helyi tanácsok hatáskörébe tartozott, amit jogszabály nem utalt magasabb területi egységhez.

Korábban már láttuk, hogy a kommunista államok többségükben unitárius, azaz egységes szervezetűek voltak, kivéve a soknemzetiségű, aszimmetrikus föderatív struktúrájú Szovjetuniót, amelyben mindvégig különböző szintű, illetve jogállású egységek alkották a szövetséget, valamint Jugoszláviát, melyben kétfajta alkotórész (tagköztársaság és provincia) volt. 1969. január 1-től Csehszlovákia is szövetségi szervezetűvé vált, ami az egyik ritka kezdeményezés volt, amely túlélte a prágai tavasz erőszakos elfojtását. A jugoszláv és a csehszlovák föderalizmus alapján a szovjet szövetségi modellt követte, bizonyos eltérésekkel. A jugoszláv változatban a hatvanas évektől felerősödött az egyes nemzetiségek önállóság iránti igénye, amit – minden nagyobb nemzeti csoport egyenjogúságának fenntartásával – decentralizációval igyekeztek kielégíteni. Az 1971-es alkotmányreform újjászervezte a föderációt, amelynek nyomán a szövetség élén egy nyolc fős elnökség állt, Tito elnökletével (halála után az elnökség rotációs alapon került betöltésre). A decentralizáció felerősítette azt a követelést, hogy a kommunista pártot is föderalizálják, de ezt Tito határozottan elutasította. Később, 1978-ban, a 11. pártkongresszuson mégis ilyen irányú változások történtek, amelyek után a párt vezető testületeit a nemzeti formula alapján, a tagok egyenlő képviseletével alakították újjá. Csehszlovákiában a prágai tavasz öröksége volt a szimmetrikus föderatív berendezkedés, amelynek létrehozásakor 1969-ben két egyenrangú kamarából jött létre a föderális parlament, a Szövetségi Gyűlés, s egyenlő képviseletet biztosítottak

a cseheknek és a szlovákoknak a szövetségi szervezetben. Ez hosszabb távon azért bizonyult célravezetőnek, mert leszerelte a szlovák nemzeti követeléseket; ezt követően nem volt lényeges szlovák ellenzék, és például a normalizáció is simábban ment 1968 után, mint a csehszlovák részben.

A szocialista föderalizmus olyan sajátos konstrukció volt, amely „formáját tekintve föderáció, tartalmilag szocializmus” volt, ami ugyan a nemzeti tagköztársaságok föderációját jelentette, de úgy, hogy a politikai hatalmat az egységes kommunista párt gyakorolta.²⁵ Elsősorban a köztársasági pártszervezetek közvetítették a nemzeti igényeket, de konfliktus esetén a nemzeti önrendelkezésnek mindig utat kellett engednie a proletár egységnek, ahogy azt a horvát, a szlovák és más nemzeti igények kezelése mutatja.

Közép- és Kelet-Európa igazságszolgáltatási rendszerei szintén sok hasonlóságot mutattak. A többszintű bíróságok a hatvanas évektől általában a formális igazságszolgáltatási alapelvek alapján működtek, de ez néha – különösen a politikai karakterű ügyekben – megbicsaklott. Általánosan elterjedt szervezettípus volt a szintén több területi szintre tagozódó, hierarchikus szervezeti rend szerint felépülő ügyészség, mely nem csupán az állam büntetőigényét képviselő közbíró volt, hanem általános törvényességi felügyeleti jogkörökkel is rendelkezett.

Különösképpen az ötvenes évek állami terrorhullámai után, valamint az 1953-as, 1956-os, 1968-as és 1981-es forradalmak, felkelések és más tiltakozások utáni megtorlások miatt a kommunista államokban mindig is kritikus témának számított az emberi jogok helyzete. A legsötétebb sztálini korszak terrorja még az alapvető személyi szabadságjogokat is fenyegette, ideértve az emberi méltósághoz való jogot, az élethez való jogot, a személyes szabadsághoz, a helyváltoztatáshoz (például az utazáshoz) való jogot, a tulajdonjogot, és így tovább. Az említett eseményeket követő megtorlások során ugyan az ilyen jogfosztások újból és újból feléledtek (különösen a magyar forradalom leverését követően), ám már nem voltak tömeges méretűek, mint 1953 előtt. A hatvanas években a legtöbb országban az életszínvonal folyamatosan növekedett, ami a szociális és gazdasági jogok egyes esetekben látványos javulásával, a hagyományos szabadságjogok konszolidációjával, és bizonyos fokú olvadással, vagyis a politikai jogok terén való enyhüléssel jártak.

A tételes alkotmányjogot illetően változás volt, hogy amíg a sztálinista alkotmányokban általában az államszervezeti részek után, az alkotmány végén egy fejezetben rendelkeztek a jogokról, addig a másodgenerációs alkotmányokban többnyire mindjárt az általános rendelkezések, vagy a társadalmi rendszer alapelvei után következett az alapjogi fejezet (csak a magyar alkotmányban tartották meg korábbi helyüket, nyilván azért, mert itt nem született új alkotmány, hanem a régit módosították). Megmaradt ugyanakkor a korábbi népi demokratikus alkotmányok azon alapvetése, amely a szociális és gazdasági jogokra, vagyis az ún. pozitív jogokra he-

lyezte a hangsúlyt, s kevésbé preferálta a klasszikus szabadságjogokat, valamint az is, hogy összekötötték a jogokat az állampolgári kötelezettségek teljesítésével, amelynek tartalmát igyekeztek részletesen szabályozni. E hangsúlyokon bizonyos mértékig változtattak az új keletnémet és jugoszláv alkotmányokban, amennyiben a politikai részvétel meghatározott formáihoz kötődő jogokat, mint az önkormányzáshoz való jognak, vagy a közügyek intézésében való közreműködés jogának igyekeztek nagyobb nyomatékot adni, alapvetően azonban abban nem volt változás, hogy a politikai jogok gyakorlásának a szocialista társadalmi rend, valamint a „társadalom érdekei” áthághatatlan határt szabtak. Ráadásul a keletnémet és a csehszlovák alkotmány felfogása, mely azonosította az egyéni és a társadalmi érdeket, valószínűleg még azokat is elbizonytalanítaná, akik csupán az írott alkotmányok alapján akarnák megítélni az alapjogok helyzetét ezekben az országokban. Ezzel együtt a hatvanas és hetvenes évek alkotmányozási hullámában megfigyelhető egyfajta törekvés az alkotmányos jogok jogi garanciáinak megerősítésére. Ezt a szándékot kell látnunk például az alkotmánybíróság létrehozásában Jugoszláviában 1963-ban, és a hasonló, ám végül meg nem valósult csehszlovák kísérletben öt évvel később, hiszen ezeknek az alkotmánybíróságoknak egyik legfontosabb funkciója a jogok védelme volt (vagy lett volna). Egyébként más országokban is felmerült az alkotmányos jogok valamifajta bírói védelmének gondolata (talán csak az NDK kivételével, ahol ez nem dokumentálható), de e kísérletek inkább a közigazgatási hatósági aktusokkal szembeni bírósági felülvizsgálati út megnyitására vonatkoztak.²⁶

Ezzel el is értünk az utolsó olyan közjogi intézményhez, amit érdemes bevonni a közép- és kelet-európai szocialista országok alkotmányfejlődésének összehasonlító vizsgálatába. Az alkotmányvédelemről van szó.

Alighanem helyes az a megállapítás, mely szerint a „szocialista törvényesség” a nyugati jogállamiság sajátos megfelelője volt, s a magánszemélyek és az állami szervek magatartásának szabályozottságára, s e viszony kiszámíthatóságára utalt,²⁷ figyelemmel a társadalmi rendszer fenntartásából következő korlátokra. A jogszerség erősítése az ötvenes évek nyilvánvaló törvénytelenségei után a hatvanas évektől fontos törekvés volt a legtöbb országban. Az alkotmányosság eszközeinek elsősorban az ügyészségi általános törvényességi felügyeletet, valamint a törvényhozás és szervei által megvalósított ellenőrzést tekintették, de felmerült a bírói alkotmányvédelem gondolata is. Ezzel szemben viszont általában leküzdhetetlen akadályt jelentett a népszuverenitást képviselő, teljhatalmú törvényhozás elmélete. Egyedül a kissé mindig külön Jugoszláviában hoztak létre alkotmánybíróságot 1963-ban, de ez egyáltalán nem volt független az ország hangsúlyozott szövetségi struktúrájától. A szövetségi parlament, illetve a tagköztársasági és provinciális törvényhozások választották a jugoszláv, valamint a hat köztársasági és két provinciális alkotmánybíróság tagjait, vagyis nemcsak szövetségi szintű testületeket hoztak létre.

A szövetségi alkotmánybíróság hatásköre volt a jogszabályok alkotmányossági felülvizsgálata, a szövetségi és a tagállami szervek közti, valamint a szövetségi állami szervek egymás közötti hatásköri vitáinak eldöntése. Az absztrakt normakontrollt valamennyi állami szerv aktusára kiterjedt. Ha a testület alkotmányellenesnek mondott ki egy törvényt, az érintett képvisleti szervnek hat hónapon belül módosítania kellett a kifogásolt aktust (amit újabb hónappal meg lehetett hosszabbítani), s ha ez alatt sem módosította azt, akkor az automatikusan érvénytelenné vált. Csehszlovákiában egy 1968-as törvény a jugoszláv minta alapján hozott létre alkotmánybíróságot, de az intézményt elsodorta a Varsói Szerződés országainak katonai intervenciója. Később, a nyolcvanas években Magyarországon állítottak fel egy Alkotmányjogi Tanács nevű testületet, de az szerény jogkörei alapján nem válhatott valódi alkotmánybírósággá, míg Lengyelországban ugyan ilyen szervet hoztak létre, de az nem semmisíthette meg a parlamenti törvényeket.

Emellett voltak egyéb kísérletek is. Az NDK 1949-es alkotmánya szerint a Népi Kamara alkotmányügyi bi-

zottsága végezhetett előzetes normakontrollt, de ennek olyannyira nem volt gyakorlati jelentősége, hogy ez az eljárás az 1968-as alkotmányból már ki is maradt. Ehhez hasonlóan, az 1965-ös román alkotmány szerint a Nagy Nemzetgyűlés alkotmányügyi bizottsága végzett hasonló feladatot, sőt, egy 1969-es alkotmánymódosítás ki is terjesztette annak hatáskörét, de az még így is tulajdonképpen csupán konzultatív eljárást folytathatott. Az alkotmányvédelem az NDK-ban, Bulgáriában és Magyarországon a legfelsőbb elnöki szerv (államtanács illetve prezídium) feladat- és hatáskörébe tartozott, amelyek a törvények alatti jogforrások tekintetében utólagos alkotmányossági ellenőrzést folytathattak. Az alkotmányellenes törvények felfüggesztésére azonban a bolgár alkotmány szerint csak maga a parlament volt jogosult, a keletnémet államtanács pedig ugyan előzetesen is megvizsgálhatta a törvényjavaslatokat, de szintén nem volt felfüggesztő joga. Ilyen szuszpenzív hatáskörrel rendelkezett viszont a magyar Elnöki Tanács, mely felfüggeszthette az alkotmányellenes törvényeket. Ugyancsak a prezídiumoknak volt elsősorban alkotmányértelmező jogköre is.

Jegyzetek

- * Készült a T043711 sz. OTKA pályázat keretében. A tanulmány az *Európai alkotmány- és parlamentaritástörténet. 1945-2005* című, az Osiris Kiadónál 2006-ban megjelenő könyv egyes részeiből áll.
- 1 Neumann, Robert G.: Constitutional Documents of East-Central Europe. In *Constitutions and Constitutional Trends Since World War II*. Ed. Arnold J. Zurcher. New York University Press, New York, 1955. 178. p.
- 2 A csehszlovák Nemzeti Front kormányának kassai programja például úgy fogalmazott, hogy nem térnek vissza a burzsoá közársaság kapitalista rendjéhez. Lásd erről: *Új szocialista alkotmányok*. Összeállították: Rácz Attila, Toldi Ferenc, Török Lajos, Varga Csaba. Bp., 1966. 47. p.
- 3 Antalfi György: Állam, politikai rendszer, társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1979. 124. p.
- 4 A beszédet Dimitrov a Bolgár Kommunista Párt 5. kongresszusán mondta el 1948 decemberében. Neumann: i.m. 179. p.
- 5 Neumann: i.m. 185. p.
- 6 Bihari Ottó: Összehasonlító államjog. Tankönyvkiadó, Bp., 1967. 177. p.
- 7 A csehszlovák és a lengyel alkotmány azonban nem tartalmazott erre vonatkozó kifejezett utalást.
- 8 Így minősítette például az 1936-os szovjet alkotmány kormányformáját Loewenstein, Karl: *Verfassungslehre*. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1959. 78. p., lásd még ehhez Neumann: i.m. 185. p.
- 9 Brunner, Georg: *Neuere Tendenzen in der verfassungsrechtlichen Entwicklung osteuropäischer Staaten*. In Gerhard Leibholz (Hrsg.): *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart*. Neue Folge, Band 23. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1974. 216. p.
- 10 Megjegyzem, az 1968-as csehszlovákiai események után a proletárdiktatúra kifejezésnek bizonyos reneszánsza jött el, ugyanakkor az ugyanazon évben született NDK alkotmánya került bármiféle ilyen megjelölést.
- 11 A keletnémet alkotmány például a Szovjetunióval való örök és visszavonhatatlan szövetségre utalt, valamint arra is, hogy az állam elválaszthatatlan része a szocialista államok közösségének; a csehszlovák és magyar alkotmány is saját államát a szocialista világrendszer részének minősítette. A hasonló módosítás terve lengyel értelmiségi körökben vitát kavart 1975–76-ban, és ezért ott végül óvatosabb megfogalmazást (a Szovjetunióval való barátság-

- ra és együttműködésre való utalást) használtak. Lásd Rakowska-Harmstone, Teresa: *Communist Constitutions and Constitutional Change*. In Keith G. Banting and Richard Simeon (eds.): *The Politics of Constitutional Change in Industrial Nations. Redesigning the State*. Macmillan, London, 1985. 211. p.
- 12 Lammich, Siegfried: „Sozialistischer Parlamentarismus”. In Peter Häberle (Hrsg.): *Jahrbuch des Öffentlichen Rechts der Gegenwart*. Neue Folge, Band 26. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1977. 392. p.
- 13 Rakowska-Harmstone: i.m. 212. p.
- 14 A nemzeti vagy népfrontok alkotmányos megjelenítése Csehszlovákiában 1960-ban, Jugoszláviában 1963-ban, Kelet-Németországban 1968-ban, Bulgáriában 1971-ben, Magyarországon 1972-ben, Romániában 1974-ben, és Lengyelországban 1976-ban történt meg.
- 15 A leglényegesebb különbség az volt, hogy a lengyel Nemzeti Egységfront, a keletnémet Nemzeti Front, a magyar Hazafias Népfront elvileg minden társadalmi erő szövetsége volt, formális tagság nélkül, míg a bolgár Hazafias Front, a jugoszláv Dolgozók Szocialista Szövetsége saját tagsággal, és különös jogállással rendelkező társadalmi szervezetek voltak, amelyeknek egyéni és kollektív tagjaik is lehettek, végül a román Szocialista Egységfrontban és a csehszlovák Nemzeti Frontban csak a pártoknak és a társadalmi szervezeteknek lehetett tagságuk. Lammich: i.m. 393. p.
- 16 Loewenstein: i.m. 78. p.; Neumann: i.m. 185. p.
- 17 Idézi: Lammich: i.m. 398. p.
- 18 Lammich: i.m. 401. p.
- 19 Bár vitatható, hogy erre formálisan volt-e jogköre. Akár volt, akár nem, gyakorolta. Lásd Towster, Julian: *Union of Soviet Socialist Republics*. In Taylor Cole (ed.): *European Political Systems*. Alfred A. Knopf, New York, 1954. 119. p.
- 20 Brunner: i.m. 225. p.
- 21 E valóban jóhiszemű értékelések szerint igaz ugyan, hogy a kommunista törvényhozások tagjai csak félállásban voltak képviselők, akiket évente csak néhány napra hívtak össze a parlament ülésére, amely alkalmakkor alig volt lehetőség valódi tárgyalásra, s az is igaz, hogy ilyenkor a kormány javaslatait többnyire egyhangúlag fogadták el, s a minisztereket nem fenyegette a leszavazás veszélye, mindebből mégsem lehet azt a következtetést levonni, hogy e törvényhozások alárendelt és passzív szervek lettek volna azzal az egyetlen funkcióval, hogy formálisan legitimálják azt, amit a párt már úgylis eldöntött. Lásd például: White, Stephen:

Some Conclusions. In Stephen White, Daniel Nelson (eds.): *Communist Legislatures in Comparative Perspective*. The Macmillan Press Ltd., London, 1982. 191–195. pp. és Nelson, Daniel: *Communist Legislatures and Communist Politics*. In Stephen White, Daniel Nelson (eds.): *Communist Legislatures in Comparative Perspective*. The Macmillan Press Ltd., London, 1982. 1–11. pp.

²² Első alkalommal még a Szovjetunióban került sor a törvényhozás megbízatási idejének meghosszabbítására, de az 1941 és 1945 kö-

zötti többszöri hosszabbításnak a háború volt az oka.

²³ Az NDK Államtanácsának, valamint az 1971-ben Jugoszláviában létesített hasonló szervnek azonban nem volt parlament-helyettesítő jogköre.

²⁴ Aki azonban feladatait megosztotta az itt is létező prezídiummal: Lengyelországban a köztársasági elnök volt az államtanács elnöke.

²⁵ Rakowska-Harmstone: i.m. 216. p.

²⁶ Brunner: i.m. 235. p.

²⁷ Rakowska-Harmstone: i.m. 206. p.

Szuromi Szabolcs, Anzelm O.Praem.:

A „szent hatalom”-ról és gyakorlásáról alkotott koncepció sajátosságai 1073 és 1303 között*

A középkori egyház kifejezett formában törekedett a római időszak alatt elismertetett belső önállóságának védelmére. Köztudott, hogy az uralkodó személye a püspöki vagy pápai felkenéssel (először 751-ben) a korai középkorban papi karaktert kapott, ez azonban nem jogosította fel a királyt az Egyház felett álló hatalom gyakorlására.¹ Az uralkodói hatalom arra szolgált, hogy az Istentől rábízott köteleességeket és szolgáltatásokat az Egyházon belül gyakorolja. Ettől az időponttól szokás datálni Nyugaton a trón és az oltár szövetségét.

A Karoling kor egyházpolitikájának köszönhetően erőteljesen gyengült az Egyház önállósága Nyugaton, amely már előrevetítette a világi hatalommal való konfrontáció lehetőségét.² A felkent uralkodó szent köteletségének tekintette, hogy mindent megtegyen a krisztusi ország evilági megvalósításáért, amelyhez hozzátartozott az igaz hit terjesztésének előmozdítása és az Egyház támogatása. Ebből viszont következett az uralkodó igénye az egyházi tevékenység meghatározására. A feszültségek főképp a püspökök személyének függetlenségében, az egyházi jogalkotás önállóságában, illetve az egyházi bíróságok illetékességi területein jelentkeztek. De hasonló konfliktusok mutatkoztak az egyházon belüli egyes hierarchikus szintek között is (vö. metropolita - püspök). A Nyugaton Kis Pipinnel, 751-ben megjelent felkent uralkodó eszméje kifejezésre juttatta nemcsak az Isten kegyelméből való uralkodást, hanem az uralkodó Isten Országáért való tevékenykedésének elsődleges kötelezettségét. A köteleesség teljesítés jellegeből fakad, hogy az nem irányulhat azon személyek ellen, akiknek saját szent feladatköre ennek az Istenországnak a megjelenítése (vö. az egyháziak), és akiknek közvetítésével uralkodói tevékenysége szent

jellegű karaktert kapott. Érthetőek tehát a kortárs kánoni joggyűjtemények azon ókori zsinatokat és pápai dekretálisokat idéző rendelkezései,³ melyek fellépnek az ellen, hogy a világi hatalom bármely szintje ítélőszéke elé vonhassa a püspököt, aki az apostolok utóda, és az Egyházon belül a megszentelő hatalom birtokosa.⁴

Ennek ellenére a Karoling kortól gyakorlattá válik az egyes országok uralkodói körében, hogy nem tulajdonítanak nagyobb jelentőséget az Egyház függetlenségének, sőt felhasználják mindazokat a 'jogokat', amelyekkel úgy vélik, a térítésekkor az Egyház felruházta őket. Ez összefüggött az uralkodók előbb említett elhivatottságával is, akik megkeresztelkedett és felkent uralkodókként 'Krisztus Helyettesének', így mintegy a pápával egyenrangúnak tekintették magukat.⁵ Ehhez természetesen hozzátartozott az Egyház tevékenységének az előmozdítása és védelme is. Azonban e miatt úgy tűnt, hogy jogosan várhatja el az uralkodó a legfontosabb egyházi hivatalokba kerülő személyek meghatározásába való erősebb befolyást.⁶

VII Gergely pápa (1073–1085) és a nevéhez fűződő ún. 'gregoriánus reform' sajátos célját⁷ éppen az imént említett, és az állami hatalom feladatkörét az Egyház tevékenységével összemosó törekvések megszüntetésében határozhatjuk meg.⁸ Nem szabad elfelejteni, hogy az uralkodó, aki maga is az Egyház tagja volt, nem valamilyen 'ideológiai' vagy éppen vallási meggyőződésből korlátozta az Egyház autonómiáját. Emiatt a gregoriánus intézkedések nem is a világi hatalmat gyakorló uralkodóval szembeni állásfoglalások, hanem az Egyházon belüli szent hatalom világi tekintélytől való függetlenségét és az Egyház saját céljának minél hatékonyabb megvalósítását szolgáló határozatok.⁹ A lelki (egyházi) és világi (uralkodói) hatalom illetékességi területeinek elválasztását, illetve egymáshoz való viszonyának tisztázását jól példázza a VII. Gergely pápa által 1075-ben kiadott *huszonhét* pontból álló *Dictatus Papae*.¹⁰ Annak ellenére, hogy az egyházi hivatallal rendelkező egyháziak világi földbirtokba történő beiktatása (invesztitúra) azt sejtette, mintha a világi hatalom az egyházi felett helyezkedne el, a *Dictatus Papae* kifejezett formában hangsúlyozta, hogy egyedül a pápa képes püspököket letenni, vagy hivatalukba visszahelyezni (3.); jogában áll az is, hogy püspököket az egyik egyházmegye éléről a másikba áthelyezzen (13.). Különösen is fájdalmasan érintette az uralkodókat az a kitétel, hogy a pápának jogában áll a császárt is letenni a trón-

ról (12.), illetve, hogy az alattvalókat az uralkodói hűségük alól feloldozhatja (27.). Ezek a pápai jogok logikusan következtek az Egyházon belül az apostolokra bízott szent hatalom természetéből és abból, hogy az uralkodó az Egyház tagjaként gyakorolta feladatkörét.¹¹ Ha egy pillantást vetünk a *Dictatus Papae* szövegére – melynek kiváló kritikai kiadása olvashat a *Monumenta Germaniae Historica* sorozatban – látható,¹² hogy az egyes tömondatok tartalma szorosan kötődik a korábbi közkézen forgó kánonjogi gyűjtemények primátussal kapcsolatos kánonjaihoz (vö. pl. *Decretum Burchardi Wormatiensis* [1004–1022])¹³. Kathleen G. Cushing által 1998-ban,¹⁴ majd ezt kiegészítve 2000-ben általunk,¹⁵ megtörtént az egyes pontok szisztematikus forráskritikai összehasonlítása. Ez az elemzés arra a meglepő eredményre vezetett, hogy egyetlen gergelyi jogosítvány sem nevezhető újnak, jelentős része pedig magára Nagy Szent Gergelyre¹⁶ és leveleire vezethető vissza.¹⁷ A források között megtaláljuk a 451-es Chalcedoni Zsinat és a 419-es Carthago-i Zsinat rendelkezéseit,¹⁸ patrisztikus szerzőket,¹⁹ valamint a *Decretales Pseudo-Isidorianae*-t.²⁰ VII. Gergely követői a pápai trónon mind igyekeztek a pápaság és az egyház a 'szent hatalom' természetéből fakadó szerepének hangsúlyozására a világi uralkodóval szemben (vö. II. Orbán 1088–1099; II. Paszkál 1099–1118; II. Geláziusz 1118–1119 és II. Callixtus 1119–1124).²¹ Az investitúra harc teoretikus befejezését az 1122. szeptember 23-án aláírt *Wormsi Konkordátum*hoz szokás kötni.²² A megegyezés II. Callixtus pápa és V. Henrik császár között született, amelynek előzménye a kudarcba fulladt 1119. október 17–19-es császári,²³ illetve pápai békejavaslat volt.²⁴ A konkordátumban – a Mercati által publikált szöveg tanúsága szerint – V. Henrik önmaga és utódai nevében lemondott a gyűrűvel és pásztorbottal történő investitúráról, de saját személyére nézve megtartotta a jogarral történő investitúrát, amelynek német területen a felszentelés előtt, Itáliában és Burgundiában a felszentelést követő hat hónapon belül kellett megtörténnie.²⁵ A király elvesztette a birodalmi püspökök kinevezési jogát és joga arra korlátozódott, hogy az ő közvetítésével kinevezetteknek világi birtokot adhat hűbérbe. A római területekre vonatkozóan a császár lemondott az összes regáléről és jogról.²⁶

Hetvenhat évvel később *Lotario di Segni* bíboros került a pápai székbe III. Ince néven (1198–1216).²⁷ Uralkodásának egyik jellegzetessége volt, hogy a gregoriánus reformokhoz hűen, és a *Dictatus papae*-ban 1075-ben tömören összefoglalt jogoknak megfelelően,²⁸ radikálisan fellépett minden olyan püspöki széketöltés ellen, amely nem kánoni választás útján történt, vagy ahol elmulasztották a pápai megerősítésének a kikérését.²⁹ Nem véletlen tehát, hogy az 1215-re összehívott IV. Lateráni Zsinat³⁰ határozatai következetesen csak a székesegyházi káptalant jelölik meg a püspökök megválasztásában illetékes testületként,³¹ és a zsinat szövegéhez kapcsolt glosszák is egybehangzóak azok értelmezésében.³² Ezzel összefüggő problémát jelentett az olyan püspökválasztások esete, melyek lefolyásába a

világi hatalom valamilyen formában beavatkozott. A pápa, az előzőekhez hasonlóan, az ilyen választásokat érvénytelennek tekintette. A világi hatalmi befolyás egyházi hivatalok betöltéséből való teljes kizárásának az elve természetesen nem volt új, hiszen már a 787. évi II. Niceai Zsinat harmadik kánonja az Apostoli Kánonokra hivatkozva (IV. sz. vége)³³ kimondta, hogy az a püspök, presbiter, vagy diakónus választás, amit a fejedelmek végeznek érvénytelen, és az így választottat le kell tenni.³⁴ Ezt, és hasonló kánonokat vesznek át a gregorianizmus szellemében összeállításra kerülő joggyűjtemények,³⁵ melyek minden bizonnyal, legalább közvetve, hatással voltak III. Ince intézkedéseire, hiszen maga is kánonjogot tanult a bolognai egyetemen. Hozzá kell tennünk, hogy a IV. Lateráni Zsinat nemcsak az egyházi hivatalok elnyerésével kapcsolatban beszélt a világi hatalom illetéktelenségéről, hanem az egyház minden nemű lelki tevékenységének vonatkozásában is. Ezek a kánonok így megfelelő teoretikus alapját képezték a *privilegium fori* következetes alkalmazásának. Érthető tehát, hogy miért nem jogosult a világi bíróság lelki tárgyú ügyben eljárni, még laikus állapotú személy esetében sem. Az egyházi bíróságok illetékeségi köre ennek következtében meglehetősen tágnak nevezhető, mivel az egyházi személyek peres és büntető ügyei mellett minden olyan konfliktus eléjük tartozott, amely egyházi vagy lelki érdeket, illetve a hitet vagy az erkölcsöt érintette. Érdemes megjegyezni, hogy III. Ince pápa egyik levelében már 1206-ban rendelkezett arról, hogy világi személyt akarata ellenére ne idézzenek világi fórumra tartozó kérdésben egyházi bíróság elé. De még ugyanebben a levelében a pápa mégis lehetőséget biztosított az eljárás lefolytatására, abban az esetben ha a világi hatóság nem lenne hajlandó eljárni az ügyben, vagy pedig nem adott volna jogorvoslatot.³⁶

Bármely területen alkalmazott hatalom végső soron az isteni jogra való visszavezetése, így a 'sacra potestas-nak' a felszentelt személyekhez való kötődésének teoretikus kifejtésében talán VIII. Bonifác pápa (1294–1303) összegzése a legismertebb. A pápa 1296. szeptember 20-án *Ineffabilis* kezdetű bullájában úgy nyilatkozott, hogy a pápának joga van a király minden cselekedetét felülbírálni. A vita 1298. június 27-én jutott időlegesen nyugvópontra, amikor az angol és a francia király elfogadta bírálul vitájukban Bonifácot, aki kijelentette, hogy ezentúl mély és örök béke uralkodik a két király között.³⁷ Ezenközben került sor az Aragóniai Giacomo-val szardíniai és korzikai investitúra kérdéséről kötött megállapodásra 1297. április 4-én.³⁸ 1303. november 18-án VIII. Bonifác kihirdette az *Unam Sanctam* kezdetű bullát, amely a 'két kard' elmélet alapján magyarázta a lelki és világi hatalom viszonyát.³⁹ A két kard Jézus elfogatásának történetéből vett analógia. A kardok jelképezik a világban megtalálható két hatalmat: a lelki és a világi hatalmat. A lelki kardot a pápa, a világi kardot a császár birtokolja. Mivel minden hatalom az Istentől ered és az emberek üdvösségének előmozdítására szolgál, így azt az Egyházon keresztül adja át az embereknek, egyfelől a szentsé-

gekkel és a tanítással segítve az üdvösségre való felkészülést, másfelől az emberek közötti béke megteremtésével lehetővé téve a megszentelődést.⁴⁰ Így egyértelmű, hogy a két jelképes kardot a pápa kapja, melyek közül a világít a felkenés, azaz a szent hatalom közvetítésével átadja az uralkodónak, az evilági béke előmozdítására.⁴¹ Az elmélet – mint ismert – nem aratott tetszést a császári udvarban,⁴² sőt maga Dante Alighieri is komoly kritikának vetette alá.⁴³ A pápa érvelése ellenben – VII. Gergelyéhez hasonlóan – az egyházi hatalom függetlensége tekintetében egyáltalán nem volt újnak nevezhető. Az, hogy az egységes egyházi hatalom, mint 'szent hatalom' Krisztus megszentelői hatalmából ered, az általa alapított szentségeken keresztül, melyek kiszolgáltatására a szolgálati papság a felszentelt püspökökkel közösségben van hivatva, eredendő háttérrel képezte az ókortól az egyház

Jegyzetek

* Elhangzott a *Hatalom, legitimitás, ideológia* című konferencián (Miskolc, 2005. november 18.); a tanulmány az OTKA támogatásával «A középkori kánonjogi gyűjtemények és az európai ius commune» című (T 048584/2004) kutatási program keretében készült.

¹ Ullmann, W., Law and politics in the Middle Ages. An introduction to the sources of Medieval political idea. (London 1975.) 233–237. Erdő P., A szent istván-i egyházszervezés európai háttere, in Erdő P., Egyházjog a középkori Magyarországon. (Bp. 2001.) 173–181 pp., különösen 174. p.

² Imbert, J., Les temps Carolingiens (741–891). L'Eglise: Les Institutions (Histoire du Droit et des Institutions de l'Eglise en Occident V/1). (Paris 1994.) 12–22. pp.

³ Vö. Szuromi Sz.A., A püspökökre vonatkozó egyházfegyelmi szabályok a Dionysio-Hadriana Gyűjteményben, in Kánonjog 2 (2000) 87–95. pp.; Szuromi Sz.A., A püspökökre vonatkozó egyházfegyelmi sajátosságai a Decretales Pseudo-Isidorianae-ben, in Kánonjog 5 (2003) 51–63. pp.

⁴ Szuromi, Sz.A., Rules concerning bishops in the Decretales Pseudo-Isidorianae, especially the regulation on the death of bishops, in Folia Theologica 15 (2004) 145–156 pp., különösen 145–146. pp.

⁵ Bisson, T.N., Medieval Lordship, in Speculum 70 (1995) 743–759. pp.

⁶ Vanderputten, S., Faith and Politics in Early Medieval Society: Charlemagne and the frustrating failure of an ecclesiastical project, in Revue d'Histoire Ecclesiastique 96 (2001) 311–332. pp.

⁷ Schmid, K. (Hrsg.), Reich und Kirche vor dem Investiturstreit. (Sigmaringen 1985.); Delarc, O., Saint Grégoire VII et la réforme de l'Eglise au XIe siècle, I–III. (Paris 1889–1890.); Fliche, A., La Réforme grégorienne (Spicilegium Sacrum Lovaniense 6, 9, 16), I–III. (Paris 1924–1937.); Blumenthal, U.R., Der Investiturstreit, (Stuttgart 1982.); Constable, G., Past and Present in the Eleventh and Twelfth Centuries: Perceptions of Time and Change, in L'Europa dei secoli XI e XII fra novità e tradizione. Sviluppo di una cultura (Miscellanea del centro di studi medioevali 12), (Milan 1989.) 135–170. pp.

⁸ Vö. Feine, H.E., Kirchliche Rechtsgeschichte I. Die Katholische Kirche, (Weimar 1955.) 237–238. pp.

⁹ Szuromi Sz.A., Egyházi intézménytörténet (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae I/5), (Bp., 2003.) 96–102. pp.

¹⁰ Erdő, P., Die Quellen des Kirchenrechts (Adnotationes in ius canonicum 23), (Frankfurt am Main 2002.) 92. p.

¹¹ Capitas, O., Episcopato ed ecclesiologia nell'età gregoriana, in Le istituzioni ecclesiastiche della società cristiana dei secoli X–XII: papato, cardinalato ed episcopato (Atti della V Settimana Internazionale di Studi Medioevali, Mendola 26–31 agosto 1971;

tevékenységének.⁴⁴ A pápa, mint a püspökök testületének feje, akinek legfőbb, hivatalából fakadó, azaz rendes és teljes egyházkormányzati hatalma van, közvetlenül gyakorolhatja ezt a hatalmát az egész egyházon belül.⁴⁵ Ez világossá teszi egyfelől a lelki hatalom egységességét, másfelől annak teljes szuverenitását. Nyilvánvaló, hogy ennek segítője, de nem befolyásolója, lehet minden megkeresztelt – azaz az egyházhoz tartozó személy – saját feladatkörének megfelelően, mely a felkent és felesküdt uralkodó esetében a társadalom védelmét és békéjének szolgálatát jelentette, akár törvényalkotás és alkalmazás, akár politikai vagy hadi cselekményeken keresztül.⁴⁶

A 'két kard elmélet' egészen a 'két tökéletes társaság'⁴⁷ elméletének megszületéséig meghatározta az Egyház és állam; a lelki és a világi hatalom egymáshoz való viszonyáról alkotott felfogást.

Miscellanea del Centro di Studi Medioevali VII), (Milano 1974.) 316–373. pp.

¹² Caspar, E. (ed.), Registrum Gregorii VII (Monumenta Germaniae Historica, Epistolae), II. (Berlin 1923.) 55a.

¹³ Vö. Migne, J.P., Patrologiae cursus completus. Series Latina, CXL. Coll. 550–618. pp.

¹⁴ Cushing, K.G., Papacy and law in the Gregorian Revolution. The Canonistic Work of Anselm of Lucca (Oxford Historical Monographs), (Oxford 1998.)

¹⁵ Szuromi Sz.A., A püspökökre vonatkozó egyházfegyelmi szabályok az 'Anselmi Collectio Canonum'-ban (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae IV/1), (Budapest 2000.); Vö. Szuromi Sz.A., The Rules Concerning Bishops in an Early Gregorian Canonical Collection (Diuersorum patrum sententiae siue Collectio in LXXIV titulos digesta, in Folia Theologica 16 (2005).

¹⁶ Nagy Szent Gergely koncepciójához és a gregoriánus reformra gyakorolt hatásához vö. Szuromi Sz., Megjegyzések a Collectio Canonum Anselmi Lucensis III. könyvének néhány római jogi részletet tartalmazó 90. kánonja kapcsán, in Kánonjog 4 (2002) 79–83. pp.

¹⁷ Dictatus Papae 2, 3, 4, 6, 7, 15, 27

¹⁸ Pl. Dictatus Papae 5 = Conc. Chalc. (451) c. 30; Dictatus Papae 17 = Conc. Carth. (419) c. 24

¹⁹ Vö. Dictatus Papae 7 = S. Cyprianus, Ep. XXX; Dictatus Papae 26 = S. Ambrosius, De excessu fratris, I. n. 47.

²⁰ Fuhrmann, H., Pseudoisidor in Rom vom Ende der Karolingerzeit bis zum Reformpapsttum, in Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 78 (1967) 15–66. pp.

²¹ Ullmann, W., A Short History of the papacy in the Middle Ages, (London 1972.) 162–171. pp.

²² Vö. pl. García-Villoslada, R., Edad Media (800–1303). La cristiandad en el mundo europeo y feudal (Historia de la Iglesia Católica II) [Biblioteca de Autores Cristianos 104], (Madrid 2003.) 353–358. pp.

²³ Ego H. Dei gratia Romanorum imperator augustus pro amore Dei et beati Petri et domni papae Calixti dimitto omnem investituram omnium ecclesiarum, et do veram pacem omnibus qui, ex quo discordia ista coepit, pro ecclesia in terra fuerunt vel sunt. Possessiones autem ecclesiarum et omnium, qui pro ecclesia laboraverunt, quas habeo, reddo; quas autem non habeo, ut rhabeant fideliter adiuvabo. Quod si quaestio inde emerit, quae ecclesiastica sunt, canonico, quae autem saecularis sunt, saeculari terminentur iudicio. Mercati, A. (ed.), Racolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili, I. (Romae 1919.) 18. p.

²⁴ Ego Calixtus secundus Dei gratia Romanae ecclesiae episcopus catholicus do veram pacem H. Romanorum imperatori augusto et omnibus qui pro eo contra ecclesiam fuerunt vel sunt.

- Possessiones eorum, quas pro terra ista perdidit, quas habeo, reddo; quas non habeo, ut rehaeant fideliter adiuuabo. Quod si quaestio inde emerit, quae ecclesiastica sunt, canonico, quae autem secularia sunt, saeculari terminentur iudicio. Mercati, A. (ed.), *Racolta di concordati*, 18.
- ²⁵ Ego Calixtus episcopus servus servorum Dei tibi dilecto filio Heinricho Dei gratia Romanorum imperatori augusto concedo, electione episcoporum et abbatum Teutonici regni, qui ad regnum pertinent, in praesentia tua fieri, absque simonia et aliqua violentia; ut si qua inter partes discordia emerit, metropolitani et conprovincialium consilio vel iudicio, saniori parti assensum et auxilium praestabo. Electus autem regalia absque omni exactione per sceptrum a te recipiat et quae ex his iure tibi debet faciat. Ex aliis vero partibus imperii consecratus infra sex menses regalia absque omni exactione per sceptrum a te recipiat et quae ex his iure tibi debet faciat; exceptis omnibus quae ad Romanam ecclesiam pertinere noscuntur. De quibus vero mihi querimoniam feceris et auxilium postulaveris, secundum officii mei debitum auxilium tibi praestabo. Do tibi veram pacem et omnibus qui in parte tua sunt vel fuerunt tempore huius discordiae. Mercati, A. (ed.), *Racolta di concordati*, 19.
- ²⁶ (...) Electus autem regalia absque omni exactione per sceptrum a te recipiat et quae ex his iure tibi debet faciat. Ex aliis vero partibus imperii consecratus infra sex menses regalia absque omni exactione per sceptrum a te recipiat et quae ex his iure tibi debet faciat; exceptis omnibus quae ad Romanam ecclesiam pertinere noscuntur. De quibus vero mihi querimoniam feceris et auxilium postulaveris, secundum officii mei debitum auxilium tibi praestabo. Do tibi veram pacem et omnibus qui in parte tua sunt vel fuerunt tempore huius discordiae. Mercati, A. (ed.), *Racolta di concordati*, 19.
- ²⁷ III. Ince pápáról vö. Tillmann, H., *Innocenz III.*, (Bonn 1954.)
- ²⁸ Vö. Dictatus papae, 3. Quod ille solus possit deponere episcopos vel reconciliare; 13. Quod illi liceat de sede ad sedem necessitate cogente episcopos transmutare; 21. Quod maiores causae cuiuscunque ecclesiae ad eam referri debeant. Caspar, E. (ed.), *Registrum Gregorii VII.*, 55a.; Fuhrmann, H., *Papst Gregor VII. und das Kirchenrecht: zum Problem des Dictatus Papae*, in *La riforma gregoriana e l'Europa* (Studi Gregoriani 13), (Roma 1989.) 123–149. pp.
- ²⁹ Vö. IV. Lateráni Zsinat (1215), 24. és 26. kánonok.
- ³⁰ Vö. Szurómi, Sz. A., *A Turning Point in the History of the General Councils of the West in the 13th Century (A Critical Summary on the importance of the Constitutions of the Fourth Lateran Council [1215] According to its Theological, Canonical and Historical Aspects)*, in *Folia Theologica* 14 (2003) 161–178. pp.
- ³¹ Vö. pl. 25. kánon: Quisquis electioni de se factae per saecularis potestatis abusus consentire praesumpserit contra canonicam libertatem, et electionis commodum careat et ineligibilis fiat, nec absque dispensatione possit ad aliquam eligi dignitatem. Qui vero electionem huiusmodi, quam ipso iure irritam esse censemus, praesumpserint celebrare, ab officiis et beneficiis penitus per triennium suspendantur, eligendi tunc potestate privati. COD 247.
- ³² García y García, A. (ed.), *Constitutiones Concilii quarti Lateranensis una cum Commentariis glossatorum* (Monumenta Iuris Canonici A/2), (Città del Vaticano 1981.) 210, 317–318 430 pp.; vö. Erdő P., *A püspökök megválasztása a Decretum Gratiani szerint. A kijelölés kritériumai*, in Erdő P., *Egyházjog a középkori Magyarországon, 182–199, különösen 189–190. pp.*
- ³³ Metzger, M., *Les constitutions apostoliques, III* (Sources chrétiennes 336), (Paris 1987.) 274–309 pp.; 30. kánon.
- ³⁴ Omnis electio a principibus facta episcopi aut presbyteri aut diaconi, irrita maneat secundum regulam quae dicit: „Si quis episcopus saecularibus potestatibus usus, ecclesias per ipsos obtineat, deponatur: et segregentur omnes qui illi communicant.” (...) COD 140.
- ³⁵ Ans. 6. 6: Omnis electio episcopi vel presbyteri aut diaconi a principibus facta irrita maneat secundum regulam quae dicit: Si quis episcopus saecularibus potestatibus usus ecclesias per ipsas obtineat, deponatur et segregetur omnesque qui illi communicant. Thaler, F. (ed.), *Anselmi Collectio Canonum una cum collectione minore, I–II*, (Oeniponte 1906–1915.) 270. p.; Szurómi, A. *püspökökre vonatkozó egyházfegyelmi szabályok*, 114–120. pp.
- ³⁶ Potthast, A. (ed.), *Regesta Pontificum Romanorum inde ab a. post Christum natum MCXCVIII ad a. MCCCIV, I–II*, (Berlin 1875.) (repr. Graz 1957) no. 2785.
- ³⁷ Ullmann, A. *Short History of the Papacy*, 270–275. pp.
- ³⁸ Mercati, A. (ed.), *Racolta di concordati*, 112–119. pp.
- ³⁹ Johannessen, R.M., *Cardinal Jean Lemoine and the authorship of the glosses to Unam Sanctam*, in *Bulletin of Medieval Canon Law* 18 (1988) 33–41. pp.; Erdő, *Die Quellen des Kirchenrechts*, 128.
- ⁴⁰ Unam sanctam ecclesiam catholicam et ipsam apostolicam urgente fide credere cogimur et tenere, nosque hanc firmiter credimus et simpliciter confitemur, extra quam nec salus est, nec remissio peccatorum, sponso in Canticis proclamante: „Una est columba mea, perfecta mea. Una est matri suae, electa genitrici suae:” quae unum corpus mysticum repraesentat, cuius caput Christus Christi vero Deus. (...) Nam dicentibus Apostolis: „Ecce gladii duo hic,” in ecclesia scilicet, quum apostoli loquerentur, non respondit Dominus, nimis esse, sed satis. Certe qui potestate Petri temporalem gladium esse negat, male verbum attendit Domini proferentis. (...) Uterque ergo est in potestate ecclesiae, spiritualis scilicet gladius et materialis. Sed is quidem pro ecclesia, ille vero ab ecclesia exercendus. Ille sacerdotis, is manu regum et militum, sed ad nutum et patientiam sacerdotis. Oportet autem gladium esse sub gladio, et temporalem auctoritatem spirituali subiici potestati. (...) Friedberg, E. (ed.), *Corpus iuris canonici*, II. (Lipsiae 1879.) 1245–1246 pp. [Extrav. Comm. 8. 1].
- ⁴¹ Ullmann, *Law and Politics in the Middle Ages*, 276–279. pp.
- ⁴² Franzen, A., *Kleine Kirchengeschichte*, (Freiburg 2000.)⁵ 219 p.; vö. Ullmann, W., *Die Bulle „Unam Sanctam”*, in *Römisch-historische Mitteilungen* 16 (1977) 45–77. pp.
- ⁴³ III. 12: „Mármost a pápaság és a császárság fölérendelési viszonyok, tehát a fölérendelés szempontjára kell őket visszavezetnünk. Ebből származhatnak ugyan megkülönböztető jegyekkel együtt, s ha ez így van, a pápát és a császárt is olyan egységre kell visszavezetni, amelyben megtalálható a fölérendelés szempontja megkülönböztető jegyeivel együtt. Ez pedig vagy maga az Isten lesz, aki minden szempontot egyetemlegesen magában foglal, vagy valamely más, Istennél alacsonyabb rendű szubsztancia, amelyben a fölérendelés fogalma, az egyszerűtől megkülönböztetésein keresztül leszámaztatva, benne foglaltatik. Így világos, hogy a pápa és a császár mint emberek, egy bizonyos egységre vezetendők vissza, mint pápa és császár egy másik egységre, ennyiből világos, ami az értelmi bizonyításra vonatkozik.” Dante, A., *Az egyecuralom*, (Bp., 2003.) 108. p.
- ⁴⁴ Erdő, P., *Teología del derecho canónico. Una aproximación histórico-institucional*, (Bp., 2002.) 115–122. pp.
- ⁴⁵ Decretum Gratiani (1140): C. 1 q. 1 c. 123; C. 9 q. 3 c. 21; Liber Extra (1234): X 1. 33. 6; vö. Erdő, *Teología del derecho canónico*, 110–112.
- ⁴⁶ Extrav. Comm. 8. 1: (...) „Spiritualis homo iudicat omnia, ipse autem a nemine iudicatur.” Est autem hoc auctoritas, et si data sit homini, et exerceatur per hominem, non humana, sed potius divina, ore divino Petro data, sibique suisque successoribus in ipso, quem confessus fuit petra, firmata, dicente Domino ipsi Petro: „Quodcumque ligaveris etc.” Quicunque igitur huic potestati a Deo sic ordinatae resistit (...).
- ⁴⁷ Vö. Szurómi Sz., *Megjegyzések az egyház és állam modern kori viszonyának változásaihoz*, in *Jogtörténelmi szemle* 2 (2003) 7–13 pp., különösen 8. p.

Albert Albert:

II. József Tűzrendészeti Pátense, avagy egy korszakos norma a XVIII. századból

A magyar tűzvédelmi szabályozás fejlődését – az államalapítástól kezdődően – több mint hétszáz évén keresztül a gyújtogatók elleni súlyos büntetések jellemezték. Nem foglalkoztak a tüzesetek megelőzésével, az építkezések, létesítések szabályozásával, a tűzoltás feltételeinek biztosításával. A zsúfolt, tervszerűtlen építkezések következménye a középkori településeket rendszeresen pusztító tűzvészek nagy száma volt. Csak a XVII. század utolsó éveiben találkozhatunk – egyelőre csak városi statútumok formájában – olyan rendelkezésekkel, amelyek tűz megelőzési rendelkezéseket tartalmaznak. A központi szabályozásban ennek még nyomain sem fedezhetők fel. A megelőzési rendelkezések hiányának egyik legfőbb oka a konszolidált társadalmi-gazdasági viszonyok hiánya. A későbbi korok bizonyították, hogy a jogfejlődésre, ezen belül a tűzvédelmi szabályozás fejlődésére a békés időszakok jelentettek élénkítő hatást. Ez a korszak III. Károly idején kezdődött, Mária Terézia és II. József alatt folytatódott.

III. Károly a megalakuló királyi helytartótanács feladatává tette, „hogyan a tűzvészek megelőzésére a megyék és városok részéről minden gondosabb óvintézkedés megtörténjen.”¹ Mária Terézia idején kezdtek a témával komolyabban foglalkozni. A tűzrendészeti ügyek vitelére Balassa Ferenc kapott megbízást, aki külföldi tanulmányútjai során szerzett tapasztalatait felhasználva, 1769-ben tűzrendészeti minta szabályrendeletet² készített és küldött szét a megyéknek és a városoknak.³ A hatalom valószínűleg nem tartotta kielégítőnek sem a tűzrendészeti irányítás rendszerét, sem a kor megyei, városi tűzvédelmi jogszabályait, ezért II. József 1783-ban a Helytartótanácsban belül létrehozta a Köz- és Városrendőrségi (Rendészeti) Osztályt. Ennek hatáskörébe utalta a tűzrendészeti ügyeket is. Az osztály feladata volt a tűzrendészeti szabályok közzététele és végrehajtásuk ellenőrzése. A törvényhatóságok évről évre jelentést tettek a tűzoltó felszerelések állapotáról és a tűzvész pénztárak (tüzi cassák) bevételeiről és kiadásairól. A beszámolók alapján az osztály gyakran felszólította a megyéket és a városokat új tűzoltó felszerelések beszerzésére. Felülvizsgálta az ügyosztály a törvényhatóságok által hozott tűzbiztonsági építési szabályrendeleteket.

Nagyobb tüzekről részletes jelentést kért a vármegyéktől és a városoktól. Utasította a törvényhatóságokat a tűzvészek okainak vagy okozóinak a kinyomozására. Felülvizsgálta a tűzkár, a víz, a jég és egyéb természeti csapások elleni biztosításra alakult társaságok alapszabályait és javaslatot tett az uralkodónak működésük engedélyezésére. Ha valahol az országban tűzvész, árvíz, jég, földrengés vagy bármi más természeti csapás érte a lakosságot, akkor a károsultak részére történő gyűjtést az ügyosztály előterjesztése alapján a Helytartótanács engedélyezte.⁴ A szabályozás területén is történt előrelépés. Ez vonatkozott egyrészt a tűzvédelmi szabályokra, de más területet érintő törvényekre is. II. József 1786-ban kiadott „Cselédtörvény”-ének XI. §-a következő tűzvédelmi rendelkezést tartalmazza: „Minden tselédet ugyan, de kiváltképen a kotsisokat, s istállóban szolgáló személyeket gyakran rá kell emlékeztetni, s azoknak keményen meg parantsolni, hogy a gyertya világgal, s tűzzel óva bánjanak; az istállóban, padláson, s más könnyen meg gyúlladható helyeken tellyességgel ne dohányozzanak; sem az illy helyekre különben gyertya világgal ne menjenek, hanem ha azt jó, s ép lámpásban zárva viszik.”⁵ Azt a tényt, hogy nem tűzvédelmi jellegű, hanem más jogszabályban találunk ilyen rendelkezést, feltételezi a Helytartótanácsban belüli egyeztetést a jogalkotás területén. A tűzrendészeti mintaszabályzat, nem érte el célját. Mindössze néhány megyében, illetőleg városban készítették rendelkezései alapján helyi tűzirendet. Ezért nem volt alkalmas országos szinten rendezni a tűzrendészeti szabályozás kérdését, ugyanakkor megfelelő alapot biztosított a kor viszonyainak megfelelő tűzvédelmi jogszabály megalkotására, melynek eredményeként II. József kiadta a kor meghatározó tűzvédelmi jogszabályának számító Pátensét.

A TŰZRENDÉSZETI PÁTENS

A négy fejezetből és 56 §-ból álló Pátens preambulumban fogalmazza meg célját: „Hogy a tűznek, s gyúlékoknak keserves, és minden kor meszsze-terjedő következményeit amennyire lehet, meggátoljuk, szükségesnek ítéltük, Magyarországnak, s az ahhoz tartozandó tartományoknak kerítetlen helységeire nézve a támadott tűznek előlításáról e rendelést kiadni, melynek fő tzelja:

Elsőben: „A gyúladásnak megakadályozása,” azaz a mai megfogalmazásban tűz megelőzés

Másodszor: „Annak hamarságos felfedezése,” mai felfogásban tűzjelzés, riasztás

Harmadszor: „Gyors előlítása,” azaz a tűzoltási feladatok

Negyedszer: „A tűz következményeinek, mellyek az előlítás után-is megtörténhetnek, okos megelőzése”. Ez utóbbi feladat mai viszonyaink között a tűzvizsgálatnak felel meg. A tűzvizsgálat célja többek között az, hogy a vizsgálat során megállapított keletkezési ok alapján intézkedni lehessen más, hasonló tüzesetek megelőzésére.

A Pátens 1788. évi kiadását követően három alkalommal került sor a jelentősebb tűzrendészeti (tűzvédel-

mi) kodifikációra: 1888-ban, 1936-ban és a jelenleg hatályos szabályozásra, 1996-ban. A jogalkotók minden alkalommal megfogalmazták a tűz elleni védekezés célját. Ha végignézzük az egyes korszakbeli meghatározásokat, megállapítható, hogy azok tartalmilag lényegesen nem változtak. Az 1888. évi szabályozás a következők szerint fogalmaz: „A tűzrendészet azon szabályok összessége, melyek célja a tűzvész kitörését megakadályozni, s ha mindamellett kitört, azt lehetőleg mielőbb eloltani.”⁶

Hasonlóan, de kibővítve fejezi ki a tűzvédelmi feladatokat a Pátens után majdnem 150 évvel későbbi 1936-ban kiadott jogszabály:

„A tűzrendészet célja.

a tűz kitörésének lehető megelőzése (megelőző tűzrendészet),

szervezett erővel a kitört tűz terjedésének mielőbbi megakadályozása s a tűz eloltása (mentő tűzrendészet),

a tűz eloltása után a tűz okának megállapítása, s ennek eredménye alapján hasonló tüzesetek megismétlődésének lehető kiküszöbölése (felderítő tűzrendészet).⁷

Végül a jelenlegi szabályozás: „tűz elleni védekezés (a továbbiakban: tűzvédelem): a tüzesetek megelőzése, a tűzoltási feladatok ellátása, a tűzvizsgálat, valamint ezek feltételeinek biztosítása!”⁸ A Pátens a későbbiekben számos olyan rendelkezést tartalmaz, amelyek – ha átalakult formában is – megtalálhatók a jelenlegi tűzvédelmi jogszabályokban, de a feladatokra vonatkozó rendelkezések alapvetők maradtak és több mint kétszáz éve meghatározóak a tűzvédelmi szabályozásban.

A Pátens beosztása a tűzvédelmi feladatokat illetően ugyanaz, mint napjainkban. Először a megelőző tűzvédelmi feladatokat, majd a tűzjelzést, a tűzoltást és végül a tűzvizsgálatot tartalmazza. Az egyes feladatok fejezetekben kerülnek meghatározásra, ennek megfelelően az első fejezet a tűzmegelőzés „A tűz-támadásnak előre akadályt vető módok.” a második a tűzjelzés „A támadott tűznek hamarságos Fel-fedezésére, s ki hírhetszésére szabott Rend”, a harmadik a tűzoltás „A Gyúlásnak gyors El-oltásáról ki-szabott Rend”, míg a negyedik a tűzvizsgálat „Az el - oltatott Tűz ártalmas Következéseinek Megelőzése” címet kapta.

Az I. fejezet 25 paragrafusból áll. Ebben vegyesen találhatunk építési (létesítési) és tűzvédelmi használati szabályokat. A korábbi tűzvédelmi szabályozások is rendelkeztek arról, hogy az épületek között megfelelő távolságot kell tartani a tűz áttérjedésének megakadályozására, de itt találunk első alkalommal pontos meghatározást a távolság mértékére. Az 1. §. „Ami az épületeket illeti” cím alatt a következő rendelkezést tartalmazza: „Az új házaknak fel-állításában arra viseltessék gond, hogy egy ház a másikhoz ne építtessék igen közel, hanem, ahol lehet, minden ház között legalább 3. ölnyi⁹ köz hagyattasson.” Ez kb. 5,7 méternek felel meg. Egyébként egy égő épület legalább tíz méter távolságra fejthet ki gyújtó hatást, tehát nem volt hatékony az itt meghatározott védelem. A 2. §. „A Tűsrök, s gabonás Házak” és a 3. §. „Aszaló, Száraztő Kementzék” címek alatt rendelkezik az egyéb épületek elhelyezéséről. A

tűzveszélyes anyagok elhelyezésére szolgáló létesítményeket, csűröket, gabonás házakat, len, kenderszáritó kemencéket, vagy a száritó és tiloló szobákat a házaktól messze, lehetőleg a helységen kívül kell építeni. A 4. paragrafusban, amelynek címe „Tűz-ellenző falak helyett fák-ültetése” arra intézkedik a Pátens, hogyan kell a korábban épített és az egymáshoz vagy a lakóházakhoz közel épített csűröket, gabonás házakat megvédeni. „A tűsrök, és gabonás Házak, melyek a Falukban találkoznak a Tűztől könnyebben megőriztethessenek, legalább arról szükséges gondolkozni, hogy magos ágú, sok levelű fák, kiváltképpen a diófa, ahol azt kaphatni, ültetessenek oltalom gyanánt a gyúlás ellen.” A 4.§. harmadik bekezdése, amely „Az útnak, szabad járásnak meghagyása” címet kapta az utak szabadon tartásáról intézkedik. A cél az, hogy tűz esetén, szabadon lehessen azt megközelíteni. „Mindazonáltal fákkal, avagy haszontalan sövényekkel nem kell az ösvényeket, és az utakat megakadályozni, s ezek által a támadott gyúlskor a szomszédságot úgy meggátolni, hogy minden részről segítségül ne jöhessen.” Az 5.§-ban „Kémények” cím alatt azok létesítésére vonatkozóan rendelkezik rendkívüli alapossággal a Pátens. A teljes mértékben fa szerkezetű házakat kivéve: „a fából emelt kémények a hol a házak szükség képen nincsenek tellyességgel fából építve, meg-ne engedtesse, s a jövőndőre nézve épen meg tiltassanak.”¹⁰ Ha a kémény építéséhez nem áll rendelkezésre égetett téglá, akkor nyerstéglából (vályog) vagy fonott vesszőből készítsék és ez utóbbi esetben kívül, belül egyaránt jól be kell tapasztani. A kémények legalább fél téglá vastagok legyenek, de álló téglalákból ne építtessenek. „Továbbá, ne legyenek alacsonyok, hanem a Ház-fedelénél elegendő képen feljebb vitessenek; se szűken, se görbén ne rakattassanak, hogy azokon az Által-tsúzás s azoknak meg-seprése könnyű lehessen.”¹¹ A kémények mellett jelentős tűzveszélyt jelentettek környezetükre a kemencék, tűzhelyek, valamint ahol ezeket használták, a konyhák és a mosóházak. A Pátens 6-7. paragrafusai ezért ezek elhelyezésére vonatkozóan elrendelték, hogy a kemencék, tűzhelyek a fából épített falaktól „messze helyeztessenek.”¹² A konyhák, mosóházak és más „tűz tartására rendelt helyeknek” padozata (Allya) „soha fából ne legyen, hanem legalább öszve-vert földből, vagy agyagból, ha kőből, téglából, s más e félékből nem lehet.”¹³ Nyilvánvalóan a nem éghető anyagokat szorgalmazta, de figyelembe vette azt is, hogy nem mindenkinek van lehetősége, ilyen anyagok beszerzésére.

A fentiekből világosan kitűnik, hogy alapvetően már a XVIII. század végén kialakították és megfogalmazták a kémények, kemencék, tűzhelyek építésére, elhelyezésére vonatkozó szabályokat. Ezek részben továbbéltek és megjelennek a jelenleg hatályos szabályozásban, azonban a technika, az építőanyagok fejlődésével finomodtak. Az építési szabályok továbbélését elősegítette az a körülmény is, hogy még a XIX. század végén is a Pátens egyes rendelkezéseit használták a gyakorlatban. Ezt bizonyítja az 53.888/1888. (VIII.12.) Kormányrendelet tartalmazó kézikönyv II. fejezet 5. §, amely a

„Megelőző tűzrendészet” cím alatt fogalmazza meg a következőket: „Tűzvész kitörése és terjedése ellen legbiztosabb óvszer lévén a helyi viszonyokhoz mért jó és szilárd építkezés.” Ugyanezen paragrafushoz fűzött magyarázat szerint: „elrendelhető, hogy minden lakház kéménnyel legyen ellátva; a kémény szilárd anyagból készüljön; közvetlen közeléből minden gyúlékony anyag eltávolíttassék; s ha tűzfal nem emelhető a házak közt, legalább azok alkalmas fákkal vétesseken körül, melyek a tűz elterjedését feltarthatják; mi a csűrök, istállók stb. körül is alkalmazandó, csak hogy a hozzájuk juthatás tűzvész esetében ne nehezíttessék. Faházak s más épületek meg ne engedtesseken ott, hol azok nem magokban, nem távol más lakhelyiségektől állanak; és kender-, lentermesztő vidéken szárító kemencék s helyiségek a faluban el ne tűssenek, kivihető levén mindenütt csekély költséggel azoknak falun kívüli felállítása. Ott, hol a szalma- s nád-fedézetek még el nem kerülhetők, a tulajdonosok különös biztonsági óvintézkedések használatára kötelezendők. Kályhák, tűzhelyek, sütőkemencék fából falak közelében ne állíttathassanak. A szalmavágás, kendentörés s ily munkálatok éjjel ne engedtesseken meg s legfeljebb sürgős szükség esetében, jól elzárt világ mellett; a takarmány s más gyúlékony anyagnak kürtők, kemencék melletti szárítása szigorúan tilalmaztassék.”¹⁴

A magyarázat készítője nyilvánvalóan ismerte a Pátens, mert több rendelkezését – kéményépítés szabályai; házak, csűrök, istállók között fák telepítése; kályhák, tűzhelyek, kemencék fából készült falak közelében ne állíttathassanak fel – szinte szó szerint átvette.

A házépítés már a XVIII. században is komoly szakmai ismereteket igényelt. Ezért a 8. paragrafus rendelkezik arról, hogy az olyan házakhoz, amelyek felépítéséhez szakemberek – kőművesek, ácsok – szükségesek mások ne vetessenek fel, csak az ilyen munkákban próbát tett mesterek. A jobbágyoknak azonban „szabad akarataikra kell hagyni saját házaiknak felépítését” és ha e dologhoz értenek, meg kell engedni, hogy „más kisebb jelességű házaknak felállításában is munkálkodhassanak.” Ezek megtartására a 9. paragrafusban „A Fellyebbvalóságnak Vigyázása az Épület körül” cím alatt a Fellyebbvalóságot jogosítja fel a Pátens. Sőt ugyanebben a bekezdésben előírja, hogy házépítéshez ugyancsak a Fellyebbvalóságtól engedélyt is kell kérni. „A Fellyebbvalóság, tartozik az építésre választott hely fekvését, néminéműségét, maga mellé vévén a helység bíróját, és az esküdteket megtekinteni.” Nemcsak engedély adási joga van a Fellyebbvalóságnak, hanem azt is ellenőriznie kellett, hogy az építkezés az engedély alapján történik. Amennyiben valaki, az engedélytől eltér, a büntetés akár az épület lerontása is lehet: „s ha valami a meg-nem engedett mód szerént épített volna, az rontatasson-le azonnal.”¹⁵ Engedély nélküli vagy attól eltérő építkezés napjainkban is szankcionált cselekmény. Ennek azonban egy differenciáltabb formája alakult ki. Ezt azonban nem tűzvédelmi, hanem építésügyi jogszabály szankcionálja. Engedély nélküli építkezés vagy a jóvá-

hagyott kiviteli tervektől való eltérés esetén az építésügyi hatóság fennmaradási engedély benyújtására kötelezi az építetett. Ha az eljárás során megállapítják, hogy az építési engedéllyel azonos hatályú fennmaradási engedély megadható nincs bontási kötelezettség, de építésügyi bírságot kell fizetni.¹⁶ Súlyosabb a szankció, ha a fennmaradási engedély nem adható meg, ebben az esetben az épületet le-, vagy eltérés esetén vissza kell bontani.¹⁷ Feltehetőleg már a XVIII. század végén is, a különféle hatósági eljárásokért, engedélyekért illetéket kellett fizetni – hasonlóan a maiakhoz – az idevonatkozó rendelkezés szerint az építkezés felügyeletéért nem kellett díjat fizetni. „Azonban a tekintetbe vevés ingyen vitesseken végbe; az építésre adott engedelemért, vagy arra-való vigyázásért se szabad valami taksát kérni.”¹⁸

A létesítési előírásokat követően a használati szabályokkal foglalkozik a fejezet további része. Ezek egy részét ismerjük a korábbi szabályzatokból, de vannak olyanok is, amelyeket először a Pátens fogalmazott meg. A 11–13. paragrafusokban a korabeli munkavégzésre vonatkozó megelőzési szabályokat határozza meg. A mezőgazdasági munkákat szecska vágás „Szatska-metelés” cséplés, len tilolás, gerebélés (növényi rostok fésülése) kellő óvatossággal kell végezni, nehogy gyuladás támadjon. Ezeket a munkákat éjjel nem szabad végezni vagy csak „oly gyertya-világnál, mely a lámpásba jól bé van zárva.”¹⁹ A takarmányt nem szabad a kémények mellé rakni, sem a szurkos fenyő fáklyákat és más faféleségeket a kemencék és a tűzhelyek mellé. „A Barom-eledel ne rakatassék Száraztás kedvéért a Kémények mellé, sem a szurkos Fenyő-fáklya, s más a féle Fa a Kementzék, s a Tűz-helyek mellé.”²⁰ A Lent és Kendent nem kell a fűtött Szobákban avagy sütő Kementzékben, éjjeli időben száraztatni.”²¹

A 14-23. paragrafusokban előírt rendelkezések a mai jogszabályi előírásokban „tűzveszélyes tevékenység” cím alatt jelennek meg. A maiak természetesen a tűzveszély megnövekedése miatt jelentősen meghaladják a korabeli rendelkezéseket, de itt is kimutatható több olyan rendelkezés, amely a jelen tűzvédelmi jogszabályokban is megjelenik, sőt vannak olyan rendkívül észszerű rendelkezések, amelyeket ma sem ártana alkalmazni. A lövöldözést, „s minden puska-porral való élést” a már jól ismerteknek megfelelően – minta szabályzat, Békés vármegyei, debreceni tűzirendek is tárgyalják – a falukban vagy azokhoz közel a Pátens megtiltja. Vonatkozik a rendelkezés a kiégetésre, pl. rétek, nádasok tavaszi kiégetése, mesterséges pl. kovácsok, kádárok által használt tüzek készítésére, valamint „ama híres Szent Iván tüze”²² is.²³ A szabályok megszegőit „magok a helység-bírái és esküdtek, érzékenységes büntetéssel illettessenek.” A 15. paragrafusban „Égő Fáklyák, eleven Szenek” érdekes kifejezést használ a parázsló szénre, amikor a következőket rendeli el: „Senki ne merészeljen eleven szenekkel, avagy bé nem zárt gyertya-világgal a faluban járni”. Az idegeneknek is megfogalmazza a nyílt láng használatának a tilalmát: „sem az utazóknak meg-ne engedtesseken, hogy égő fáklyákkal valami helységben által szekerezzeneken.” A

16–17. paragrafusokban lényegében a nyílt láng használatára vonatkozó tilalmakat, nevesített formában, teszi közérthetővé az alkalmazók számára. A gazdák megengedjék az alkalmazottaknak (cselédek, cséplősök, napszámosok), hogy „bé nem zárt gyertya világgal, vagy épen égő hasáb fákkal a házban ide s tova, járjanak.” A vendégfogadósoknak is ügyelniük kellett a rendre. Sem a vendégfogadósok a hozzájuk bé tért furmányosoknak²⁴, hogy az égő gyertyát lámpás nélkül az istállóban valahová szúrják, vagy azzal gondatlanul fels alá járjanak.” A büntetés itt sem marad el, de a jogalkalmazóra bízva annak mineműségét. Egyrészt megkülönbözteti a szabálytalankodó büntetését származása alapján, „akik ezek ellen vétének, ha rajta kapattatnak, azonnal rendeknek némineműsége szerint igen keményen megbüntettessenek” másrészt polgári jogi felelősséget is meghatároz. A kártérítésnél megjelenik az alkalmazott által okozott kárért való felelősség, ugyanis az alkalmazott (cseléd, cséplős, napszámos) által okozott kárt a gazdának kell megfizetni: „az okoztatott kárért, tartozzanak a gazdák megfizetni.”²⁵ Jelentős tűzveszélyt jelentett a nyílt lángú világítás azokon a helyeken, ahol éghető anyagok voltak ezért általános szabályként fogalmazta meg, hogy „általában senki ne merészeljen bé nem zárt gyertya-világgal, égő üszkökkel, avagy eleven szénnel a padlásra, csűrbe, más aféle helyekre menni, a melyeken könnyen meggyúladható portéka tartatik.” A tűzesetek megelőzésére a biztonságos világító eszközök beszerzését tartja célszerűnek, ezért elrendeli, hogy „minden ház egy vagy több lámpásokat, melyek jó bádokból, vagy üvegéből, vagy legalább vékony szarvból legyenek készítve, szerezzon, és tartson.”²⁶

A dohányzás azóta, hogy Magyarországon is elterjedt, állandóan tűzveszélyt jelentett. Ezért már a Pátens előtt is igyekeztek üldözni a dohányzást, és miután akkoriban sem lehetett betiltani, szabályozni igyekeztek e tevékenységet. „Senki oly helyeken, melyeken a tűznek veszedelme észre vétetik, ne dohányozzon, ha mindjárt fedéllel be volna is borítva a pipa.”²⁷ A technika akkori szintjén csak a pipázás volt elképzelhető dohányzási formaként. A kémények tisztításának egy nagyon hatásos – napjainkban is ismert és használt – módja a kiégetés. Ez akkor és ma is tűzveszélyes tevékenység. Ezért a Pátens erre vonatkozóan nagyon ésszerű rendelkezéseket fogalmaz meg. „A konyha kéményeknek kiégettetése”²⁸ cím alatt. Előírja, hogy ezt a tevékenységet óvatosan kell végezni, szeles, aszályos időben tilos. Gondoskodni kell elegendő vízről és a „szomszédságnak idővel hírvil adni, hogy magára vigyázhasson.” A 20. paragrafusban „Vajjal főzés” cím alatt évszázados tapasztalatokat fogalmaz meg itt a jogalkotó. „A gazdák az ő hitveseknek, leányaiknak és szolgálójoknak szorgalmasan elméjébe nyomják, hogy a főzés mellett a vajjal óva, és vigyázva bánjanak, s kiváltképpen, ha a vaj lángot vet, abba vizet ne töltsenek, hanem más edényt borítván az égő vajra, fojtsák el a lángot.” Nemcsak a vaj, hanem a forró zsír, olaj is veszélyes, ha vízzel próbálják oltani a begyulladt folyadékot, kiforr az edényből, a bőre jutva iszonyatosan fájdalmas és na-

gyon lassan gyógyuló sebeket okoz. Az előző rendelkezés jelenlegi szabályozásban és az 1930-as évek közepén hozott tűzvédelmi rendelkezésekben sem található. Érdekesen vélekedik erről a kérdéssel az 1930-as évek tűzvédelmének egyik meghatározó személyisége Breznay Imre, amikor a Pátenset értékeli: „Ma már az efféle részletes apróságokra (Vajjal főzés) nem gondol a rendelet,²⁹ de nem is gondolhat.”³⁰ Régebben erre is gondot fordítottak, például az egri Tűzirend a következőket rendeli: „A konyhákban a házi asszonyok, és cselédek a zsír, vaj olvasztás, és főzés mellett minden kitelhető vigyázattal legyenek: azon szerencsétlen esetre, ha valami a konyhában meggyulladna, eszekben tartsák, hogy ne vízzel, hanem földdel, és hamuval oltassék inkább a tűz, hogy hamarabb megfojtódjon.”³¹ Nagyon fontos kérdés volt annak idején, amikor a főzés, fűtés és világítás nyílt lánggal történt, hogy minden este a tüzet eloltsák vagy biztonságos helyen tartsák. Ezzel kapcsolatban „Benn a házban” címszó alatt a 21. paragrafus a következőket rendeli: „A gondviséletlenség is különbféle szerencsétlenségeket okozott. Azért a gazdák az ő gyermekeiket, cselédjeiket arra ösztönözzék, hogy a tűzre s gyertya-világra mindenkor kiváltképpen vigyázzanak” Érdekes, hogy az előző „Vajjal főzés” címszó alatti intelmekben a gazdák „hitvesei” is szerepeltek azok között, akikre figyelni kell, itt kimaradtak. Talán azért, mert őket a gazdával azonosnak tekintették. A második fordulatban olyan szabályt fogalmaz meg, amely – lefekvés előtt – napjainkban is helytálló. „Éjjel a lefekvés előtt nézzék, s vigyázzák meg szorgalmasan magok a gazdák, hogy a tűz, és gyertya-világ mindenütt eloltasson, vagy valami bátorságos helyen tartasson.” A nyílt lángú tüzelés során keletkezett hamu veszélyt jelentett. Erre vonatkozó intelmek a következők: „Hasonló szorgalommal éljenek a meleg hamu körül; mivel annak vigyázatlan kitöltése könnyen meggyúlaszthat valamit, s abból tűz támadhat. Azért nagyobb bátorságosság kedvéért mindenkor meg-nem gyúladható helyre öntetessék.”³²

A 23-24. paragrafusok „Kémény, és Kémentze Sepről” a kéménytisztítással kapcsolatos rendelkezéseket tartalmazzák. Először leszögezi, „mivel a tűznek legnagyobb veszedelme a kémény tisztításának elhanyagolásából vészi eredetét, elegendő képen nem lehet az erre való gondviselést ajánlani. Minden gazda a kémények torkát legalább minden nyolcadik nap szorgalmasan megsepertesse, s a kormot tompa seprővel le vakartassa.” A kéményeket télen gyakrabban, hat hetente, nyáron ritkábban, három havonta kellett „egészen, s különös szorgalommal megsepertetni.” A keskenyebb kéményeket, amelyeken „által nem lehet csúsztatni” a gazdák vagy cselédek, a szélesebbeken, amelyeken „pedig által lehet csúsztatni, azokat a valóságos kéményseprők által kell meg tisztíttatni, vagy a hol azok nem találhatók, a cseléd által. A feljebbvalóságnak pedig megszabta, hogy „tehetsége szerint arra legyen gondja, hogy a községek, ahol kéményseprők vannak” velük, megállapodjanak. Arra azonban ügyelni kell, hogy a községek a „kéményseprőktől ne terheltesse” és azok kötelességeiket időben véghez vigyék. A kémények tisztítását és a ke-

mencék szabályos használatát a feljebbvalók, a bírók és az esküdtek kötelesek ellenőrizni „s a rest gazdákat azonnal a Jurisdictionnak bé jelenteni.” További ellenőrzési kötelezettséget tartalmaz a 25. paragrafus „Tűz – Tzirkálás” cím alatt. Ennek lényege, a helység bírja, az uraság tisztje, a község kiválasztottai a kéményseprővel télen kétszer, nyáron egyszer ellenőrizték a lakóházakat. Ha valamiben a „tűznek veszedelmét észre veszik, azonnal eltiltsák, vagy ha a dolog megkívánja, a Vármegeének bé jelentsék.” A megállapított hiányosságok megszüntetéséről a bírónak és a községnek kötelessége gondoskodni. „A bírónak és községnek az után a lészen kötelessége, hogy mind az, ami a tűz tzirkáláskor rendeltetett, jól, és rendesen véghez-vitessék, és főképen, hogy a tűz iránt tett rendelést senki által ne hágja.”

A tűz megelőzési szabályokat követően a II. fejezetben „A támadott tűznek hamarságos felfedezésére, s kihirlesztésére szabott rend”-ben a Pátens a tüzek felderítésére és a tűzjelzésre vonatkozó előírásokat (26–31. paragrafusok) fogalmazza meg. Először leszögezi a 26. §. „Tűzre vigyázó Strázsa, éjjeli Órállók, s azoknak Tisztje” cím alatt, hogy a legnagyobb elővigyázatosság ellenére „Tűz, s Gyulás támadhat, azért a legközelebb lévő szorgalom a tűznek hamarságos felfedezésére, és ki hirlesztésére intéztessen.”³³ Mindenkinek kötelessége a kitört tüzet felfedezni és riasztani az érdekelteket, de akiket ezzel a feladattal bíztak az éjjeli strázsáknak ezt fő kötelességévé tette a Pátens: „A mely helyeken egynehány éjjeli strázsa vagy on kiállítva, a gyulásnak felfedezését azok szolgálatjok fő kötelességének tartásák”. Mivel az éjszakai tüzesetek sokkal nagyobb veszélyt jelentettek, mint a nappal keletkezők ennek gyors felderítésére és elhárítására is történt rendelkezés: „Az oly helyeken pedig, amelyek nem igen kitsínyek, s tulajdon éjjeli Strázsájok nintsen, kötelesek a szomszédok, s ott lakók egymás után változva éjjel strázsálni.”³⁴ Azokban a helyiségekben, ahol éjjeli őrt kellett állítani, a már ismert módon határozták meg a strázsák szolgálati idejét. „Az éjjeli őr állók, avagy az éjjeli, és tűzi strázsálásra rendelt emberek Szent Mihály napjától fogva húsvétig éjjel 9. órától fogva 4. óráig reggel; húsvétól fogva pedig Szent Mihály napjáig éjjel 10. órától fogva 2. vagy 3. óráig reggel a strázsálás son maradjanak.”³⁵ A tűzőrök kötelezettségeit, feladatait a 28. paragrafusban határozta meg a Pátens: „a helységben mindenkor fel s alá járjanak, s minden félbe-hagyás nélkül a tűzre vigyázzanak, azért nekik tellyességgel meg tiltatik a strázsálás ideje alatt kortsmára térni, vagy más házban tartózkodni.” Az előzőek szerint már abban a korban is komoly vonzerőt jelenthetett az ital, ha külön kiemeli a tűzőrök kocsmába járásának tilalmát. Ugyanebben a paragrafusban foglalkozik a riasztással is. A kor technikai színvonalának megfelelően kiabálással, ablakok, ajtók zörgetésével „a lakosokat költsék fel, mindenek előtt pedig, ha harang vagy on a helységben, annak félre-verése által lármát indítsanak.” A kötelességszegő tűzőrök megbüntetésére is intézkedés történt: „Ha a strázsák a támadott tüzet restségekből észre nem veszik, s azt vigyázatlanságokból nevedekni,

s terjedni hagyják, igen kemény büntetéssel illettessenek.”³⁶ A 30. paragrafus jelentési kötelezettséget ír elő a tűzőrök részére. „Amint a gyulást megsajdítják, azonnal kötelesek azt a bírónak, az eskütteknek, s egyszer s mind a Felyebbvalóságnak, ha az a helységben lakik” valamint olyanoknak, akik tűz esetén segíteni tudnak a helyieknek, így a vármegye tisztének és „az helybéli kvártélyos hadi személyeknek” bejelenteni. A szomszédos településeket is értesíteni kell: „A veszedelemnek minéműsége szerént a szomszéd faluk-is harang-szó, vagy lovas hírmondó által a támadott tűzről tudósíttassanak.” Végül a fejezet befejezéséként 31. paragrafusban „A támadott gyulásnak ki-hirlesztése” címmel egy ma is nagyon szigorúan vett kötelezettséget tartalmaz a Pátens. Ha valahol tűz keletkezik azt senki „el-ne mérészelje titkolni a házban támadott gyulást, hanem azon iparkodjanak inkább, hogy a mint észreveszik a gyulást, lármát tegyenek, s másokat segítségül híjjanak.” A tűz titkolókat tartozik a „Fellyebbvalóság igen keményen megfenyíteni, s vagyonjoknak mértéke szerént az okozott kárnak helyre-hozattatására kinszeríteni.” A tűzjelzési kötelezettség körében a mai szabályok annyiban haladják meg a Pátens előírásait, hogy a tűzveszélyt, az eloltott vagy emberi közreműködés nélkül megszünt tüzeseteket is be kell jelenteni.

A tűzoltási feladatokat tartalmazó III. fejezet „A Gyulásnak gyors El-oltásáról ki-szabott Rend” két részre tagozódik. Az elsőben a tűzoltáshoz szükséges víz, lovak és tűzoltó eszközök biztosítására 32–39. paragrafusok, a másodikban a tűz esetére meghatározott feladatok végzésére történik rendelkezés a 40–52. paragrafusokban. Az oltóvíz biztosításával kapcsolatban leszögezi a 32. §.: már a gyulladás előtt arról kell „szorgalmatoskodni, hogy annak idejében fogatkozás ne legyen a vízzel oltó eszközökben s munkásokban.” Eleendő kutakat kell ásni a házak számára, a korábban ásottakat ki kell tisztítani, a további vízszerezési helyek, „marhaitatók, vályúk, tavak s más e féle víz-tartó helyek jó állapotban tartassanak.” Azokra a helyiségekre is gondolt a jogalkotó, 33. §., ahol kevés a víz, itt az eső víz felfogásával a vizes árkokat, ló itatókat mindenkor telt állapotban kell tartani. A 34. paragrafusban egyrészt a kiemelt épületek, mint az uraság házai, vendégfogadók, klastromok, plébániák, fabrikák, malmok vagy a különleges épületek, így a mesterséges tüzek csinálására rakatott házak, pl. kovács, lakatos műhelyek, valamint „következendőképpen minden valamennyivel nagyobb házak nyilvánvaló képen kötelesek az ő padlásokon vízzel megtöltött edényeket, avagy kádakat tartani” A „következendőképpen minden valamennyivel nagyobb házak”-ra a magyarázatot a paragrafus második bekezdése adja, amely a „közönséges házak”-ra vonatkozó kötelezettséget fogalmazza meg. „Minden kisebb ház pedig egy vízzel meg-töltött kádat készen tartson.” Talán itt szerencsésebb lett volna pontosabban meghatározni „valamennyivel nagyobb házak” és a „kisebb házak” fogalmát, de a Pátens megszületésekor a méterről, mint mértékegységről még nem volt szó.³⁷ A mai viszonyok között elfogadott alapterület helyett talán a szobák száma alapján lehetett volna „vala-

mennyivel nagyobb házak” és a „kisebb házak” fogalmát pontosítani. Így a tűz tűzkálást végzők a fellyebbvalóság, a bíró, az esküdtek döntöttek el a kérdést és kötelezték a használókat az előírt oltóvíz biztosítására. Olyan házakban, ahol a föld nem bírta el a vízzel telikád súlyát vagy, amelyek a víztől (tó, folyó, patak, csatorna) távol vannak „az ház-ajtájánál, vagy más alkalmas helyen a féle vizes kádak bétakarva készen tartassanak.” Az egyházakat is kötelezi a Pátens az oltóvíz biztosítására. A 36. paragrafusban elrendelik: „Az egyházak padlásain legyenek mindenkor készen vízzel megtöltött kádak.” Az előírás megtartására kötelezettek is meghatározza a Pátens: „a töltögetésére viseljenek gondot a plébánusok, egyház-fiak, vagy úgy nevezetett egyházatyák, vagy az, akire az egyház bízottatott.” A kor viszonyainak megfelelően a tüzesetek felszámolásánál, vízszállításra, anyagok mentésére nélkülözhetetlen volt a ló. Erről szól a következő rendelkezés: 37. §., amely „A lovaknak készen-tartása” cím alatt elrendeli: „Hogy a támadott tűznél fogatkozás ne legyen a szekérvonó marhákban, melyeknek a víz hordására, tűzoltó edényeknek elhozattatására, s más egyéb szükségekre nézve jelen kell lenni, amint a gyúlásról jel adatik, s azt a szükség kívánja, mind a szomszédság, mind más akárki. sőt a postamester is, ha helyben lakik, minden idővonalat (késlekedés) nélkül tartozik az ő lovait elé állítani.” Azokon a helyeken, ahol a lovakat éjjel a mezőkön legeltetik is gondoskodni kell arról, hogy „egynehányat mindenkor otthon kell tartani változtatva, hogy szükség idején készen találtsanakak.”³⁸

A 38–39. paragrafusokban történik rendelkezés a tűzoltó eszközök, felszerelések biztosítására. Nagyon érdekes megoldást tartalmaz a Pátens ezzel kapcsolatosan. Három kategóriát állít fel a 38. §-ban. Ezek közül az első a „Tűz-oltó Szerszámok a jobb Házakra, Tűz- és más Műhelyekre nézve” címmel ismerhetjük meg. Ebbe a körbe tartoznak: „Az Uraság Háza, a Vendégfogadók Épületei, a Klastromok, Plébániák, Fabrikák, Ser-házak, Malmok, Tűz-Műhelyek s minden nagyobb Házak.” Ezeket „Nagyságoknak Mértéke szerint” fel kell szerelni létrákkal, horgokkal, kézi fecskendőkkel, csöves vízi ládákkal, hogy azok mind magukon, mind másokon segíthessenek. A második kategóriát, „A Kitsiny, és Községes Házak” alkotják, amelyek tűzoltó felszerelése a következők: egy-egy létra, horog, egynéhány dézsavíz, szalmából fonott, és kívül-belül „szurokkal békent Tűz-rotska”³⁹ és egy Bádok Lámpás. A harmadik kategóriát a községek alkotják, amelyeknek nagyságukhoz mérten kell a tűzoltó eszközökről gondoskodniuk. „A Községek, ha Birtokok kitsínysége miatt többet nem szerezhetnek” legalább egy létrát, egy pár horgot, „egynehány kézi Fecskendőt, s egy pár Bádok Lámpást; ha pedig többel bírnak, egy pár Tsöves Vizi-ládát-is az azokhoz tartozandó Szekeretskével, vagy Szánkával, s mindenkor vízzel tele töltvén, készen tartsák”. Végül azokra a házakra is történik rendelkezés, amelyek mások alá vannak vetve. A 39. §-ban, amelynek címe: „Tulajdon Ki-szabása az oltó Eszközöknek a mások alá vett Házakra nézve.” Ilyenek lehetnek valószínűleg a föl-

des urak tulajdonában lévő valamilyen gazdasági célra bérbe adott épületek. Ezekkel kapcsolatban a Pátens „Fellyebbvalóságra” bízta „kinek mindenkor a legyen fő Gondja, hogy az Háznak saját Urai szükségtelen Költséget ne tegyenek.” Valószínűleg arról lehetett szó, hogy csak az indokolt tűzoltó eszközök, felszerelések megvásárlására kötelezzék a bérlőket. A paragrafus második fordulata arra utal, hogy az eredményes tűzoltás érdekében szükségesnek tartották a tűzoltó eszközök, felszerelések pontos mennyiségének ismeretét, illetőleg az adatok birtokában továbbiak beszerzésére kötelezettséget meghatározni. Ezért itt elrendelték, hogy „a Fellyebbvalóságok, Klastromok, Plébánusok, és szabad Udvarok tartoznak az ő Tűz-oltó Eszközöknek Lajstromát a Vármegyének béküldeni, melyeknek Kötelesek leszen, arra Módot mutatni, a mit azokon kívül kell szerezni”. A gazdagabbakat pedig még arra is kötelezték, hogy a fentebb említett tűzoltó eszközök mellett „Értzből öntött” fecskendőket is beszerezzenek. A korabeli eszközök egy részét – létrákat, horgokat, kézi fecskendőket, csöves vízi ládákat, bádok lámpásokat – a települések vagy az ott tevékenykedő mesterek, kovácsok, lakatosok saját kezűleg állíthatták elő. Házilag készítették a „szalmából fonott, és kívül belül szurokkal békent tűz rotskát” is. Az „értzből öntött fecskendő” valószínűleg már nem volt helyben vagy házilag készíthető, ezért azok megvásárlására csak a gazdagabbakat kötelezték.

A fejezet következő részében 40–48. paragrafusok a tűzoltásra való felkészülést, a 49–52.-ben az oltással kapcsolatos, mai szemmel nézve is jónak nevezhető szakmai előírásokat ismerhetjük meg. A 40. §-ban „Előre el-rendelni a Lakosok Munkáját. Tisztét” cím alatt arról történik rendelkezés, hogy előre meg kell határozni mindenkinek a tűz esetére szükséges feladatait. „A jó Rend, mely a támadott Tűznek gyors El-oltására el-kerülhetetlenül szükséges, meg-tartathasson, a Gazdáknak, és Szolgáknak, legalább a nagyobb Helységeken, a helybéli Fellyebbvalóság előre tudokra adja, ki mi-tévő legyen a Tűz támadásban.” Egyesek feladata a riasztás, víz-hordás, „a Tsöves Vizi-ládák el-hordása,” másoknak őrzési, tűzoltási feladatai vannak, de gondoskodni a mai szaknyelvben passzív tűzoltásnak nevezett feladatok végzéséről – az éghető anyagok eltávolításáról – így „a Ház fedél Leszakasztásáról, Letöréséről rendeltessenek.” Végül ezek tudatosítása érdekében elrendelik: „Az illy El-osztása, s El-rendelése a Lakosoknak a Helység Fellyebbvalóságától a Szomszédoknak, midőn a Község egybe gyűl több ízben ki-hirdetessék.” A 41–42. paragrafusokban a tüzesetek oltásának irányításáról történik intézkedés. „A Bíró és Esküdtek elsőik legyenek, kik a Gyulás Helyére siessenek, mivel az ő Példájuktól, Rendelésektől, Parantsolatjuktól ily sok jó függ.” A többiek pedig kötelesek a bíró és az esküdtek által rendelteteket „minden kifogás nélkül szorgalmasan követni.” Hasonló irányító feladata van tűz esetén az uraság, illetőleg a vármegye tisztjének is, ha a kárszínhely közelében vannak. Tőlük várható leginkább, hogy a népet e parancsolt mód – a Pátensben foglaltak szerint – a tűz oltására vezéreljék. Természetesen eredményes

tűzoltás csak akkor lehetséges, ha kellő számú embert mozgósítottak. Ezért a 43. §. „Átsok, Kő- művesek, s a t.” cím alatt kötelezi az esemény közelében lakó mestereket, ácsokat, kőműveseket, kovácsokat, lakatosokat, kéményseprőket, molnárokat, és ehhez hasonló mestereket „szükséges szerszámjaikkal megjelenni vagy emberek közül valakit segítségül küldeni.” A település lakóinak mozgósítását rendeli a 44. §. A gazdák és szolgálók kötelesek „mihelyt észreveszik a tűz kikiáltást, az ő tűzoltó szerszámjaikkal a gyűlés helyére sietni, s ott azon munkát felfogni, mely nékiek meghagyattatik vagy, amelyre már az előtt rendeltettek.” A tüzesetek nagy többségében a közeli szomszéd települések segítségével minden bizonnyal jól jöhetett, ezért azok segítségnyújtási kötelezettségét a 45. §. „A Szomszéd Helységek” határozza meg: E szerint a közeli helységek klastromok, plébánusok, községek nem csak hívásra, hanem „önnön magoktól tüstént, amint a szomszédságban támadott tűzről tudósítattnak, emberekkel, szerszámokkal, edényekkel egymásnak segedelmére sietni” kötelesek. A következő két paragrafus a tűzoltás közbeni viselkedésre vonatkozó szabályokat tartalmazza. 46. §. „A néppel való emberséges bánás” cím alatt megengedi, hogy a tűzoltásnál minden jelen lévő, „dologra hajtasson, az erre alkalmatlanok pedig, s akik a dolgozóknak csak akadályokra vannak, félre küldetessenek, mindazonáltal senkivel erőszakosan nem kell bánni, hogy az oltástól senki el ne ijesztessen.” A következő 47. §. „A jó Rendnek Meg-tartása” pedig arra figyelmeztet, hogy kerülni kell a felesleges pánikot. Csendes, fegyelmezett, céltudatos magatartással kell az oltást végezni. A tűzoltás közben, amennyire lehet, rendet kell tartani „minden haszontalan kiabálást el kell távoztatni, a víz-hordásban rendet tartani, meddig egyik a vizet másnak a kezébe adja, addig a többiek vizet hozzanak, s így tovább.” Fontos a tűzoltásnál az is, hogy a víz szállítására használt utat, akár kézben, akár szekéren történik mindig szabadon, kell hagyni, ha szükséges meg kell világítani. A forgalom irányításával az esküdteket vagy a korosabb embereket javasolja megbízni a Pátens. „Az esküttek, s korosabb emberek a községből arra vigyázzanak, hogy a járásban, menésben egyik a másikat meg ne gátolja.” A korabeli viszonyok között mindenkire szükség volt a tűz felszámolásakor. Ezért a Pátens megfogalmazza a nők feladatait is a tüzesetek felszámolása alkalmával.⁴⁰ Ebben arról rendelkezik, hogy az asszonyok és a leányok maradjanak távol a tűz oltásától, mert az a férfiak dolga. Ugyanakkor fontos feladatuk a család vagyoniának – házának, jószágainak – védelme. Ha szükséges a marhákat az istállókban leoldják és azokat a tűz oltására alkalmatlan embereknek átadják, hogy mielőbb kihajtsák az értékes jószágokat a mezőre. Nagyon fontos szerepük lesz az asszonyoknak, ha a tűz közel van. Ekkor az asszonyok „foglatossága lészen” a ház fedelére vizet önteni, a vagyont menteni, amelyet „hív férjfiak által” kell „strázsáltatni.”

A fejezet négy utolsó paragrafusa kifejezetten tűzoltási szakkérdéseket tárgyal. A 49. §-ban „A nevedő Veszedelem-ellen Óvás”-ban hasznos tanácsot ad arra,

hogy a kigyulladt ház közelében milyen intézkedéseket kell tenni. „Ha a tűznek veszedelme nevededik, a közel levő padlás ablakjait, fedél nyílásait bé kell zárni; a Pintzéknek és Bóltoknak Ajtajait, szelelő Lyukait Kövekkel, Pásit- hantal, Fal-hulladékokkal, vagy Ganéjjal meg kell tölteni, kivált pedig minden meg-gyúladhatót félre kell vitetni.” Ugyanakkor azt is megállapítja, hogy ez a módszer csak azoknál a házaknál lehet eredményes, amelyek nem szalmával vagy náddal fedettek, mert ezek esetében az éghető tetőhéjazatot nehéz megvédeni a gyulladástól. Külön figyelmet fordít az 50.§. az egyházakra. Ha ezek környezetében tűz keletkezik, azok tornyaira és padlásaira vizet kell hordani. Az ablakokat az égő szikráktól oltalmazni kell és az egyházak drága eszközeit biztonságos helyre, kell vitetni. Az 51. paragrafusban, amelynek címe: „A benn-rekedt Tűznek el-oltásában tartandó Rend” olyan tűzoltó taktikai tanácsokkal találkozhatunk, amelyeket ma is tanítanak a tűzoltóknak. A zárt helyiségekben tomboló tűz megfékezését nagyon körültekintően kell végezni. Ha megakadályozzák a levegő bejutását a helyiségbe a tűz esetleg magától is megszűnhet vagy gyorsabban lehet eloltani. A Pátens idevonatkozó szabálya: „Ha ki-nem ütött még a Tűz, hanem benn-rekedt, meddig lehet, ahoz semmi Levegő-eget nem kell botsítani, hanem öntözéssel, s más lehetséges módokkal annak Megfojtására igyekezni.” Más tűzoltó taktikai tanácsot tartalmaz a következő bekezdés „A nevedő, s ki-rohanó tűznél” címmel arra az esetre, ha a tűz már kiterjedtebb, az épületen kívülre került, különösen, ha gabona, széna, szalma gyulladt ki és az öntözés már nem használ. Ilyen esetben az éghető anyagokat kell eltávolítani, „az oda érő sövényt, ha eddig a szabad járás kedvéért meg nem történt volna, le kell dönteni.” Kissé szokatlan módját választja a védekezésnek a Pátens a kőből épített és cseréppel fedett házak esetében, mert rendelkezése szerint ezek „fedeleit le-szakasztani, a falakat, s egyéb égő üszköket, hogy a tűz bé-takartatván el fojtassék, bé-felé taszítani.” Valószínűleg abban a korban eredményes volt a tűzoltásnak ez a – mai szemmel – kissé furcsa és korunkban már nem alkalmazott módszere. Ugyanakkor a bontásos módszert nem javasolja a szalmával vagy sendellel (zsindellyel) fedett házakra, mivel a leszakasztás eredményeként „inkább meg éledne az által a tűz, s a veszedelem nevededhetne.” A házbontásos tűzoltási módszer híveit az 52. paragrafusban óvatosságra inti a rendelet: „A meggyúlott ház mellett álló házak szükség nélkül le-ne szakasztassanak; tsak akkor kell azoknak le-döntéséhez fogni, mikor a lángnak elterjedését semmi más módon meg-nem lehet akadályozni.” Ha a ház lebontása a tűzoltás érdekében szükséges a tulajdonosoknak nem szabad kedvezni, de akinek a házát lebontották, azt károsultnak kell tekinteni és kártérítésként „első Jusban fog részesülni.”

A IV. fejezet, amely „Az el-oltatott Tűz ártalmas Következőseinek Meg-előzése” címet viseli, azokra a kérdésekre ad választ, hogy milyen intézkedéseket kell tenni az eloltott tűz után. Nagyon fontos a tűzoltás befejezésekor mindent átvizsgálgatni és a visszagyulladás ve-

szélyét, kiküszöböljék. Ezért az 53. paragrafusban rendelkezik arról, hogy a tűz eloltása után, az abban résztvevők a helyszínről csak akkor mehetnek el, ha erre engedélyt kaptak. „Ha valóban eloltatott is a tűz, mindazonáltal a tűz oltására rendeltetett emberek közül el ne menjen előbb senki, mintsem a helység bírása, vagy az, aki a dolgot igazgatta, megengedje.” A vissza gyulladás megakadályozására örök állítását rendelte el az 54. §. „Az elégett helyhez egynehány Strázsa állíttassék, kiknek a legyen fő gondjok, hogy az elrejtett szikrák által meg ne éledjen a tűz, s új gyúlás ne támadjon.” Egy-egy korabeli tűzoltás alkalmával sokan vitték magukkal a saját eszközeiket, amelyek a tevékenység végzése közben összekeveredhettek. Ezért az 55. paragrafusban „Az oltó szerszámoknak visszaadása” cím alatt rendelkezik ezeknek a tulajdonosukhoz történő visszajuttatásáról, illetve azok kijavításáról. „Az után minden tűzoltó szerszámok ki kerestessenek, s kinek kinek adattasson vissza az övé, s azoknak megújításáról, s megjobbításáról legyen a további gond.” Elvértve napjainkban is előfordul, hogy valaki a tűzoltásra használt eszközöket, felszereléseket megrongálja. Ez II. József korában is valószínűleg többször megtörténhetett, mert ugyanezen paragrafus második fordulatában rendelkezik a Pátens a rongáló helyre hozatali kötelezettségéről és büntetéséről. „Azok, akik a tűzoltó szerszámokból szántsándékkal valamit elrontanak, vagy össze törnek a kárnak telyes helyre-hozatalán kívül, érdemlett büntetésre húztatassanak.” A mai büntetések általában szabálysértési eljárást vonnak maguk után, de volt rá példa, hogy a tűzoltás közben a tűzoltók tömlőit késsel átvágó személyt felfüggesztett szabadságvesztésre ítélte a bíróság. Hasonlóan büntetésre számíthattak azok is, akik valamit eltitkoltak vagy eltulajdonítottak. „Azok ellenben, akik amazokból valamit eltitkolnak, magoknak tulajdonítanak, vagy éppen eladni merészelnek, kemény törvényes fenyítést várjanak magokra.” Ugyanitt gondoskodik azok megbüntetéséről, akik a tűzoltásra rendelt eszközöket a helység előjáróinak tudta nélkül más célra használják. „Szintén úgy kell azokat is megbüntetni, akik a tűzoltásra szerzett közönséges szerszámokkal, úgymint lajtorjakkal s más efélékkel, az helység előjáróiknak tudtok nélkül tulajdon hasznokra élnek.” Ősidők – legalábbis Hamurabi – óta büntetik azokat, akik a tűzoltás közben mások vagyonára vetik szemüket súlyos büntetésre számíthattak. A Pátens is megfogalmaz ezzel kapcsolatban szigorú büntetéseket.

Az utolsó 56. paragrafusban „A vármegyéhez teendő bé jelentés, s a tűz okának ki keresése” cím alatt a tűzvizsgálatról rendelkezik a pátens. A bő három soros rendelkezés, amely nem tűnik különösebben jelentősnek a mai tűzvédelmi szakemberének rendkívül sokat jelent főként, ha összevetjük a jelenleg hatályos rendelkezésekkel. Az akkori rendelkezés a következőket tartalmazza: „Utoljára, az eloltatott tűz után mindjárt bé kell a vármegyének jelenteni a gyúlást; ez pedig szorgalmatosan vizsgálja meg, s keresse ki mi tulajdon képen támadott a tűz, hogy mind a vigyázatlanokat, mind pedig a gonosztévő gyújtogatókat feleletre, s büntetésre idéz-

hesse.” A korabeli rendelkezés a mai bonyolultabb viszonyoknak megfelelően kibővítve jelenik meg a hatályos tűzvédelmi szabályozásban. A tüzeset bejelentése – köszönhetően a modern technikának – már nemcsak „az eloltatott tűz után” kötelező, hanem már annak vagy veszélyének felfedezésekor. „Aki tüzet vagy annak közvetlen veszélyét észleli, köteles azt haladéktalanul jelezni a tűzoltóságnak, vagy ha erre nincs lehetősége, a rendőrségnek vagy a mentőszolgálatnak, illetőleg a települési önkormányzat polgármesteri hivatalának (körjegyzőségnek).”⁴¹ A korabeli előírás, a tűzjelzés, azaz „a vármegyének történő bejelentés után” kimondja, hogy a vármegyének a gyúlást „szorgalmatosan” meg kell „vizsgálni” ezt követően pedig „keresse ki mi tulajdon képen támadott a tűz, hogy mind a vigyázatlanokat, mind pedig a gonosztévő gyújtogatókat feleletre, s büntetésre idézhesse.” A jelenlegi tűzvédelmi szabályozásban a törvény egyrészt megfogalmazza az értelmező rendelkezések között a tűzvizsgálat fogalmát: „tűzvizsgálat: a tűzoltóságnak azon szakmai tevékenysége, amely a tűz keletkezési idejének, helyének és okának felderítésére irányul,”⁴² másrészt meghatározza a tűzvizsgálatra feljogosítottak körét: „A tűzvizsgálatban az illetékes önkormányzati tűzoltóparancsnok jár el.”⁴³ A tűzvédelmi törvény további rendelkezéseket is megfogalmaz a tűzvizsgálattal kapcsolatban, Így a „Tűzvizsgálat” címet viselő fejezet a következő rendelkezéseket tartalmazza. „A tűzvizsgálatot a tűzoltásvezetőnek kell megkezdenie, aki bűncselekmény gyanúja esetén értesíti az illetékes rendőri szervet.”⁴⁴ További kötelezettséget ír elő a törvény a tűzoltóság részére, ha a tüzesettel kapcsolatban bűncselekmény gyanúja merülhet fel, ilyen esetben: „A tűzoltóság a rendőrség kéréséig köteles biztosítani a tüzeset helyszínét, továbbá azoknak a dolgoknak a megőrzését, amelyek a bűncselekmény gyanújának bizonyítékaul szolgálhatnak.”⁴⁵ A tűzvizsgálat előzőekben ismertetett – alapvető – rendelkezései mellett a tűzvédelmi törvény felhatalmazása alapján a belügyminiszter rendeletben⁴⁶ határozta meg ezzel a nagyon fontos tevékenységgel kapcsolatos, részletes szabályokat. A mai rendeletben nyilvánvalóan részletesebben, terjedelmesebb formában találkozhatunk az egykori szabályokkal, de a lényeges kérdések a kivizsgálás szükségessége, a felelősség tisztázása ma is követelmény.

Végül a záró rendelkezés: „Költ a mi lakó városunkban Bétsben Szent István havának huszonhatodik napján, ezerhétszáz nyoltzvan nyoltzadik esztendőben; országainak: a rómainak huszonharmadik, a többi örökös országainak nyoltzadik esztendejében.”⁴⁷

A PÁTENS HATÁSA A TŰZVÉDELEM FEJLŐDÉSÉRE

A Pátens – mivel nem vitték az országgyűlés elé – nem került az ország törvényei közé, így végrehajtása sem volt kötelező. Ennek ellenére jelentős változást fejtett ki a tűzvédelmi szabályozásra. Az országba szétkül-

dött anyagot lefordították és rendelkezéseinek alapulvételével a vármegyék és a városok kiadták saját tűzrendjeiket. Még abban a században, Egerben 1791-ben,⁴⁸ Miskolcon és Pest megyében 1794-ben,⁴⁹ Veszprém megyében 1797-ben,⁵⁰ Debrecenben 1799-ben⁵¹ adtak ki tűzrendet a Pátens szabályainak alapulvételével. A XIX. században is, hosszú ideig a Pátens képezte városokban és vármegyékben kiadott tűzvédelmi szabályzatok alapját. Így 1802-ben Zalaegerszegen,⁵² 1808-ban Pesten és Szabolcs megyében,⁵³ 1811-ben ismét Egerben,⁵⁴ 1819-ben Kőszegen, Veszprém megyében megújítva 1826-ban került sor a Pátens alapján tűzirend kiadására. Sátoraljaújhely számára maga Kossuth Lajos dolgozott ki 1827-ben egy tűzrendészeti szabályzat tervezetét.⁵⁵ A városban az általa kiválasztott emberekből álló tűzoltóság 1863-ig működött sikeresen.⁵⁶ A továbbiakban is az 1788. évi szabályozásból ismert rendelkezéseket vagy legalábbis ezek egy részét láthatjuk viszont Esztergom 1836-ban, Székesfehérvár 1843-ban,

Debrecen 1845-ben kiadott tűzirendjeiben. A felsorolt tűzirendek bizonyítják a Pátens XIX. századra kiterjedő hatását. Ezt egyrészt úgy is értékelhetnénk, hogy nem történt számottevő előre lépés a tűzvédelmi szabályozásban, ugyanakkor ezeknek is volt hatása a tűzvédelmi szabályozás fejlődésére. A szabadságharc leverését követően meginduló gazdasági fejlődés – az élelmiszer feldolgozóipar, a cukor- és szeszgyártás, a malom-, konzerv- és textilipar – jelentősen növelte a tűzveszélyt, tehát szükség lett volna szakszerű tűzmegelőzési szabályokra. A forradalom bukását követően, a szabályozásban – még a Pátens alapján – a reformkorban vagy korábban alkotott városi, vármegyei rendelkezések képeztek a tűzvédelem joganyagát. A királyi rendeletalkotás nem foglalkozott a kérdéssel. A kiegyezést követő években kellett megoldani ezt a társadalmilag fontos kérdést. Ennek érdekessége, hogy a Pátens szabályai az 1867. utáni tűzvédelmi rendelkezések jelentős részében megjelennek, bizonyítva annak szakmai kiválóságát.

Jegyzetek

- ¹ 1723. évi CIX. tc. a tűzvések megelőzéséről. Preambulum.
- ² „A gyulladásnak eltávolztatása, vagy ha támadott, annak könnyű eloltása iránt tett rendelkezések, amint azokat a mezővárosokban, városokban és faluhelyen végbe kell vinni”
- ³ Roncsik Jenő: Céhek a tűzoltói szolgálatban (Bp., 1932. 28. p.)
- ⁴ Felhő Ibolya–Vörös Antal: A helytartótanácsi levéltár (Bp., Akadémiai kiadó, 1961. 168. p.)
- ⁵ Magyar Országos Levéltár. Balassa hagyaték.
- ⁶ A m. kir. belügyministernek 53.888/1888. szám alatt az összes vármegyei és városi törvényhatóságokhoz intézett körrendelete, a tűzrendészeti kormányrendelet kibocsátása tárgyában. I. fejezet. Általános határozatok. I. §.
- ⁷ A tűzrendészet fejlesztéséről szóló 1936. évi X. törvénycikk végrehajtására kiadott 180.000/1936 B.M. számú rendelet. I. §.
- ⁸ A tűz elleni védekezésről, a műszaki mentésről és a tűzoltóságról szóló 1996. évi XXXI. törvény 4. §. b. pont.
- ⁹ Ol. fn. rég. Hosszmérték: 6 láb. kb. 1,9 m. Magyar Értelmező Kéziszótár (a továbbiakban: MÉKSZ) Szerkesztette: Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós (Akadémiai Kiadó, Bp. 1972 1050. p.)
- ¹⁰ Pátens 5. §. első fordulat
- ¹¹ Pátens harmadik fordulat
- ¹² Pátens 6. §.
- ¹³ Pátens 7. §.
- ¹⁴ Tűzrendészeti szabályok kézikönyve (Bp., Lampel Róbert (Wodiáner F. és Fiai) Cs. és Kir. Udvari könyvkereskedés kiadása. 1888. 11. p.)
- ¹⁵ Pátens 10. §. első fordulat.
- ¹⁶ Az építészeti bírságról szóló 43/1997. (XII.29.) KTM rendelet 2. §. (1) bek.
- ¹⁷ 43/1997. (XII.29.) KTM rendelet 2. §. (2) bek a) pont.
- ¹⁸ Pátens 10. §. második fordulat.
- ¹⁹ Uo. 11. §. „A mi az Emberek Gondatlanságát illeti a Szatstka-metelés, és tséplés mellett s. a. t.”
- ²⁰ Uo. 12. §. „A Száraztás mellett.”
- ²¹ Uo. 13. §. „Len száraztatás.”
- ²² Szent Iván napján június 24. keresztelő Szent János emléknapján gyakorolt pogánykori Nap- és tűzimádási szertartás. Magyarországon ott volt hagyománya, ahol szláv vagy német kapcsolat volt. Többnyire valamely dombon vagy hegyen nagy tüzet gyújtottak babonás szertartások között, bele növényi vagy állati áldozatot is vetettek. A tüzet főképpen a lányok ugrálták át és az ugrás sikeres vagy sikertelen voltához képest szerelmi jóslásokat fűztek, a tűz körül állók a szentivánéji éneket ismételték. (Révai nagy lexikona XVII. kötet, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. Bp. 1925. 520. p.)
- ²³ Pátens 14. §. „lövöldözés, Szent Iván tüze s. t. b.”
- ²⁴ Furfangos I. fn. rég. Fuvaros. II. mn. I. rég: szekér; társzsekér. 2. táj. Furfangos. árnyányos. [ném. szóból] MÉKSZ 441. p.
- ²⁵ Pátens 16. §.
- ²⁶ Pátens 17. §.
- ²⁷ Pátens 18. §.
- ²⁸ Pátens 19. §.
- ²⁹ A tűzrendészet fejlesztéséről szóló 1936. évi X. törvénycikk végrehajtására kiadott 180.000/1936. B.M. számú rendelet.
- ³⁰ Breznay Imre: A kalapos király tűzrendészeti pátense. (Tűzrendészeti Közlöny 64. évfolyam 10. szám. 1942. 116. p.)
- ³¹ Tűzirend, mely érsek Eger várossa számára készítettett, és a méltóságos kettős uraság által helybe hagyattatott. Egerben nyomtatott az érseki iskola betűivel 1811-dik esztendőben. 12. pont.
- ³² Pátens 22. §. „A meleg Hamuval.”
- ³³ Pátens 26. §.
- ³⁴ Pátens 26. §.
- ³⁵ Pátens 27. §.
- ³⁶ Pátens 29. §.
- ³⁷ A párizsi méter-egyezményt csak 1875-ben kötötték meg. 1876. évi II. tc. a méter-mérték ügyében 1875. évi május hó 20-án Párisban kötött nemzetközi egyezmény beczikkelyezéséről.
- ³⁸ Pátens 37. §. „A lovaknak készen – tartása.”
- ³⁹ Roeska fn. nép. Dongákból v. bádogból készült, csonka kúp alakú edény. MÉKSZ 1105. p.
- ⁴⁰ Pátens 48. §. „Az Aszszonyok, és Leányok Tiszte.”
- ⁴¹ 1996 évi XXXI. törvény 5. §. (1) bek.
- ⁴² 1996 évi XXXI. törvény 4. §. f. pont.
- ⁴³ 1996 évi XXXI. törvény 12. §. (2) bek.
- ⁴⁴ 1996 évi XXXI. törvény 14. §. (1) bek.
- ⁴⁵ 1996 évi XXXI. törvény 14. §. (2) bek.
- ⁴⁶ A tűzesetek vizsgálatára vonatkozó szabályokról szóló 13/1997. (II.26.) BM rendelet.
- ⁴⁷ Pátens 56. §. második fordulat.
- ⁴⁸ Szilágyi–Szabó: im. 123. p.
- ⁴⁹ Uo. 124. p.
- ⁵⁰ Uo. 134. p.
- ⁵¹ Uo. 123. p.
- ⁵² Uo. 124. p.
- ⁵³ Uo. 130. p.
- ⁵⁴ Uo. 129. p.
- ⁵⁵ Magyarországi Kéményseprő Szaklap (4. évfolyam. I. szám. 1905. 3–4. pp.)
- ⁵⁶ Szilágyi–Szabó: im. 172. p.

A Kínai Népköztársaság 1949-ben dinamikus és totalitárius államként jött létre, amely első pillanattól kezdve az általa kiépített jogrendszert eszközként használta a népesség teljes ellenőrzésére, a társadalmi-gazdasági átalakulás végrehajtására. A kínai kommunisták – Marxékra utalva – a jog, a törvény osztálytermészetét hangsúlyozták, amely alárendelt a politika szükségleteinek. Mao hangsúlyozta: „Az állam hadserege, rendőrsége és bírósága, az osztályok szervei, az osztályok elnyomására.”¹ Az 1949 után kialakított jogrendszer és joggyakorlat alapvetően három forrásból táplálkozott:

- Kína többezer éves állam és jogrendszerének öröksége, a kínai kommunistáknak a szovjet bázisok létezésé idején (1927–1934),
- a jenani időszakban (1935–1945), illetve
- a polgárháború (1946–1949) idején szerzett tapasztalatai, valamint a Szovjetunió igazságszolgáltatása, amely egyúttal a nyugati jogi tradíció bizonyos elemeit is közvetítette.

KÍNA RÉGI JOGRENDszerÉNEK ÖRÖKSÉGE

Az ismert mondásból, hogy Kínában a mandarin szava volt a törvény, Nyugaton sokan tévesen arra következtettek, hogy ott törvények nélküli önkényes despotizmus létezett.² A kínai jogfejlődés ugyanakkor számos vonatkozásban eltért a nyugatitól. Nem létezett elkülönült bíróság, a helyi hivatalnok tevékenykedett bíróként. Számos ügyet a helyi társadalom kisebb nagyobb közösségei intéztek el, csak a komolyabb esetek kerültek a mandarin elé. A jog kezdettől fogva az állam érdekét az egyéné elé helyezte, az igazságszolgáltatás elsősorban ezt az érdeket védte. A jogszabályok rendkívül szigorúak voltak, a vádlottnak általában nagyon kevés lehetősége volt a védekezésre. Az eljárásba védő beavatkozását nem engedélyezték. Mivel a vádlottat tekintették a legfőbb bizonyítéknak, inkvizítori eljárásokkal vallatták, beleértve a legkegyetlenebb kínzásokat, hogy vallomásra bírják. Ha a bűnös önként feladta magát, büntetését csökkentették vagy felmentették. Az amnestia is régi gyakorlat volt.³

A jogalkalmazás különbséget tett egyes embercsoportok között, az elit tagjait kevésbé szigorúan kezelték. A büntetési nem és mértéke attól is függött, hogy a terhelt milyen viszonyban volt a sértettel (férj, feleség vagy ágyas, szülő stb.) Fellebbezési lehetőség elvileg létezett, a halálbüntetést pedig jóváhagyásra a felsőbb hatósághoz kellett elküldeni. Az előírások lehetővé tették mind az analógia, mind az új rendelkezések visszaható alkalmazását.

A kommunista igazságszolgáltatást illetően a hagyományokat tekintve egészében a hasonlóságok szembeötlőek és jelentősebbek, mint a különbségek.

A SZOVJET IDŐSZAK (1927–1934)

Az első nemzeti egységfront széttörését követően a kommunisták távoli ún. bázisterületekre szorultak visz-

Jordán Gyula:

Az igazságszolgáltatás egykes kérdései Kínában Mao alatt

szá. Hatalmuk megszilárdítására speciális törvényszéket állítottak fel, amelyek döntései ellen nem lehetett fellebbezni. Az „ellenforradalmi” elemekkel szemben már ekkor is alkalmazták a megalázó magas papírkalapban való parádéztaást, a bíráló gyűléseket és természetesen a bebörtönzést és kivégzést. (Csak a központi bázisterületen néhány hónap alatt több mint 1800 földesurat végeztek ki.)⁴ A terror és a radikális túlzások jellemezték a helyzetet, esetenként tömeggyűléseken egyszerűen megölték a földesurakat. 1931 novemberében hozták létre a szovjet területek központi kormányát, alkotmányt fogadtak el és több alapvető törvényt (föld, munka, házasság stb.). Ideiglenes, többfokú bírósági rendszert is létrehoztak, de ezekre vonatkozó ideiglenes Szabályzatot csak 1932. június 9-én tettek közzé.⁵ A Szabályzat értelmében a bírósági tárgyalás nyilvános (16. cikkely), és javasolták, hogy a fontos ügyeket tömeggyűlések keretében a helyszínen tárgyalják (12. c.). A bíróság munkájában népi ülnökök is rész vettek, akiket a szakszervezetek, a szegényparaszrok gyűlései és más tömegszervezetek választottak (13-14. c.). Az eljárásban védő csak a bíróság engedélye esetén működhetett közre (24. c.), az ítélet ellen lehetett fellebbezni (25. c.), a halálos ítéletet a felsőbb szintű bíróságnak kellett jóváhagyni. A büntetési nemek között már ekkor is szerepelt a kényszermunka (29. c.).

A bíróságok elsődleges feladata természetesen a „szocialista” rendszer védelme volt az osztályellenségekkel és az ellenforradalmárokkal szemben. Az ellenforradalmárok megbüntetésére 1934. április 8-án külön szabályzatot adtak ki, amely a bűnök igen széles körét ölelte fel.⁶ Emellett még az analógia elvének alkalmazását is lehetővé tette. A Szabályzat is hangsúlyozta az osztályszempont érvényesítését az igazságszolgáltatásban: ugyanazon bűncselekményért szigorúbb büntetést kellett kiszabni a földesúri, gazdag paraszti és kapitalista osztályhátterű egyénekre, mint a munkásokra, paraszrokra. A bíróságoknak fontos szerepet szántak a politikai nevelésben, az indoktrinációban, ezért az ilyen szempontból szóba jöhető ügyeket a falvakban, tömeggyűlések keretében tárgyalták, és a kivégzést számos esetben a helyszínen végrehajtották. Ugyanakkor a kínai kommunisták már ekkor kezdték alkalmazni a békéltetést a polgári eljárásban és a csekélyebb súlyú cselekmények elbírálásakor.

Az időszak körülményei sokban hasonlítottak a hadikommunizmusra, ez is magyarázza, hogy az ideológiai közösségen és a Komintern által közvetített befolyáson túl is, az igazságszolgáltatási szervek struktúrájánál és működésénél nagyon erős volt a szovjet befo-

lyás. A Kuomintang hatalom ismételt felszámoló hadjáratai végül 1934 végén a szovjet bázisterületek feladására és a „hosszú menetelésre” kényszerítették a kommunistákat, áthelyezve területüket északra, ahol Jenan lett a központjuk.

A JENANI IDŐSZAK (1935–1945)

A második egységfront létrehozása után a kommunista hatóságok formálisan betagozódtak a Kínai Köztársaság jogi rendszerébe, átvették annak több törvényét, de továbbra is kibocsátottak saját törvényeket és szabályzatokat. A bíróságok felett változatlanul érvényesült a politikai irányítás. A „népi bíróságok” fő feladatuknak ekkor az árulók, a banditák és a japánellenes egységfrontnak ártó más bűnözők megbüntetését tekintették. Az egyéb bűnözőkkel szemben a politikai nevelés és a javító munka módszerét alkalmazták, hogy „hasznos és törvénytisztelő” polgárokká váljanak. A népi igazságszolgáltatás demokratikus jellegét hangsúlyozták, ami alatt például az önkényes letartóztatás és fogvatartás, a testi büntetés és kínzás tilalmát, nyilvános perek tartását, a vallomással szemben más bizonyítékok fontosságát stb. értették.

A jenani időszak bíraskodásának talán legszembeütőbb és legtöbbet emlegetett jellemzője a tömegvonal politikája volt, amely különböző formákban jelentkezett.⁷ Az egyik a helyszínen lefolytatott, illetve a bíróság kiszállásával összekapcsolt perek gyakorlata, amely közvetlen kapcsolatot teremtett a bíróság és a tömeg között. Ide sorolták a népi ülnökök alkalmazását, ami növelni kívánta az emberek politikai felelősségérzetét, javítani a bíraskodás minőségét. A harmadik a korábban már szintén alkalmazott tömegperek gyakorlata, amelyeknél most még nagyobb súlyt helyeztek a propagandára, az emberek nevelésére.

A jenani időszakban a kommunisták fontos tapasztalatokra tettek szert az igazságszolgáltatás szerveit és eljárásait illetően, amelyek hosszú távú hatást gyakoroltak. A már akkor is felismert és bírált hiányosságok: a törvénykönyvek nagyon hiányosak voltak, fontos törvényeket, rendeleteket nem dolgoztak ki, a szovjet időszakhoz hasonlóan kevés volt a képzett szakember, sok káder nagyon felkészületlenül végezte munkáját; nem fordítottak kellő figyelmet az igazságszolgáltatás adminisztrációjára.

A POLGÁRHÁBORÚ IDŐSZAKA (1946–1949)

A kiélezett küzdelem közepette, érthető módon a szovjet időszakra jellemző erőszak és terror felújult. A speciális népi törvényszékek gyakran alkalmazták a tömegek részvételével zajló pereket, a vádló nagygyűléseket. Az „elmondani a keserűségeket gyűléseken” a földesurak, hivatalnokok fejére olvasták múltbeli bűneiket és a felindult tömeg gyakran helyben kivégezte a vádlottakat. Az egyik beszédében (1948. április 1.) Mao

is elismerte, hogy nem tartották magukat a párt elveihez, „amelyek kategorikusan megtiltják a megkülönböztetés nélküli erőszakoskodást s így itt-ott néhány földesurat és gazdagparasztot szükségtelenül halálraítéltek...”⁸

A felszabadított területeken népi bíróságokat állítottak fel, de nem létezett legfelső bíróság (bár háromfokú bírói rendszer épült ki), csak a párt általános ellenőrzése érvényesült. Súlyos gondot jelentett, hogy a hatalmas ország bíróságait nem tudták elegendő mennyiségű és minőségű káderrel ellátni. Ezért már ekkor is megtartották a Kuomintang rendszer egyes jogászait, különösen a városokban. Emellett erőfeszítéseket tettek jogászok képzésére. A törvény egységes rendszere hiányzott, a regionális hatóságok bocsátottak ki különböző témákban direktívákat és ideiglenes szabályzatokat.

Egészében a kínai kommunisták ezekben az időszakokban részben a Szovjetunió tapasztalataira, kisebb mértékben a kínai hagyományokra építve fejlesztették „forradalmi” jogi intézményeiket és eljárásaikat. Értékes tapasztalatokat halmoztak fel, megalapozva az 1949 utáni igazságszolgáltatás bizonyos alapvető vonásait.

A MAO ALATTI IDŐSZAK (1949–1976)

A polgárháború harcaival egyidejűleg különböző formákban és fórumokon zajlott az új rendszer létrejöttének előkészítése. Az újonnan felszabadított területen – eltérően a régiektől, ahol koalíciós összetételű regionális kormányokat hoztak létre – katonai igazgatást vezettek be. Minden demokratikus szervezet és csoport részvételével egy Népi Politikai Tanácskozó Testületet (NPTT) hívtak össze 1949. szeptember 21-re. Ez törvényt hozott a központi kormány megszervezéséről, és elfogadott egy Általános programot, amely 1954-ig, a Népköztársaság első alkotmányának elfogadásáig az alaptörvény funkcióját is betöltötte.

Az Általános program is tükrözte az egész polgárháború logikájából eredő törekvést minden réggel való leszámolásra egy teljesen új rendszer létrehozása érdekében. Ennek jegyében a program 17. cikkelye kimondta: „A reakciós Kuomintang kormányzat valamennyi népelnyomó törvényét, rendeletét és bíróságát megszüntetik és a nép érdekeit védelmező törvényeket és rendeleteket hoznak; ugyanakkor megteremtik a népi igazságszolgáltatás rendszerét.”⁹

Az igazságszolgáltatás szerveinek kiépülése és különösen működésük jellemzői alapján a maói időszakot több periódusra oszthatjuk.¹⁰

1949–1953

A Kuomintang eltörölt jogrendszerét nem azonnal helyettesítették egy saját, jól szabályozott rendszerrel, a bűnüldözés a terror eszközeül szolgált. Háromszintű bírói rendszert hoztak létre, csúcán a Legfelső Népi Bírósággal. A fellebbezési jogot esetenként felfüggesztették, amit hivatalosan azzal indokoltak, hogy így lehetőség van „az ellenforradalmi tevékenységek hatékony

elnyomására és az alattomos elemeket meggátolja abban, hogy előnyt húzzanak a két-peres rendszerből, késleltetve az ügy elrendezését.”¹¹ A kommunista hatalom a politikai ellenőrzéstől független bíróságnak még a látzatára sem törekedett, sőt a Legfelső Népi Bíróság elnöke 1951-ben kijelentette: „A különböző szintű népi kormányoknak erősíteniük kell vezető szerepüket a népi bíróságok felett.”¹²

A bírósági struktúra létrehozása ellenére a büntetőügyek jelentős részét ezekben az években a bíróságokon kívül intézték. A rendőrség, a közbiztonsági szervek korlátlan hatalommal rendelkeztek a vizsgálatra, fogvatartásra, vádemelésre és ítélethozatalra. A katonai ellenőrző bizottságok tovább működtek és nagy területeken folytattak büntető tevékenységeket. Mindezek a szervek „reformálás munkán keresztül” táborokat működtettek és az eredeti büntetést tetszés szerint meghosszabbíthatták. Bel- és külföldön egyaránt bíralták a válogatás nélküli letartóztatást, az önkényes fogvatartást, a „fárasztó” kihallgatást, a testi büntetéseket, stb.

Hatalmas tömegmozgalmak, kampányok söpörtek végig az országon, mint a földreform végrehajtásáért, az ellenforradalmárok ellen, a párt és a kormányzati szervek megtisztításáért (az ún. „három ellenes mozgalom”: a korrupció, a pazarlás és a bürokratizmus ellen), a magántőkések visszaélései ellen (az ún. „öt ellenes mozgalom”: vesztegetés, adókerülés, csalás, állami tulajdon ellopása, állami gazdasági titkok megszerzése haszonszerzés céljából). A kampányokkal összefüggésben népi törvényszékeket szerveztek, amelyre 1950 júliusában adtak ki szabályzatot. Ezek fel voltak hatalmazva bármilyen büntetés kiszabására, beleértve a halálbüntetést is. A vádlottaknak joguk volt a védelemre, a fellebbezésre, tiltották a fizikai erőszakot stb., ám mivel ezeket a pereket gyakran nagy tömegek részvételével, „küzdelem-gyűlések” keretében folytatták le, e jogok gyakorlására többnyire semmiféle lehetőség nem volt, a halálos ítéleteket is sokszor a helyszínen végrehajtották.

1951. február 21-én hatályba lépett az ellenforradalmárok megbüntetésére vonatkozó törvény,¹³ amely az ilyen jellegű bűncselekmények rendkívül széles skáláját sorolta fel a rendszer aláadásától, a fegyveres felkeléstől a kémkedésig, a szabotázsától a gyilkosságokon át a „három- és öt ellenes, mozgalomban is felsorolt bűncselekményekig, nagyon sok esetben halállal fenyegetve. Az 1950-től, különösen a koreai háborúba lépéstől folyó intenzív kampány során százezreket ítélték halálra és sokkal többet munka- átnevelő táborra. Nagy számban lepleztek le olyanokat, akik 1949-et megelőzően támogatták a Kuomintang rendszert és akiknek az álláspontjában és lojalitásában kételkedtek. Többek között ezeket vette célba a Közbiztonsági Minisztérium által 1952. július 17-én életbe léptetett A KNK ideiglenes intézkedései az ellenforradalmárok ellenőrzésére című dokumentum,¹⁴ amely bevezette a „történelmi ellenforradalmár” fogalmát azokra, akik „történelmileg követtek el gonosz cselekedeteket” és nem mutattak azóta „megbánást”. Mind a törvény, mind az intézkedés

visszamenőleges hatályú volt, emellett az analógia elvének alkalmazását is tartalmazták azokra a bűncselekményekre, amelyek leírását a törvény nem tartalmazta. Megsértették a „nullum crimen, nulla poena sine lege” elvet, amelyet – együtt a visszaható jelleget bíráló, a „megkísérelt bűncselekmény”, az „elévülés” fogalmával operálókkal – azzal vádoltak, hogy az ellenforradalmárokat védelmezik a közérdek rovására.

1952. augusztus és 1953. április között bírósági reformmozgalmat hajtottak végre, amelynek legfőbb célja a bírói személyzet politikai megbízhatóságának biztosítása és úgymond a „szocialista törvényesség” alapjainak megszilárdítása volt.¹⁵ Elsősorban a káderhiány miatt megtartott régi szakbírók ellen irányult, akiknek a lojalitását kétségbe vonták. Az országosan 28 ezer bírósági káderből mintegy 6 ezer (21,4%) dolgozott a régi rendszerben, és ezeket kívánták kitisztogatni, összekötve ezt a leszámolással a régi jogi koncepciókkal és munkastílussal. Bírósági reform bizottságokat állítottak fel, „kritika-önkritika”, „vádolás és kijavítás” gyűléseken mozgósították a tömegeket a feladat végrehajtására. Régi jogi elvekként élesen bíralták a „törvény elkülönítését a politikától”, a „bírói függetlenséget”, a „törvény előtti egyenlőséget”, mint amelyek politika- és osztály feletti elvek, nem mások, mint hazugságok, amelyeket a reakciók a nép becsapására használnak. A kitisztogattak pótlására nagy számban helyezték a bíróságokra a „népi törvényszékek” kádereit, a hadsereg veteránjait, a tömegszervezetek aktivistáit.

1954–1957

Ebben az időszakban a gazdasági fejlődést, az iparosítást, a jogi területen az intézményesítést, a szovjet séma alapján végezték. Az utóbbi szempontból kiemelkedő jelentőségű volt 1954. szeptember 20-án a KNK első alkotmányának elfogadása, amely erősen emlékeztetett az 1936-os szovjet alkotmányra. Ez fontos jelzése volt a váltásnak az önkénnytől, a szinte válogatás nélküli terrortól egy konszolidáltabb fejlődési szakaszra. Az alkotmány egyebek mellett garantálta a törvény előtti egyenlőséget (85. cikkely), a szólás, sajtó, gyülekezés, egyesülés és tüntetés szabadságát (87. c.), védelmet biztosított az önkényes letartóztatással szemben (89. c.).¹⁶ Az alkotmánnyal egyidejűleg fogadták el a KNK törvényét a népi bíróságok, és egy másikat a népi ügyészségek szervezetéről, amelyek állandó struktúrát adtak az igazságügyi rendszernek. Ezeket egészítette ki az 1954 decemberben elfogadott törvény a letartóztatásról és fogvatartásról, és egy másik törvény a közbiztonsági állomások szervezetéről.¹⁷ Az új bírósági rendszer, legalábbis papíron, az említetteken túl is számos demokratikus intézkedést tartalmazott, beleértve a védelem jogát, a népi ülnökök alkalmazásának intézményesítését, a perek nyilvánosságának előírását stb. Az egyik legfeltehetőbb új vonás, hogy az alkotmány (és nyomában a bírósági törvény) a kínai kommunisták gyakorlatában először mondta ki a bírói függetlenség elvét. (78. c.) Ez a függetlenség nagyon viszonylagos volt, mert bár az al-

kotmány 80. cikkelye szerint felelősek és jelenteni tartoznak az azonos szintű népképviselői szervnek (és nem a helyi végrehajtó szerveknek, mint korábban), ugyanakkor a hivatalos magyarázatok siettek kijelenteni, hogy követniük kell a párt útmutatásait, alá kell vetniük magukat a „nép ellenőrzésének”.¹⁸

Az alkotmány és a vonatkozó törvények elfogadását követően 1957-re Kínában több mint 2700 „népi bíróság” létezett, a népi ülnökök száma az 1955-ös 127.250-ről 246.500-ra nőtt, a „népi ügyvédek” száma pedig lényegében nulláról indulva 1957-re elérte a 2100 főt, ami az ország méreteit tekintve nevetségesen kevés.¹⁹

Előkészületeket tettek a büntető törvénykönyv és a büntető eljárási törvénykönyv kidolgozására, a munkát – mint az igazságszolgáltatási, törvénykezési munka egészét – szovjet jogi szakértők segítették. Ennek ellenére az egész maói időszakban nem került sor a két kódex elfogadására, ez csak 1979-ben történt meg.

1955 júliusában a terror egy új hullámát indították el az ellenforradalmárok felszámolására. A cél a „talaj előkészítése” volt a mezőgazdaság és az ipar „szocialista átalakításának” gyors végrehajtásához. A tisztogatás, a visszaélések és a terror olyan méreteket öltöttek, hogy a párt VIII. kongresszusán (1956. szeptember) Lo Zsucsing közbiztonsági miniszter is kénytelen volt a hibákról és a túlzásokról szót ejteni: „Az ellenforradalom felszámolásáért 1955 második felében megindult mozgalom során... odáig fajult a dolog, hogy egyes esetekben becsületes embereket is letartóztattak... a harc kereteit túlságosan kibővítették, s ennek következtében a harc – csekély számban ugyan, de – olyan embereket is érintett, akiket nem kellett volna.” Az alkalmazott módszerekre vetett némi fényt, amikor hosszan érvelt az alapos vizsgálat, a tények figyelembevétele mellett, elítélve az önkényes letartóztatást, a fizikai kínzást stb.²⁰ A szovjet párt XX. kongresszusán elindított desztalinizáció Kínában is a törvényességre helyezett hangsúly felerősödését eredményezte. A rendőrség munkamódszereiben ennek nyomán csökkent az önkényeskedés, eredményesebbé vált az ügyészség ellenőrző szerepe. A „szocialista törvényesség” felé irányuló mozgást azonban rendszeresen megtörte a párt és kormányzati kádereknek a törvényeket és rendeleteket figyelmen kívül hagyó magatartása. Ez a bírósági személyzetre is érvényes volt. A bírák túlnyomó többsége a pártnak vagy ifjúsági szervezetének volt a tagja, akik természetesen a párt útmutatásait, politikáját követték. Ebben az időszakban a párt növekvő mértékben akarátát azonban inkább az országos jogpolitika alakítása feletti ellenőrzéssel érvényesítette. Az ügyek kezelésénél így a szakmai szempontok jobban előtérbe kerülhettek. A bírósági személyzet hozzáértése (jelentős részének minimális vagy semmilyen jogi képzettsége sem volt) fokozatosan javult a törvények, rendeletek, a szakfolyóiratokban közölt cikkek, elemzések tanulmányozása révén. A folyamatot akadályozta a bizonytalan terminológiából, az esetenként ellentmondásos rendelkezésekből és eljárásokból fakadó zavar. Mindezt tetézte az alapvető törvények, törvénykönyvek hiánya, a meglévők gyakori fe-

lülvizsgálata a változó politikai és gazdasági irányvonal hatására. A fontos törvények hiányát, ugyanakkor most napirendre került megalkotásuk szükségességét, Liu Sao-csi a VIII. pártkongresszuson tartott politikai beszámolójában a következőképpen magyarázta: „A forradalmi háborúk idején és a felszabadulást követő első időszakban... a harc fő módszere a tömegek nyílt akciója volt. Ezért a programjellegű törvények megfeleltek az akkori időszak követelményeinek. Ma, amikor a forradalom vihára már elcsöndesedett,... megváltoztak a harc céljai, megváltoznak eszközei is, s ezek az új eszközök megkövetelik a legteljesebb törvényességet.”²¹ Csou En-laj is a későbbiekben a gyorsan változó politikai és gazdasági körülményekkel érvelt, hogy miért csak ideiglenes szabályozások, határozatok és direktívák kiadására került sor.²²

Mao Ce-tung még 1956. május 2-i beszédében hirdette meg a híres jelszót: Virágozzék száz virág, versengjen száz iskola! Ebben a korábbi kampányok szellemiségével homlokegyenest szemben álló értelmiségi politikát vázolt fel, független gondolkodásra, szabad vitára, a kritikai észrevételek megfogalmazására szólított fel.²³ A félelem és a bizalmatlanság miatt nehezen induló kampány új lökést kapott, amikor Mao 1957. február 27-én elmondta nagy elméleti programbeszédét: „A népen belüli ellentmondások helyes kezeléséről.” Ebben éles különbséget tett az ellentmondások két fajtája, a „népen belüli”, valamint a „köztünk és az ellenségeink között fennálló” ellentmondások között. Míg az előzőket a vita, a bírálat és a nevelés módszereivel javasolta megoldani, addig az utóbbi, antagonisztikusnak tekintett ellentmondásokat, a diktatúra, a kényszer eszközeivel. A megfogalmazott elvek mély, hosszantartó hatást gyakoroltak a kínai jogalkalmazásra, mindenekelőtt a büntető eljárásban. Számos esetben azonban sem azt nem volt könnyű eldönteni, hogy kit sorolnak a „népbe”, sem azt, hogy az elkövetett bűncselekmény ennek következtében antagonisztikus-e vagy sem. A probléma komolyságát maga Mao is elismerte.²⁴

Mao és más pártvezetők ismételt felszólításainak engedve 1957 első felében oldódott a félelem, és széles skálán mozgó, a pártot, a rendszert is sok esetben élesen bíráló vita bontakozott ki. Erőteljesen támadták a káderek hivalkodó életmódját, hozzá nem értését, kifogásolták a párttagok privilégiumait, demokráciát követeltek, több pártnak a részvételét a hatalomban, a tudomány szabadságát stb. 1957 júniusában azután megindult a hatalom visszacsapása a „jobboldal ellenes” kampány formájában.

1957–1966

Kifejtették, hogy a párt csak az „illatos virágokat” tolerálja, a „mérges dudvákat”, vagyis a párt- és szocialistaellenes nézeteket – és az azokat képviselőket – ki kell irtani, el kell távolítani. A kampány során százezreket bíráltak meg, zártak ki munkahelyükről, küldték őket falusi „átnevelésre”. 1957. augusztus 1-én az Államtanács rendeletet adott ki a munka általi átnevelés-

ről (nem tévesztendő össze a kezdettől létező, a bíróság által kiszabott munkával való reformálással), amely az adminisztratív szerveknek jogot adott arra, hogy bármely állampolgárt speciális táborba zárjon, meghatározatlan időre, per vagy vizsgálat nélkül.²⁵ Az állampolgári jogok alkotmányos garanciáit ezzel hatályon kívül helyezték, a szabadságvesztés új formáját teremtették meg.

A szankciók erősen érintették a „jobbboldalinak”, „szocializmusellenesnek” bélyegzett azon jogászokat is, akik a „száz virág” kampány alatt kifejtették nézeteiket. A végbemenő jogi fordulatot talán legjobban azok a vélemények, nézetek jelzik, amelyeket most elítéltek, megbélyegeztek.²⁶ A törvények hiányára, ellentmondásos és tökéletlen jellegére vonatkozó megállapításokat azzal utasították vissza, hogy az 1949 óta eltelt 8 év alatt 4072 különböző törvényt és rendeletet bocsátottak ki, ezekből 620-at az alkotmány elfogadása óta. Elutasították azt a nézetet, hogy a jog nem osztály természetű, nem politikai jellegű, mivel „a jognak a politikát kell szolgálnia.” A jogászok és az igazságszolgáltatás hiányosságait ért bírálatokra azzal reagáltak, hogy ugyanakkor ezek a káderek „szilárd osztályállásponttal”, „világos és helyes nézőponttal” rendelkeztek. Elítélték a bírói függetlenség követelését, a pártbizottságok „irányítása” jogosságának megkérdőjelezését. Az ártatlanság vélelmének hangsúlyozását azonosították a bűnpártolással.

A fentiek világosan jelzik a megindult jogi konszolidáció félbeszakítását, és egyúttal a szovjet jogi modell elutasítását. A kommunista káderek féltek attól, hogy e modell teljes átvétele korlátozhatja a párt hatalmát, „burzsoá” jogot vezetne be. Keményen figyelmeztették az ügyészeket az előző években gyakorolt ellenőrző szerepük miatt, felszólítva őket, hogy az „állam és a nép érdekét” és ne a bűnösöket védjék. Ismét az a jogász vált modell hőssé, példaképpé, aki minden fontos ügyben konzultál a helyi pártbizottsággal. Emellett gyakorlatilag valamennyi pártonkívüli bírót, ügyészt átirányítottak más munkaterületekre (természetesen nem számítva a táborokba küldött „jobbboldaliakat”). Alapvetően megváltozott az igazságszolgáltatás gyakorlata, a perek nyilvánossága jórészt megszűnt, a védői jelenlét ritkasággá vált, súlyosan sérült azon elv, hogy büntetést csak bíróság szabhat ki.

Az 1958-ban elindított „nagy ugrás”, a hatalmas eredmények irracionális hajszolása nem maradt hatás nélkül a jogalkalmazó szervezetekre sem. Rendkívüli számban hajtották végre a letartóztatásokat, a vizsgálatokat, rekordidő alatt hozták meg az ítéleteket. Ismét előtérbe került a „tömegvonal” hangsúlyozása, az ügyek helyszínen történő tárgyalása. A gyorsaság mellett újra hangsúlyt kapott a tömegek nevelése. Intézményi változások is bekövetkeztek. Például 1959 április 28-án megszüntették az Igazságügy Minisztériumot és az igazságügy adminisztratív feladatait a Legfelső Népi Bíróságra ruházták át. Ez a helyi szinteken is végbement az igazságügyi osztályok bezárásával.²⁷

A jobbboldallelentes kampány és a nagy ugrás ugyan

véget vetett a néhány év „alkotmányos” szakaszának, de nem jelentette a visszatérést az 1949–1953 közötti jórészt szabályozatlan terror uralmához. Ezt olyan tény is alátámasztja, hogy 1959 szeptemberében, az új rendszer tízéves évfordulója alkalmából amnesztiát hirdettek, amelynek során nagy háborús bűnösöket engedtek szabadon (köztük Pu Jit, az utolsó Csing, és a japán bábálland, Mandzsukuo ex-császárat) és mintegy 26 ezer jobbboldaliról távolították el a „szégyensapkát”, azaz rehabilitálták.²⁸ Ismét nagy számban jelentek meg jogi vonatkozású cikkek, tanulmányok, tankönyveket adtak ki. Ezek a tények már összefüggnek a nagy ugrás totális csődjét követő „kiigazítás” politikájával, amely megkísérelte Kína fejlődését kiegyensúlyozottabb mederbe terelni. A „kiigazítás” folyamatát végigkísérte, illetve zavarta egy kül- és egy belpolitikai jelenség: a kínai-szovjet szakítás és az időszakot jellemző politikai kampányok, amelyek az osztályharc, a revizionizmus elleni harc jegyében folytak és egyértelműen a „kulturális forradalom” előkészítését jelentették.²⁹

1966–1976

A „kulturális forradalom” időszakát a hivatalos kínai történetírás is a „katasztrófa évtizedeként” emlegeti, amely ugyan nem tekinthető homogén periódusnak, de minden ciklikussága mellett is uralkodó vonása maradt a törvénytelenység, a nagyfokú önkény és zűrzavar. Tömegével hurcoltak meg, aláztak meg, zártak börtönbe és öltek meg „ellenségnek”, „reakciónak”, „kapitalista úton járóknak” kikiáltott embereket. A „kulturális forradalom” fő felelőseinek megjelölt „négyek bandája” 1980–1981-ben tartott perében csak a hozzájuk és társaikhoz köthető ügyekben több mint 729 ezer ember üldözésével és 34.800 halálával vádolták őket.³⁰

A kínai jogrendszer alakulása szempontjából az egyik legsötétebb időszaka a népköztársaság történetének, amikor a párt központi lapja nyíltan dicsérte a törvénytelenkedéseket³¹, a „négyek bandája” pedig utasította a „vörös gárdistákat”, hogy zúzzák szét a rendőri szerveket, az ügyészségeket és bíróságokat. Saját bíróságokat állítottak fel, amelyek pereket folytattak le és ítéleteket hoztak. A bíróságok tevékenysége 1973-ra újjáéledt, de az ügyészségeket felszámolták.³² Az 1975-ben elfogadott új alkotmány drasztikusan csökkentette az állampolgárok jogait tartalmazó részeket: az 1954-es alkotmány 19 cikkelyéről (85–103.) 4-re (26–29.), az igazságügyi rendszerre vonatkozó részeket még drámaibb módon, 12 cikkelyről (73–84.) 1-re (25.). Elhagyták a törvény előtti egyenlőség „burzsoá” koncepcióját, a perek nyilvánosságát, a védelemhez való jogot, a bírói függetlenséget stb.³³ Jelentősebb változásokra csak Mao halála (1976. szeptember 9.) és a „négyek” letartóztatása (1976. október 6–7.) után került sor.

A maói időszak jogrendszere alakulása periodizációjának nagy vonalakban történő áttekintése után ennek egyik fontos területe, a jogalkalmazás néhány kérdését érinteném.

ÖNFELADÁS ÉS VALLOMÁS

A kínaiak meglehetősen egyedülállóak voltak abban a tekintetben, hogy jogi normáikban is szerepeltették a büntetés csökkentését vagy a megbocsátást azok számára, akik önként feladják magukat, és vallomást tesznek. Ezt a vallomást megkülönböztették attól, amikor valaki a letartóztatás, a vádemelés után vallott. A császári törvénykönyvekben rendszerint az szerepelt, hogy aki önként bevallja bűnét, az mentesül a büntetéstől, de az okozott kárt meg kellett térítenie. Ha a vallomás nem volt pontos, vagy teljes, a vádlottat a bűncselekmény feltárt részéért tették felelőssé. A köztársasági időszak büntető törvénykönyvei (1912, 1928, 1935.) jelentős tartalmi változtatással csak a büntetés csökkentését tették lehetővé.³⁴

A kínai kommunisták már a szovjet időszakban, különösen nagyra értékelték, ha az egyén különböző motivációk hatására (félelem, propaganda, a társadalmi igazságosságba, a forradalom jövőjébe vetett bizalom stb.) nyilvánosan megvallotta és megbánta múltbeli tevékenységét, vagyis „új emberré” formálta magát.

Az 1949 utáni törvények is a büntetés enyhítését, sőt felmentést ígértek a magukat önként feladóknak és vallomást tevőknek. Az 1951. február 21-én közölt Törvény az ellenforradalmárok megbüntetésére 14. cikkelye is tartalmazta ezt.³⁵ Az enyhítés mértékénél fontos tényező, hogy mások, például büntársai tetteit is feltárja. Jogelméleti cikkekben is vitattak ezekkel a vallomásokkal kapcsolatban egyes kérdéseket.³⁶ A szabadon bocsátást kevésbé támogatták, mert a csökkentett büntetés esetén esély volt az átnevelésre.

Az 1949 utáni kínai kommunista törvények tehát elvetik az önvádolás elutasításának jogát, a hagyományt folytatva a delikvenst tekintik a legfőbb bizonyítéknak, ennek következtében „jobbaldalinak” bélyegezték a hallgatáshoz vagy a hazugsághoz való jogot. A vallatók egyik fontos módszere annak ismételgetése, hogy a törvény enyhítést ígér a vallomást tevőknek és szigorúbban bánik az ellenállókkal.

Az egész módszer működési mechanizmusát, a vele párosított „agymosást” nagyon érzéketesen mutatja be Allyn és Adele Rickett: *Kémek voltunk Kínában* című, magyarul is megjelent könyvében (Kossuth, 1957). A házaspárt információ gyűjtésért, kémkedésért tartóztatták le 1951 júliusában, és négy évet töltöttek börtönben. A fenti technikák, pszichológiai nyomások leírása mellett külön érdekessége, hogy az átnevelésen már keresztül ment rabtársak hogyan vesznek részt – egészen a fizikai erőszak alkalmazásáig terjedően – a jobb belátásra térítésükben és átnevelésükben. Átnevelésük sikerességét jelzi, hogy nemcsak bűnös magatartásukat ítélik el, hanem kiszabadulásuk után, Amerikában megjelentetett könyvükben még azt is tudomásul vették, hogy szinte végig nem kerültek bíróság elé és nem tudták, hány évet kell börtönben tölteniük. Cellaőnökük szerint így türelmesebben várják a szabadulást.³⁷

SZANKCIÓK

Az emberek, a társadalom ellenőrzésével foglalkozó intézmények és szervezetek sokasága létezett, így az általuk alkalmazott fegyelmező, szankcionáló lehetőségek is széles skálán mozogtak. Már az 1950-es évek első felében a városokban lakóbizottságok és utcai hivatalok szervezetét hozták létre, amelyek nemcsak a közösség jóléti, ellátási ügyeit intézték, mozgósítottak, hanem biztonsági ügyekkel is foglalkoztak és békéltető jelleggel közbenjártak a vitáknál. (1952. augusztusában ideiglenes törvényt adtak ki a biztonsági védelmi bizottságok szervezésére.)³⁸ A falvakban is támaszkodtak a szomszédsági szervezet aktivistáira. Vidéken emellett létrehozták a népi milíciát, amelynek fontos szerepet szántak a hadsereggel együttműködve az ország védelmében, a rend és a törvények betartásában, a bűnözők és reakciós elemek letartóztatásában. A választott békéltető bizottságok a körzetükben előforduló vitákban, kisebb bűnesetekben jártak el, együttműködve a helyi kormánnyal és a bírósággal. Fő módszerük a nevelés, kritika-önkritika, nem léphettek fel bírósággal és csak szerepük félreértelmezése esetén alkalmaztak kényszert. A társadalmi nyomás és fenyegetés ugyanakkor komoly kényszerítő erővel bírt, informális szankciót jelentettek.

Közbeeső szankcióként iktatták be az Adminisztratív biztonsági büntető törvényt (Security Administration Punishment Act – SAPA) 1957. október 22-én.³⁹ A törvény három büntetési nemet irányzott elő: figyelmeztetés, pénzbüntetés, 15 napig terjedő elzárás, amely alatt magának kell fizetnie élelmezése költségeit. A fogvatartást is a rendőrség rendelte el és hajtotta végre. Olyan bűncselekmények esetében alkalmazhatták, mint bandaharc, rendzavarás, szembeszegülés az állami biztonsági személynek, reakciós, obszcén könyvek, újságok terjesztése, pecsét és okirat hamisítás, hamis gyógyszer eladása stb.

1957. augusztus 1-én fogadták el az említett határozatot a munka általi átnevelésről.⁴⁰ A különböző bűnöket elkövetőktől a munkakerülőkön át a közrend megsértőig kerültek táborba, ahol munkára voltak kötelezve és egyidejűleg politikai nevelést is kaptak. Munkájukért fizetés járt. A vállalat, az iskola és bármely más egység vagy szervezet javasolhatta a táborba küldést. Ez természetesen azokat is fenyegette, akiknél a SAPA intézkedés eredménytelennek bizonyult. A táborot vagy gyárat nem hagyhatták el, fegyelemsértés esetén szankciók fenyegették őket egészen a büntetőeljárásig. A munka általi átnevelést mindig hangsúlyosan megkülönböztették a reformálás munkán keresztül büntetéstől. Az utóbbi bíróság által kiszabott büntetés és meghatározott időre szólt. Az átnevelésnél az illetékes hatóságok, a tábor személyzete döntött szabadon bocsátásáról a magatartásában, felfogásában mutatott változástól függően.

A közigazgatási és a büntető szankciók közötti egyfajta átmenetnek tekinthető az először az ellenforradalmárok esetében alkalmazott ellenőrzés. Az erre vonatkozó ideiglenes intézkedéseket 1952. július 17-én léptette életbe a kormány.⁴¹ Ezt a büntetést a vétségeket el-

követő ellenforradalmárookra szabta ki a bíróság a közbiztonsági szervek javaslatára, maximum három évre, amely azonban meghosszabbítható. Együtt járt a politikai jogoktól való megfosztással. Ez őrizetbe vétel nélküli munkavégzést jelentett a közbiztonsági szervek és a „tömegek” ellenőrzése alatt.

A bíróságok által kiszabott büntetések skálája a vagyonelkobzás és a politikai jogoktól való megfosztás mellett a munkán keresztüli reformálástól a különböző időtartamú szabadságvesztésen át a halálbüntetésig terjedt. A munkán keresztüli reformálást mezőgazdasági, gyári és bányamunka mellett végezték, a börtönökre emlékeztető szabályok és őrizet mellett, folyamatos politikai indoktrináció, propaganda és tanulás kíséretében. Fontos része a csoportokban folytatott vita, kritika-önkritika. Az érintetteket részletesen kidolgozott büntetési és jutalmazási módszerekkel és eszközökkel ösztönözték az „átalakulásra”. Sajátos csoportot képeztek azok, akik büntetésük letelte után önként vagy kevésbé önként továbbra is a táborban maradtak, fizetésért, esetleg a családjukkal együtt.

A halálbüntetés mindig is integráns része volt a kínai jogrendnek és a bűncselekmények széles körénél alkalmazták.⁴² A kínai kommunisták Lenin véleményét fogadták el, aki szerint elkerülhetetlen az alkalmazása, a döntő az, hogy melyik osztály ellen használják fel. Mao szükségesnek tartotta a halálbüntetést az ellenforradalmárok elleni harcban, bár hangsúlyozta, hogy óvatosan kell eljárni és lehetőleg korlátozott számban kell alkalmazni.⁴³ Az alkalmazás mérséklése keretében vetette fel az ítélet végrehajtásának felfüggesztését: „akik rászolgáltak a halálos ítéletre, csak azokat kell kivégezni, akiknek vér tapad a kezéhez, vagy olyan más súlyos bűnököt követtek el, amelyek felháborodást

váltottak ki a nép körében...”, a többivel szemben egyöntetűen azt a megoldást kell alkalmazni, hogy halálra ítéljük őket, de az ítélet végrehajtását két évre elhalasztjuk, s az ebben az időszakban végzett kényszermunka során tanúsított magatartásuktól tesszük függővé a továbbiakat.”⁴⁴ Az arányokat tekintve arról beszélt, hogy „a halálos bűnökkel terheltek nyolc-kilenc tizedét meg lehet óvni a kivégzéstől.” A megváltoztatott ítélet életfogytiglanra vagy hosszú időtartamú szabadságvesztésre szolgált. A felfüggesztett halálos ítélettel kapcsolatban elutasították a kegyetlenségét hangsúlyozó külföldi bírálatokat. A közbiztonsági miniszter ezekre 1959-ben azt válaszolta: „Mi azt mondjuk, hogy ez a legnagyobb humanizmus. Maguk a bűnözők méltóztatnak ezt... egy utolsó lehetőséget ad ezeknek a személyeknek az átnevelésre.”⁴⁵

Nagyon sok politikai és köztörvényes bűncselekménynél volt kiszabható halálos ítélet. A Mao alatti időszakra, éppen az átfogó törvénykönyvek hiánya miatt nincs pontos adat, de némi fogalmat alkothatunk a nagyságrendről annak alapján, hogy 1989-ben 48 fajta bűncselekmény esetén szabhattak ki halálos ítéletet.⁴⁶ A halálos ítéleteknél is az osztályhátér fontos eleme volt az egyén kezelésének, és ugyanezt állapíthatjuk meg a párttagság esetében is. Kampányok idején nagyobb számban végeztek ki elítélteket, esetenként rögtön a tömegek részvételével zajló pert követően és nemegyszer nyilvánosan.

Mao halála után 1978. decemberében jutott túlsúlyra a vezetésnek az a szárnya, amely az osztályharc, az ideológiai, politikai küzdelem helyett az ország gazdasági fejlődésére helyezte a hangsúlyt. Fontos feladatává vált, hogy ehhez jogilag is rendezett környezetet teremtsenek, előrehaladjanak egy stabil jogrend felé.

Jegyzetek

- ¹ A népi demokrácia diktatúrájáról. 1949. In: A kínai forradalom diadalmas útja. Mao Ce-tung válogatott beszédei és írásai. (Szikra, Bp., 1950). 230. p.
- ² Az áttekintéshez ld. Laszlo Ladany: Law and Legality in China. The Testament of a China-watcher. Ed. by Marie-Luise Näth. (Hurst and Company, London, 1992) Salát Gergely: Büntetőjog az ókori Kínában. Qin állam törvényei a shuihudi leletek alapján. (Balassi kiadó, Bp. 2003). 9–13. 81–111. pp.; Jerome Alan Cohen: The criminal process in the People's Republic of China, 1949–1963. An Introduction. (Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1968)
- ³ W. Allyn Rickett: Voluntary Surrender and Confession in Chinese Law: The Problem of Continuity. (The Journal of Asian Studies, Vol. XXX. No.4. 1971. augusztus), 797–814. pp.
- ⁴ Shao-chuan Leng: Justice in Communist China: A Survey of the Judicial System of the Chinese People's Republic. (Oceana Publications, Inc., Dobbs Ferry, New York, 1967), 3. p.
- ⁵ Szovetszkije rajonü Kitaja. Zakonodatyelsztvo Kitajszkoj Szovjetszkij Reszpubliki, 1931–1934. (Moszkva, Nauka, 1977). 113–119. pp.
- ⁶ Uo. 127–133. pp.
- ⁷ Uo. 15–16. pp.
- ⁸ Beszéd a sanhszi-suijuani felszabadított terület kádergyűlésén. In: A kínai forradalom diadalmas útja, 208. p.
- ⁹ A Kínai Népi Politikai Tanácskozó Testület Általános programja. In: A felszabadult Kína. (Szikra, Bp. 1949), 48. p.
- ¹⁰ A periodizációhoz ld. Shao-chuan Leng: Justice in Communist China... 27–74. p. Uő: The Role of Law in the People's

- Republic of China. Reflecting Mao Tse-tung's Influence. (The Journal of Criminal Law and Criminology, Vol. 68, No. 3. 1977. szeptember), 356–373 pp.; Cohen: The criminal process in the PRC, 9–18. pp.; Ladany: i. m. 52–78. pp.; Tao-Tai Hsia: Legal Development in the People's Republic of China 1949–1981. In: China Seventy Years after the 1911 Hsin-hai Revolution. Ed. by Hungdah Chiu and Shao-chuan Leng. (University Press of Virginia, Charlottesville, 198. 258–286. pp. Political Imprisonment in the People's Republic of China. An Amnesty International Report. (An Amnesty International Publication, 1978), 1–35. pp.
- ¹¹ A Zsenmin Zsipao 1951. szeptember 5.-i számából idézi Leng: Justice in Communist China...28. p.
- ¹² Uo. 29. p.
- ¹³ Szövegét ld. Cohen: i.m. 299–302. pp.
- ¹⁴ Uo. 277–279. pp.
- ¹⁵ Leng: Justice in Communist China...39–44. pp.
- ¹⁶ Az alkotmány szövegét ld. The People's Republic of China 1949–1979. A Documentary Survey Vol.1. 1949–1957. From Liberation to Crisis. Ed. Harold C. Hinton. (Scholarly Resources Inc., Wilmington, Delaware, 1980), 99–106. pp.
- ¹⁷ Szövegükre, kommentárokkal ld. Cohen: i.m. passim
- ¹⁸ Leng: Justice in Communist China...48. p.
- ¹⁹ Uo. 49. p.
- ²⁰ Kína Kommunista Pártjának VIII. kongresszusa. 1956. szeptember 15–27. Rövidített jegyzőkönyv. (Kossuth, Bp. 1956), 243, 248. pp. Figyelmet érdemel, hogy bár addigra ez a kampány lezárult, a bírálatot végig jelen időben fogalmazta meg, a hibák felszámolását.

molását pedig jövőbeli feladatként.

²¹ Kína Kommunista Pártjának VIII. kongresszusa, 74–75. pp.

²² Leng: *Justice in Communist China*...57. p.

²³ A száz virág kampány áttekintéséhez ld. Jordán Gyula: Kína története. (XX. század sorozat) (Bp., Aula, 1999), 219–231. pp.

²⁴ Mao Ce-tung: Válogatott Művei V. kötet, (h.n. é.n. Kossuth „zárt”), 384–385. pp.

²⁵ Szövegét ld. Cohen: i.m. 249–250. pp.

²⁶ Leng: *Justice in Communist China*...55–63. pp.

²⁷ Uo. 80. p.

²⁸ Uo. 69–71. pp.

²⁹ Ezekre ld. Jordán: i.m. 291–301. pp.

³⁰ A Great Trial in Chinese History. The Trial of the Lin Piao and Jiang Qing Counter-Revolutionary Cliques, Nov. 1980–Jan. 1981. (New World Press, Beijing, 1981), 20–21. pp.

³¹ „A törvény nélküliség dicsőítése”. Zsenmin Zsipaó 1967. január 31. 6. p. Idézi: Hsia: i.m. 282. p.

³² Leng: *The Role of Law in the PRC*, 359–363. pp.

³³ Az 1975-ös alkotmány szövegét ld. MTI Dokumentumok XVIII. évf. 5.sz. 24–31. pp.

³⁴ Rickett: i.m. 797–802. p.

³⁵ Cohen: *The Criminal Process*...302. p.

³⁶ Rickett: i.m. 809–812. pp.

³⁷ Allyn és Adele Rickett: Kémek voltunk Kínában. (Kossuth, Bp., 1957). 275. p.

³⁸ Szövegét ld. Cohen: *The Criminal Process*, 115–117. pp.

³⁹ Uo. 200–237. pp.

⁴⁰ Uo. 238–274. pp., a rendelet szövege 249–250. pp.

⁴¹ Szövegét ld. Uo. 277–279. pp.

⁴² Uo. 535–544. pp.; Andrew Scobell: *The Death Penalty in Post-Mao China*. (The China Quarterly, No. 123, 1990 szeptember), 503–520. pp.; *Political Imprisonment in the PRC*, 61–69. pp.

⁴³ Válogatott Művei V. kötet, 45–48. pp.

⁴⁴ Uo. 46. p.

⁴⁵ Cohen: *The Criminal Process*, 539. p.

⁴⁶ Scobell: i.m. 507–509. pp.

Németh László:

Ügyvédek Zalában 1850 – 1875

A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC LEVERÉSÉTŐL A KAMARA MEGALKULÁSÁIG

Az ügyvédek szerveződéseinek kezdetleges formái az 1830-as, 1840-es évekre datálhatók.¹ A felvilágosult abszolutizmus reformtörekvéseinek hatására – szakmai műveltségük okán is – működésükkel a reformkori haladó, liberális eszmék meggyökerezését szolgálták², és jelentős szerepet vállaltak az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc idején.³ Az ügyvédi rendtartás törvényes szabályozását azonban még Deák Ferenc akkori igazságügy-miniszter sem tartotta sürgetőnek, s így az 1848-as törvényhozás – sok egyéb más fontos törvénnyel egyetemben – ezzel is adós maradt.

A nemzeti függetlenségi harc leverését követően a neoabszolutista rezsim erősen megrostálta a forradalmi eszmékkel rokonszenvező ügyvédi kart. Kihaszználva a reájuk vonatkozó rendtartás hiányát, az elsők között szabályozta az ügyvédképzést, amely alapelveiben az Ausztriában és Poroszországban már megvalósított hivatalnoki testületszerűen szervezett ügyvédi rendszert követte⁴. Ez felszámolva a szabad ügyvédi gyakorlatot, adminisztratív korlátok közé szorította e tevékenységet. Az 1853. január 1-jén életbe lépett új ügyvédi rendtartás, amelynek területi hatálya Magyarországra, Horvátországra és a Temesi Bánságra terjedt ki, a zárt számot vette alapul. Ez alapján az ügyvédek az igazságügy-miniszter nevezte ki. Ennek feltétele az egyetemi

doktorátus, majd az azt követő gyakorlat, s az illetékes főtörvényszék előtt letett ügyvédi vizsga volt. Mindezek után volt lehetőség arra, hogy az ügyvédkedni szándékozó beadja pályázatát valamelyik megürült helyre. Véleményt kértek még a pályázóról az elsőbíró-ságtól, s a főtörvényszék székhelyén működő, nem kifejezetten demokratikus jellegéről ismert ügyvédi választmánytól is. Mindezek alapján került a pályázat eldöntés végett a miniszterhez. Az 1852. július 24-ei osztrák Advokaten-Ordnung⁵ tehát rendkívül magas elméleti képesítést kívánt az ügyvédektől. annak ellenére, hogy a forradalom és szabadságharc időszakát megelőzően kevesen végeztek az akkoron működő egyetlen magyar egyetem jogi karán. Az ügyvédek többnyire a jogakadémiák képezték. Ez a rendtartás fogalmazta meg először az ügyvédi hivatás előfeltételeként a büntetlen előéletet is. Az ügyvédek feletti törvényességi felügyeletet és fegyelmi hatóságot továbbra is a bíróság gyakorolta.

Az elméleti felkészültség megkövetelése mellett a rendelet célja lehetett az akkor praktizáló, s az 1848 előtt végzett magyar ügyvédi kar részbeni kiszorítása az ügyvédi pályáról. Igazolni kellett ugyanis – még a praxist öt éve folyamatosan folytatónak is – a jó magaviseletet és a fedhetetlen előéletet. Aki nem tudta a folyamatos működését igazolni – akár katonai szolgálata, vagy a forradalmi kormány alatt végzett tisztviselői tevékenysége miatt – csak „különösen figyelemreméltó okból” kapott lehetőséget a minisztertől az egyébként a legfontosabb jogágakban alkotott új jogszabályok ismeretét számon kérő, ügyvédi vizsga letételéhez. Mindez a politikailag kompromittált személyek kiszűrését célozta. A minisztériumtól függött továbbá az is, hogy a pályázó hová nyert elhelyezést, engedély nélkül nem változtathatott lakhelyet, főtörvényszéki jóváhagyás nélkül nem hagyhatta el. működése területét sem.⁶ Ezek a feltételek, kritériumok a magyar joggyakorlattal eleve ellenkeztek, a régi magyar ügyvédek többsége nem is tevékenykedhetett ilyen körülmények között⁷.

A zalai ügyvédek kérelmeinek többsége – az abban

felvázolt kozmetikázott életutak, az új rendszer iránti lojalitás – azonban a túlélés technikáit is elének tárja, ami a neoabszolutista rezsimmel szembeni opportunizmust erősítette.

A '48-as elvek következetes vállalását, az új rezsim elutasítását az ügyvédi képesítéssel is bíró jogász-eliten belül csak a saját birtokjövedelemmel rendelkezők engedhették meg maguknak. Néhányuk vármegyei közhivatalt nem vállalva, éppen ügyvédi magánpraxisba fogott.

A Zalaegerszegi cs. kir. megyei törvényszék területén lakó ügyvédek is sorra kérelmezték a rendtartás III. és IV. szakaszában említett „időközbeni” ügyködésükhöz szükséges – fedhetetlen előéletükről, politikai magaviseletükről szóló – igazolást Bogyay Lajos⁸ megyefőnöktől.⁹ Pozitív véleményt kapott többek között Pfendeszk Károly köz- és váltóügyvéd, aki 1850-ben telepedett le Zalaegerszegen „ügyfelei irányában folytonosan tanúsított fáradhatatlan és lelkiismeretes eljárása” miatt. Támogatta a megyefőnök az 1849 októberétől működő Csendhelyi Ignác hites ügyvéd – volt '48-as nemzetőr – kérelmét is, mondván: a „magas kormány rendeletei, s hivatalnokai irányában mindenkor hódolattal és tisztelettel viseltetett.” Kérését megelőzően Csendhelyit a bizalmi megbízatásnak is tekintett jövedelmi adóbíráló választmány elnökhelyettesi tisztére is alkalmasnak találták. Horváth György ollári és letenyei uradalmi ügyvédet is támogatta Bogyay, hisz a pályázó a „legközelebb lefolyt gyászos emlékü forradalomban részt nem véve, a magas uralkodó kormány iránt tántoríthatatlan hűséggel van”. Mezriczky Péter szigligeti uradalmi ügyvédnek 29 éve folytatott praxisát, valamint magyar, német és latin tudását emelte ki a megyefőnök. Támogatta ugyanakkor Hegyi Enok kérelmét is, pedig az említett ügyvéd 1850 júliusáig forradalmi részvétele miatt letartóztatva volt, de később legfelsőbb kegyelemben részesült, mondván, „azóta magát szelíden és nyugodtan viseli”. Politikai fedhetetlenségét igazolta a megyefőnök még Tóth Lajos kanizsai, Nagy Károly, Lengyel Károly zalaegerszegi, Kerkápoly Sándor lendvai uradalmi ügyvédnek, Ferber Józsefnek, a gróf Festetics Tasziló féle uradalom ügyvédjének, valamint Krajner Imrének, ugyanezen uradalom jogigazgatójának. Az ügyvédkedés ideiglenes folytatásához támogatást kapott még Zalaegerszeg város korábbi jegyzője,¹⁰ nemes Árvay István – volt tiszteletbeli megyei alügyész, '48-as országgyűlési gyorsíró- is, aki később az 1875 márciusában megalakult Zalaegerszegi Ügyvédi Kamara első elnöke lett.

Bogyay József,¹¹ a sümegi járás cs. kir. közigazgatási főszolgabírója is felküldte 1852. szeptemberében a járás területén működő ügyvédek politikai életrajzát a megyefőnöknek elbírálás végett.¹² A praxist folytatni kívánó ügyvédek által beküldött életrajzok alapján összeállított anyag sok információval szolgál szakmai pályájukról. Megtudhatjuk például, hogy Nagy Károly hites ügyvéd az 1837-ben lett sikeres ügyvédi vizsga után a Veszprém megyei Mezöszentgyörgyön tevékenykedett, majd 1851-ben Sümegre költözött, ahol a járásbíróság mellett ügyködik. A Sümegen élő Laky

Antal 1843-tól fogva előbb a szántói, majd a sümegi járásban folytat „hivatalánál fogva jogügyeket”. Szűcs Pál hites ügyvéd 1845-ben letéve ügyvédi vizsgáját, a tapolcai járásban dolgozott 1848-ig. A forradalomban, mint honvéd százados vett részt, s „Komáromból szabadon haza bocsátatott. Azóta a politikai és törvénykezési hatóságoktól is rendezve lévén, Sümegen él.” Takáts Alajos, kiállván 1842-ben az ügyvédi vizsgálatot, 1843-ban kezdte meg praxisát Zala megyében. „...jelen viselkedésére és gondolkodására nézve bizton elmondhatja, hogy az a szabályok és a kor igényeivel mindenben megegyez...” – írta a főszolgabíró. A sümegi Horváth János 1841-től ügyködött egészen a forradalomig. A forradalomban, mint honvédtiszt vett részt, majd annak leverését követően besorozták. Azonban a fővizsgálatnál alkalmatlannak találták, s 1851-ben haza bocsátották. Azóta folytonosan jogügyleteket visz, közbecsülésben részesül – szölt a politikai igazolás.

A sümegi járásból a megyefőnökhöz felküldött életrajzok egytől egyig – mondhatni- pozitív kicsengésűek voltak. Más kérdés, hogy Bogyay Lajos megyefőnök miként terjesztette tovább a Zalából hozzá felküldött megannyi kérelmet. A végeredményt, vagyis a Zala megyébe végül felsőbb helyen, s a Kerületi Helytartóság 11119. sz. rendelete folytán kinevezett ügyvédek névsorát, a megyefőnöknek 1853. szeptember 23-án megküldött leiratból tudhatjuk meg. Ez alapján a zalaegerszegi cs. kir. megyei törvényszék területére összesen 32 ügyvéd nyert kinevezést, nyolcan Zalaegerszegre, ketten Alsólendvára, négyen Kanizsára, nyolcan Sümegre, öten Kapornakra, s végül öten Tapolcára.¹³ Ez az ügyvédlétszám lényegében megegyezik az 1846-os Iparcímterben közölt zalai adatokkal.¹⁴ Akkor 33 ügyvéd praktizált Zalában, hárman Csáktornyán, négyen Sümegen, 11-en Zalaegerszegen, s 15-an Nagykanizsán.

A sümegi járásban a három általam ismert, és 1848-ban úgymond „politikailag kompromittálódott”, ügyvédségre pályázó személy közül a két volt honvédtiszt – egyikük százados – járt sikerrel. Az 1825-ben Sümegen született Horváth János előbb 1848. szeptemberében őrmester Kisfaludy Mór Zala megyei nemzetőrzászlóaljánál, később hadnagy a 36. zászlóaljnál. Aradnál harcolt, 1849. augusztus 7-től főhadnagyi rangot kapott. 1850-ben besorozták a cs. kir. 29. gyalogezredhez, de már novemberben leszerelték. Szűcs Pál előbb a 47. honvédzászlóalj hadnagya volt, majd a 61. honvédzászlóalj századosaként harcolt megbetegedéséig.

Zalaegerszegre kapott kinevezést nemes Szabó Sámuel házzal bíró helyi ügyvéd, aki előbb nemzetőr hadnagyként, majd honvéd századosként vett részt az 1848/1849-es eseményekben.

Kapornakon praktizálhatott Darázs Farkas, ki korábban ennek a járásnak volt az esküdtje. Önkéntesből lett előbb őrmester, majd hadnagyként harcolt az 56. honvédzászlóaljnál, végül Komáromnál kapitulált. Később 1861-ben Nagykanizsa jegyzőjévé választják. Ugyanitt kapott kinevezést Martinkovics Károly is, akit 1848 nyarán Nagykanizsa nemzetőrségének századosává választottak. Később főhadnagyi, majd századosi rangban

szolgált az 56. honvédszázalójnál Komárom feladásáig. A kiegészést követően Nagykanizsa főbírája lett.

Tapolcán ügyvédkedhetett az 1825-ben Sümegen született Tersánszky Lajos, aki 1848 júliusától tizedes, majd őrmester volt, végül pedig hadnagyként szolgált a 7. honvédszázalójnál.¹⁵

A zalai megyeszékhelyen a 7. honvédszázalójba önkéntesnek beállók között 14 értelmiségi foglalkozását találunk, közülük öten folytattak ügyvédi praxist. A legöntudatosabb zalai honvédek között tartották őket számon, később számosan tisztek is lettek.¹⁶

A megyefőnöki iratokban általam fellelt kérelmek közül végül 11 pályázó kapott zöld utat, legtöbbje, szám szerint öt a Sümegre kinevezettek közül való.

Tudjuk annak a 22 elutasított zalai ügyvédnek a nevét is, akik a soproni főtörvényszéki kerülethez folyamodtak praxisuk folytatásáért, azonban ezt megtagadták tőlük.¹⁷ Közöttük volt a korábban megbízhatónak titulált Csendhelyi Ignác,¹⁸ a Festetics Taszilo-féle uradalom jogigazgatója, Krajner Imre, s a később Nagykanizsán megalakult „Első Zala Ügyvédegylet” elnöke, Koch Mihály is.¹⁹ Elutasították a kérelmét Hegyi Énok uradalmi ügyvédnek – az 1846-os zalaegerszegi mezővárosi önkormányzati reform kezdeményezőjének – is, akit a forradalom leverését követő császári megszálláskor őrizetbe vettek, mivel császári katonákat próbált a felkelők oldalára állítani.²⁰ További vizsgálatokat tartottak szükségesnek három ügyvéd kérelme esetében. Nagy Károly és Hollósy József mellett a harmadik az 1816-ban született Pirovits Károly volt, akit 1848 nyarán Zala megyében nemzetőr századossá választottak, s később főhadnagyként, majd századosként harcolt az 56. honvédszázalójnál a komáromi fegyverletételig. Később azonban Pirovitsot is kinevezték Nagykanizsára ügyvédnek, sőt állomáshelyét is áttehette Alsólendvára.²¹ 1862 februárja és 1863 júniusa között a megye főjegyzőjeként tevékenykedett.²²

Sikerrel pályázott az ügyvédi kinevezésért az 1798-ban Sümegen született, 54 éves zalaegerszegi illetőségű Hetey János ügyvéd, akinek izgalmas jogi karrierje ügyvédi irataiból jól rekonstruálható.²³ Hetey 1852-ben kelt kérvényében számot adott a korábbi évtizedekben betöltött vármegyei állásairól, elvégzett tanulmányairól, tudományos munkásságáról, s ügyvédi praxisáról. Hetey először 3 éves filozófiai stúdiumot végzett a győri bencéseknel, majd teológiai tanulmányokat folytatott Pannonhalmán, ahol elsajátította a görög és héber nyelvet is. Fontosnak tartotta megjegyezni, hogy beszél magyarul, „deákul”, németül, s jól érti a francia és olasz könyveket is. Mindezek befejezése után „adta magát a törvény tanulására”, amit a győri jogakadémia bölcsészeti, majd jogi fakultásán abszolvált 1828-ban, majd 1829-ben történt táblabírói kinevezését követően ügyvédi diplomáját 1831. március 18-án vehette át Pesten. Ezt követően rögtön ügyvédi gyakorlatot kezdett. Diplomáját 1832. augusztus 6-án hirdették ki Zalaegerszegen, Zala vármegye közgyűlésén, ahol rögtön tiszti alügyésznek is kinevezték. Évtizedeken keresztül működött – ügyvédként is – a megyei törvényszéken és zalai

bíróságok előtt büntető és polgári ügyekben egyaránt, s tiszti ügyészként a cs. kir. tiszti hivatalok létrehozásáig. 1849 végétől a zalaegerszegi cs. kir. járásbíróság, s a megyei törvényszék előtt folytatta ügyvédi munkáját, majd 1850. szeptember közepétől a kapornaki cs. kir. II. osztályú járásbíróságon is tevékenykedett. A Hetey beadványához csatolt járásbírói hivatalvezetői támogató nyilatkozatok szerint a folyamodó a hazai és újabban kiadott rendeletek és törvények betartásával ügyködött, a peres eljárások során kellő szorgalmat és jártasságot tanúsított, erkölcsi, s politikai szempontból is jó magaviseletűnek számított. Az egerszegi előjáróság, valamint a helyi plébános erkölcsi bizonyítványt is kiállított számára, amelyből megtudható, hogy Hetey 1838-tól élt ott, s házat is birtokolt. A beadványból az is kiderült, hogy a folyamodó kora ifjúságától sokat tett a magyar irodalom előmozdításáért, rendszeresen publikált – elsősorban csillagászati tárgyú dolgozatokat különböző folyóiratokban, s feltalálta, megoldotta a tizedes törtek kiegészítésének problematikáját is. Elmondása szerint politikai ügyekbe soha nem avatkozott, de megjegyezte, hogy 1848 június 5-én a megyei állandó bizottmány megbízásából a sajtóvétségek feletti bíraskodásra létrehozott perbefogási törvényszék egyik tagjává nevezték ki. Végül beadványában nyilvánvalóvá teszi, hogy zalaegerszegi illetősége ellenére kész akár más járásban is ügyvédkedni, ha arra lehetőséget kap. Hetey folyamodása nem volt hiábavaló, mert az igazságügy-miniszter 1852. június 5-én 19.621. sz. alatt kelt rendelete szerint számára az ügyvédkedést a soproni cs. k. ker. főtörvényszék egész területén ideiglenesen megengedte, egyúttal hivatalos lakhelyül Kapornakot jelölte ki. Még az év szeptember 7-én a császári nyílt parancs által megkövetelt esküt is letette, s az erről szóló ideiglenes ügyvédkedéséhez elengedhetetlen okiratát Sopronban átvette.

Az 1852. július 24-én kelt, az „Ügyvédi rendtartásról” szóló császári nyílt parancs két évet adott arra, hogy az ügyvédség „idő közbeni” gyakorlására bocsátott folyamodók 1854. szeptember 4-ig a fennálló polgári és büntető törvényekből vizsgát tegyenek. Ezért az igazságügyi minisztérium 1854. január 25-én kelt 145. számú „Az ügyvédi vizsgálatok eszközzése iránt Magyarországon” címet viselő ideiglenes rendszabálya²⁴ szerint az ügyvédek a vizsgálat letétele iránti engedélyért, az időpont kitűzéséért (hat hét alatt) május végéig írásban jelentkezhetnek az illetékes cs. k. kerületi főtörvényszéknél. Az elkésett jelentkezéseket nem tekintették érvényesnek. A cs. k. kerületi főtörvényszékek hirdetményei²⁵ – melyet az illetékes bíróságokon volt lehetséges megtekinteni – egyértelmű utalásokat tartalmaztak. A jelentkezési kérvényekben meg kellett jelölni, hogy mely nyelven kíván a folyamodó vizsgát tenni. Ugyanakkor az igazságügy-miniszter által március 28-án 1966. sz. alatt kibocsátott rendelete arra figyelmeztetett, hogy a jelöltnek, ha bírja a német nyelvet, nincsen feltétlen választása, hanem köteles a vizsgát német nyelven is abszolválni. Mindez a képességet igazoló oklevélbe is bejegyzésre került. Ezzel tekintettel a hirdet-

mény világossá tette, hogy azon ügyvédek, akik csupán magyar nyelven vizsgáztak, nem nyerhettek olyan járásban alkalmazást, melyekben a német nyelv egészen, vagy részben hivatalos volt. Az ügyvédi kinevezéseknél egyértelmű előnyt jelentett tehát a német nyelven letett vizsga.

A vizsga írásbeli és szóbeli részből állt. A jelöltek felügyelet mellett, a törvénykönyvek és törvénygyűjtemények segítségével oldották meg feladataikat. Az írásbeli vizsga is két részből állt, amelyet külön napon kellett lebonyolítani. Mind a polgári, mind a büntetőjogi feladat megoldásánál írásbeli kérdéseket intéztek a jelölthöz, melyre írásban kellett válaszolni. A polgári jogi feladatnál egy polgári ügy kapcsán kellett keresetlevelet, illetőleg ellenkeresetet szerkeszteni, a büntetőjogi feladatnál pedig egy konkrét ügyben kellett védőként eljárni, vagy egy a főtörvényszékhez beadandó bűnvádi per fellebbezését megírni. Mindezek megoldására 8 óra állott rendelkezésre. A vizsgabiztosok egyike még a szóbeli vizsga megkezdése előtt a megoldásba betekintetett. A szóbeli vizsga időtartama egy óra volt, s ezen a hatályos polgári és büntető jogszabályok ismeretéről kellett számot adni. Ez nem csak a törvényekre és rendeletekre, terjedt ki, hanem a bíróságok szerkezetére, ügyrendjére, ügyvitelére is. A vizsgáztatóknak meg kellett győződnie a jelöltek jogi felfogásáról, ítélőképességéről, ügykezelési alkalmasságáról. A vizsgáról készült jegyzőkönyvet, az írásbeli dolgozat melléklésével együtt, a kerületi főtörvényszék tanácsulása vitatta meg, majd szótöbbséggel határozott a megfelelésről, amelynek eredménye kitűnő, igen jó, jó, vagy vizsgaismétlés lehetett.²⁶

Nem mindenkinek kellett azonban az új rend szerinti ügyvédi vizsgát letenni. Felmentést kapott többek között az „időközbeni” ügyvédkedést folytató Ágoston József zalaegerszegi ügyvéd²⁷ mellett a fent említett Hetey János is, aki akkor már Pácán tevékenykedett. A cs. kir. igazságügyi minisztériumhoz intézett kérelmében elaggott korára (57éves), 23 éve folytatott ügyvédi praxisára épülő tapasztalatára, a polgári és büntető ügyekben folytatott ügyködésére hivatkozott, s az új törvények folyamatos és „éjjel-nappali” elmélyülést kívánó tanulását, s annak gyakorlatba történő átültetését ígerte. Folyamodását újból siker koronázta, mely a minisztérium 1854. augusztus 18-án 12.601. sz. alatt kelt határozatából követhető nyomon.²⁸ Egzisztenciális helyzetét jelzi, hogy Hetey ekkor 80 Ft éves jövedelem után 1 Ft. 14 krajcár pengőt adózott.²⁹

A vizsgákat sikerrel teljesítő Zala megyébe kinevezett teljes ügyvédnévsor kielemezése további kutatást igényel, hisz más kerületekből, megyékből is nyerhettek ide Zalaába kinevezést és zalaait is helyezhettek más-hová ügyvédek a miniszter utasítása alapján. Így került a Vas megyei Körmendről 1857-ben a frissen létrehozott szolgabírói székhelyre, a Zala megyei Letenyére, kényszerűségből Imre György ügyvéd is, akinek ezen évtizedekben folytatott ügyvédi pályafutása kiterjedt levelezéseiből is jól nyomon követhető.³⁰ A jórészt kollégáktól hozzá intézett levelekből kitetszik a miniszteri

kinevezéstől függő kiszolgáltatottság, a '48-as részvétel miatti elutasítástól való félelem,³¹ az áthelyezések bizonytalansága. A dualizmus éveiben komoly jogi karriert befutó, majd miniszterré lett szombathelyi Horvát Boldizsár, ki is évekig volt kénytelen más ügyvédi irodájában besegíteni, mert önálló ügyvédi praxisért nem folyamodhatott ekkor,³² folyamatosan sürgette kollégáját, hogy az önálló ügyvédséget kérvényezze – mondván ennek élveit ne mások halásszák el előlük.³³ Végül Imre Györgynek a miniszter által a Soproni Főtörvényszékhez intézett leirata szerint „az ügyvédkedés, kegyelmileg ugyan, de megengedett”.³⁴

Mint a fentiekből kitűnik, a korábban praktizáló ügyvédek zöme – akár a forradalom és szabadságharc idején tanúsított magatartása ellenére is – néhány év szilencium után újra dolgozhatott, akár az állami illetve megyei tisztikar tagja is lehetett, s a magas szintű elméleti felkészültséget kívánó kritériumok sem váltak hátrányára az akkor regnáló ügyvédi karnak. Aktív szerepet vállaltak a korabeli városigazgatásban, többen közülük tagjai voltak a községi választmányoknak. Az 1855. júliusában Zalaegerszegen kinevezett 13 tagú községi választmányban például négy olyan ügyvédet találunk, kik a korábbi évtizedek reformtörekvéseinek liberális képviselői voltak.³⁵ Az 1857. januárjában Zalaegerszegen község tanácsosi tisztségre ajánlott jelöltek között is hat ügyvéd szerepelt, közülük négy a községtanács tagja lett.³⁶ Megtaláljuk őket az igazságügyi minisztérium által elindított meghatározott összegig ítélő városi bíróságok tagjai között is. Sok esetben véleményüket is kikérték a meghozandó új törvényekről, rendeletekről. Így járt el 1854. szeptemberében a cs. kir. Helytartósági osztály is, mikor a „nyilvános és magán ügynökkökről”(ügynökségekről) hozandó rendszabályról kért véleményt a Zalaegerszegen kinevezett ügyvédek némelyikétől. A Szabó Sámuel, Árvay István és Pfendeszák Károly által jegyzett szakvélemény megállapítja, hogy Magyarországon nyilvános, vagy magán ügynökségek nem léteztek. Az ezek köréhez tartozó foglalkozásokban főképp az okleveles ügyvédek, részint az alkuszok, uradalmi tisztek, meghatalmazottak jártak el. Meglátásuk szerint ügynöki munkára a hatóságon kívüli ügyek esetében van csak lehetőség. Nem tartották szerencsésnek, mint az ügyvédek esetében sem, a helyhez kötöttség elvén való ügynöki működést, s a magán ügynökségek egyszerű bejelentés melletti szabad gyakorlása mellett érveltek. Egyúttal lehetségesnek tartották az ügynökségek jövedelmi adó alá vonását.³⁷

Az ügyvédek tevékenysége, működése persze korántsem volt konfliktusmentes. Ügyfelek irányából jövő, s egymás közti villongásaikról számos történeti forrás tanúskodik.

Ilyen volt Hollósy József és Babochay János nagykanizsai ügyvédek ügye is, mely végül egyikük ügyvédi felfüggesztésével zárult.³⁸ A Nagykanizsa társadalmi, politikai, s gazdasági életében meghatározó szerepet játszó két ügyvéd régi sérelmeiket kívánta egymáson megtorolni, mikor feljelentést tettek a cs. kir. igazságügyi minisztériumnál. A korábban baráti viszonyt ápo-

lő két ügyvéd közül Babochay az 1848-as országgyűlési képviselőválasztás egyik jelöltje volt, aki Kaán Károly mellett Hollósyt delegálta a bizalmi pozíciónak számító szavazatszedő bizottságba. A botrányos vereségbe fulladt választást végül Babochay elbukta, s képviselőnek Bója Gergely nagykanizsai tanítóképző-intézeti tanárt választották.³⁹

Később helyben feszültséget keltett az új ügyvédi rendtartás életbe lépésekor Nagykanizsára kinevezett ügyvédek személye. A korábban itt praktizálók közül néhányan hivatalt vállaltak. Chernel Ignác⁴⁰ a megyei törvényszék elnöke, Vlassits Eduárd Kanizsa város főjegyzője, míg Szívós István az aljegyzője lett. Sokan nem is pályáztak, Babochay sem, sokakat elutasították, mint Plánder Ferencet, Kaán Károlyt, vagy Koch Mihályt, Hollósyt viszont – igaz kicsit később – de kinevezték Nagykanizsára ügyvédnek.

A Babochay által 1853. dec. 18-án beadott feljelentés nyomán készült vizsgálati jegyzőkönyvekből némileg rekonstruálható a két ügyvéd viszonyának megromlása. Babochay azzal vádolta Hollósyt, hogy mint a kanizsai község választmányi tagja – meg nem engedett előjogaival visszaélve – hivatalát „a maga hasznára gyakorolta”, károkat okozva ezzel a városnak is. Hollósy vallomásaiban azt állította, hogy ügyvédtársa azt követően orrolt meg rá, mikor a „Pichler-féle” csődtömeg Babochay kezelte számadásait hiányosnak vélve, a megyei törvényszék ítéletét megfellebezte.

Vádként fogalmazódott meg Hollósy ellen, hogy még az 1848. évi hadjárat⁴¹ idején, a cs. kir. katonaság számára a helyi mészárosok által kiszolgált hús meg nem fizetése miatt perre ment a várossal, amelyet megnyert. Hollósy elmondta, hogy a mészárosok a kiszolgált hús számláit az akkori magyar kormánynak benyújtották. Mivel azonban a magyar kormány „Pestről elfutott” és a nyugták elvesztek, kénytelen volt Kanizsa város tanácsától olyan bizonyítványt eszközölni, mely ezt a tényt igazolta. Az ez alapján indult pert a felperes mészárosok ügyvédjeként megnyerte, s egyben eskü alatt cáfolta, hogy a kormány ugyanezt már egyszer kifizette volna. Nem látta összeférhetetlennek ügyvédi tevékenységét községi választmányi tagságával sem. A magyar kormányhoz intézett folyamodásával csak azt kívánta kijárni, hogy az a városra a hús kifizetése végett ráparancsoljon. Tudniillik a húst a város rendelte a cs. k. katonaság számára. Kilik Péter helyi mészáros mester tanúvallomásából tudjuk, hogy delegációjuk több ízben is járt Pesten a számlák kifizetése miatt, kérelmüket végül a Honvédelmi Bizottmánynak adták le. Később Szemere Bertalan belügyminiszterhez utasították őket, akit fel is kerestek Budán. Szemere irodájában „lévén délelőtt”, délutánra ígérték a végzést. Délután azonban a hadi hírek miatt a magyar kormány minden írományával együtt „megfutott”, így a kifizetésre sem kerülhetett sor.

Több ízben megfogalmazódott Hollósy ellen, hogy a csődügyekben mint a hitelezői választmány tagja helyzetével visszaélt, hagyatéki ügyekben hamis tanukat szervezett. Még egy fiatalkorában apja ellen állítólagosan elkövetett lopással is megvádolták. A Babochay fel-

jelentése alapján összeállított vádak egyike politikai volt. Azt állították, hogy Hollósy 1848. márciusában a város piacán – amely a piarista templom alatt volt – egy felfordított hordón szónokolva „comunistikus” elveket hirdetett. A római katolikus papság ellen ágálva azt mondta: „...a papoktól el kell venni a jószágokat, minek nekik a jószág, jobb biz azt jobb célra fordítania e hazában. Itt van az iskola, legalább a gyermekeink veszik hasznát. ...” Hollósy a vádra azt felelte, hogy ő csak petícióval kívánt élni az országgyűlés felé, hogy a papi jószágok iskolai célra fordíttassanak. Tagadta, hogy ezen kijelentéseivel a népet kívánta volna „ingerelni”.

A Babochay feljelentése alapján megfogalmazódó vádnak pikáns felhangot adott az a Plánder Ferenc ügyvéd és Albanich Flórián volt városbíró által közölt tény, miszerint Babochay János maga dicsekedett azzal, hogy a forradalom alatt egy császári tiszt után több ízben kilovagolt, s megbízottjai által őt a sormási vágóhídon „leüttette, mint az ökröt”, melyért a két elkövetőt Pesten el is ítélték.

A mindezt csak hallomásból tudó Plánder azt is megvallotta, hogy ezzel neki Babochay személyesen nem dicsekedett, mert őt csak „schwarzgelbnek” csúfolta. Babochay ellen az a vád is megfogalmazódott, hogy 1848-ban a császári katonaság átvonulásakor az itt hagyott nagyobb mennyiségű lisztből és gabonából kb. 50–60 zsákot a saját udvarába hordatott. A kihallgatott tanúk, köztük a városvezetés három tagja azonban egy vizsgálatra hivatkozva cáfolták ezt.

A vizsgálóbizottság több korábban működő ügyvédet is meghallgatott a korabeli csődökhöz kötődő hitelezői választmányi gyakorlatról, kérdéseket intéztek Kaán Károlyhoz, Kaán Vilmoshoz, Plánder Ferenchez, valamint Tóth Lajoshoz, a város 1841–1849 között regnáló főjegyzőjéhez.

A város notabilitásának, s több tanú kihallgatását követően a vizsgálatot végzők arra a következtetésre jutottak, hogy a Hollósy ellen megfogalmazódó vádak jó része megalapozott, s erről szóló jelentésüket továbbították is a felsőbb hatósághoz. Ennek eredményeképp Hollósyt az igazságügyi minisztérium 1855. január 10-én, 24332. sz. alatt kelt határozata alapján a további ügyvédkedéstől eltiltotta.

Ambrózy kerületi főispán 1855. január 25-én kelt, a Zala vármegyei adminisztrációhoz intézett leiratában felsorolja mindazon indokokat, melyek az eltiltáshoz vezettek. Megfogalmazódott a végső konklúzió:

„...Becsületességét okkal kétségbe lehet vonni, ezért az ügyvédnél feltétlenül szükséges közbizalom híján van...”

A két befolyásos nagykanizsai ügyvéd küzdelme Hollósy vereségével zárult. Az 1840-es évektől folyamatosan pozícióban levő, községválasztmányi tag Hollósyt –, aki kizárólag magyar nyelven volt hajlandó „kihallgattatni” magát – érzékenyen érinthette praxisának elvesztése, kiszorult a biztos gazdasági információkat, háttérrel biztosító hitelezői választmányi testületek munkáiból is. Későbbi működése nem ismert, az 1860-as évek ügyvédlajstromaiban már nem szerepel.

A neoabszolutista rendszer egyik fő jellemvonása volt a közigazgatás és a törvénykezés szétválasztása. A közigazgatási struktúrához alakított törvénykezési rendszerben legalsó fokon, a járások székhelyein megszervezték a járásbíróságokat, a megyeszékhelyeken a megyei törvényszékeket. Később járási szinten ismét egyesítették a közigazgatást a törvénykezéssel, létrehozva ezzel a vegyes szolgabírói járásokat, melyek 1854 áprilisában kezdték meg működésüket. A „Magyarország politikai és bírósági szervezete tárgyában” kiadott rendelet⁴² Zalaiban a bánokszentgyörgyi, pacsai, keszthelyi, tapolcai, sümegi, nagykanizsai, és alsólendvai járásokat, mint vegyes szolgabírói járásokat, a zalaegerszegi járást, mint politikai járást hozta létre. Elsőbíróságú, tehát megyei törvényszék Zalaegerszegen volt. A zalaegerszegi, a pacsai, és az alsólendvai járások esetén a zalaegerszegi törvényszék volt illetékes. A nagykanizsai szolgabírói hivatal illetékessége a nagykanizsai, a bánokszentgyörgyi járásokat ölelte fel, s a sümegi szolgabírói hivatalhoz tartozott a sümegi, a keszthelyi, valamint a tapolcai járás.⁴³ Ez alapján látható, hogy a közigazgatásnak a törvénykezési szervezettől való elválasztása lényegében csak megyei szintig érvényesült. A Zalaiban működő ügyvédek tehát ezen törvényszék, s szolgabírói hivatalok mellett folytatták tevékenységüket. Az ügyek zöme a büntetőügyek mellett a tulajdoni igények érvényesítésével kapcsolatos tulajdoni, adóssági, valamint osztályos és örökösödési perek, s az úrbérrendezéshez köthető úrbéri perek voltak.⁴⁴

Az 1861-es Országbírói Értekezlet által elfogadott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok a régi törvények hatályának visszaállításával ismét lehetővé tette az ügyvédeknek mindazoknak, akik 1849 előtt ügyvédi praxist folytattak, illetve ilyen képesítéssel bírtak.⁴⁵ Ezáltal az igazságügy miniszter szubjektív mérlegelési joga megszűnt. A szabályok kimondták ugyanakkor azt is, hogy az utolsó 11 évben ügyvédnek kinevezettek csak akkor gyakorolhatják hivatásukat, ha a „hazai törvényekből” a királyi táblán vizsgát tesznek. Ezzel a rendelkezéssel a neoabszolutizmus éveiben Magyarországra költözött ügyvédek kívánták kiszorítani a hazai praxisból.⁴⁶ Másrészt a szabályok rendelkeztek az ügyvédi képesítés megszerzéséről is. Elsőként az egyetemen és jogakadémián egyaránt elsajátítható jogtudományi tanulmányokat kellett abszolválni, majd ebből vizsgát tenni. Ezt követően legalább két év gyakorlatot kellett folytatni, s mind ezek után a királyi tábla előtt kellett ügyvédi vizsgát tenni. A négy feltétel teljesítése mellett továbbra sem kellett a jogi doktorátust megszerezni az ügyvédekhez. Az intézkedések nyomán megszorodott ügyvédlétszám azonban nem járt feltétlen minőségi változással is. Elszaporodott a zugírászat, amelyet csak az 1868. évi polgári perrendtartás által a rendes (írásbeli) pernél kötelezően előírt ügyvédi képviselő mérsékelt valamelyest.⁴⁷

A fentiek eredményeként az ügyvédek létszáma Zala megyében is megnövekedett. Létszámukról, személyükről, működési helyükről a Magyar Királyi Udvari

Főkancellária által 1864. szeptemberében szorgalmazott, s a főispáni helytartónak címzett leirat⁴⁸ válaszleveléből⁴⁹ nyerhetünk információkat. A főkancellária a közszolgálat érdekében szükségét érezte annak, hogy a hazai megyei és városi bíróságok előtt működő összes ügyvédről pontos kimutatással rendelkezzen. A főispáni helytartónak némi késedelemmel, csak október 16-ára sikerült a törvényszéktől, s a járási szolgabíróságoktól a betűrendbe szedett ügyvédi névjegyzéket felküldeni. Az iratok között két lista is található. Az egyik, „a Zala vármegyében székelő, s a peres felek képviselésével foglalkozó magán ügyvédek névsorát tartalmazza, s 63 tagot számlál. A másik lajstrom azon ügyvédek névjegyzéke, akik Zala megye és Kanizsa város törvényszéke, s az összes megyei szolgabíróságok előtt a felek képviselésével foglalkoznak. A hat járásnál, a törvényszéknél, s Kanizsán összesen 83 ügyvéd működött. A különbség a más megyében, főleg Veszprém és Vas megyében élő, de Zalaiban is eljáró ügyvédek létszámtöbbletéből fakadt. Mindezen listákból kitűnik például, hogy a kanizsai városi törvényszék előtt 12 ügyvéd praktizált, a zalaegerszegi járás központi főszolgabírósága előtt 14, a tapolcai járás Balatonfüred vidéki szolgabírósága előtt 15, a szántói járás központi vidéki szolgabíróság előtt 10, a kapornaki járás felső vidéki szolgabíróság előtt 17, a muraközi járás felső vidékbeli szolgabíróság előtt 6.

Ezen időszakban fejezte be ügyvédi praxisát az 1799-ben született zalaegerszegi Ágoston József, akinek jogi pályafutása 1865-ben kormányzati változás folytán bekövetkezett hivatali felmentése kapcsán írt kegydíjkéreleméből tudható.⁵⁰ Az uralkodó ugyanis ez esetben lehetőséget adott az állami kincstárból végkielégítésre, illetve fizetési előlegek folyósítására azok számára, akik ily módon veszítették el állásukat a megyei tisztikarból. Ágoston a királyi tárnokmesterhez intézett kérelmében hathavi bér – 350 ft – folyósítását kérte. A beadványhoz csatolt mellékletekből, támogató nyilatkozatokból, egy 40 éves hivatali karrier, s azt követő ügyvédi praxis bontakozik ki. Ágoston megyei pályafutását 1825-ben kezdte, amikor is 1828-ig fizetéssel nem járó tiszteletbeli alügyészként tevékenykedett. 1828-ban azonban előbb megyei másodalügyésznek, majd 1831-től első tiszti alügyésznek nevezték ki. 1844 júniusától 1849 végéig a lövői járás alszolgabírója volt. Tiszti alügyészi munkája mellett a sümegi uradalom ügyvédjeként is tevékenykedett. 1852-től újra ügyvédi praxist folytatott. Az Október Diploma kapcsán született vármegyei önkormányzatok újjászervezése következtében Ágostont büntető törvényszéki ülnöknek nevezik ki, majd a provizórium idején 1862. január végén megalakult új, vármegyei tisztikarba nevezi ki tiszti másodalügyésszé Novák Ferenc, Zala megye főispáni helytartója. Fizetését a rá következő évben 700 ft-ra emelték. Vármegyei hivatali karrierje azonban az uralkodó által 1865. augusztus 23-án kinevezett új főispán, gróf Festetics György kinevezésével véget ér. A kényes politikai helyzet miatt hagyományosnak nem nevezhető tisztújításkor többnyire a népszerűtlen, bizalommal

nem bíró tisztviselőket távolították el.⁵¹ Ágoston hivatali felmentését 1865. október 22-én írta alá az új főispán, azzal a megjegyzéssel, hogy addigi szolgálatainak kimutatását a helytartótanácsnak nem mulasztja el felküldeni.

Ágoston József ezt követően 1866. augusztusában írt kegydíj iránti kérelmében nyomatékmal hivatkozott arra a tényre is, hogy 65 éves, özvegy, 6 gyermekről gondoskodik, akik közül az egyik, mint önkéntes a császári hadsereg Radeczky huszárezredénél szolgál. Megemlítette, hogy gyermekei neveltetése folytán vagyontalan, mely elszegényedését néhai apósa, Domján József királyi udvarnoknak a napóleoni háború során a császári csapatok élelmezésekor szerzett adósságainak törlesztése okozta. Kérelmét támogatta a nemrég kinevezett új vármegyei főjegyző, Csutor Imre is. Annak mikénti elbírálásáról azonban nem tudunk.

Ágoston később sem szakadt el teljesen a vármegyei közélettől, mint azt az irathagyatékában talált, gróf Szapáry Géza 1867. április 24-én történt – a felelős magyar kormány megalakulását követő – főispáni beiktatásra írt köszöntő verse is bizonyítja.⁵²

*„Azért mi grófunkat, mint főispánunkat!
Éltesse az Isten! Úgy jó királyunkat!
Ki megýénket ezzel úgy megvígasztalta,
Hogy a régi, s jó rendszert újra visszahozta!”*

Megénekelte a szintén ügyvédi képesítéssel bíró, korábban táblabíró, megyei főügyész Barcza Sándor 1867. május 6-án történt alispáni beiktatását is:

*„Kiöntött a Zala árja
Egerszegnek útját zárja.
Mégis bemegy a Bizottmány
Barcza Sándor az alispán.*

*Szóljon Egerszegen zene
Szégyent ne engedj nevedre.
A vígat hát húzd rá cigány
Barcza Sándor az alispán.*

*(....)
Éljenek a miniszterek
Deák Ferenc éljen velek.
Éljen a magyar alkotmány
Barcza Sándor az alispán.”*

1853 és 1864 között, közel tíz év alatt, megháromszorozódott a Zalában működő ügyvédek száma. Származásukra, társadalmi összetételükre, jogi tanulmányaikra, gazdasági, vagyoni helyzetükre vonatkozó mélyebb következtetéseket azonban csak egy hosszabb kutatás után vonhatunk.⁵³ A törvényhatósági bizottsági jegyzőkönyvek folyamatosan számot adtak az ügyvédi oklevelek megyei kihirdetéséről, amelyek sok helyen közölték a diploma minősítését is. Korabeli megítélésük azonban nem volt mindig pozitív. A megfogalmazott vádak szerint közreműködtek hamis ügyletek létrejöttében, adósság behajtásnál, csalásnál, sikkasztásnál, s más gazdasági jellegű bűncselekményeknél is. Olvasgatunk hagyatéki ügyekben folytatott szerepükről, a bíróságot ért koholt ügyvédi rágalmakról, az ellenük in-

dult vizsgálatok elrendeléséről. Ezek eredményét azonban nehezen lehet rekonstruálni, mivel a velük kapcsolatos fegyelmi ügyekben kompetens vármegyei törvényszéki anyag rendkívül hiányos és a közigazgatási források is csak ritkán számolnak be ilyen vizsgálatokról. Mindenesetre elmondhatjuk, hogy a korabeli praktizáló ügyvédek ellen felhozott vádak ritkán bizonyultak – a vizsgálatok szerint – valósak. Az úgynevezett „sztárügyvédek”, mint például Pfendeszák Károly, Szabó Sámuel, Árvay István, Ruzsits Károly, Szigethy Antal, Isoó Alajos folyamatosan ügyködtek, utóbbit még vármegyei tiszti ügyész-helyettesé is megválasztották. A korabeli társadalom hiányos, vagy nem létező jogi műveltsége is szerepet játszhatott egyrészt az indokolatlan vádaskodásban, másrészt az ügyek feltáratlanságában.⁵⁴

Az ügyvédek politikai aktivitását jelzik azok az adatok, melyek számot adnak az 1861 és 1872 közötti országgyűlési választásokon való részvételükről.⁵⁵

Két ízben is mandátumot szerzett előbb a felirati párt, majd a Deák-párt színeiben az egerszegi választókerületben – 1861-ben és 1865-ben – az 1813-ban a Veszprém megyei Bődögén született zalaegerszegi Szabó Sámuel, aki 1890. május 27-én bekövetkezett haláláig jó részt ügyvédként tevékenykedett. Az 1850-es évektől a Deák család ügyvédje volt, majd a herceg Esterházy család jogtanácsosa lett, később az igazságügyi minisztériumban vállalt állást.

1865-ben közfelkiáltással emelték a letenyei kerületben követte a szepetneki születésű Királyi Pált, aki korábban ügyvédként, újságíróként is tevékenykedett, majd az 1848/1849-es forradalom és szabadságharcbeli tevékenységeért – ahol a karrierje végül a hadügyminisztérium katonai osztályának főnökhelyettesi tisztéig ívelt – közlegényként besorozták a császári hadseregbe, ahonnan csak 1857-ben térhetett haza. Ezt követően Pest város főjegyzőjeként működött. Királyit 1869-ben a letenyei kerületben újraválasztották a Deák-párt színeiben, majd 1872. november 18-ától a baksai kerület képviselője lett.

1861. után 1866 januárjában csak harmadik nekifutásra választották meg újra a lendvai kerület képviselőjévé Molnár Pál ügyvédet, aki Muraköz főszolgabíráját, Horváth Pétert győzte le ekkor. Molnárt 1869-ben és 1872-ben is újraválasztották. Az előbbi választást olyan fölényrel nyerte, hogy a vesztes párt képviselői még a jegyzőkönyvet sem írták alá szégyenükben.

Ügyvédet választottak országgyűlési követté Zalaegerszegen is 1869-ben Nagy Károly személyében, aki Skublits Istvánt győzte le szoros küzdelemben. Végül sikerrel szerepelt 1872-ben a letenyei kerületben Reme Géza ügyvéd is, aki a balközép Szabadelvű párt színeiben szerzett mandátumot.

Nagy arányban vettek részt ügyvédek a korabeli központi választmányok választókerületi küldöttségek, s képviselő-választásokat vezető küldöttségek munkájában is.

Voltak, akik ügyvédi munkájuk mellett kiemelkedő jogi tudományos karriert is befutottak.

Ilyen volt az 1791-ben született, s 131 éve, 1875. október 5-én, a Zala megyei Alsófakospusztán elhunyt Krajner Imre ügyvéd, jogtörténész, a MTA levelező tagja is.⁵⁶ Az esztergomi születésű Krajner, akinek apja ugyanott a bölcsélet tanára volt, jogi tanulmányait a győri jogakadémián végezte, majd 1815-ben a korábban a magyar köznemesi mozgalom hívének számító, s emiatt a bécsi udvarban egy időre kegyvesztett Festetics Györgynek, a Georgikon, s a Helikon ünnepségek megalapítójának titkára lett Keszthelyen. Ezt követően 1816-ban jelent meg Pesten első, a magyar jogtörténetírás által számon tartott műve „Episkeysis juridica”(Jogos Felügyelet) címmel. 1827-től előbb Festetics László jogtanácsosa, majd a Festetics Tasziló-féle uradalom jogigazgatója lett. 1832. március 9-én a MTA levelező tagjának választotta. 1835-ben a Tudományos Gyűjtemény sorozatban publikálta „A feudum előjáró zsengéje” című, a német birtokjoggal foglalkozó tanulmányát, amely az eredetileg „Vagyon-e nyoma a Feudumnak a magyar Polgári alkotmányban és törvényekben?” című nagyobb lélegzetű írásakor keletkezett, mondván: „ezen nemzetnek tulajdona (értsd: ott alakult ki először) a feudum szerzése.”

1843-ban Pesten jelent meg „A magyar nemes jószág természete Werbőczy koráig, tekintettel a külföldi jogokra.” című munkája, amelyet Degré Alajos, a kitűnő egyetemi tanár, jogtörténész, levéltár-igazgató A magyar jogtörténetírás keletkezése és fejlődése a dualizmus korában című írásában a magyar jogtörténeti monográfia megírása talán első kísérletének tekintett.⁵⁷ Degré megjegyzi, hogy Krajner a történeti iskola egyik képviselője, munkájában a germán jogintézmények alapos ismeretével felvértezve kívánta a magyar nemesi földbirtok kötöttségének problematikáját felvázolni. Elismerőleg állapítja meg, hogy a szerző e művében nemcsak Werbőczyt, s a törvényeket elemzi, hanem a korabeli joggyakorlatot okleveles anyagból próbálja rekonstruálni. Degré végül azt a következtetést vonja le, hogy Krajner kiindulása, műve történeti ismeretanyagának hiányossága ellenére is, helyesnek mondható, hiszen a feudális tulajdon volt a társadalmi rend alapja Magyarországon is.

Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc leverését követően Krajner Imrétől, Zala vármegye korábbi táblabírájától – az 1852. július 24-én kelt, az „Ügyvédi rendtartásról” szóló császári nyílt parancs alapján, ami az időközbeni ügyvédkedést bizonyos politikai és erkölcsi feltételekhez kötötte – a kerületi helytartóság rövid időre megvonta az ügyvédi praxist.⁵⁸ Később tagja lett az 1861-ben alapított Zala Megyei Gazdasági Egyesületnek.⁵⁹ 1864-ben váratlanul lemondott akadémiai levelező tagságáról.

Minderről a magyar alkotmány korai történetéről írt könyve egyik lábjegyzetében vallott.⁶⁰ Ebben elmondja, hogy teljesen váratlanul érte az akadémia megtagasztatása, s nem is tartotta magát arra érdemesnek. Különösen azért, mert ő inkább külföldi, elsősorban német szakirodalmi ismeretekkel rendelkezett. Akkoriban sokat találkozott Szegedy Ferenc ötvösi otthonában a Sü-

megen élő, a kor ünnepelt költőjének számító Kisfaludy Sándorral, ahol a megújítandó magyar nyelvről vitatkoztak. Az akkori magyar nyelv állapotát nem tartotta alkalmasnak a tudomány művelésére, – indokolta a német nyelvű szakirodalom iránti vonzalmát. Az akadémiai társaságban uralkodó szellemiséget sem érezte sajátjának, s ezzel magyarázta szokatlan kilépését. Ezidőtájt visszavonultan élt alsófakospusztai birtokán. Itt írta meg 1867-ben élete főművének tekintett „Die ursprüngliche Staatsverfassung Ungarns seit der Gründung des Königtums, bis zum Jahre 1382.” címmel 1872-ben, Bécsben megjelent munkáját, amelyben kísérletet tett a magyar alkotmányjog korai feudális történetének megírására.

Krajner a könyv előszavában leírja, hogy a Pusztán, ahol élt, csak egészen csekély szakirodalom állt a rendelkezésére. Művét, melyet minél előbb az olvasók elé kívánt tárni, saját költségén adta ki, s a németországi könnyebb hozzáférés miatt írta német nyelven.

Munkája során semmiféle segítségre nem számíthatott, csak ötven éve hű társának, feleségének, Asbóth Teréziának – a Festetics György által alapított Georgikon tanárának, majd igazgatójának, s a Helikoni ünnepségek megszervezője leányának – mond köszönetet.

Művét komoly forráskritika tárgyává tették, először Ladányi Gedeon debreceni jogakadémiai, később kolozsvári történelemtanár közölt róla bírálatot 1874-ben az Erdélyi Múzeumi Egylet Kolozsváron megjelenő évkönyvében, ahol Ladányi – munkássága Degré szerint nem tudományos, s az európai jogtörténeti irodalmat sem ismeri, s kutatással sem foglalkozik – a szerzőnek a régi magyar alkotmány sarokpontjait támadó álláspontját kritizálta. A szerzővel ellentétben bizonyítottan látta, hogy a nemzetnek már az Árpád-korban volt királyválasztói joga, hogy a koronázási eskü II. Endre óta nemcsak a pápa iránti engedelmességre vonatkozott, hogy a királyokat igenis törvény kötelezte meghatározott időben országgyűlés tartására, s végül cáfolta, hogy a hozott törvényeket a király tetszése szerint megváltoztathatta, vagy eltörölte volna. Mindezt Tagányi Károlynak, a dualizmus kori történetírás egyik jelentős irányzata – a gazdaság és társadalomtörténeti iskola – jeles képviselőjének – a Krajner által írt – saját tulajdonban lévő könyve belső oldalára írt feljegyzéseiből tudhatjuk. Később a könyv a Zala megye története a középkorban címmel megírandó, s általa javasolt szerző, Holub József egyetemi tanár, jogtörténész birtokába került, aki ugyancsak ellátta forráskritikai megjegyzéseivel a kötetet.

Rendre megállapítja a Krajner által hivatkozott, s Fejér által a Codex Diplomaticusban közölt jó néhány oklevélről annak hamis voltát, s a szöveg mellé betűzött soraival („nem áll, elhallgatja, fenét, ebből nem következik, zavaros fogalmak vannak” stb.) cáfolja annak bizonyos állításait. Holub behatóan tanulmányozta a 764 oldalas, részben Pesten, majd Bécsben nyomtatott könyvet és egy általa írt részletes tartalomjegyzékkel is ellátta.

Mindezen vélemények komoly vitát indukáltak az egyes magyar közjogi intézményekről a korabeli sajtóban. Degré később, fent említett tanulmányában megjegyzi, hogy a szerző e munkája során „elvész a részletekben, a fejlődés menetét itt sem tudja megállapítani, csak bizonyos rendszerbe foglalt tényeket rögzít.”

Krajner jogi munkáinak ellentmondásos megítélése ellenére fontos szereplője a magyar jogtörténetírásnak, a régi magyar magánjogi intézmények feltáróinak. Egyetlen, máig ismert kéziratban maradt művének címe: A hűbér nyomai a magyaroknál.

A kiegyezést követő évben kezdte jogi tanulmányait az 1667-ben alapított Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jog-és Allamtudományi Karán az 1847-ben Zalaegerszegen született Boschán Gyula is, aki jogi tudását miniszteri engedéllyel a párizsi École des Droit-ban is csiszolhatta. A zalai ügyvédtársadalom ezideig leghosszabb praxissal (1877–1944) rendelkező tagja később komoly karriert futott be, a zalaegerszegi közéletben betöltött fontos pozíciói mellett évtizedekig választmányi tagja, titkára, majd örökös díszelnöke volt a Zalaegerszegi Ügyvédi Kamarának.⁶¹

Az ügyvédek következő állami szintű számbavételére 1870 végén került sor, ugyanis a november 14-én kelt 19975/1870 számú igazságügy-miniszteri rendelet felhívta a vármegyéket figyelmét, hogy a hatóságuk területén lakó –tartózkodási helyüket is magába foglaló, s váltóügyvédi illetve jogtudori minőséget is jelző – gyakorló ügyvédek névsorát december 5-ig két példányban küldjék meg. Együttal elrendelték, hogy 1870-től a megyék olyan rendes ügyvédi jegyzéket vezessenek, melybe az időközi változások is bejegyzésre kerülnek. Minderről félévenként jelentést kértek.

Csutor Imre, Zala megye másodalispánja november 25-én kelt körrendeletével a szolgabírók feladatává tette a területükön működő ügyvédek lajstromának elkészítését, amelynek jegyzékét december 23-án terjesztették fel a minisztériumba.⁶²

Ez alapján 71 gyakorló ügyvédet írtak össze, mely lényegében megegyezett a korábbi összeírás adataival, ugyanis az 1864-es névsorba a Zala megye területén kívül élő, de ott működőket is felvették. A 71 ügyvéd között 1 jogtudor szerepelt, a nagykanizsai Horváth Antal, aki szolgabírói hivatalvesztését követően újra praktizált.⁶³ A 13 köz és váltóügyvéd mellett egy váltóügyvédet írtak csak össze, mert Eperjesy Sándor mellett a szintén nagykanizsai Koch Adolf akkor épp a város törvényszéki tanácsosa és főjegyző-helyettese volt, Gózon Ferenc pedig városbíróként funkcionált, így kihúzták őket a névsorból. Az összeírt ügyvédek zöme, 56 fő közügyvédként praktizált. A történeti forrásokból az is kitűnik, hogy az akkor működő ügyvédek szívesen vállalták a biztos megélhetést nyújtó városi illetve vármegyei közszolgálatot.⁶⁴

Az ügyvédség szakmai, önkormányzati, testületi szerveződéseinek megindulása csak az 1867-es közjogi kiegyezés után valósulhatott meg. Ekkor sorra születtek a modern polgári igazságszolgáltatás és közigazgatási szervezet kiépítését célzó törvények. Az 1870-es évek

elején alkotott törvények nyomán létrejött az önálló magyar jogszolgáltatási szervezet is. Az alsó fokú (elsőfolyamodású) bíróságról az 1871. XXXI. tc. rendelkezett, amelynek életbelépéséről az 1871. XXXII. tc. gondoskodott. Három ilyen bíróságot ismert el és nevesített a törvény: a királyi járásbíróságot, a királyi törvényszéket, s a Budapesti Kereskedelmi és Váltótörvényszéket.

Ugyan Zala vármegye 1869-ben még négy törvényszék felállítását sürgette (Zalaegerszeg, Nagykanizsa, Sümeg, Csáktornya), végül kompromisszumos megoldásként 1872-ben három helyen (Zalaegerszeg, Nagykanizsa, Csáktornya.) kezdhette meg működését királyi törvényszék.⁶⁵

A korabeli törvényhozás élesen szétválasztotta a bírói és ügyvédi testületet is, ugyanis a rendi Magyarországon ez szorosan összekapcsolódott. Nagyon sok ügyvéd táblabíróként vett részt a perben ítéző tanácsok munkájában, feltéve ha nem volt a tárgyaló ügyben érdekelt. A megyei tisztségek egy részét is képesített ügyvédek látták el.⁶⁶ Legelőször a bírák képesítését határozta meg a törvényhozás. A bírósági alaptörvény szerint valamely felsőbb hazai jogi oktatási intézményben abszolváltnak vizsgát követően, háromévi joggyakorlat után volt lehetséges letenni a bírói vizsgát, a részletek kimunkálása azonban csak 1874-ben következett be.⁶⁷

Mindeközben a polgári kori törvényhozás által alkotott törvények hatására emelkedett az ügyvédség hivatali presztízse, létszáma és megfogalmazódott az igény szervezeti formáik kialakítására is. E törekvések eredményeként jöttek létre az első ügyvédegyletek.

A Nagykanizsán megjelenő Zalai Közlöny c. lap 1874. július 12-én adta hírül, hogy ügyvédegylet van alakulóban Nagykanizsán. E hó 5-én tartották az első értekezletet, amelyben korelnökké Babochay Jánost, jegyzővé Takács Zsigmondot, titkárrá Hertelendy Bélát választották meg. Az alapszabályok kidolgozására egy bizottságot küldtek ki, s kimondták, hogy az ügyvédegylet tagja csak az lehet, ki ügyvédi oklevéllel rendelkezik.

Az „Első Zalai Ügyvédegylet” alakuló közgyűlésére és az alapszabály lefektetésére 1874. július 29-én került sor⁶⁸, amely célul tűzte ki az ügyvédi kar erkölcsi hitelének, tekintélyének fenntartását, tudományos képzettségének gyarapítását, a jog-és államtudományok fejlesztését, terjesztését, a hazai törvénykezés terén felmerülő jogkérdések taglalását, annak hiányának kijelölését, javaslatok előterjesztését.⁶⁹ Az alapszabályt a magyar kir. belügyminiszter 1874. október 13-án, 40503. sz. alatt kelt határozatával hagyta jóvá, s az egylet meg is kezdte tényleges működését. Az igazgató választmány november 21-én tartott ülése szerint az egylet december 1-től kezdve a Horváth Lajos-féle házban kibérelt helyiségben tartotta tudományos tanácskozásait. Együttal megkezdődött egy jogi szakkönyvekből álló egyleti könyvtár létrehozása is. A Zalai Közlöny 1874. november 26-i száma szerint az egylet elnöke ekkor Koch Mihály volt, alelnöke Martinkovics Károly, titkára Hertelendy Béla, ügyésze Vesztes Imre, pénztárnoka

Horváth Lajos. A választmányi tagok jó része egy perlaki és keszthelyi illetőségű ügyvéd mellett nagykanizsai volt. A zalaegerszegi ügyvédek teljesen kimaradtak az egyesület alapításából. A Zalai Közlöny szerkesztősége rövid kommentárban üdvözölte a tudományos egyesület megalakulását – ahogy fogalmazott „mely egyrészt Nagykanizsa díszét emeli és a haladást jelzi, de másrészt a közel életbe lépő ügyvédtartás szerint a helybéli ügyvédi karnak a kamarát is biztosítja.”

1874. december 10-én ki is hirdették a magyar országgyűlés képviselőházában az Ügyvédi Rendtartásról szóló 1874. XXXIV. tc.-t, amely a liberális államszervezési elvek szerint szabályozta az ügyvédi státuszt, a képesítés feltételeit, az ügyvédi eljárás menetét.⁷⁰ Az ügyvédi képesítésről úgy rendelkezett, hogy az ügyvédi kamarába csak az ügyvédi vizsgabizottság előtt letett sikeres ügyvédi vizsga alapján lehetett valakit felvenni. Vizsgára csak 3 évi gyakorlat után lehetett a jelöltet bocsátani, ebből legalább másfél évet ügyvédnél, kincstári vagy közalapítványi ügyészségen kellett eltölteni, a többit lehetett bíróságon, ügyészségen is. Az elméleti tudás garanciájaként a törvény a jogtudományi doktorátust követelte meg, ami bírói állásra is képesített, ugyanakkor a bíró csak ügyvédi vizsga letételével válhatott ügyvéddé. Ez a megkülönböztetés nem volt szerencsés, mert ellentétet idézett elő a két kar között. Az országgyűlési indoklás szerint a különbség abban állt, hogy míg az ügyvédi diploma állást adott, a bírói vizsga csak képesítést a „hivatal” későbbi elnyeréséhez.⁷¹

Az 1874. évi ügyvédi rendtartás legfontosabb újítása azonban az ügyvédek önkormányzati testületeinek, az ügyvédi kamaráknak megszervezése, a kamara felügyeleti, fegyelmi jogainak rendszere volt. Az ügyvédi kamarák legfőbb szerve a közgyűlés volt, amely megválasztotta a gyakorlati működés legfontosabb testületét a választmányt. A választmány döntött a kamarai felvétel és kizárás ügyében, s gyakorolta a felügyeleti jogok mellett a fegyelmit is. A kamara döntései ellen a területileg illetékes törvényszékhez lehetett jogorvoslattal fordulni.

Az ügyvédi kamarák számának, székhelyének és illetékességi területeinek meghatározása azonban jó néhány megyében vihart kavart, így Zalában is. A Zalai Közlöny tudósítása szerint a Nagykanizsán megalakult Első Zalai Ügyvédegylet 1874. december 16-án feliratot intézett az igazságügyi miniszterhez az ügyvédi kamarák szervezése tárgyában, amelyben örömeiket fejezték ki az iránt, hogy a tervezet szerint az egyik kamara székhelyül a miniszter Nagykanizsát kívánja megjelölni.⁷² Ugyanakkor annak a kívánságának is hangot adott, hogy amennyiben a somogyi, illetve kaposvári ügyvédi kar önálló kamarai jogot nem nyer, őket kívánságuknak megfelelően, ne a pécsi, hanem a nagykanizsai kamarához szervezzék.⁷³ Így a nagykanizsai székhelyű kamarához a zalai 95 ügyvéd mellett a kaposvári törvényszék területén működő 56 ügyvéddel együtt 151 ügyvéd tartozna. Ez a szám körülbelül kiegyenlítené a kamarákra a törvény alapján eső terheket is – írták.

1874. december 28-án azonban 35365. sz. alatt meg-

jelent Pauler Tivadar igazságügyi miniszternek, a kir. bíróságok és ügyészségek vezetőihez intézett körrendelete, amelyben meghatározta a kamarák székhelyét.⁷⁴ Nagy meglepetésre Nagykanizsa ellenében Zalaegerszegre került a kamara székhelye, amely kiterjedt Csáktornya, Nagykanizsa és Zalaegerszeg mellett a Kaposvári Királyi Törvényszék területére is. Nem sokkal később költségvetési megfontolásokból a zalai törvényszékek egyikét, a csáktornyai megsemmisítették, s a felügyelete alatt álló Alsólendvai Királyi Járásbíróságot a Zalaegerszegi, a Csáktornyai Királyi Járásbíróságot pedig a Nagykanizsai Királyi Törvényszék alá rendelték.⁷⁵

A kamara székhelyének kijelölését követően Horváth János, a Zalaegerszegi Királyi Törvényszék elnöke január 24-én közzétett meghívójában az ügyvédi kamara alakuló ülésének időpontját 1875. március 6-ára tűzte ki, s egyúttal meghívta – igazolási okmányaik bemutatása mellett – mindazon ügyvédek, akik a törvény értelmében a részvételre jogosultak.⁷⁶ A nagykanizsai ügyvédi kar, s a városi képviselőtestület ezen döntés megváltoztatásáért – a Zalai Közlöny tudósítása szerint – még Csengery Antal országgyűlési képviselőt is csatasorba állította, mindhiába. Március 6-án Zalaegerszegen megalakult a Zalaegerszegi Ügyvédi Kamara, amelynek elnöke Árvay István, alelnöke Szigety Antal, titkára Czinder István, ügyésze Horváth József, pénztárnoka Pamer Antal lett. A hír nagy felzúdulást váltott ki a nagykanizsai és környékbeli ügyvédek között, akik úgy megsértődtek, hogy tagokat is alig akartak delegálni. A Nagykanizsán megjelenő Zalai Közlöny – amely eddig bőséges tudósításokat közölt a készülő kamara megalakulásáról – két mondatban tudósított a száraz tényekről, ahogy fogalmazott: „annak ellenére, hogy három tudósítást is vettünk az alakulásról, de mind a három eltérő, így egyet sem közlünk. Igyekszünk tárgyilagossá lenni.”⁷⁷ Mivel még idősebb Skublics László ügyvédnek, ki korábban rendszeresen jelentkezett írásai a lapnál, sem közölték állítólagos megkésettiségre hivatkozva részletes beszámolóját a kamara megalakulásáról,⁷⁸ a sajtó segítségével sem tudjuk hitelesen megidézni az ünnepélyes aktust. Elpusztult továbbá az ügyvédi kamara teljes iratanyaga is.

Mindenesetre kénytelen volt mindenki megemésztetni e döntést, tekintettel arra, hogy Árvay István elnök 1875. május 31-ére az ügyrendtartás és költségvetés megállapítása végett már össze is hívta a zalaegerszegi megyeház nagytermébe a kamara soron következő közgyűlését.⁷⁹

A Zalai Közlöny 1876. február 27-ei száma már részletesen közölte a frissen megalakult Zalaegerszegi Ügyvédi Kamara 1875. évi ügyforgalmának rövid kivonatát. Ezek szerint 706 kamarai bedványt regisztráltak, amelyből 609 volt a folyó, s 97 a fegyelmi ügy. Egy rendes közgyűlést tartottak, s három rendkívülit, a 28 választmányi ülést – az ügymenet meggyorsítása érdekében – vasárnapon hívták össze. A beszámoló alapján az alakuló ülést követő választmányi ülésen történt igazolás szerint ekkor az ügyvédi lajstromba felvett ügyvé-

dek száma 160 volt, s az év folyamán ez további 19 személlyel bővült. Négy halálesetet regisztráltak, két kamarai tag mondott le és hat kamarai tag váltott hivatást, s lett közjegyző. Tehát 1875 végén 167 ügyvéd alkotta a Zalaegerszegi Ügyvédi Kamarát, s 54 jelölt várt a felvételre.⁸⁰

Hogy mi volt annak a hátterében, hogy végül is Nagykanizsa helyett Zalaegerszeg lett a kamara székhelye csak találgatni tudunk. Kétség kívül Nagykanizsa társadalmi, gazdasági, intellektuális súlya messze megelőzte Zalaegerszegét, azonban a megyei intézmények zöme, s a megyeszékhely is Zalaegerszegen volt, s racionális szempontok dönthettek mellette.

Az ügyvédek számának növekedésével párhuzamosan a legolvasottabb megyei napilap sorra közölte az

újonnan megnyitott ügyvédi irodák címét és szolgáltatásait.⁸¹ Olyan nagy volt a sietség és a tülekedés a kamarai jelentkezésnél, hogy a beadott kérvények zömét – annak hiányos volt miatt – a választmány kénytelen volt visszautasítani.⁸²

A zalai jogásztársadalomnak, s ezen belül a nagykanizsai ügyvédi karnak az alakulást követő 1876-os év a gyász évét jelentette. Január 28-án elhunyt Deák Ferenc, a haza bölcse, akinek halála – a megyéből történő elköltözése ellenére is – az itt élőknek, a pótolhatatlan államférfiú elvesztését jelentette, s július 17-én 77 éves korában elhunyt Babochay János ügyvéd is, a Nagykanizsán működő Polgári Egylet elnöke, az Első Zalai Ügyvédegylet korelnöke, a zalai ügyvédek egyik doyenje.⁸³

Jegyzetek

- ¹ Korsós né Delacasse Krisztina: Reformügyvédek és ügyvédreformok In: Jogtudományi Közlöny 1999. 7–8. sz. 193–199 pp.
- ² A zalai jogász-elit liberális ellenzékhez tartozó tagjai, pl. önkéntes adózással kívánták népszerűsíteni a köztelherviselést. Zala megye 244 önkéntes adózója közül (1845–1848) 70 rendelkezett ügyvédi képesítéssel, többségük valamilyen formában részt vállalt a vármegye közigazgatási, igazságszolgáltatási szervezetének munkájában. Erről lásd: Molnár András: A „zalai ügyűzés”. Zala megye önkéntes adózói (1845–1848) In: Századok. 1996. 5. sz. 1211–1240. pp.
- ³ A Zala megyei jogászoknak, ezen belül az ügyvédeknek a szabadságharcban való részvételéről szóló számadatokat lásd: A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. (Szerk. Molnár András) (Zalai Gyűjtemény 33.) Zalaegerszeg, 1992. 259–420. pp., lásd továbbá: Molnár András: Zalaegerszeg 1848–1849-ben. (Zalaegerszegi Füzetek 5.) Zalaegerszeg, 1998. 140. p.
- ⁴ Degré Alajos: Ügyvédképzés Magyarországon a polgári korban. Kézirat 3. p. (továbbiakban: Degré Alajos kézírata.) ZML Degré Alajos iratai. Apró/74 1/18. (Degré Alajos 1971-ben a smolenice-i jogtörténelmi konferencián tartotta fenti előadását, a dolgozat 1975-ben jelent meg francia nyelven Pozsonyban. Lásd: Degré Alajos: La formation des avocats en Hongrie a l'époque capitaliste. In: Acta Fac. Jur. Univ. Comenianae, Bratislava, 1975. 339–348. pp. Később a magyar nyelvű kéziratot -valószínűleg- a Jogtörténelmi tanulmányok 1983-as évfolyamába szánta a szerző, de az nem jelent meg.)
- ⁵ Az 1852. július 24-ei császári pátens. In: Birodalmi Törvény és Kormánylap. Wien, 1853. 775–791. pp. LIII.db 170. sz.
- ⁶ Zlinszky János: Az ügyvédség kialakulása Magyarországon és története Fejér megyében. In: Fejér megyei történelmi évkönyv 8. Székesfehérvár, 1974. 46. p.
- ⁷ Degré Alajos kézírata. 4–5. pp.
- ⁸ Bogyay Lajos (1803–1875) ügyvéd, korábban táblabíró, főszolgabíró, tapolcai járás.
- ⁹ ZML IV. 151. Zala megye cs. kir. megyefőnökének iratai (a továbbiakban: Megyefőnöki iratok) 1852. VIII. C. 6857.. 6896.
- ¹⁰ 1849. dec. 31.–1851. márc.
- ¹¹ Bogyay József (1806–1872) korábban alszolgabíró, 1848/1849-ben főszolgabíró, szántói járás.
- ¹² ZML IV. 151. Megyefőnöki iratok 1852. VIII. C. 6919.
- ¹³ ZML IV. 151. Megyefőnöki iratok 1853. VIII. C. 9275.
- ¹⁴ Iparcziántár 1846. (Szerk. Szalkay Gergely és Németh János) Pest, 1846. 163–181. pp. Országos Ügyvédi Névtár.
- ¹⁵ Bona Gábor: Az 1848/49-es honvédsereg Zala megyei születésű tisztjei. In: A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. Zalai gyűjtemény 33. Zalaegerszeg, 1992. 5–52. pp.
- ¹⁶ Molnár András i. m. : 50. p.
- ¹⁷ ZML IV. 151. Megyefőnöki iratok 1853. VIII. C. 9275.
- ¹⁸ A zalaegerszegi cs. kir. járásbíróság 1854. június 19-én a sajtó útján tudatta, hogy Csenedhelyi Ignác ügyvéd az év március 22-én

- Zalaegerszegen elhalálozott, s egyben felhívta az érdekelteket, hogy a hagyaték felleltározásakor talált per- és okiratokat július 10-én és 20-án kiadják tulajdonosaiknak.
- ¹⁹ 1854. augusztus 18-án Koch Mihályt is kinevezték ügyvédek Nagykanizsára. In: ZML IV. 151. Megyefőnöki iratok 1854. VIII. A. 7862/1854.
- ²⁰ Molnár András i. m. : 99. p.
- ²¹ ZML IV. 151. Megyefőnöki iratok 1854. VIII. A N. 306..
- ²² Bona i. m. : 29. p.
- ²³ ZML XIV. 10. Hetey János ügyvéd iratai 1835–1855
- ²⁴ ZML Nyomtatványok gyűjteménye. Ideiglenes rendszabály az ügyvédi vizsgálatok eszközölése iránt. Magyarországon 1854. január 25. 145. sz.
- ²⁵ ZML Nyomtatványok gyűjteménye. A Soproni es. k. Kerületi Fő-törvényszék hirdetménye 1854. ápr. 4. 462/1432/1854
- ²⁶ ZML Nyomtatványok gyűjteménye. Ideiglenes rendszabály az ügyvédi vizsgálatok eszközölése iránt. Magyarországon 1854. január 25. 145. sz.
- ²⁷ ZML XIV. 1. Ágoston József ügyvéd iratai 1858–1870
- ²⁸ ZML XIV. 10. Hetey János ügyvéd iratai 1835–1855
- ²⁹ U.o.
- ³⁰ ZML XIV. 12. Imre György ügyvéd iratai 1848–1860. (Imre György körmendi, majd felsőöri, ugodi, végül letenyei ügyvéd és ugodi bányabíró)
- ³¹ ZML XIV. 12. Imre György ügyvéd iratai. Kultár József felsőöri ügyvédjelölt 1856. november 13-án kelt levele.
- ³² ZML XIV. 12. Imre György ügyvéd iratai. Horváth Boldizsár 1854. április 8-án kelt levele. Idézi: Degré Alajos kézírata.
- ³³ ZML XIV. 12. Imre György ügyvéd iratai. Horváth Boldizsár 1856. június 6-án kelt levele.
- ³⁴ ZML XIV. 12. Imre György ügyvéd iratai. Kumsch József 1857. április 19-én kelt levele.
- ³⁵ Foki Ibolya: Zalaegerszeg 1850–1860. Zalaegerszegi Füzetek 6. Zalaegerszeg, 2000. 103. p.
- ³⁶ Uo. 120–124. pp.
- ³⁷ ZML IV. 151. Megyefőnöki iratok 1854. VIII. A. 9394.
- ³⁸ ZML IV. 151. Megyefőnöki iratok 1855. VIII. A. 1147.
- ³⁹ Erről részletesen lásd: Hermann Róbert: A nagykanizsai képviselő-választás 1848. júniusában. In: Századok 2005. 3. sz. 629–658. pp.
- ⁴⁰ Chernel Ignác (1807–1894) ügyvéd, korábban táblabíró, uradalmi ügyész, Nagykanizsa.
- ⁴¹ Nagykanizsa korabeli hadtörténelmi eseményeiről lásd Hermann Róbert: Nagykanizsa felszabadulása 1848. októberében. In: Zalai Múzeum 7. Nagykanizsa, 1997. 129–140. pp, továbbá: Hermann Róbert: Egy szerencsés város a hadak útján. Nagykanizsa 1849-ben. In: Hadtörténelmi Közlemények 2005. 1–2. sz.
- ⁴² 1854. április 6.
- ⁴³ Halász Imre: Zala megye közigazgatása 1849–1860 In: Zala megye archontológiája 1138–2000. (Szerk. Molnár András) Zalaegerszeg, 2000. 106. p.

- ⁴⁴ ZML XIV. 10. Hetey János ügyvéd iratai 1835–1855. (régí és új perek lajstroma)
- ⁴⁵ Ideiglenes Törvénykezési Szabályzat 1861. Törvénytár 1835–1868
- ⁴⁶ Degré Alajos kézírata 5. p.
- ⁴⁷ U. o. 6. p., továbbá: lásd 1868: LV. t.c. 85, 87 §
- ⁴⁸ ZML IV. 250. Zala vármegye Főispáni Helytartójának iratai 1864. N. 5327.
- ⁴⁹ U. o.
- ⁵⁰ ZML XIV. 1. Ágoston József ügyvéd iratai 1858–1870.
- ⁵¹ A korszak zalai közigazgatásának történetéről lásd Foki Ibolya: Zala megye közigazgatása 1861–1910 In: Zala megye archontológiája 1138–2000. (Szerk. Molnár András) Zalaegerszeg, 2000. 111–172. p.
- ⁵² ZML XIV. 1. Ágoston József ügyvéd iratai 1858–1870.
- ⁵³ Mindezen ismereteket tovább bővítheti: MOL O. 78. Ügyvédi vizsgák jegyzőkönyvei, MOL O. 81. Ügyvédvizsgálati iratok 1791–1869, MOL K. 631. Egységes bírói-ügyvédi vizsgáló-bizottság iratai 1875–1944
- ⁵⁴ A járásbíróságokon, valamint a vármegyei törvényszéken folytatott ügyvédi gyakorlat bemutatása egy következő dolgozat tárgya lesz. (szerző)
- ⁵⁵ Balogh Elemér: Országgyűlési választások Zala vármegyében 1861–1872. In: Zalai Gyűjtemény 26. (Szerk. Bilkei Irén) Zalaegerszeg, 1987. 163–185. pp.
- ⁵⁶ Krajner Imre életéről nem jelent meg publikáció. Csak néhány sort találunk róla két lexikonban. (Magyar Jogi Lexikon V. k. Bp., 1904. , A MTA tagjai 1825–2002. II. k. Bp., 2003.)
- ⁵⁷ Degré Alajos: A magyar jogtörténetírás keletkezése és fejlődése a dualizmus korában. In: Degré Alajos válogatott jogtörténeti tanulmányok. (Szerk. Mezey Barna) Budapest, 2004. 19. p.
- ⁵⁸ ZML IV. 151. Megyefőnöki iratok 1853. VIII. C. 9275.
- ⁵⁹ Kiss Zsuzsanna: A Zala Megyei Gazdasági Egyesület megszervezése a neoabszolutizmus korában. In: Korall 2003. 13. sz. 121. p.
- ⁶⁰ Krajner Imre: Die ursprüngliche Staatsverfassung Ungarns seit der Gründung des Königtums. bis zum Jahre 1382. Wien, 1872.
- ⁶¹ Boschán Gyula életéről lásd: Németh László: Emléktábla-avatás Zalaegerszegen. Boschán Gyula életútja In: Ügyvédek Lapja 2004. 4. sz. 49–51. pp.

- ⁶² ZML IV. 404. Zala vármegye alispánjának iratai 877/1873.
- ⁶³ Az ellene indított tisztí vizsgálat iratait lásd ZML IV. 404. Zala vármegye alispánjának iratai. 6360/1863.
- ⁶⁴ A 18 nagykanizsai ügyvéd közül például négyen vállaltak városi, illetve megyei közszolgálatot.
- ⁶⁵ Horváth Zolt: Jogszolgáltatás Zala megyében, a polgári korban 1872–1945. Zalaegerszeg, 1999. 29. p. (A szerző műve kiváló hivataltörténeti ismertető, de a megtevésztő cím alatt a jogszolgáltatás intézményei értendő, semmiképpen sem a jogszolgáltatás, a joggyakorlat.)
- ⁶⁶ Degré Alajos kézírata 6. p.
- ⁶⁷ Uo. 7. p.
- ⁶⁸ Zalai Közlöny 1874. július 29.
- ⁶⁹ ZML IV. 404. Zala vármegye alispánjának iratai 7633/1874.
- ⁷⁰ Az ügyvédi rendtartás megszületésének körülményeiről lásd: Máthé Gábor: A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875. Bp., 1982. 179–185. pp.
- ⁷¹ Degré Alajos kézírata 8–9. pp.
- ⁷² Zalai Közlöny 1874. dec. 31.
- ⁷³ A somogyi illetve kaposvári ügyvédi kar önálló kamaráért való küzdelméről lásd: A Somogy Megyei Ügyvédi Kamara emlékkönyve. (Összeállította és szerkesztette Szántó László) Kaposvár, 2000. 220 p.
- ⁷⁴ Magyarországi Rendeletek Tára 1874. 186. sz. 671–672. pp.
- ⁷⁵ Horváth Zolt i. m. : 31. p.
- ⁷⁶ Zalai Közlöny 1875. január 31.
- ⁷⁷ Zalai Közlöny 1875. március 11.
- ⁷⁸ Zalai Közlöny 1875. március 21.
- ⁷⁹ Zalai Közlöny 1875. május 20.
- ⁸⁰ Zalai Közlöny 1876. február 27.
- ⁸¹ Pl. lásd: Tuboly Viktor iroda nyitása. In: Zalai Közlöny 1876. május 11. Tuboly Viktor az 1861-es országgyűlési követválasztás egyik esélyes letenyei jelöltje volt. a zalai honvédegyetlet estjén előadott saját verse miatt személyesen maga Ferenc József kívánta eljárás alá vonni. Ügyvédi oklevélét 1870. november 7-én hirdették ki Zala megyében.
- ⁸² Zalai Közlöny 1876. június 25.
- ⁸³ Zalai Közlöny 1876. július 20.

A z említett ötből négy oklevél – a helyből és nevekől következtethetően – minden valószínűség szerint ugyanazon család javára szól és javarészt ugyanazon személyeket érinti. A bennük foglalt jogi aktusok különbözőek, tárgyuk azonban közös: az egykori Trencsén vármegye területén egy Vág-menti földterület, s annak birtoklási viszonyai és jogcímei. Az ötödik oklevél emezek egyikének hitelesítésében kap szerepet.

Az első oklevél fő tárgya a szerviensek sorába emelő királyi birtokadomány 1259/60-ból,¹ és annak hitelesítő párhuzama a nyulak szigeti zárdá alapításában.

A Középkori históriák oklevelekben című összeállításban² is helyet kapott IV. Béla diplomája, mely két trencsényi várjobbágy tatárok elleni védekezésben (1241), majd az Ottokár morva őgróf – a későbbi II. Ottokár cseh király – elleni hadjáratban (1253) tanúsított helytállását jutalmazta, imígyen méltatva őket: „amikor a tatárok, isteni büntetésből országunkra támadtak, Premysl, Nosk nevű testvére társaságában – akik trencsényi várjobbágyok, elszánt vitézek – hívünkkel, Bagomérrel, e vár ispánjával együtt a szóban for-

Szádeczky-Kardoss Irma:

Öt Árpád-kori oklevél bürokratikus és egyéb tanulságai

gó vár megtartásáért, illetve a Morvaország felőli határnál ellenségeinkkel küzdve köszönetre méltó szolgálatot tettek nekünk, miként arról ugyanezen Bagomér ispán szóbeli közléséből tudomást szereztünk; majd ezt követően, amikor isteni jóváhagyásra összes hadainkkal megtámadtuk Morvaországot, az említett Premysl és Noskot pedig legkedveltebb vőnk, Rosztizslav herceg úr³ társaságában a fentebb mondott vár és határ védelmére ugyanezen megyébe küldöttük, a nevezettek e Rosztizslav szeme láttára dicsőséges csatát vívtak értünk, s ott egyiküket, nevezetesen Noskot megölték, míg Premysl egy elfogott vitézt fegyverzetel együtt elénk állítván súlyosan megsebesülve tért vissza hozzánk fentebb mondott vőnk társaságában. Tekintetbe

véve tehát mindkettejük oly becses és érdemes szolgálatait, a nevezett Premyslt és a megölt Nosk fiait – név szerint Sradokor⁴ és Balázst – valamennyi birtokukkal együtt⁵ felvesszük szervienseink sorába, biztosítva számukra annak lehetőségét, hogy királyi házukban arany szabadságot élvezzenek; ezen kívül pedig a Dulow nevű, egyik elhagyott Trencsén megyei földet [...] teljességgel kivettük a fentebb említett vár alól és a szóban forgó vár ispánjának minden hatásköréből, s így szabaddá téve azt, nekik adományoztuk, mind a maguk, mind pedig az örököseik és utódaik által való örök jogú birtoklásra”.

Ezt követi a birtokbavezetés deklarálása és a határleírás. Majd még a következők: „Miután pedig mindezek ekként elintéződtek, a gyakran emlegetett Premysl színiünk elé járulván elmondta nekünk, hogy nélküli a gyermekek vigaszát, azt kérve alázatosan tőlünk, hogy birtokai kegyünk jóvoltából fentebb írott atyafiai rendelkezésébe és hatalmába szálljanak. Mi tehát hajolván az ő kérésére számba vettük szolgálatait és érdemeit, s az előbb mondott birtokait odaadtuk sűrűn említett atyafiai örök jogú birtoklásra”. Ez a rendelkezés a gyermektelen Premysl birtokait – mind az öröklötteket, mind az adományt – kivette az öröklés vonatkozó szabályai alól, azokat az árvák számára biztosítva.

Végül a dátum szövege, amiből a hitelességi kétség ered: „Kelt kedvelt híviünk, Pál mester, fehéregyház választott/prépost/jja, udvarunk alkancellárja keze által, az Úr 1259. évében, uralkodásunknak pedig a huszadik évében.”⁶

Az oklevél legelső közzétételétől máig tartó hitelességi kétségnek ebben a keltezésben nem is egy, hanem három oka van. Nevezetesen:

- a latin szövegben római számokkal jegyzett évszám évtizedet jelző harmadik számjegyet – bár ugyanazon kéz⁷ – 60-ról (LX°-ból) 50-re (Qn^o!) javította,

- az uralkodási év (annus regni) megjelölése hiányos, mert IV. Béla uralkodási éve az 1235 október 14-i beiktatása szerint 1259-ben október 14-ig a huszonnegyedik, az után a huszonötödik, de semmi esetre sem a huszadik,

- a keltező Pál mester pedig 1260 augusztus 16-án még adatoltan pozsonyi prépost volt, tehát csak ezt követően lehetett fehéregyházi prépost és ennek révén a királyi kancellária élén álló alkancellár.

A hitelességi kétely, egy eredeti oklevél interpolált /kiegészített/ átirásától az eredendő hamisítás lehetőségéig, mind a mai napig tisztázatlan, noha már Rómer Flóris is a kancelláriai tévesztések egyik típusát, és nem a hiteltelenség avagy egyenesen a hamisítás példáját látta e „valódiság minden jellegével” kiállított oklevél sajátos keltezésében. Hasonlóan értékelte Szentpétery Imre is a regesztába⁸ 1226. sorszámmal besorolt, „ismert kéztől származó” oklevelet. Álláspontja szerint az 1259-es évszám nem a diploma kiállítására – ami történhetett 1260-ban is –, hanem a királyi elhatározás, tehát a donációs intézkedés időpontjára vonatkozik, s ez Pál alkancellár 1260 augusztus 16-a utáni hivatalbalépésével együtt életszerű magyarázatát adhatja az

ezt követően kiállított, s ezért mechanikusan 1260-ra dátumozott oklevél keltezési javításának⁹. A hibás annus regni feltehető oka pedig az lehet, hogy az évszám második jegyének (24 vagy 25, attól függően, hogy október 14. napja előtt vagy az után tett intézkedésről van-e szó) teljes kiírását függőben tartották, majd elmaradt a pótlás, ezért az évszám valójában nem hibás, hanem befejezetlenül hiányos. Ugyanakkor a hitelességi kétséget fenntartó álláspont hangsúlyos jelentőséget tulajdonít annak a körülménynek, hogy a további oklevelekben nyomon követhető pereskedés során nem hivatkoztak erre az adományra, noha annak határkijelölő rendelkezése perdöntő lehetett volna egy bizonyos – a Vágba ömlő Zuhycha¹⁰ nevű patak partján lévő – vitatott földrészlet hovatartozását és jogi helyzetét illetően.

Mindezek azonban elsősorban formai, ennél fogva diplomatikai szempontok, és – mint látjuk – önmagukban nem is vitathatatlanok. Ha viszont azt vizsgáljuk, hogy mit támaszt alá vagy cáfol mindezekből maga a jogi tartalom, akkor azt tapasztaljuk, hogy az a hitelesség érveit erősíti.

Az oklevél ugyanis nem egy, hanem két királyi adományt tartalmaz. Mégpedig két idősfkba helyezve, úgy, hogy az elsőt – a várjobbágyi sorból a szerviensek sorába emelést és a dulói birtokadományt – korábbi eseményként írja le, míg a másodikat – a Premysl kérésére adott öröklési privilégiumot – egy későbbi eseményre és időre utaló megfogalmazásban.

A dulói adományról szóló első rész előbb az adományozás jogi aktusait beszéli el már megtörtént múltbeli eseményekként: „... teljességgel kivettük a fentebb említett vár alól, s azt „nekik adományoztuk ...”, majd a döntés végrehajtását is jelzi a következőkben: „... mely birtokba híviünk, Fonch fia Benedek, legkedvesebb hitvesiünk tárnokmestere, egyben a fentebb nevezett vár /ti.: Trencsén/ ispánja által vezetettük be őket, s miként ezen vár ispánjától, továbbá a sűrűn emlegetett vár jobbágyaitól, illetve a nyitrai káptalantól is értesültünk róla, a fent nevezett föld határai ebben a rendben következnek: ...”. Az oklevél ezen része tehát egy korábban elhatározott és kinyilvánított rangemelő adományról és egyben annak a szerkesztés idejére már megtörtént birtokbaadással és határkijelöléssel végbe is vitt végrehajtásáról tájékoztat.

Az oklevél második részében – feltehetően az oklevél kiállításával (írásba foglalásával) vagy annak előkészítésével egyidejű kérés alapján – egy másik, és sorrendben is a második adomány következik, az öröklési privilégium: „miután pedig mindezek ekként elintéződtek, a gyakran emlegetett Premysl színiünk elé járulván elmondta nekünk hogy nélküli a gyermekek vigaszát, azt kérve alázatosan tőlünk, hogy birtokai kegyünk jóvoltából fentebb írott atyafiai (ti.: Sradok és Balázs) rendelkezésébe és hatalmába szálljanak. Mi tehát hajolván az ő kérésére, [...] birtokait odaadtuk sűrűn említett atyafiai örök jogú birtoklásra”. Ezzel Premysl birtokait Sradok és Balázs javára kivonta az öröklés korabeli általános szabályai alól.

Egyértelmű, hogy bár egyetlen oklevélbe foglaltan, de más-más időpontban történt a dulói föld-adomány s azzal együtt a szerviensek sorába emelő döntés, majd Premysl kérésének teljesítése. Tehát a diploma két különböző idejű királyi intézkedés foglalata. Tipikusan olyan helyzet, amelyben az oklevél megírójának (notarius) olyan gondot okoz a keltezés, amelyben nem ő dönt arról, hogy melyik intézkedéshez igazodjék. Következésképp nyitva kell hagynia a pontosító kiegészítés lehetőségét. Ez valóban vezethetett az 1260-ban megszerkesztett oklevél keltezésének automatikusan írt 60-as évtized-számjegyének 50-re javításához, és a félbehagyott annus regni befejezetlenségéhez. Mégpedig éppen a hitelességet erősítően. Például azt valószínűsítve, hogy az első királyi elhatározás (feltehetően országjárás alkalmával a helyszínen) 1259 október 14 előtti, a másik az időigényes határkijelölő birtokbavezetést és a kancelláriának erről való értesítését követően, már 1260-ban történt. Ez okozta a jegyző keltezési dilemmáját és azt, hogy az oklevél – talán nem is valamenyny, éppen csak ezen példány – keltezésében az annus regni befejezetlen évszáma végülis kiegészítetlenül maradt.

Ennek valószínűségét támasztja alá az az ismert tény, hogy Pál mester 1260 augusztus 16-án a pozsonyi prépostságot töltötte be, s még nem volt alkancellár. Lehetséges, hogy a kancelláriai tisztség feltehető átmeneti betöltöttségére miatt húzódott így különösen hosszú ideig a donáció oklevelesítése, s ez az időmúlás adott alkalmat arra, hogy a két királyi döntés egyetlen közös diplomába foglaltassék.

A kettős tartalom eddig nem kapott szerepet a hitelesség diplomatikai vizsgálatában, noha maga az oklevél is határozottan e kettősségről beszél a keltezés megelőző mondatban: „*Hogy pedig ezen adományok örökre szóló jogerőhöz jussanak, és a megbízhatóság nagyobb hitele szóljon mellettük, a jelen oklevelet kettős pecsétünk oltalmával láttuk jónak megerősíteni*”. Igaz viszont – s ezt mi is tapasztaltuk –, hogy királyi diplomáról lévén szó, a benne végigvonuló fejedelmi többes könnyen tereli el a figyelmet arról, hogy a többszám itt nem a királyi méltóság stílusjegye, hanem a adományok számát követő nyelvi törvényszerűség.

Ezen oklevél hitelességének vizsgálata során van jelentősége a fentebb ötödikként említett oklevélnek, melyben IV. Béla a Nyulak-szigeti Domonkos-rendi zárdát alapította, majd leányát oda helyezvén, a zárdának adományozott egy Ukrud nevű földet¹¹. Ezt az oklevelet is Pál alkancellár nevére keltezték, a dátumban az évtized számjegye itt is 60-ról 50-re van javítva, s így ad 1259-et. Az uralkodási év viszont pontosan van megjelölve: 24 (vicesimo quatro), ami az 1259. év október 14-e előtti szakaszának felel meg. Szentpétery ennek nyomán értelmezi az ugyanazon kézzel kiállított dulói adományt is a 24. uralkodási évre. Regesztájában a két oklevelet – hasonló keltezési jellemzőik alapján – egymással hitelesíti. Korántsem megalapozatlanul, mert a zárdalapító okirat is két jogi aktust foglal egy-

be: a zárdá alapítását majd az ukrudi föld adományozását. Nyilván ennek kiállításakor is ugyanaz a dilemma determinálta a hasonlóan javított keltezést.

A jogi tartalom tehát, magában hordozva a rendkívüli datálás okának magyarázatát, mindkét oklevél eredeti hitelességét igazolja.

A második okirat egy birtokvitát rendező várispánsági ítélet az 1260–1263 közötti időből¹², továbbá ennek két átirata 1263-ból és 1297-ből.

Eszerint az előző diplomában a hősi halált halt Nosk gyermekeiként megadományozott Sradok – ekkor már pap – és Balázs a dulói adománybirtok szomszédságában élő horóci¹³ várhospesekkel keveredtek hosszadalmas perbe, mert azok „elfoglaltak egy bizonyos részt örökségi jogú földjükből”¹⁴. A perben Herrandus trencsényi ispán¹⁵ eskütársakkal való bizonyítást rendelt el, amely elől azonban az ellenfél „megátalkodottan eltávozva” kitért. Ennek folytán Kumurzán és Tamás megyésispáni udvarbírák a név szerint felsorolt várjobbággyokkal, mint bírótársakkal – a határokat is kijelölve – úgy ítélték, hogy a vitatott földdarabot¹⁶ az említett Sradok papnak és rokonainak iktatták békés birtoklásra.

Ezen oklevél eredetijének nyoma veszett, ma csak az 1909-ben publikált hasonmását vizsgálhatjuk. Ám fennmaradt egy-egy 1263-ból¹⁷ illetve 1297-ből¹⁸ származó átirata, melyek szövege a hasonmással egyező. E három oklevél együttesen a korabeli jogbiztonsági igény létezését és hivatali-bürokratikus eszközeit is demonstrálja.

Ez pedig elsősorban abból a többletből olvasható ki, amely az eredeti oklevél szövegének az 1263. évi káptalani oklevélben való kiegészítésében rejlik. A kiegészítés nem érdemi jellegű és semmiképpen nem érinti az ítéleti döntés tartalmát. Csupán az ítéletben írtakkal azonos tartalom pontosító kifejezését szolgálja, tehát mindössze szemantikai jelentőségű, de éppen ebben, a fogalmazás-pontosítási jellegben fejeződik ki a jogász precizitás, terminológiai pontosság jogbiztonsági relevanciája, s annak korabeli igénye.

Ugyanis az eredeti ítélettel szövege az ismertetett tényállás és döntés leírása után így folytatódik: „Hogy pedig ugyanezen ügy rendje tartósabb szilárdságot nyerjen és nagyobb hitelesség bizonyosága szóljon mellett, a szóban forgó ügyben a maga nevében épp úgy mint a nyitrai káptalan tanúságtételére megjelent Jakab mester, trencsényi főesperes pecsétjével is megerősítettük a jelen iratot”. Ez a megfogalmazás Jakab mester szerepét az ítélezésben való jelenlétre, és valamiféle okirathitelesítő közreműködésre vonatkoztatja. A birtokbaiktató végrehajtás tanúsítása – ami az 1231. évi Aranybulla 21. pontja szerint is a káptalan hatáskörébe tartozott – csak implicite fejeződik ki ebben a szövegezésben. Csupán az 1263-as nyitrai káptalani oklevél szövegéből tűnik ki egyértelműen, hogy Jakab mesternek – a káptalani hatáskörnek megfelelően – valójában nem az ítélezésben volt szerepe, hanem annak végrehajtásában, a végrehajtást tanúsító dokumentálás-

ban. Amit a káptalan a következők szerint illesztett hozzá az etekintetben nem egészen világos fogalmazású ítélethez: „*Mi tehát e privilegiumot alaposan átolvasván a sűrűn emlegetett udvarbírák jogos és megtisztelő kérésére – minthogy a szóban forgó ügylet [ti.: a határkijelölés és birtokba iktatás] igen kedvelt kanonoktársunknak, a képviselőitünkben ama helyen megjelent Jakab mesternek a színe előtt elintézését nyert – ezen privilegiális formában*¹⁹ kiadott oklevelet pecsétünk oltalmával láttuk jónak megerősíteni”²⁰.

A keretszövegből kiolvasható tény az is, hogy a káptalani oklevél kiadását nem az érdekelt magánszemélyek, hanem Kumurzán és Tamás várispánsági udvarbírák kérték, vagyis „hivatalból” az ispánság. Ez megerősíti azt a következtetést, hogy az ítéletszöveg végrehajtást illető tartalmi hiányossága (nem egyértelmű, félreérthető volta) tette szükségessé, hogy az oklevelet rövid időn belül²¹ maga az ispánság szerezzé be, a végrehajtást kifejezetten deklaráló kiegészítéssel és avégett. Mégpedig az ítélettel azonos joghatályú *privilegiális* formában!²²

Mindez nyilvánvaló jele annak, hogy a jogbiztonsági igény az ítélező ispánságot épp úgy érdekeltté tette e bizonyító erejű kiegészítés beszerzésében, mint a per nyerteseit. Eszerint a korabeli jogszokás a végrehajtás megtörténtének is egyértelmű írásbeli bizonyítását igényelte, továbbá ismerte az ítélet kiegészítésének vagy kijavításának fogalmát valamint annak eljárásjogi lehetőségét és eszközeit is.

Feltevésünket valószínűsíti az a további tény, hogy később, 1297-ben a per nyertesei sem az ítélet eredeti példányáról, hanem erről a kiegészítést is tartalmazó nyitrai káptalani privilegiális okiratról készítették átíratot maguknak a szepesi káptalannal. Ez az átírat egyéb okból is megérdemli a figyelmet.

Ugyanis a jogbiztonsági igénynek egy másfajta megnyilvánulását – gyakorlati indokát – is megtaláljuk benne. Az átírat oklevél szerint Sradok pap és Balázs „szí-
nünk elé járulván, bemutatták előttünk a nyitrai káptalan oklevelét, azt kérvén alázatosan és hódolattal tőlünk, hogy az ország zaklatottsága, nemkülönben az utakon leselkedő veszélyek miatt kegyeskedjünk az előttünk bemutatott oklevelet a biztonság kedvéért pecsétünk oltalma alatt átírni”. Az ország zaklatottságáról, a meg-megújuló tatár fenyegetettségéről, az utolsó Árpád-házi király pártviszályos korának jogbizonytalanságáról ad képet az a távolság, ami a Felvidék nyugati határa közelében élő férfiakat arra készítette, hogy Trencsén mellől a keleti végekre, Szepesvára tövébe menjenek átíratot kérni, miközben sokkal közelebb lett volna nekik erre a célra például a nyitrai káptalan vagy a turóci konvent. Annál is inkább, mivel az átíratkérésnek kifejezetten a jogbizonytalanságra hivatkozó indoka *illetékességi* relevanciát is tartalmaz, a hivatkozott kéréssel és annak indokaival mintegy igazolván a Trencsén megyei ügyekben egyébként nem illetékes szepesi káptalan átírási eljárását is.

Kellett valami okának lennie, hogy az ország zaklatottsága közepette a szepesi káptalan átíratának na-

gyobb jogbiztonsági garanciát tulajdonítottak, mint a területileg illetékes nyitrai káptalan, vagy a turóci konvent által kiadott okiratrak. A nyitrai káptalan iratát tekintve szinte nyilvánvaló, hogy a jogbizonytalansági tényező nem magában az okiratban vagy a káptalan hatáskörében rejtett, hanem a földrajzi és közbiztonsági viszonyokban, s ezzel együtt legvalószínűbben abban a metodusban, amely az időben már valószínű jellemzője volt az átírási gyakorlatnak.

Egy-egy fontos okirat több példányban való birtoklása – más-más családtagnál vagy helyen való őrzésének lehetősége – önmagában is garantálhatja vagy legalább megsokszorozza a benne foglalt jogok bizonyításának biztonságát, ez tehát nem ad kielégítő magyarázatot arra, miért mentek a trencsényi férfiak a messzi szepesi káptalanig az átírat beszerzése végett, mialatt az általános bizonytalanságban, s azon belül éppen az utak veszedelmeiben adták ennek indokát! ... Szinte térszerűen támasztva alá III. András törvényeinek közbiztonsági és jogrehabilitáló rendelkezéseit.

A legvalószínűbb okot az átírási dokumentálási gyakorlata adja. Az a módszer, ami például a Várad Regestrum nyomán már a korabeli átírási adminisztrációban is valószínűsíthető. Az átírt okirat szövegének, esetleg tartalmi kivonatának a hiteleshelyi könyvekbe, protokollumokba, regestákba való bevezetése, vagy más módon való archiválása, amely biztosítja azt, hogy arról akár később is lehessen másolatot kérni. A távolság praktikuma pedig – az éppen hivatkozott országos bizonytalanság közepette – feltehetően abban állott, hogy ha egy-egy országrészen átvonuló veszedelemben netán még egy káptalani iratanyag is megsemmisülhet, akkor egy másik hiteleshely irattárából még mindig rekonstruálható legyen a fontos okirat, avagy az abban foglalt jog vagy jogcím. Ezt a lehetőséget erősíti a tény, hogy a nyitrai káptalannál akkor már regisztrálva volt az ítélet, mégpedig a végrehajtási kiegészítéssel együtt, ami önmagában, a szepesi átírat nélkül is biztosítéka lehetett volna az otthon, házi őrzésben megsemmisülő okirat pótlásának illetve fennmaradásának. S ha ezt az esélyt a fivérek mégsem tartották kellően biztonságosnak, annak valószínű oka az lehetett, hogy országos, vagy nagyobb területet érintő baj esetén a különösen biztonságos szepesi vár védelmében erősebb garanciája volt az iratok épségének és fennmaradásának, mint Nyitra falai között.

A Felvidék nyugati felében különös oka lehetett ennek az óvatosságnak Trencsényi Csák Máté már ekkor bontakozó tartományúri önkénye is. A Károly Róbert uralmának megerősítésére érkezett pápai követ, Gentilis bíboros kiközösítő irata 1311-ben ugyan, de a nyitrai egyházat is felsorolja azok között, amelyek „szabadságait, dicső jogait és megszámlálhatatlan javait [...] sokoldalúan nyomorítja és zaklatja”.

Mindezekből következően valószínűsíthető, hogy a Csák Máté trencsényi ispán alatt szolgáló, őt tehát jól ismerő szerviseknek a szepesi átíratra – „biztonsági okból” – azon esetre nézve is szükségük volt, ha az országos vagy akár csak helyi közbizonytalanság köze-

ette nemcsak a család iratait, de a nyitrai káptalan iratárát is pusztító baj éri²³.

*

Vizsgálódásunk tanulságai elsősorban IV. Béla – Premysl és Nosk vitéz helytállását jutalmazó – adománylevelének eredeti hitelességét és annak diplomatikai érveit támasztják alá. Ám nem kevésbé fontosak a korabeli jogélet ráánkmaradtn sehol nem szabályozott, szokásbeli gyakorlatát érintő tapasztalatok sem.

A királyi adománylevel – főleg a keltezési jellemzőin keresztül – a kancelláriai munkába és az előkészítő eljárás menetébe is bepillantást enged. Az oklevél földadományi első része leírja, hogy a Bagomér egykori trencsényi ispán „szóbeli” beszámolóján és a királyi vő ugyancsak szóbeli tanúságán alapuló donációs elhatározást és intézkedést a határok kijelölésével együttes birtokbavezetés – mint a nyilvánosság bizonyítéki elemeit is tartalmazó végrehajtási aktus – követte, aminek megtörténtéről az abban eljáró személyek a jogosultságuk vagy tisztségük jogcíme szerint tettek feltehetően írásbeli jelentést a királyi kancelláriának. Fonch fia Benedek ispán, a várjobbágyok és a nyitrai káptalan határkitűzést is igazoló jelentését külön-külön említve sorolja fel az oklevél. Ez, lényegét tekintve, hármas biztosítéka a birtoklási biztonságnak. Közöttük a várjobbágyok tanúságtétele az ő tudomásuk révén a régi, de továbbbővülő jogszokási köztudomást is bevonja a bizonyítéki körbe, sőt e köztudomásban a birtoklási biztonság helyi kontrollját is létrehozta.

Nem érdektelen a királyi diploma előkészítő eljárásra is kitérő adatainak a köznapi írásbeliségre utaló tartalma sem.

Jegyzetek

¹ MOL DI. 71 835. (Hasonmás kiadásai: Ipolyi-Nagy-Véghely szerk.: Hazai okmánytár VI. (Bp., 1876.) 97–99 /63.sz./; Marsina, Richard szerk.: Codex diplomaticus et epistolaris Slovacia e. Slovensky diplomatár. II. (Bratislavae 1987.) 444–446. p. /638.sz./.)

² Kristó Gyula szerk.: Középkori históriák oklevelekben /1002–1410/. (Szeged, 2000.) 68. p. 20. oklevél

³ Az oklevélben Rozyslav illetve Rocislav. A szakirodalom a tatárok elől ide menekült Rosztyszlav csernyigovi herceggel. IV. Béla Anna nevű lányának férjével, a későbbi macsói bánnal azonosítja.

⁴ Ez a névalak csak ebben az okiratban fordul elő. A többi okirat Sadoch-nak nevezi. A továbbiakban az elsőség okán a Sradok névalakot használjuk.

⁵ Ez az adat jelzi, hogy pl. a trencsényi várjobbágyi réteg tagjai esetenként a vártól – vártartozéki földektől – független saját földtulajdonnal /is/ rendelkeztek. Minden bizonnyal az önálló földtulajdonnal rendelkezők képezték – túlnyomórészt – azt a várjobbágyi elitet, amely leghamarább volt esélyes a szerviensek közé emelkedésre.

⁶ Az eredeti szöveg: *Datum per manus magistri Pauli, electi Albensis ecclesie, aule nostre vicecancellarii, dilecti et fidelis nostri, anno Domini M° CC° LX° Qn° nono, regni autem nostri anno vicesimo...*

⁷ Rómer Flóris: Figyelmeztetés az oklevéltan kedvelők számára. (Győri Történelmi és Régészeti Füzetek III.) 361–363. pp.

A trencsényi várispánsági ítélet iratainak legjellemzőbb tanulságát is a jogbiztonsági igény nyomai határozzák meg. Ezt jelzi az ítélet beiktatási és határkitűzési végrehajtásának egyértelmű tanúsítását is tartalmazó kiegészítő káptalani oklevél, valamint az, hogy – mint már szóltunk róla – később a pernyertes fivérek is erről a kiegészített tartalmú káptalani okiratról készítették maguknak átiratot. Sőt, arra is példát adnak, hogy a köznapi közbiztonság elbizonytalanodása miként fokozza ellensúlyozásul a jogéleti biztonság igényét, s miként teremti meg annak a pillanatnyi szükséghez igazodó különleges eszközeit is.

Valamennyi irat közös tanulsága a domináns jogbiztonsági igény mellett s annak jegyében az is, hogy a beiktatás, a birtokbavezetés korabeli súlyához igazodóan a nyilvánosságon és a köztudomáson túl már ennek végrehajtását is dokumentációs igény övezte.

Végül, de nem utolsó sorban említendő a trencsényi ispánsági ítélet és az azt pontosítva kiegészítő káptalani okirat párhuzamából folyó szaknyelvi tanulság. Nevezetesen az, hogy – megnevezve vagy megnevezetlenül – a szakterminológiai szakszerűsége túl s azzal egyenrangúan már a korabeli jogéletben is gyakorlati jelentőségük volt az egyértelmű kifejezést, mai értelemben a közérthetőséget biztosító nyelvi eszközöknek²⁴.

A jogállamiság, jogbiztonság sőt az egyértelmű nyelvi pontosság, mint a jogbiztonság egyik feltétele iránti igény – tehát korántsem újkeletű, modern fogalmak. Lehet, hogy külön rájuk szabott megnevezésük még nem volt, de a jogéletben jelen voltak és hatottak. Mert olyan alapvető, ősi és örök – egyéni és társadalmi – biztonságigénnyel van itt szó, amelynek egyébként meghatározó szerepe volt magának a jognak a létrejöttében is.

Márpedig ezekkel a tanulságokkal a jelenkori jogélethez is intően szól ez az öt Árpád-kori oklevél.

⁸ Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. (Bp., 1923.) 1226. sz.; lásd a szerzőtől még: Oklevéldátumok hibái és ellentmondásai. (Századok 1911. évf.)

⁹ A hiba mechanikus eredetét mutatja az írásképe is.

¹⁰ Az adománylevelben Zuhycha; a későbbi oklevelekben Suchyca, Suchicha, Zuhuice, Zuchuice; újkori neve Suchlica; jelenleg Kvasov, a Vág jobboldali mellékfolyócskája. A továbbiakban az elsőség okán a Zuhycha változatot használjuk.

¹¹ Ismerteti Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. (Bp., 1923.) 1225. sz.

¹² Eredetije mára elveszett. Korábban még fellelhető példányának hasonmását közli Br. Radvánszky Béla–Závodszy Levente: A Héderváry család oklevéltára I. kötet (Bp., 1919) 2. sz. melléklet.

¹³ Az adománylevelben villa Gown, az ítéletben Gowor, később Gouor; újkori magyar neve Horóc; ma Horovce Szlovákiában. Ma is a Dulov nevű helység közvetlen szomszédságában.

¹⁴ „De terra eorum hereditaria ... occupatam”.

¹⁵ Herrandus a Héderváry nemzetségből 1262 körül volt trencsényi ispán; az ítélettel a Héderváry család hédervári levéltárában maradt fenn.

¹⁶ Amint további oklevelek ide vágó adatai is valószínűsítik, az adományföld észak-nyugati határa a Vág Trencsén fölötti szakaszán, egy jobbparti, Zuhycha nevű patak, a vitás földterület pedig a patak túloldalán terül el. Ez a patakban közös határú szomszédság okozza az említett értelmezési zavart, mintha a peres ügy tárgya az adománybirtok vagy annak egy része volna. Álláspontunk sze-

rint ebben elsődlegesen a föld *jogi helyzetét* megnevező szakkifejezés irányadó, nevezetesen az, hogy míg az adománylevél a *Duló* nevű adománybirtokról szólván *elhagyott* földet említ és *akadálytalan birtokbavetést*, addig az ítéletlevél a régóta jogvitás, néven nem nevezett „bizonyos földdarabot” *örökjogú* (terra hereditaria, öröklött) földnek mondja. Az itt nem vizsgált további oklevelek tartalma is arra utal, hogy az adomány és az ítélet tárgya két különböző és más-más jogi helyzetű földdarab volt egymás szomszédságában, a határpaták két oldalán.

¹⁷ A Nyitrai káptalan 1263-ban kiállított oklevele. Ennek eredetije nem ismeretes, szövege a szepesi káptalan átiratában maradt fenn.

¹⁸ A szepesi káptalan 1297 március 15-i átirata. (Ebben maradt fenn az előző, az ítéletet is átirva tartalmazó nyitrai privilegiális oklevél szövege.)

¹⁹ Az ítélet is privilegiális oklevél volt, az ítéleti hatály biztosítása végett kellett a káptalani okiratot is privilegiális formában kiadni.

²⁰ „Nos igitur hoc privilegio diligenter inspecto ad petitionem iudicum speditorum iustam et honestam et precipue, quia istud negotium coram karissimo confratre nostro magistro Jacobo vice nostro illic existente fuerat determinatum, litteras presentes in modum privilegii concessas sigilli nostri munimine duximus roborandas”.

²¹ A keltezés az oklevél sérülése miatt hiányos. Csak az bizonyos, hogy 1260-ban vagy az után, de legfeljebb 1260 és 1263 (az első átirat kelte) között született. Az épen maradt szövegrészlet: „Datum anno gratie mill[es]i[m]o sexagesimo ...” = a kegyelem 126... évében.

²² A diplomatika egyszerű átiratnak tekinti. Az oklevélben is hangsúlyozott privilegiális forma az iratot, kiegészítő jogi tartalma folytán, az ítélettel azonos hatályúvá – azzal azonos erejű bizonyossággá – teszi.

²³ Nincs ugyan rá adat, de feltehető, hogy nem ez volt az egyetlen irat, amiről a dulói fivérek szepesi káptalani átiratot kértek.

²⁴ Talán nem hiábavalóság, ha a szaknyelv apropóján egy érdekes és továbbgondolásra érdemes nyelvi jelenségre is némi figyelmet fordítunk. jogi írásbeliségünk vizsgálatában is a hasznosság esélyével. A trencsényi ítéletlevélben mindenekelőtt azt látjuk, hogy a gyaníthatóan székely Kumorzán (a nyitrai és szepesi átiratok-

ban Kumorzán) nevet bár latin betűkkel és a latinos -us végződéssel, de egyébként nem latinosan írták a latin szövegben. K-val és z-vel. Emellett az alperesi oldalon álló idegen vendégek között találjuk a nem magyar Hyrc nevet, majd lejjebb, a tanúk között a Nicolaus, Mycud, Erik, Baculup, Madyk, Bork, Cepk személyneveket. Ezekben a k hangzót hol a latin c, hol a magyar k betű jelöli. Vélhetnénk, hogy helyesírási bizonytalanság. Ennél azonban a következetességükkel sokkal értékesebb jelei annak, hogy az ítélet leírója magyar anyanyelvű volt. Az ősi magyar rovásírást – mint ilyet – nem ismerjük. De tudjuk, hogy az ún. *székely-magyar* rovásírás egyik jellemzője volt, hogy más-más rovással jelölte a szó belsejében lévő k hangzót, és a szóvégi k-t (egyes írásmódokban a szó elején állót is). És íme, itt is ezt láthatjuk: a magyar nevek belső és szóvégi k hangzóját az eltérő c és k betűkkel írták. Még érdekesebb jel erre egy Márk nevű ispán neve, melynek ragozatlan alakjában –k betű áll a szóvégen, míg a ragozott Marci alakban már -c írja a ragozás folytán a szó belsejébe került k hangzót. (Ugyanakkor az idegen hospes Hyrc nevének végén nem a magyar neveknél használt szóvégi k-t találjuk, hanem a k hangzó a latin c-vel írt változatát.) Ha kevesebb példával is, de ugyanez a megfigyelés áll IV. Béla oklevelére is, ahol nemcsak a Sradok-nál találunk szóvégi magyar k-t, hanem Nosk és az ítéletben is szereplő Márk ispán nevében szintén. Nehéztí ezen adatok értékelését, hogy a -c és -k differenciált használata némileg következtetlenné látszik, mert itt például a latin carissimo szövelei magyar k-ja /karissimo/ jelez tévesztést – ez azonban épp a rovásírás párhuzamos használata révén lehet mechanikus elírás is –, talán ugyanazon okra visszavezethető, ami miatt Kumorzán nevének elején is K áll amott az ítéletben. Ugyanakkor itt meg a személynévi eredetű villa Mykus helynév kellős közepén diszeleg a k betű. Talán a Myk latinos -us végződését hagyta figyelmen kívül a leíró, ellentétben az ítéletbeli Mark és Marci differenciálással. – [Ez a k-c váltó jelenség egyes könyvnyomtató műhelyeknél még a XVI–XVII. századi könyvkiadásunkat is jellemzi. Mint pl.: Tinódi dalainak vagy Magyar István írásainak első kiadásainál.] Bizonyára nem volna érdektelen okleveleink (és egyéb írásműveink) ilyen szempontból történő vizsgálata sem.

ELŐADÁS

Mezey Barna:

A börtönrendszerek és a börtönépítészet a 19–20. századforduló idején

A címben jelölt téma ma és itt különös figyelmet érdemel. A Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön (korábbi nevén Magyar Királyi Törvényszéki Fogház) építésére 1899-ben meghirdetett pályázat nyertes munkája alapján 1901-ben kezdődött meg az építkezés és 1906-ban adták át rendeltetésének az épületet. Az intézet tipikus darabja a századfordulón az országos program keretében épített törvénykezési épületek sorának. Egyszerre jellemzi hát az országos

állapotokat, és jelzi Sátoraljaújhely jelentőségének emelkedését, hiszen az igazságügy tárca áldása a törvénykezési palota építésére ezt a folyamatot szimbolizálta.

Köztudomású, hogy Magyarországon, a polgári átalakulást megelőzően korszerű börtön nem működött; hogy a börtönépítészet – mint olyan – ismeretlen volt. Kisebb építésekén túl az első bizonyosságot az 1843/44-ben ülésező magyar büntető kodifikációs bizottság megrendelésére készült tervek, Graefl Károly, Cassanao József és Zitterbach Mátyás munkái adják. A három kiváló tervező (akik közül Graefl több, mint egy évtizedig elemezte a helyszínen a különféle európai börtönöket) az amerikai és európai modern börtönépítészeti alkotások ismeretéről tettek tanúbizonyságot. Amennyiben a bizottság javaslatát a diéta és az uralkodó elfogadta volna, és felépülhetett volna a tíz kerületi börtön (Léván, Keszthelyen, Budán, Kassán, Nagykárolyban, Nagyváradon, Miskolcon, Szegeden, Aradon és Pozsegában), bármelyikük terve szerint építették is volna, bizonyosan nemzetközi színvonalú országos hálózata lett volna a magyar büntetés-végrehajtásnak. Tudjuk, ez nem következett be.

ELŐZMÉNYEK

Így azután Magyarország korszerű büntetés-végrehajtási intézetek nélkül lépte át a polgárosodás küszöbét. Sem országos intézeti hálózat, sem megyei börtönök nem állottak rendelkezésre. Az országos intézetek hiányoztak a palettáról (az 1773-ban Szempcen alapított Domus Correctoria, kis Tallósi kiterővel, 1832-ben Szegeden kisenvedett), a megyei tömlöcök pedig a rendi-feudális világ mocskos, föld alatti, levegőtlen carcer-rezsimjét tükrözték. Néhány, kis befogadóképességű intézetre irányuló helyi kezdeményezés jelezte a reformigényt, ez azonban a 19. század második feléig nem hozott érdemi változást.

Az osztrák neoabszolutizmus kormányzata Magyarországon is hatályba léptette az 1852. évi osztrák büntető törvénykönyvet. Az osztrák szabályozás már a szabadságvesztés-büntetés túlnyomó alkalmazására építette büntető rendszerét, és az igazságügyi miniszternek rá kellett döbbsennie, hogy nincsen hol végrehajtani a börtönre szóló ítéleteket. Az igazságügyi tárca tűzoltásba kezdett: négy év leforgása alatt megteremtette a magyar országos fegyházrendszer alapjait. 1854 és 1857 között megnyitották az illavai, váci, munkácsi, lipótvári, a mária-nosztrai és a nagy-enyedi intézeteket, a szamosújvári tartományi fogházat pedig az országos intézetek közé emelte. A gyors munkának sajátos következménye lett: az eredetileg különböző egyébcélú épületekbe telepített büntetés-végrehajtási intézetek építészeti korszerűségét minimalizálták az egykori várfalak, a kastély- és zárdaépületek, a nevelőintézeti funkciók kiszolgálására alkalmas építészeti terek. Az országos hálózathoz utóbb hiába ragasztották hozzá a valóban modern, panoptikus szegedi kerületi börtön és törvényszéki fogház (a Csillag) vagy a Budapesti Gyűjtőfogház épületeit, a rendszer alapjaiban és általában toldozott-foldozott maradt.

Nem úgy a vármegyei intézetek esetében. Az 1869:4.tc. az igazságszolgáltatás és közigazgatás szétválasztása kapcsán élesen elhatárolta egymástól a bírói és a végrehajtói hatalmat. Ennek eredményeképpen meg kellett teremteni egy teljesen új bírói szervezetet, melyet értelemszerűen az ország törvényhatósági reformjával kellett összekötni. A vármegyék és városok új szabályozása, a vármegyei hatáskörök átalakítása, és különösképpen az ezzel együtt járó átszervezések, csak lassú folyamatban engedték kialakulni az új képleteket. A korábbi törvénykezési szervezet felszámolásával egy időben hívták életre az elsőfolyamodású királyi járásbíróságok és törvényszékek hálózatát, mely azonban csak a századfordulóra nyerte el végleges alakzatát. A megszervezett járásbíróságok száma 1871-es száma 360-ról 1913-ra 990-re nőtt, míg a 102 megyei törvényszékből 1885-ben már csak 64 működött. Ez a változás is jellemzi az igazságszolgáltatás kiépülésének vajdó folyamatát.

A több száz bíróság elhelyezése értelemszerűen több száz épületet kívánt, miként a törvényszékekhez és járásbíróságokhoz rendelt fogházak és börtönök korszerű megszervezése is. Az igény egyértelmű volt: az ország törvénykezése hatalmas elmulasztathatatlansági fejlesztés előtt állott.

BÖRTÖNRENDSZEREK

A magyar börtönügyi tudományosság, a magyar büntetés-végrehajtási reform igények és az első építészeti kísérletek idején érlelték meg a polgári börtönügyi modelljei az ún. börtönrendszereket. Addig, a különféle kísérletek nem rendszereket, nem koncepciózus és átgondolt képleteket kínáltak, csupán a rendi-feudális közös elzárással szemben (melyet rendszernek nevezni semmiképpen sem lehet) jelentkező újítások egyikét-másikát. A 19. század első harmadában Amerikából útnak indult a magány (vagy pennsylvaniai) és a hallgató (vagy auburni) rendszer, melyek hamar erős kritikát váltottak ki egyoldalúságuk miatt. Viszont éppen ez az egyoldalúságuk, vagyis az elítélt kezelésére vonatkozó módszerekre fókuszáló koncentrációjuk forradalmasította a börtönügyi rezsimet. Mint ismeretes, a magányrendszer az elítélt teljes elszigetelésével operált (melynek építészeti következménye a magánzárka-rendszerű épület-együttesek megjelenése volt). A hallgató rendszer az elítéltek közös munkáltatásának koncepciójával, ugyanakkor embertelen csöndkényszerével írta be nevét a börtönügyi történelmébe.

Hamarosan kísérletek sorozata indult meg a két szisztéma előnyeinek egyesítésére, illetve a sokféle felbukkanó osztályozási és értékelési igénynek megfelelően (genfi, müncheni, belga, stb. rendszerek), melyek közül végül is az ír fokozatos rendszer diadalmaskodott, mely az elítéltet négy stáción át vezetve a remélt megjavulásig, a társadalomba történő visszabocsátásig. A magánzárkában eltöltött első és a közös foglalkoztatással kombinált második szakasz után közvetítő lépcsőre majd feltételes szabadságra került sor. A 19. század második felében már a nemzetközi kongresszusok és szervezetek is ezt a megoldást ajánlották az egyes államok börtönügyi szakembereinek figyelmébe. A századfordulón diadalmaskodó ír fokozatos rendszer összetettségénél fogva bonyolult építészeti megoldásokat is igényelt. Az első szakasz az elítéltek elkülönített bezárására alkalmas magánzárka-szárnyakat követelt, a közös munkáltatás megfelelő számú és minőségű, nem kevésbé jó biztonságú munkatermeket, raktárakat, egyidejűleg a magánzárka-épületeknél jóval olcsóbb hálófülkés vagy nagyobb hálótermes elhelyezést éjszakára. A közvetítő fokozat speciális intézetek létesítését igényelte. A progresszív rendszer elterjedésével párhuzamosan jelentek meg azok a humanitárius követelmények, melyek a nemzetközi közösség szemében fokmérőjévé lettek egy börtönrendszer korszerűségének. Ezek az elvárások (megfelelő oktatás, lelki gondozás, egészségügyi ellátás) úgyszintén építészeti ki-

hívásokat jelentettek. Miközben a büntetési rendszer középpontjába került a szabadságvesztés-büntetés, és a hagyományos büntetési nemek törlésével, szinte kizárólagos válaszlehetőségként fogalmazódott meg a 19. század jelentős, és tömegessé váló bűnözésével szemben.

Hazánkban első ízben az 1843/44. évi kodifikációs bizottság foglalt állást a magányrendszer mellett, meggyőzve igazáról az alsótábla többségét is. A pennsylvaniai rezsimek megfelelő épületek azonban nem épülhettek fel, így a kérdést elnapolták. A neoabszolutizmus, mint láttuk, nem rendszerek, hanem a totális intézmények „átválthatósága” kérdésében foglalt állást, így a megoldást a kiegyezés kormányzatára hagyta. Mire a magyar büntető törvénykönyv, az 1878:5.tc. becikkelyeztetett, világszerte a fokozatos vagy progresszív rendszer karrierjét ünnepelte a börtönügyi tudományosság. Aligha véletlen tehát, hogy a korszak legkorszerűbbnek tartott börtönrendszerét tette magáévá Csemegi Károly osztálytanácsos, aki tanácsadójával, Tauffer Emillel a szabadságvesztés végrehajtásának alapelveit fogadta el azt a magyar büntető törvénykönyvben. Az 1880-ban hatályba lépő kódex egyébként országos fegyintézetet, kerületi börtönt, törvényszéki és járásbírósi fogházat, valamint államfogházat ismert. A törvényalkotás immáron megteremtette a jogi kereteket is a felépítendő börtön- és fogházrendszeréhez.

BÖRTÖNÖK

Miután az 1843/44-ban működött kodifikációs deputáció a magányrendszer mellett tette le a voksot, ennek megfelelően készültek el az első országos börtöntervek is. Graefl Károly, Cassano József és Zitterbach Mátyás is a magánzárka-rendszerű épületekben gondolkodtak, melynek filozófiája értelem szerűen gyökeresen különbözik a korabeli (rendi-feudális) közös elhelyezéstől, miképpen a közös munkáltatásra építő hallgató vagy vegyes rendszerektől is. Ez a felfogás még hosszú ideig rányomta bélyegét a magyar tervekre, s még a hetvenes évek elképzelései is a magánzárkás elzárás realizálása körül forogtak. Így tervezte fogházait Sonheith Ferenc, Wagner Gyula és Kiss István is.

Meghatározó volt a magyar börtönépítészetben, hogy a feladatok nem annyira az önálló, nagy befogadóképességű, országos intézetek megépítésére irányultak, hanem a megyei törvényszékek és a járásbírók mellé rendelt börtönök és fogházak kialakítására. Ez a program a tervek profilját két irányban befolyásolta. Egyfelől az épületegyüttesek komplexitásával, másfelől a többfunkciós jelleggel.

A komplexitás abból a tényből következett, hogy az országban nem csupán a börtönök és fogházak hiányoztak az igazságügyi épületek palettájáról, hanem legtöbb felé a megfelelő törvénykezési épületek sem álltak rendelkezésre. A korábbi megyei bí-

ráskodás a rendi hatalomgyakorlással állott összefüggésben, ennél fogva többnyire a megyeházák szolgáltak a törvénykezés színhelyeül. Az új igazságszolgáltatási koncepció, mely a bírói függetlenségre építette a magyar törvénykezést, külön teret keresett működéséhez. A judikatúra és az executiva elválasztását építészetileg is deklarálni kívánta a kormányzat, minek megfelelően alakították ki az igazságügyi épületek országos építési programját. Az ennek keretében létrejött igazságügyi épületegyüttesek nem egyszerűen elhelyezési kérdést jelentettek, hanem az önálló törvénykezést szimbolizáltak, mely így felölelte a járásbírók, törvényszékek és a hozzájuk tartozó fogházak és börtönök együttesét.

A program keretében épülő igazságügyi paloták többfunkciós rendeltetése számos síkon ragadható meg. Nem csupán a törvénykezés és büntetés-végrehajtás kettősére érdemes figyelni, hanem a bíráskodást szolgáló börtön- és fogházi feladatokra is. A törvénykezési épülethez illesztett börtön- és fogházépület magától kínált megoldást nem csak az ítéletüket töltők, hanem az előzetes letartóztatottak, a vizsgálati foglyok, illetve a valami okból átszállításukra várók fogvatartására is. Ez a fajta többfunkcióság – ellentétben az országos intézetek végrehajtási profiljával – az építészeti koncepció más fajtájú átgondolását igényelte. Hiszen itt nem pusztán a börtönrendszer rezsimeivel szabták meg a büntetés-végrehajtási traktus jellegét, hanem ezt kiegészítették és módosították a büntető eljárás aktuális igényeivel kapcsolatos követelmények, valamint az igazságügyi palotával szimbiozisban élő börtön és fogház sajátos biztonsági szempontjai is. Nem is szólva arról a külsődleges elvárásról, melyet a városba (megyeszékhelyre, járási székhelyre) telepített igazságügyi épületegyüttessel szemben fogalmazott meg az érintett település: hogy az ti. a város „építészeti arculatához stílusosan beleillő, sőt jellegével egy meghatározó szerepű monumentális hatású épület”-ként jelenjen meg. Az igazságügyi palota mind napjainkig a városok jellegzetes, domináló épülete, a bíróságok, ügyészségek működésének központjai, az igazságügyi hivatalok otthonai. A többnyire díszes főhomlokzat és főkapu valóságos éke lett a településeknek.

Emellett két ellentétes koncepciót kellett az igazságügyi paloták építésénél megvalósítani. A törvénykezési eljárás a lehető legnagyobb nyilvánosságot követelte, olyan tereket, ahová az érdeklődők akadálytalanul bejuthattak, és jelenlétükkel részesei lehettek a bírósági eljárásnak. A büntetés-végrehajtás ellenkezőleg: a legteljesebb szeparációt igényelte, olyan elhelyezést, mely a külvilágtól mentesen szervezett belső életet biztosított, ahová a közönség nem, hogy bemenni nem tudott, de lehetőleg a bepillantást is meg kellett akadályozni. A teljes nyilvánosság és totális zártság összeegyeztetése volt a feladat.

Ehhez járult a totális intézmények működtetéséből eredő nagy feladat a börtön-és fogházépítéseknel: a száz-kétszáz főt befogadó büntetés-végrehajtási intézet fogvatartottjainak ellátásáról, gondozásáról is gondoskodni kellett, mely számos gazdasági-és egészségítő épület ill. építmény tervezését követelte meg. Mindezt egy meglehetősen meghatározott térben, az igazságügyi palota fő épülete mögött kialakított zárt egységben. A századfordulós terveket és építkezéseket már meghatározó módon befolyásolták a kor normái: az egészséges elhelyezéshez szükséges, megfelelő méretű zárkák, sétálóudvarok és közös helyiségek; a levegőztető, fűtő és világító rendszerek; az oktatás, lelki gondozás és munkáltatás térsegei (iskola, imaterem, munkatermek, raktárak).

Korábban arról esett szó, hogy a kiegyezéskor az országban alig működött korszerűnek nevezhető intézet; hogy lényegében a bírósági szervezet átalakításával párhuzamosan kezdődött meg a magyar büntetés-végrehajtási-intézeti hálózat kifejlesztése. A magyar büntetés-végrehajtás jól járt a történelmi késéssel. A századfordulós tervek ugyanis már a legkorszerűbb (és országosan egységesnek mondható) szempontok szerint készültek, a kor nemzetközi normáit is kielégítve. Miután semmiféle hagyaték nem gátolta a tervezést és építkezést, mivel nem átalakítani, hanem létrehozni, teremteni kellett, Magyarország börtönügye a huszadik század

kezdetén valóban modern és minőségileg magas elvárásokat is kielégítő börtön-és fogházhálózattal rendelkezett (ami az országos fegyintézetekről az ismert körülmények miatt már kevésbé volt elmondható).

Sátoraljaújhely valamikori megyei törvényszéki épülete és börtöne is mindezek figyelembe vételével épült. Az intézet tervezője, Czigler Győző műegyetemi tanár számos ismert középület, kórház és hivatal mellett nyerte meg a sátoraljaújhelyi királyi Törvényszéki Palota és Fogház felépítésére kiírt pályázatot. Ebben a korszakban – miként azt a szakirodalom leszögezi – jellegzetes csoportja alakult ki az építészeknek, akik igazságügyi épületek tervezésére és építésére specializáltak magukat. (Wagner Gyula, Aigner Sándor, Kiss István, Jablonszky Ferenc, Tóásó Pál, akik életpályáját döntően meghatározta a törvényszéki tervezés.) Wagner egymaga több mint huszonöt fogház-és börtönépületet tervezett. Úgy hiszem, hogy alapvető szemléleti különbséget jelentett Czigler munkája, aki paloták, székházak, akadémiák, oktatási intézetek tervezésével, széles látókörű megközelítéssel szemlélhette a totális intézmények világát. Talán nem véletlen, hogy ez az épület is sok társával egyetemben mind a mai napig szolgálja az igazságügyet és a büntetés-végrehajtást.

* Elhangzott 2005. november 25-én, a győri Széchenyi István Egyetem Jog- és Gazdaságtudományi Karán.

II. Rákóczi Ferenc rendeltetéses ember. Fiatal felnőttként tudatosult benne családja és hazája sorsa. Szelíd természetű főúr volt, akire harcos, ám vesztes rokonok intő árnyéka nehezedett. Apját, a Wesselényi összeesküvésben való részvétel vádjá alól Báthory Zsófia 400.000.- Ft váltságdíj kifizetésével tudta kimenteni. Nagyapját, Zrínyi Pétert az összeesküvés miatt lefejezték. Nagybátyja, Zrínyi János – az utolsó Zrínyi – húsz évig tartó rabsága alatt, a börtönben halt meg. Nevelőapja, Thököly Imre száműzöttként fejezte be életét, önkéntes száműzöttként hunyt el édesanyja: Zrínyi Ilona.

II. Rákóczi Ferenc származása és gazdagsága miatt már gyermekként jelentős személyiség. A török birodalmat Magyarországról kiszorító I. Lipót német-római császár és magyar király a gyámjapja, aki gyámfeladatait Kollonics Lipót püspökre bízta.

Kollonics (1631–1707) a korszak egyik jelentős államférfija. Az erőszakos ellenreformáció egyik oszlopa, a magyar kamara elnöke. A királyi udvarban a magyar ügyek egyik fő szakértője, államminiszter. A törökök kiverése után kidolgozta az egységesített Magyarország közigazgatási reformját. (A Temesi Bánság kivételével Erdély is I. Lipót uralma alá került.) Kollonics az új alsó-ausztriai büntető-törvénykönyvet honosította meg Magyarországon. Az ő újító szándéka eredményeként kezdett ketté válni a magyar büntetőjogi és polgári jogi

Szendrei Géza:

Felkelést serkentő vádirat – II. Rákóczi Ferenc*

ítélkezés. A magyar decretumokból csak azt akarta megtartani, ami az egységesített ország fejlődését segítette. Feltétlen királyhűsége mellett haladó gondolatok hirdetője, részben megvalósítója. Javasolta a nemesség megadóztatását. Papneveldéket, iskolákat, kórházakat, szegényházakat alapított.

A nevelő főpap határozottsága, műveltsége hatott II. Rákóczi Ferencre is. Ő a császári–királyi udvarban nőtt azon ritka főurak egyike, aki részvétellel nézte a jobbágy-sorsát. Kollonics Lipót – talán más indíttatásból – szintén figyelemmel kísérte a parasztság helyzetét. Kollonics az 1600-as évek végén javasolta a jobbágyterhek mérséklését. Jó érzékkel tartott attól, hogy a túlzott adók, és a katonaság eltartásának terhétől a belső rend összeomlik, főleg ha a külső támadás veszélye is fennáll. Az európai vezető szerepért folytatott politikai harcban XIV. Lajos francia király I. Lipót ellen már kétszer talált magyar szövetségest. A Francia Királyság és a Német-Római Császárság között 1672-től 1679-ig,

majd 1688-tól 1689-ig folyt háború. A XIV. Lajos törekvéseit segítő Wesselényi összeesküvés és a Thököly felkelés egyaránt elbukott. Az ifjú II. Rákóczi Ferenc nemzet-felszabadító elhatározásához szintén XIV. Lajostól várt segítséget. Az volt a véleménye, hogy ha Franciaország támogatná a magyar érdekeket, akkor a harc sikeres lehetne, hiszen ekkor már (1700-ban) küszöbön állt a harmadik francia–német háború (1701–1714). II. Rákóczi Ferenc kb. 20 ezer főnyi zsoldos hadsereg létrehozásához kért pénzt. Egyes adatok szerint a felkeléssel egyetértők köre néhány magyar főúrra korlátozódott. A nyomozás eredményét I. Lipótnak jelentő kancellár kb. 60 főre becsülte az összeesküvők számát.

Rákóczi és Bercsényi valóban felkelést szerveztek, amelyet már annak kezdetekor – Rákóczi levélküldönce árulása által – felfedeztek, figyelemmel kísértek, majd lelepleztek.

A királyi titkos tanács 1701 áprilisában elfogatta és a bécsújhelyi börtönbe vitette Rákóczit. Abba a szobába, ahonnan 30 évvel korábban kivégzésre kísérték nagyapját. A vizsgálóbizottság és a későbbi bíróság elnöke az a Brucelleni Gyula volt, aki még élt a Wesselényi összeesküvésben ítélező bírák közül. II. Rákóczi Ferenc részben beismerő vallomást tett. Elismerte, hogy a magyarországi kormányzás módját több esetben élesen kritizálta. A magyarokkal való bánást ridegnek, a magyarországi adóztatást öletszerűnek tartotta. Kétségtelen – mondta – hogy a lakosságot elnyomják. Az összeesküvés tényét tagadta, ugyanakkor vitatta a vizsgálóbizottság és a bíróság hatáskörét. Neki, mint szent római birodalmi hercegnek a birodalmi gyűlés, és mint magyar főúrnak a magyar országgyűlés lehet a bűnösség kérdésében döntő hatósága. Önéletrajzából (Vallomások) tudjuk, az volt meggyőződése, hogy a magyar bírósági eljárás kedvezőbb, mert a magyar törvények szerint szabadlábban védhetné magát. Pl. Werbőczy István Hármaskönyve II. rész 75. címe a királynak is korlátot állított. A királynak csak arra volt joga, hogy a hűtlenségi perben személyesen és nem ügyvédje által idézze az országgyűlési bíróság elé a vádlottat, tehát nem taróztathatta le.

I. Lipót császár úgy döntött, hogy a lefogott Rákóczit a birodalmi törvények szerint, az udvari hatóságok vezetőiből alakított rendkívüli bíróság fogja felelősségre vonni a birodalmi ügyész vádirata alapján. Nehogy a vádlott elmenekülhessen, mint 100 évvel korábban Illésházy István főúr a magyar országgyűlési bíróság felelősségre vonása elől.

A vádiratot Hoche Márton udvari tanácsos, az alsó-ausztriai kamara ügyésze, a bécsi egyetem jogi doktora készítette. Hoche a felségárulás tényét Rákóczi elfogott leveleivel bizonyította. A levelekből kiolvasható cél a francia király támogatásának megnyerése a római–német császári ház ellen. A vádirat szerint kétségtelen a felségsértés bűnének elkövetése, ezért a törvény szigorú alkalmazását kérte.

Részletek a vádiratból:

„Nagyrabecsült Juditium Delegatum!

Méltóságos Urak etc. Miután Őcsászári Felségünk elhatározta, hogy a Bécsújhelyen bebörtönzött Rákóczi Ferenc és más, a lázadásban félig érdekeltek ügyének kivizsgálása után tisztességes eljárást folytat négy iratban, amelyet az elsődleges vádlottal Rákóczi úrral kezd és fejez be, immáron az én kötelezettségem a rám vonatkozó udvari dekrétum értelmében

...hogy a hivatalból kapott írásos megbízás alapján tisztességes vádiratot nyújtsak be, melyhez végül is szükségtelennek tartom bemutatni a felségsértés vagy hűtlenség bűnének szörnyűségét, mivel ezek a bűnök közel állnak a szentségtöréshez. A szentírást tanúként hívva ... erről az Úr is kezeskedik, sőt a tudós Decianus is a bűnökről írva, azt mondja, hogy (a felségsértés, vagy a hűtlenség) a természet ellen való, méltán ítélandó minden bűnök legnagyobbikának...

Mindahhoz azonban, hogy valakit a felségsértés bűnének vádlottjaként elítéljenek, az igazságszolgáltatás megköveteli, hogy szilárdan rábizonyítsuk azt. Így elő fogom tárni a vádlottak ellen szóló egyértelmű bizonyítékokat ennek az igen súlyos bűnnek az elkövetéséről, mégpedig

Először: mindenki előtt ismeretes, hogy a vádlott úr lázadó nemzetségből származik. Nemcsak jog szerinti vélelem szól ellene, hogy az elődeire ütött, az értelem szerint úgy tartjuk, hogy a fiúk követik szülei nyomát, s az ő adátságuk és természetük megmarad bennük...

Másodszor: hogy a vádlott múlt év november 1-jén a francia királynak saját kezűleg írt és egy kettős borítékban lezárt, saját pecsétjével ellátott levelet küldött, valamint a francia trón családjával szemben tanúsított jószágát magasztalta. Bemutatta a (Habsburg) császárság állítólagos elnyomását és hangsúlyozta, hogy Isteni küldetés számára, hogy a (francia) királyság egyedül a vádlottba fektesse bizalmát. A vádlott a (francia) királyt atyjaként, védelmezőjeként és megváltójaként nevezte meg, hozzátéve, hogy rendelkezésre állnak a legjobb eszközök, melyek segítségével a kettejük közötti egység nem lenne csekély súlyú. A felháborodás (Magyarországon) általánossá válna, a családi viszályok elcsitulnának és a rendek egyetlen törekvését egyhangúlag a (francia) király javára leheme fordítani. Tehát, ha Franciaország törődne a felkeléssel, a dolog jobban sikerülne, mint valaha. ...

Harmadszor: a vádat igazolja fenti keltezés alatt a vádlottal a francia Barbesieux (hadügy)miniszternek küldött, kétségkívül saját kezűleg írt levele is. ...

Ötödször: a vádlott ez év (1701) február 11-én a francia királyhoz küldött leveléből kitűnik, milyen reményteli örömmel értesültek a magyarok a (francia) királyi védelemről Amelyből látszik, hogy mindez a felségsértés bűnén kívül nem történhetett volna meg.

Ettől eltekintve a törvényekből is általánosan ismert tétel, hogy az, aki levelet vagy követet küld ellenséges támogatásért, az a felségsértés büntetét követi el ... Bár ilyen minőségben már nincs szükség további bizonyíték felhozására ennek az istentelen bűnnek az elkövetéséről, de szükséges hogy azt a szörnyűséges tény

és rossz példát még mások részére nyilvánvalóbbá és láthatóbbá tesszük.

Hatodszor: a tisztelt bíróság elé terjesztem Franz Joseph Longneval úrnak (Rákóczi levélküldöncének) a vádlottal ez év június 21-én Bécsújhelyen történt konfrontációját egy eskü alatt tett vallomása alapján, amelyben a tanú előadja:

a vádlott panaszkodott az itteni (császári) udvarnál való rossz fogadtatása miatt is, hogy sokat kell (a birtokain) elszemvednie a rabló, fosztogató katonaságtól, hogy ez a felkelés csak politika lenne annak érdekében, hogy javakat szerezhessen.

A császárság embertelenül elnyomja a lakosságot, a vallásszabadságot megtépázza.

Ő Magyarországot, elődei tetteinek színterét nem képes elhagyni...

Dr. Hoche Márton terjedelmes vádiratát a következőképpen fejezte be:

„Ezek után világossá vált, hogy a vádlott Öfelsége a Császár ellen mint legfőbb uralkodója ellen szégyenletesen vétkezett a kötelessége elmulasztásában, hűtlenségével, engedetlenségével, ezenkívül nyugtalanságot szított, azáltal, hogy a francia királyt és másokat segítségre kért fel, és mindent megtett, hogy a tervezett lázadást elindítsa ... miáltal a hűtlenség és felségsértés istentelen bűnét cáfolhatatlanul elkövette. Ennek megfelelően a közös (magyar és ausztriai) jogok, de különösen az üdvös hivatkozás (a szentírásra) az ilyen gonosztevők ellen elrendeli az emléküik kárhóztatását, minden vagyonuk elkobzását, a kéz és a kard általi végső büntetését. A büntetést – Carpov tanítása szerint – annak a helynek a közelében kell végrehajtani, ahol a bűncselekményt elkövették. Így a büntetés még súlyosabb lesz. Tehát ebben a bűnügyben – még ha csak kísérlet történt is – a bűn ugyanúgy büntetendő...

Mindezek után Ócsászári és Királyi Felsége parancsára mély tisztelettel kérem a tiszteletreméltó Juditium delegatumot, hogy kegyeskedjék a vádlott úr ellen – a felségsértés és s hűtlenség büntetéről meggyőződve – ítéletet hozni, amely a fentebb elővezetett közös jogoknak és az egyéb üdvös írásoknak és rendelkezéseknek megfelel. Amelyhez magamat bármely üdvös joggal és a jövőben kiadandó parancs fenntartásával mély alázatalt az igazság szolgálatára ajánlom.

*A Római Császári Öfelsége Udvari Kamarája
Alsóausztriai kamarai ügyész.*

*Dr. HocheMárton
Bécs 1701 október 15.”*

I. Lipót utasítására a bécsújhelyi polgármester kézbesítette a vádiratot. Rákóczi azt nem vette át, börtöne asztalán hagyta érintetlenül.

Miként száz évvel korábban II. Ferdinánd császár udvarában Illésházy István felségsértési perének voltak magas rangú ellenzői, ugyanígy II. Rákóczi Ferenc halálra ítéletét és kivégzését is – birodalmi és családi érdekből jeles személyek megelőzendőnek tartották.

A szökés regényes története nem tárgya az előadás-

nak. Csak röviden. Részt vett benne Rákóczi felesége, a Hessian-Rheinfelsi uralkodó lánya. Slagl János, a bécsújhelyi jezsuita rendház főnöke. Részt vett Wolf Frigyes, a bátor jezsuita páter, I. Lipót császár bizalmasa, tanácsadója, diplomatája. Részt vett benne a börtönőrség kapitánya és annak öccse. A sikeres szökés után Rákóczi feleségének és a jezsuitáknak nem történt bántódásuk. A kapitányt felnégyelték. Özvegyének Rákóczi évjáradékot folyósított. A kapitány öccsét sáncmunkára ítélték. Rákóczi kiváltotta, megjutalmazta.

A vádirat átadásával a kockát elvetették. A szökés után 1703-ban kitört a Rákóczi-felkelés. Nem, nem a vádirat miatt, de a vádirat serkentette azt. Ugyanis már nem volt visszaút. 1703. április 23-án az alsó-ausztriai kamara megküldte a rendkívüli bíróság végítéletét az udvari kamarának. II. Rákóczi Ferencet fej- és jószágvesztésre ítélték.

A SZABADSÁGHARC KEZDETE

A bécsújhelyi börtönből sikeres szökése után Rákóczi Abó másfél évig Lengyelországba húzódott. A köznép elégedetlenségéről szóló híreket figyelemmel kísérte, a hírhozókat, hazahívókat személyesen fogadta. Tisztában volt azzal, hazaérkezése szikrát vet, kitörhet a felkelés. Erre a lépésre nehezen szánta rá magát. A lépés melletti érveket és az ellenérveket Rákóczi ekképpen összegezte.

„Az a segítség, amelyet Lengyelország nagyjai ígértek nekem, még nem állt készen. A pénznek szűkében voltam, s a francia követőtől kapott remény semmiről sem biztosított. Így a mindenfelől támadt nehézségek és helyzetem bizonytalansága indulásom elhalasztására ösztönöztek. De amit nekem a nép hajlandóságáról mondtak, azt is megmutatta, milyen veszélyes lehet a késlekedés. Tudtam, hogy a nép lelkesedése nem tarthat sokáig, s ha egyszer az első láng kialszik, a második már sohasem olyan erős. Meggondoltam azt is, hogyha szétverik ezt a népet, amelyet a segítségembe vetett bizalma tüzelt föl, úgy akármennyire is könnyelműen és parancsom ellenére cselekedett, mégis az lett volna a közvélemény, hogy cserbenhagytam és én okoztam vereségét. Ez a nép nem saját magát vádolta volna meg gondolatlanságáért, hanem, miután bennem bízott, azt hitte volna, hogy elhagytam szükségében.”¹

A történelmi lépésre 1703. június 16-án került sor a magyar-lengyel határon, a Beszkid hegyek lábánál. Rákóczi elé alig kétszáz gyalogos érkezett és ötven lovas. Rákóczi érkezése futótűzként terjedt.

„... bandákban jöttek, kenyeret, húst és más szükséges élelmiszert hoztak, és amikor messziről megláttak, letérdeltek, és orosz módra keresztet vetettek. Böven hullatták örömkönnyeiket, és ez kifakasztotta az én könnyeimet is. E nép buzgalmának és szeretetének nem volt elég, hogy képessége szerint ellátott élelmiszerekkel, hanem hazaküldték asszonyaikat és gyerekeiket, beálltak katonáim közé, és többé sohasem hagytak el. Puskák hiányában kardokkal, vasvillákkal és kaszákkal

fegyverkeztek fel, és kijelentették, hogy velem akarnak élni-halni.

Csapataim létszáma néhány nap alatt háromezer emberre emelkedett. Erejüket túlbecsülő paraszti lelkesedésük is napról napra növekedett. Kihasználva tehát jobbágyságaim jóakarátát, könnyűszerrel rábeszéltem őket, hogy engedjék át igáslovaikat, és így növeljük meg a lovasok számát. Így tehát parasztpuskákkal felfegyverzett lovasságom hamarosan megnőtt háromszáz emberre...”

A hegyekből háromnapos gyalogmenet után Munkács városában szállásolta be magát Rákóczi egyre növekvő fegyveres csapata, amely még nem volt szervezett hadsereg.

„A katonák mindenütt bort találtak a pincékben, és senki sem tudott ellenállni a kísértésnek. A tisztek, akik ugyanabból a fából voltak faragva, mint a katonák, mert ők is parasztok voltak, velük együtt dorbézoltak. Amikor már mindnyájan borosak voltak, összekülönböztek és veszekedni kezdtek. Én egyedül maradtam józan és hidegvérű, és nekem kellett megfékezni ezt a rakoncátlan sokaságot, míg nem bevertem a hordók fenekét és így megszüntettem minden alkalmat a részegsége.”

„Az új zsákmányra kapzsi katonák megcsömörlöttek a hosszú egy helyben tartózkodástól és a tábori élet tétlenségétől. A katonai fegyvellemmel járó őrségállás sem tetszett nekik. A jobban fölfegyverzetek elszökdöstek a táborból, és csak azok maradtak velem, akiknek nem volt rendes felszerelésük. Nagy fáradtságomba került ezt a bajt orvosolni olyan népi katonaság között, amelynek tisztjeit ugyanolyan fából faragták, mint a katonákat, ezért nem tudtak és nem is mertek parancsolni nekik.”

A forradalom kezdetekor fény és árnyékként volt együtt a határtalan lelkesedés és a határtalan fegyelmeztelenség. Szeretném, ha az olvasó mindezt megértene.

A forradalom előtti évszázad (1600-as évek) a némettel, törökkel szembeni háborúk, az ellenreformáció kora. Erdély önállóságának elvesztése, a belső biztonság széthullása, a bűnözés burjánzása. Erős központi hatalom hiánya jellemzi hazánkat. Bécs és Isztambul kettős uralma alatt az ország, amely három részre szakadt. Ennek az évszázadnak fiai Rákóczi katonái. Minden kor szak hat a maga gyermekére.

A SZABADSÁGHARC KÖZVETLEN ELŐZMÉNYEI

A NEMESSÉG SÉRELMEI

I. Lipót a Wesselényi összeesküvés megtorlása (1671) után mellőzte a magyar alkotmányt. Nem hívta össze az országgyűlést. Kormányzót állított az ország élére. A királyi táblabíróság működése 1650–1700 között szünetelt. A jogvitás ügyek elintézetlensége is anarchiát okozott.

Magyarország felszabadítása a török hadsereg Bécs előtti vereségével kezdődött 1683-ban, amely vereség után a török birodalom fokozatosan kiszorult Magyarországra csaknem egész területéről.

1683-ban felszabadul Esztergom. 1685-ben Érsekújvár. 1686-ban Buda, Pécs, Siklós, Szeged. 1687-ben Belgrád, Székesfehérvár, Szendrő.

A háború még ezután is folytatódott Bulgária, Szerbia területén. Kétségtelen, hogy mire a nemzetközi osztrák, német, lengyel, orosz, velencei hadsereg győzelemsorozatát befejezte, kimerült a Habsburg császár kincstára.

I. Lipót a nemességet is megadóztatta a fegyverjog alapján. I. Lipót 1688-ban létrehozta Bécsben a neoaquistica commissio-t (új szerzeményi bizottságot), amely felszólította a török hódoltság alól felszabadult birtokosokat, hogy igazolják a birtoklásuk jogát, hogy a bizottság kiszabhassa a fegyveradókat.

A 150 éves török megszállás után a jogcím bizonyítása szinte lehetetlen volt. Nem volt anyakönyv a le származás bejegyzéséhez, nem volt telekkönyv a tulajdonjog-változás bejegyzéséhez. Az uratlan birtokokat, valamint azokat a birtokokat, amelyek tulajdonjogát a birtokos nem tudta igazolni, a császári kamara lefoglalta. Valójában birtokaikat csak azok tarthatták meg, akik a fegyverjogot elismerve az új szerzeményi bizottság által megállapított összeget a császári kamarának befizették. Ez alapvetően sértette a nemesség anyagi érdekét, de jogérzékét is, mert a magyar bírósági hatáskörbe tartozó birtokügyben bírói hatáskör nélküli idegen bizottság döntött.

A sérelmeket fokozta, hogy a rendek az 1687-es pozsonyi országgyűlésen – hálából a törökök kiűzéséért – lemondtak I. Lipót akarataira a szabad királyválasztás jogáról, elfogadták a Habsburg ház fiúági örökösödését a magyar trónra, eltörölték az 1222 évi aranybulla ellenállási záradékát a törvénytelenül uralkodó királlyal szemben.

1687-ben Caraffa császári tábornok Eperjesen 24 nemest és polgárt végeztetett ki a Thököly Imrével való együttműködés, valamint a protestánsok megfélemlítése miatt.

1691-ben I. Lipót a Diploma Leopoldiummal megígérte Erdély önállóságát, de valójában megszüntette azt.

Sértette a magyar rendek politikai érzékenységét, hogy 1699-ben a karlóczai osztrák-török béke megkötése a rendek részvétele nélkül történt.

Az udvar részéről nagy teherterhelés volt az, hogy a vármegyéknek 12.000 katonát kellett állítani, hogy azokat majd az országon kívülre vezényeljék. A főurakra, nemesekre 100.000 Ft adót vetettek ki.

A JOBBÁGYOK SÉRELMEI

A császári kincstár felemelte a vármegyék adóját, amelyet az tovább hárított a jobbágyságra. A nagy adók folytán a megyék nem tudták fizetni a belső karhatalmat (hajdúkat), emiatt, de főként az általános nyomor miatt rablóbandák tarolták a lakosság javait. A közrend, közbátorság odalett. Gyakran az elcsapott hajdúk kezdtek a falvakban garázdálkodni.

Ugyanerre a sorsra jutottak a török csapatok kiverése után leszerelt, szélnek eresztett végvári katonák. Állás

nélkül maradtak, a rablóbandákhoz csapódtak. Az erős központi hatalom hiánya, a vele együtt járó kilátástalan élet vezetett az 1697-es hegyaljai felkeléshez. A Tokay Ferenc nevével fémjelzett felkelést a vármegyei katonaság még hamar leverte. A győzők oldalán harcolt Károlyi Sándor is, aki azonban kritikusan nézte kora eseményeit.

Mint Szatmár vármegye főispánja 1703 évi főispáni jelentésében a következőket írta.

„... kötelességemnek tartom a Fölséges Udvart fölkérni: méltóztassék figyelembe venni szegény népet, mely majdnem általánosan a kétségbeesés végső széléhez közeledik, és az elviselhetetlenné vált terhek súlya alatt annyira jutott, hogy immár sem Istennel, sem a Császári Fölséggel, sem a megyei tisztviselőkkel – hallgatók a földesurakról, kiket ha lehetne egytől-egyig kiirtana –, de még saját életével sem gondol, amint mindent több példa mutatja. Volt ugyanis eset, hogy némelyek elkeseredésükben kötéllel vetettek véget unott életüknek. Méltóztassék azt méltó figyelembe venni, s ha már adózásnak kell lenni: méltóztassék azt a népet könnyebbülésére enyhíteni.”⁵

A kezdődő forradalomra utalva Károlyi Sándor kifejtette, hogy:

„A jelen mozgalomnak bizonyosan nem utolsó oka a só dolga is, a Tiszán túli részek ügye kétségtelenül más-kép állana, ha a só dolgában tett intézkedések fennállnának. Alázatosan esedezem tehát, méltóztassék megengedni, hogy e három megye: Szatmár, Ugocsa és Bereg, ha másképp nem, legalább úgy élhessen sóval, mint Máramaros.”

Máramaros nemessége és lakossága ugyanis a lét-fenntartáshoz szükséges sót kedvezményes áron vásárolhatta – az állami sómonopólium kiiktatásával – a sóbányáktól.

A só alapvető élelmiszer. 300 évvel a mi korunk előtt, az élelmiszertartósításnak három módja ismert. A szárítás, a füstölés és legfőképpen a sózás.

Naponta sóltan ételt (húst, főzeléket, levest, kenyeret) enni egészséget károsító nélkülözést jelentett.

II. RÁKÓCZI FERENC KIÁLTVÁNYAI

A kiáltványok célja a Habsburg ház magyarellenes bűneinek felsorolása, az igazságos felkelés céljainak ismertetése, közhírré tétele, a közvélemény megnyerése.

II. Rákóczi Ferenc hat nyelven beszélő, gazdag történelmi ismeretekkel bíró, nagy műveltségű, jó megjelenésű államférfi. Igen gazdag volt, de tudta, hogy a hadakozáshoz éppen hogy a kevés pénzhez, elavult fegyverezethez, szegényes utánpótláshoz szükséges a nemzeti érzelmek felkeltése, a nemzeti lelkület táborbavonása.

Az 1703. május 6-i Breznai kiáltvány szerint az idegen nemzet kegyetlenségét, képtelen adóztatását, nemzetünk, szabadságunk megvetését mindenki elégségesen érezhette. Szabadságunk gyökeres (mélyreható) veszedelménél egyebet senki nem remélhet. (Ám) látjuk a nagy iga alól való szabadulás idejét. Minden rendű, igaz

magyarokat hazafiúságokra intjük és kényszerítjük, hogy becsületünkhöz tapadó sónkát, kenyerünket elvevő, életünkön uralkodó, s kegyetlenkedő birodalom ellen fogjon fegyvert. A szegénység teljes nyomorúságának megváltása, nem változása következék.

Az 1703. június 7-i Munkácsi kiáltvány: A dolgoknak örök emlékezetére alcímmel költői erejű mondattal indul. Megújulnak a dicsőséges Magyar Nemzet régi sebei, és hazánk megsebesült szabadságának mostoha kézzel enyhített sebhelye...

Legfőbb oka az ilyen nagy és sok indulásoknak (harconak) hazánk törvényeinek (ki)mondhatatlan roncsolása, szaggatása, az idegen törvények szokatlan behozatala, az elviselhetetlen adók terhei.

Az akkori időkre visszatekintve a török birodalom kiverése után két útja volt a jövőnek. Az országot felszabadító Habsburg uralom alatt élni, vagy felújítani a 150 éve összeomlott önálló Magyarországot.

II. Rákóczi Ferenc célja az ország függetlenségének kivívása, az íratlan alkotmányon nyugvó rendi jogok visszaállítása, az idegen katonaság kivonása, a régi magyar hivatalok visszaállítása, az új szerzeményi jog eltörlése, a vallásszabadság biztosítása. Nagy része az országnak törvényes uraitól elvetté, idegen nemzetnek adatván.

A Habsburg császárság elleni felkelés vezetését II. Rákóczi Ferenc abban a reményben vállalta, hogy a megüresedett spanyol trónért folyó harcban XIV. Lajos francia király seregei győznek a császáriak felett.

XIV. Lajos régi ellensége volt I. Lipótnak. Hosszú uralkodása folyamán támogatta a Wesselényi összeesküvést, a Thököly felkelést, majd II. Rákóczi Ferencet is. Rákóczit hamar elérte a vereség előszele. 1704. augusztus 13-án Höchstädt-nél az angol, osztrák, holland csapatok a további háború kimenetelét meghatározó döntő győzelmet arattak a francia, bajor hadakon. Ez után nem teljesülhetett Rákóczi célja, hogy csapatait egyesíti a bajor fejedelem csapataival a császárral szemben.

Erről Rákóczi így írt.

„ez az esemény megfosztott még a reményétől is annak, hogy egyesülhessek a bajor választófejedelemmel. Ez a remény volt egyetlen alapja annak, hogy belefogtam a háborúba, amelynek nehézségeit nagyon is előre láttam.”

A höchstádi francia vereség után Rákóczi már csak úgy harcolhatott Magyarország szabadságáért, hogy a tisztességes békekötésre is gondolt.

A békére törekvést Rákóczi nyíltan vállalta. 1704. november 21-én az érsekújvári táborból kiáltványt intézett a magyarsághoz. Ebben hivatkozik a kemény német uralkodásra, a porig nyomott nemzetre, a tündöklő régi szabadság visszaszerzésére, a régi törvények visszaadására, de a haza csendességének, békéjének megszerzésére is, ami már a béketárgyalásra utal. Rákóczi kihirdeti, hogy bízott az ausztriai ház hasonló törekvésében, de a béketárgyalások alatt az ausztriai ház a Dunántúlt elfoglalta. Fegyverünk újra megmozdítása az ellenség szokott keménységére válasz.

A harc folytatódott.

1705 októberében Nagyszombaton újabb béketárgyalás kezdődött. Rákóczi követei 1706 júniusában terjesztették a császáriak elé a végleges békefeltételeket. Pl. az aranybulla ellenállási záradékának visszaállítását, a szabad királyválasztás biztosítását.

Nem fogadták el. A harc folytatódott. A nemzet kezdett belefáradni. Az 1707-es ónodi országgyűlésen a túróc vármegyei követek erőteljesen hangot adtak a békevágynak.

A forradalom anyagi forrását egyre nehezebben lehetett előteremteni. Rákóczi a nemességet megadóztatta, a vármegyék hatalmát korlátozta, a katonajobbagyokat felszabadította, ami ellen a földesurak tiltakoztak. Nem lett foganatja az ónodi országgyűlés 8. cikkülésének, amely szerint minden vármegye vigyázzon a rézpénz cirkulációjára, úgy, hogy ha valaki az eladandó élelmi jókat vagy más áruportékákat rézpénzért eladni nem akarná, azonnal elvesztse áruját.

II. Rákóczi Ferenc a forradalom és szabadságharc végső szakaszában Károlyi Sándorra bízta a béketárgyalások vezetését. Miért esett Károlyira a választás? Erre is választ ad az időmúlás távlatából az 1715–17 között írt emlékirataiban Rákóczi.

„Olyan szellemnek, mint Károlyi, nem sok lecke kellett. Természetében minden adottság megvolt arra, hogy jó hadvezérré váljék: kitűnő katonai szemmértékkel rendelkezett, szilárd, tevékeny, fáradhatatlan, az eszközök és erőforrások keresésében találékony, szorgalmas, mindig vidám és nyájas ember volt, kitűnően értett alárendeltjei kiválasztásához és alkalmazásához, a nagy lakomák és a puhaság ellensége. Ezért gyűjtött össze a háború alatt több pénzt, mint a többi tábornok együttvéve anélkül, hogy a megyéknek és a népnek panasza adott volna okot.”

A tábornok társak Károlyit már a fegyverletétel előtt árulónak tartották, ezt közölték Rákóczival. Akkor mégis, miért esett Károlyira Rákóczi választása? Az emlékirat erre is választ ad.

„... Károlyi titkos ellenségeinek az volt a véleményük, hogy tartóztassam le őt. De azon kívül, hogy erre semmi józan okom nem volt, nem is láttam semmi lehetőséget a háború folytatására.”

Károlyi Sándor a gazdasági, politikai, katonai, érzelmi valóság láncolatának figyelembevételével 1711. május 1-jén megkötötte a szatmári békét.

Rákóczit nem érte váratlanul a békekötés. Reális szemléletét a bukás fájdalma nem homályosította el.

„Egészen bizonyos, hogy a Károlyival együtt meghódoltak száma sokkal jelentősebb volt, mint a németeké, azonban meg kell jegyezni, hogy e végső körülmények között ennyi embert nem gyűjthettem volna már össze hadakozásra.”

A SZABADSÁGHARC ÉS FORRADALOM EREDMÉNYEI

A békeszerződés Rákóczinak biztosította az összes ingó és ingatlan vagyona megtartását, ha a császárnak hűségesküet tesz. Rákóczi nem élt ezzel a lehetőséggel.

A tábornoki kar és az alacsonyabb rangú vezetők is teljes amnesztiában részesültek, ha letették a hűségesküet.

A közkatonák ugyancsak. A közkatonákat nem lehetett császári hadseregbe kényszeríteni, kivéve azokat, akik a császári csapatoktól szöktek át a kurucokhoz. A szökésért nem részesültek büntetésben, de csapatukhoz vissza kellett térniük.

A háború alatt elhalt személyek özvegyei, leszármazói a még el nem adományozott, el nem adott birtokaikat visszakapták.

A régebben lezajlott mozgalmak (Hegyaljai felkelés, Thököly felkelés) életben lévő résztvevői visszakaphatták elkobzott birtokaikat, ha a császári udvarhoz fordultak.

A magyar történelemben, mint vesztegek, soha máskor ilyen kedvező békeszerződést nem kötöttünk. A személyi megtorlások elmaradtak.

A Dózsa György által vezetett 1514-es felkelés óta a parasztság először vett részt, mint fegyveres erő az ország sorsának alakításában.

A főúri: Rákóczi-Bercsényi vezette összeesküvést a jobbágság fegyveres részvétele emelte nemzeti mozgalommá.

Rákóczi a hadbavonult jobbágyokat gazdaságilag nemesei joggal ruházta fel, azaz mentesítette őket a földesúri szolgáltatások alól. A harcoló jobbágyok családtagjainak terheiről könnyített, mivel azoknak csak élelmet kellett adniuk a katonai táborban lévőknek.

Megvalósult a vallásbéke a katonák között, valamint a kurucok által felszabadított területeken. A táborokban nemzetiségi béke volt.

III. Károly a szatmári békekötéssel egyidőben kifejtette a jövőben követendő politikája egyik alapelvét.

„Az az akaratom – és különösképpen arra kell ügyelni, hogy ezzel a nemzettel nagyobb megértéssel kell bánni s elejét kell venni azon panasznak, hogy a németek elnyomják; meg kell nekik mutatni, hogy bennök ép úgy megbízom, mint a többiekben s becsületben tartom őket. Szigorúan meg kell hagyni az ottani vezénylő tábornokoknak, hogy az országban a legjobb rendet tartsák fenn s a zsarolásokat ne tűrjék; meg kell mutatni a magyaroknak, hogy őket páratlan igazsággal és szeretettel akarják kormányozni.”

A császári ház (III. Károly, majd lánya Mária Terézia) komoly törekvése volt, hogy a magyar lakosság hagyományos bizalmatlanságát eloszlassa. Enyhült az elnyomás.

A vallásbékét a Habsburg Ház is támogatta. Nem katolikus vallásúak is, sőt nem nemesek is magas állami tisztségeket kaptak.

Eltörölték a csak császáriakból álló új szerzeményi bizottságot. Helyette az 1712–15 évi 10.tc. alapján a régi birtokjogok igazolásának elbírálása a magyar rendek által választott bizottságok hatáskörébe került. A bizottság döntése ellen a királyi táblabírósághoz lehetett felbevezni.

Helyreállították, majd 1723-ban korszerűsítették a magyar bírósági szervezetet.

Altalanossá váltak a vármegyei tiszti ügyész hivat-

lok, amelyek a szegények, gyámoltalanok ügyeiben hivatalból ügyvédként is eljárak.

Az elbukott forradalom és szabadságharc évszázadokra kiható eredménye még az 1707. június 14-i ónodi országgyűlésen kimondott trónfosztás, amely tartalmilag az első magyar függetlenségi nyilatkozat. Ebbe ura farkó, mai naptól fogva József (császár) nem királyunk ... az ország pedig mondassék interregnumnak mindaddig, míglen más országgyűlés alatt királyt nem választunk.

Erre az évszázados alapra épültek a további függetlenségi nyilatkozataink.

A II. Rákóczi Ferenc által vezetett forradalom és szabadságharc alatt hozott országgyűlési végzéseket I. József császár 1709. december 12-én kiadott rendeletével

érvénytelenítette. A császár rendelete mindmáig erősebb a magyar rendek szavazatánál. A végzések 300 éve hiányoznak a Magyar Törvénytárból.

Az ünnepsélskor szóljunk erről is.

Remélem, nem kell további 300 évnek eltelnie, hogy a Magyar Törvénytár új kiadása már tartalmazza II. Rákóczi Ferenc törvényeit.

A történelem része életünknek.

Mindenkit megillet az emlékezés szabadsága.

A saját történelmünkre emlékezek és remélem, hogy emlékeztetek.

Dobszó nélkül.

* Elhazott 2003. november 12-én a Magyar Nemzeti Múzeum előadótermében.

1. AZ IGAZSÁGÜGYMINISZTERIUM JELENTÉSE A POLITIKAI BIZOTTSÁGNAK AZ IGAZSÁGÜGYI APPARÁTUS ÁTSZERVEZÉSE TÁRGYÁBAN HOZOTT HATÁROZAT VÉGREHAJTÁSÁRÓL 1951. MÁJUS 16-ÁN¹

A Politikai Bizottság 1950. október 19.-i határozata alapján 1950. novemberében megindítottuk az igazságügyi apparátus átszervezését és ezzel hozzákezdünk ahhoz a munkához, amelynek célja, hogy az igazságügyi szervezet a szocializmust építő dolgozó nép fegyverévé váljon, s a proletárdiktatura fokozott védelmét és erősödését szolgálja.

Eddig az alábbi intézkedéseket tettük:

1./a./ A túlméretezett apparátusban jelentős létszámcsoökkentést hajtottunk végre, amit összekapcsoltunk az ellenséges és megbízhatatlan elemek eltávolításával. Részben politikai okokból eltávolítottunk, részben létszámfelettiként végelbánás alá vontunk 366 bírót, 54 ügyészt, 59 közjegyzőt, 178 fogalmazót, továbbá 19 minisztériumi előadót, összesen tehát 676 fogalmazási alkalmazottat. (A bírói és ügyészi karból elbocsátottak közül további 57 személyt közjegyzőnek nevezünk ki.)

Ezen felül végelbánás alá vonva elbocsátottunk az apparátusból 682 segédhivatali alkalmazottat, 121 hivatalsegédet és 53 telekkönyvvezetőt, összesen tehát 856 kezelő személyzeti dolgozót. Az összes elbocsátottak száma 1532 fő, az átszervezés által érintett állomány 21%-a.

A létszámcsoökkentés november 20.-án a miniszter által tartott vezetői értekezlettel indult meg és beütemezve december 31-ig tartott.

A bírók részére a felhívást, ill. a segédhivataliak részére a rendelkezési állományba helyező határozatot november 22–28-ig terjedő héten kézbesítettük ki. A politikai okokból elbocsátottakat azonnal felmentettük a szolgálat alól, a segédhivataliakat december 1-től, míg nyilatkozatukra a miniszter határozatot hozott, gyakorlatban január 1-ig a Felső Bíróságok megszü-

Gyekiczky Tamás:*

Levéltári iratok a területi bíráskodás bevezetéséhez 1951–1954

néségig. A felhívások kibocsátásánál számbavettük azt is, hogy a szükséges áthelyezések miatt nagyszámú lemondás is várható. (Kb. 200 lemondást fogadtunk el.)

Az elbocsátottak elhelyezkedését általában sikerült biztosítani. Nagy részük hivatali munkán helyezkedett el, különböző állami vállalatoknál, egy részük fizikai munkásként dolgozik, az idősebbek nem helyezkedtek el, nyugdíjukból élnek. Munkábaállításuknál voltak zökkenők, egyes munkahelyeken előfordult, hogy amikor megtudták, hogy volt bírák, elbocsátották őket. A tapasztalatok alapján a politikai okból felhívott bírák közül 60-nak elhelyezkedésük megkönnyítésére olyan igazolást adtunk, hogy elbácsajátásuk létszámfelettiként történt. Ma az elbocsátottak általában dolgoznak, egyesek, mint jogászok gazdasági vonalon helyezkednek el, s azonnal több fizetést kaptak, mint elbocsátásuk előtt. A nyugdíjasok egy részét azonnal meg kell vonni, mert nyugdíjat jelentős részben még érdemtelenek is kapnak. A nyugdíjintézet most folyik szempontjaink összegegyeztetése.

b./ Az 5 felsőbíróság megszüntetése a pesti és vidéki apparátus aránytalanságának felszámolása, egyes járásbíróságok megszüntetése, a gazdasági hivatalok decentralizálása, az elbocsátottak helyének betöltése jelentős számú áthelyezést tett szükségessé. Budapestről vidék-

FORRÁS

re helyeztünk át 128 bírót és államügyészt, vidéken pedig áthelyeztünk 242 bírót és államügyészt. Közjegyzői, segédhivatali, hivatalsegédi kategóriákban Budapestről vidékre helyeztünk kereken 150 dolgozót. Vidéken pedig áthelyeztünk kereken 600 dolgozót. Az áthelyezéseknél a legnagyobb nehézséget a lakásproblémák jelentették, amit a mai napig sem sikerült teljes egészében megoldanunk.

c./ Az áthelyezésekkel kapcsolatban igyekeztünk az egyes bíróságokat, különösen a járásbíróságokat, a viszonylag legjobb erővel megerősíteni. Eddig leváltottunk 7 megyei bírósági vezetőt, 37 járásbírósági vezetőt és 5 ügyészségi vezetőt, helyükre megfelelőbb, tulnyomórészt párttag vezetőket állítottunk. A bírói és ügyészi akadémia végzett hallgatói csak a múlt év végén léptek munkába és a szükséges vezetői gyakorlatot még csak most szerzik meg. A legjobbakból eddig hatot kineveztünk ügyészségi vezetőhelyettesnek és e hónap elején egy mukásügyészt bízunk meg a szolnoki ügyészség vezetésével.

d./ 1950 végén 82 bíró és ügyész részére rendeztünk 6 hetes továbbképző tanfolyamot Budapesten. A tanfolyamot elvégzettek közül eddig vezetői megbízatást kapott 15 fő. 1951. március 1.-én 74 fővel 6 hetes bírói, ügyészi, fogalmazói továbbképző tanfolyamot rendeztünk, s május 7.-én 65 fővel újabb fogalmazói továbbképző tanfolyam indult.

e./ 1950. október végén, illetőleg november elején megindítottuk a bírói és államügyész akadémia új tanfolyamát 180 hallgatóval. Az akadémia személyi összetétele sokkal jobb a múlt évinél. A hallgatók közül munkás, illetőleg munkásszármazású kereken 70%, dolgozóparaszt 25%. Az akadémiát a Politikai Bizottság határozatának megfelelően bírói és ügyészi akadémivá szerveztük át. A tervezett 200 hallgatót – megfelelő összetétellel – nem sikerült biztosítanunk, bár a szociális összetétel megjavítása és a létszám betöltése céljából a tanfolyamot két részletben indítottuk meg, másik felét három héttel az első után. Menetközben 14 hallgatónak az üzembe való visszahelyezése vált szükségessé.

f./ 1951. január 1-ével az eddigi egységes bírói és ügyészi vizsga helyébe külön bírói szakvizsgát szerveztünk minisztertanácsi határozat alapján, amely lehetővé teszi a bírói kinevezést 1 évi fogalmazói gyakorlat után. Eddig 4 szakvizsga nélküli fiatal kádert neveztünk ki bírónak ill. ügyésszé.

g./ Az egyetemi oktatás kérdésének megvizsgálása most folyik.

2./a./ A minisztérium racionalizálása tárgyában a Nép gazdasági Tanács előterjesztésünkre határozatot hozott. A határozat a minisztérium dolgozóinak létszámát a Politikai Bizottság határozatán tulmenő csökkentéssel 438 főben állapítja meg, azzal, hogy ezt a létszámot 1951. június 30-ig kell elérnünk. A minisztérium dolgozóinak létszámát a mai napig 449 főre csökkentettük. A Politikai Bizottsághoz tett javaslatunkon tulmenő létszámcsonkítás az átszervezés megkezdésével kapcsolatban nyert újabb tapasztalatok

alapján vált lehetővé, olyképen, hogy a fogalmazói dolgozók számát egyidejűleg némileg növelnünk kell a kezelőszemélyzet létszámának erősebb apasztása mellett.

Az átszervezés során a minisztériumban dolgozó 3 munkáskádert osztályvezetővé neveztünk ki. 1 új osztályvezetőt a káderosztálytól kaptunk, behoztunk a minisztériumba 2 munkáskáder osztályvezetőhelyettes. Jelenleg az 5 osztályvezető és osztályvezetőhelyettes közül 8 munkáskáder.

b./ A bírói és ügyészi felügyeleti osztályok munkáját részben új káderek odahelyezésével, részben az osztályok munkájának átszervezésével sikerült némileg megjavítanunk. A minisztériumba előadónak eddig 10 akadémiát végzett munkáskádert hoztunk be, jelenleg 6 dolgozik előadóként. A két osztály munkájának megjavításával elértük, hogy a bírói és ügyészi apparátus az aktuális kampányfeladatokat bár hibákkal, de a fél évvel ezelőtti helyzethez képest mégis eredményesebben hajtja végre. Rendszeres jelentések megszervezésével, rendszeres és esetenkénti tájékoztatók és utasítások bevezetésével elértük, hogy az ítélkezést nagyjában kézbe tartjuk. Az ítélkezést általában sikerült meggyorsítani, a hátralékok jelentős részét sikerült feldolgoztatni. Bár még ma is előfordul, hogy a jogerős ítélet meghozataláig fél év is eltelik, az ma már kivétel, míg ezelőtt természetesnek találták és több éves büntetőügyek is előfordultak. Az ítélkezés általános gyorsulását mutatja pl. az, hogy az előzetes letartóztatottak, ill. nem jogerősen elítéltek száma az országban ma 3400 fő, /a kereken 20.000 letartóztatottból/ míg ez év január 15.-én 4657 volt /20.767 letartóztatott közül/, 1950. január 15.-én pedig 5265 volt /18.393 letartóztatott közül/.

A felügyeleti osztályok munkájának további megjavítása és az átszervezés eredményeinek megszilárdítása a következő hónapokban lehetővé fogja tenni a bírói és ügyészi apparátus munkájának további megjavítását.

c./ 1950. december 31.-én az 1950. évi IV. sz. törvényben elrendelt alkotmánymódosításnak megfelelően megszüntettük a felsőbíróságokat és ezek megszüntetésével egyidejűleg alpbíróságainkká a járásbíróságok lettek. Ugyanakkor minden vonalon bevezettük az egyfoku perorvoslati rendszert. Az új bünvádi perrendtartás elkészült, a polgári perrendtartás be fogja vezetni a népi ülnökök rendszerét a polgári bíráskodásban is.

3./ Jogalkotási feladataink megoldása folyamatban van azzal a céllal, hogy a kodifikációs munkák a határozatban kitűzött határidőig. 1951. szeptember 30-ig elkészüljenek. A munkatörvénykönyve már hatályba lépett. Az új közigazgatási eljárás és kihágási jog kodifikációs munkálatai a Belügyminisztériumban folyamatban vannak.

4./ Az Alkotmányban előirt ügyészi szervezet felállításával kapcsolatban az adatgyűjtés, tájékozódás, átszervezés előkészületi munkálatai folyamatban vannak.

5./ Az új illetményrendszer április 1.-én hatályba lépett, a besorolások befejeződtek."

2. FELJEGYZÉS²

„A Politikai Bizottság a folyó hó 22-én megvizsgálta az igazságügyminisztérium átszervezésére és káderek helyzetének megjavítására 1950-ben hozott politikai bizottsági határozat végrehajtását. Megállapította, hogy a minisztérium munkája mutat fel eredményeket, de az apparátus jelenlegi összetételében változatlanul horthysta apparátus. Az érdemi ügyintézők: bírák, ügyészek, fogalmazók között a mai napig 85% az olyan beosztott, aki munkáját mint horthysta bíró, ügyész, fogalmazó kezdte.

Politikai Bizottság felhívta a figyelmet a következőkre: A felszabadulás nyolcadik évében ez a helyzet nem tartható fenn. A proletár diktatúra megszilárdításában nem támaszkodhatunk olyan igazságügyi apparátusra, amelyben a proletárdiktatúrához hű, új káderek csak elenyésző kis százalékan találhatók. Az elkövetkezendő három évben fokozott ütemben kell biztosítanunk, hogy az apparátus a proletárdiktatúra apparátusává váljék és többségében a proletárdiktatúrához hű káderekből tevődjék össze, természetesen azonban a nélkül, hogy ez az apparátus munkájának rovására menne.

A Politikai Bizottság határozata értelmében az elkövetkezendő időszakban főfeladatunk lesz, hogy az eddigénél sokkal határozottabban és erőteljesebben gondoskodjunk új káderek bekerüléséről, nevelésről és a megfelelőeknek vezető helyekre való előbbreviteléről. Ugyanakkor azonban biztosítanunk kell az apparátus további folyamatos, zökkenőmentes munkáját is. Ezt pedig csak úgy érhetjük el, ha fokozott gondot fordítunk a még bentlébő régi káderek munkájának megjavítására és fejlődésük elősegítésére. A régi káderekkel való munkában azonban figyelemmel kell lenni arra, hogy ha ezek közül egyesek mutatnak is fel jelentős fejlődést, mégis a horthysta igazságügyi apparátus bírái és ügyészei. Nem kezelhetjük őket úgy mint a technikai értelmiséget, hanem összességükben úgy kell őket tekinteni, mint akik a Horthy-rendszer politikai kiszolgálói és a Horthy-rendszer egyik elnyomó szervének megbízható tagjai voltak. E mellett azonban a lehetőségekhez képest mégis arra kell törekednünk, hogy a régi káderek, amíg az apparátusban vannak, nyugodt légkörben dolgozzanak.

A régi káderek újakkal való kicserélésének ütemét a káderutánpótlási lehetőségek szabják meg. A kicserélés ütemének meggyorsítására, az utánpótlás biztosítására a Politikai Bizottság felemelte számunkra eddig biztosított káderek számát a következő három évre évenként 100-100 fővel. Ez azt jelenti, hogy a most folyó Akadémia mellett még ez év végén indítható egy újabb Akadémia az eddigi keret fel nem használt részével együtt 150 fővel, majd 1953 áprilisában és 1954 májusában újabb Akadémiát indíthatunk 300-300 fővel. Az Akadémiára kerülő káderek biztosításához az Administratív Osztály fokozott segítséget nyújt.

Ezzel az utánpótlással 1955 évre a bíróválasztás, illetve az Alkotmány ügyészségre vonatkozó rendelkezéseinek végrehajtása biztosítható lesz olyan káderekkel, akik az Akadémián alapos kiképzést nyertek és e mellett az apparátusban is megszerezték a kellő gyakorlatot.

Az utánpótlás további, kisebb részének biztosításával részben mint új káderek számolhatunk a fogalmazói karba a felszabadulás után bekerült fiatal jogászdiákokkal. Bár ezek többségükben kispolgári elemek, mégis fiatal koruk miatt és mert az egyetemet a felszabadulás után végezték el és nem dolgoztak a horthysta apparátusban –, rájuk biztosabban támaszkodhatunk, mint a régi bírákra és ügyészekre. Ezek közül a fogalmazók közül azoknak a részére, akik az előirt egyéves joggyakorlatot megszerezték és fejlődést mutatnak fel, négyhetes tanfolyamokat rendezünk és a tanfolyamok eredményéhez képest a megfelelőket, vizsga nélkül is, elsősorban ügyészi, majd pedig bírói állásokra nevezzük ki. Még ebben az évben kb. 6200 fő részére rendeztünk tanfolyamot. Tanfolyamonként 50-50 fővel. A tanfolyamok anyagát az ügyészi és bírói funkció ellátásához szükséges alapvető ismeretek elsajátításának megfelelően kell összeállítani.

Az apparátus meg nem felelő, régi kádereinek eltávolítása a következő három évben természetesen az új káderek kinevelésével párhuzamosan történhetik csak meg. A kicserélésnél fokozottan éljünk a fegyelmi uton való eltávolításokkal, egyébként a lehetőséghez képest ügyelni kell arra, hogy az eltávolítások közvetve (más életpályán való elhelyezkedéssel kapcsolatos lemondás, áthelyezéséből vagy átsorolásból való lemondás) történjenek.

A fogalmazói karban a káderutánpótlást az egyetemről a szükséges mértékben nem kapjuk meg. Ezért az utánpótlást itt olyképen biztosítjuk, hogy a becsületes, jóképességű segédhivataliakat, gyors- és gépirókat bírósági fogalmazókká nevezzük ki, akik a tárgyalási jegyzőkönyveket is eddigi gyakorlatuk alapján gyorsabban tudják elkészíteni. Ennek a megoldásnak többek között meglesz az az előnye is, hogy a perspektíva javulásával kezelő-személyzetünk legjobbjai még nagyobb kedvvel és sokkal jobban fognak dolgozni, hogy ezt az előbbrevített elérjék.

A fenti feladatok sikeres végrehajtása a személyzeti főosztály mellett komoly fokozott feladatokat ró az elvi és szakfőosztályokra is.

Az Akadémiákra kerülő káderek biztosításához a személyzeti osztálynak az Adminisztratív Osztály hatóság segítségét kell kérnie. A szakmai tanfolyamokra behívandó káderek kiválasztásában a felügyeleti osztályoknak tevékenyen kell közreműködniük.

Arra kell törekedni, hogy ezekre a tanfolyamokra általában a legfejlegyőkésebb fiatalok és a régi szakemberek közül azok kerüljenek, akik előreláthatólag az új összetételű apparátusban is megmaradhatnak. Behívhatók azonban olyan káderek is, akik átmenetileg még az apparátusban vannak és jelenlegi beosztásuk miatt a tanfolyamokon való részvételük szükséges. Az apparátus általános szakmai oktatása színvonalának emelésében is segítséget kell nyújtaniok a felügyeleti osztályoknak.

Az egyik és legsürgősebb döntő feladatuk az akadémiai oktatás megjavítása. Meg kell szűnnie annak az állapotnak, hogy az Akadémiát bizonyos mértékig mellékes ügyként kezeljük. Az akadémiai anyag összeállítás-

sában az elvi főosztálynak, továbbá a bírói és ügyészi felügyeleti osztályoknak minden segítséget meg kell adniok a tanulmányi osztály részére. A tananyagot az eddigi tapasztalatok felhasználásával alaposabban, rendszeresebben, a szocialista jogelveknek megfelelően kell kidolgozni. Az összeállításban figyelmet kell fordítani arra is, hogy az Akadémiáról most már majd kerülnek ki polgári ügyszakba is bírák. Azt az anyagot, ami új törvénnyel biztosítva nincs (így különösen polgári jogunk), olyan tankönyvekbe kell összeállítani, amelyeknek segítségével új bíránk az ítélkezésben boldogulni tudnak.

Mint hogy az igazságügyi apparátus a legközelebbi jövőben még döntő többségben régi káderekkel dolgozik, s így a proletárdiktatúrában reá váró feladatokat csak fokozott irányítás és ellenőrzés mellett képes ellátni, a Politikai Bizottság határozata kiemeli a felügyeleti osztályok megerősítését. Döntő feladatunk, hogy a felügyeleti osztályokat politikailag a legszilárdabb és szakmailag a legképzettebb, legjobb káderekkel erősítsük meg.

Ezeknek a feladatoknak következetes végrehajtása biztosítja, hogy három év múlva az apparátusban már döntő többségben lesznek a proletárdiktatúrához hű új káderek és a régi apparátusból a politikailag legmegbízhatóbb és szakmailag legkiválóbb káderek maradnak csak. Az apparátus ezzel a káderállománnyal azután alkalmassá válik arra, hogy az Alkotmányban lefektetett igazságügyi szervezeti alapelveket megvalósíthassuk.

Budapest, 1952. évi május hó 28. napján"

G. J.

3. FÖLDVÁRI RUDOLF ELVTÁRSNAK MÁJUS 25.³

„Budapesti Pártbizottság
K/11/C/85/1953.

Kedves Földvári Elvtárs!

A Központi Vezetőség 1953 május 5-én kelt határozata értelmében az igazságügyi apparátust meg kell tisztítani a megbízhatatlan elemektől. Ennek értelmében:

1953 május 30-án a budapesti igazságügyi szerveiből – Igazságügyminisztérium, Budapesti Megyei Bíróság és Ügyészség, Legfelsőbb Bíróság és Ügyészség – eltávolítottunk 115 fő ellenséges és politikailag megbízhatatlan személyt. Az eltávolításra kerülő személyek nevét és az elbocsátás okát tartalmazó feljegyzést I. sz. mellékletként csatoljuk. Az elbocsátandók közötti párttagokat, akik multjakkal kapcsolatban kompromitáló tényeket elhallgattak (cionista kapcsolat, kommunista perekben eljáró ötös tanácsstag, osztályidegen, stb.), ki kell zárni a pártból. A kizárást 1953 május 20-tól május 31-ig kell végrehajtani az illetékes alapszervezeteknek. A kizárásra javasolt személyek névsorát és a kizárás okát szintén az I. sz. melléklet tartalmazza. Az elbo-

csátottak helyére 1953 június 1-én megbízható személyeket kell beállítani. A beállításra kerülő személyek névsorát a II. sz. melléklet tartalmazza.

A hivatali munka vonalán a feladatok végrehajtását az igazságügyminiszter elvtárs fogja biztosítani. A budapesti hivatalvezetők tájékoztatására és segítésére f. hó 28-án miniszteri megbízott lesz kiküldve.

Az eltávolításokat a legnagyobb körültekintéssel és a legkisebb zökkenővel kell végrehajtani. A titoktartás biztosítása végett javasoljuk, hogy a pártból való kizárást a hivatali pártalapszervezetek f. hó 29-ei taggyűlésén hajtsák végre. A hivatali pártszervezet taggyűléséről elő kell készíteni.

Kérjük a Titkár elvtársat, hogy az említett K. V. határozat végrehajtását az Adminisztratív Osztály vezetőjével ellenőriztesse és a megyei igazságügyi szerv vezetőjének és a hivatali pártszervezet titkárának nyújtson segítséget.

Elvtársi üdvözzettel:
/Keleti Ferenc/

IGAZSÁGÜGYMINISZTERIUM

1./ K. Lné főelőadó, párttag.

1946-tól 1947 a cionista szervezetnek volt tagja.

Kommunista Párttagkönyvét az idő alatt elvesztette. Gerinctelen, képmutató.

1951. évi 7. sz. tvr. 29.§ /1/ bekezdés c/ pontja alapján távolítjuk el.

2./ Dr. P. B. előadó, kizárt párttag.

Turul. Verbőczy szövetségnek tagja volt. 1946-ban népbírói eljárás folyt ellene, mert fasiszta énekeket énekelt.

1951. évi 7. sz. tvr. 29.§ /1/ bekezdés c/ pontja alapján távolítjuk el.

3./ Dr. P. J. főelőadó, pártönkízüli.

Apja kiskereskedő. A felszabadulás előtt jólmenő ügyvédi irodával rendelkezett. S. mint barátját hozta be a minisztériumba, 1947-ben nővére az USA-ba ment. Kapcsolata van vele. Még 1948-ban ki akart menni Amerikába. Megbízhatatlan.

1951. évi 7. sz. tvr. 29.§ /1/ bekezdés c/ pontja alapján távolítjuk el.

4./ Dr. Á. P. főelőadó, kizárt párttag.

S. javaslatára került a minisztériumba. Fecsegő. Apósának többszázholdas földbirtoka volt. Az osztályidegen elemeket és az ötöstanács tagokat mentegette.

1951. évi 7. sz. tvr. 29.§ /1/ bekezdés c/ pontja alapján távolítjuk el.

5./ Dr. Ny. F. előadó, kizárt párttag.

Ries személyi titkára volt. Apósa nyilas volt, ezért 1949-ben elítélték.

1951. évi 7. sz. tvr. 29.§ /1/ bekezdés c/ pontja alapján távolítjuk el.

6./ Dr. B. T. előadó, kizárt párttag.

1941-ben került a minisztériumba, T. bizalmas embere volt.

A minisztériumban ellenséges tevékenységet fejtett ki.

1951. évi 7. sz. tvr. 29.§ /1/ bekezdés c/ pontja alapján távolítjuk el.

7./ Dr. T. L. előadó, kizárt párttag.

Ötöstanács tag volt.

1951. évi 7. sz. tvr. 29. § /1/ bekezdés c/ pontja alapján távolítjuk el.

8./ P. K. főelőadó, kizárt párttag.

A nyilasoknak bizalmas munkakörben dolgozott, ezekkel nyugatra ment.

1951. évi 7. sz. tvr. 29.§ /1/ bekezdés c/ pontja alapján távolítjuk el.

9./ Dr. S. G. főelőadó, párttag.

Apjának 60 hold földje volt. Ötöstanács-tag.

Többször járt külföldön.

1951. évi 7. sz. tvr. 29.§ /1/ bekezdés c. pontja alapján távolítjuk el.

10./ Dr. L. L. revizor, kizárt párttag.

Horthysta tisztviselő, mint horthysta tiszt, német csapatokkal Dániába ment, a felszabadulás előtt.

1951. évi 7. sz. tvr. 29.§ /1/ bekezdés c. pontja alapján távolítjuk el.

11./ Dr. U. L. előadó, pártönkivüli.

D. mint bizalmi embert építette be a pénzügyi osztályra. Apósa internálva volt.

1951. évi 7. sz. tvr. 29.§ /1/ bekezdés c. pontja alapján távolítjuk el.

12./ Dr. A. B. főelőadó, pártönkivüli.

Apja nyugdíjas dohánygyári igazgató. Ötöstanács tag.

1951. évi 7. sz. tvr. 29.§ /1/ bekezdés c. pontja alapján távolítjuk el.

13./ Dr. R. Gy. főelőadó, pártönkivüli.

Apja nyugdíjas számvevősegi főtanácsos volt. Ő horthysta igazságügyminisztériumi főtanácsos volt. A felszabadulás előtt a nyugati államokban járt. A nyilasok kitelepítési listáján szerepel.

1951. évi 7. sz. tvr. 29.§ /1/ bekezdés c. pontja alapján távolítjuk el.

14./ Dr. M. I. főelőadó, pártönkivüli.

Apja nyug. jb. elnök, 30 hold földje volt. Horthysta miniszteri főtanácsos volt.

1951. évi 7. sz. tvr. 29.§ /1/ bekezdés c. pontja alapján távolítjuk el.

15./ Dr. K. F. előadó, pártönkivüli.

Szülei kulákok, klerikális.

1951. évi 7. sz. tvr. 29.§ /1/ bekezdés c. pontja alapján távolítjuk el.

16./ Dr. B. F. osztályvezető, pártönkivüli.

Horthysta miniszteri osztályvezető, ill. főnök volt. Munkájáért magas kormányzói kitüntetést kapott. Munkáját bürokratikusán, a régi törvényszerkesztés szerint próbálja elvégezni. Osztályán régi reakciós elemekkel dolgozik.

1951. évi 7. sz. tvr. 29.§ /1/ bekezdés c. pontja alapján távolítjuk el.

17./ Dr. K. K. előadó, kizárt párttag.

Apja törvényszéki bíró volt. 1946.-ig angol fogságban volt. Rokonai élnek Jugoszláviában, a kapcsolatot tartja velük.

1951. évi 7. sz. tvr. 29.§ /1/ bekezdés c. pontja alapján távolítjuk el.

18./ R. R. osztályvezető, párttag.

1951. évi 7. sz. tvr. 29.§ /1/ bekezdés c. pontja alapján távolítjuk el.

19./ Dr. V. S. főelőadó, párttag.

Apja törvényszéki elnök volt. Ő maga kommunista perek ügyésze volt.

Pártból kizárását javasoljuk.

1951. évi 7. sz. tvr. 29.§ /1/ bekezdés c. pontja alapján távolítjuk el.

20./ Dr. T. I. főelőadó, párttag.

Apjának gabonakereskedése volt. Ő a horthy-rendszerben önálló ügyvéd volt. Két leánya pap felesége.

Családi és baráti környezete klerikális elemekből áll.

Pártból kizárását javasoljuk.

1951. évi 7. sz. tvr. 29.§ /1/ bekezdés c. pontja alapján távolítjuk el.

21./ Dr. W. F. osztályvezető helyettes, pártönkivüli.

1920-21.-ben ludovikás, Horthy igazságügyminisztériumában osztálytanácsos volt. Magas kormányzói kitüntetésekben részesült. Bürokrata, klerikális.

1951. évi 7. sz. tvr. 29.§ /1/ bekezdés c. pontja alapján távolítjuk el.

22./ T. L. főelőadó, pártönkivüli.

Kulák.

1951. évi 7. sz. tvr. 29.§ /1/ bekezdés c. pontja alapján távolítjuk el.

4. FELJEGYZÉS

RÁKOSI ELVTÁRS RÉSZÉRE⁴

„Adminisztratív Osztály

Szigorúan bizalmas!

Készült 2 pld-ban. Gné.

K/11/c/1606/1953

A Budapesti Pártbizottság felülvizsgálta az ez év május végén elbocsájtott 70 igazságügyi dolgozó és ezen belül 28 párttag kizárását. A pártbizottság a kizárási határozatokat érvénytelennek tekinti és újból felülvizsgálja a kizáráásokat egyéni elbírálás alapján. A budapesti Pártbizottság egyben felveti a felelősség kérdését is a kizárással kapcsolatban.

Földvári elvtárs közlésével kapcsolatban az alábbi észrevételeket teszem:

Az igazságügyi apparátusból a K. V. Titkárságának 1953 május 5-én kelt határozata alapján kellett május 31-én eltávolítani 230 ellenséges és politikailag személyt. Az eltávolítottak között kellett lenniök számszerint 37-en azoknak, akikre vonatkozóan DI terhelő vallomást tett. A határozat 5. pontja kimondja többek között azt is, hogy "az elbocsájtandók közötti párttagokat, akik multjukkal kapcsolatban kompromitáló tényeket hallgata el (cionista kapcsolat, ötös tanács-tagság, osztályidegen származás stb.), ki kell zárni a pártból.

Ki kell zárni minden további nélkül azokat a párttagokat, akik DI vallomásában szerepelnek..."

Ennek a párthatározatnak az alapján indult meg a megbízhatatlan és ellenséges elemek összeírása az Igazságügyminisztériumban. A minisztérium vezetői a rendelkezésre álló adatok alapján az elbocsájtandók nevei mellett feltüntették a határozatban említett kompromitáló tényezőket, az elbocsájtandó párttagok névsorát rendelkezésünkre bocsájtották.

Május végén Földvári elvtársához és valamennyi megyei pártbizottság titkárához – akiknek területén párttagok elbocsájtására került sor június elsejével – levelet intéztem, melyben konkrétan közöltem mennyi az illető pártbizottsági titkár elvtárs területén lévő elbocsájtásra javasoltak száma, névszerint kik azok és amennyiben párttagok szerepeltek közöttük, felkértem az elvtársakat, hogy a Titkárság határozatának értelmében járjanak el velük szemben.

A Földvári elvtársához írt levelemben többek között a következőt írtam:

„az eltávolításokat a legnagyobb körültekintéssel és a legkisebb zökkenővel kell végrehajtani. A titoktartás biztosítása végett javasoljuk, hogy a pártból való kizárást a hivatali pártlapszervezetek f. hó 29-ei taggyűlésén hajtsák végre.

A hivatali pártszervezet taggyűlését jól elő kell készíteni.”

„Kértem Földvári elvtársat, hogy K. V. határozatának a végrehajtását a budapesti Adminisztratív osztály vezetőjével ellenőriztesse és a hivatali pártszervezet titkárának ehhez nyújtson segítséget. Én tehát sem írásban, sem szóban senkitől mást nem kértem, mint K. V. határozatának végrehajtását. Abban valóban hibás vagyok – mint most utólag látom –, hogy a minisztérium által adott adatok nem minden esetben feleltek meg a valóságnak és azt megfelelően nem ellenőriztem. Arról azonban nem tehetek, ha a Budapesti Pártbizottság területén a kizárásra javasolt párttagok eseteiben egyes pártszervezetek és pártbizottságok nem jártak el pártszerűen, nem voltak annyira rugalmasak, hogyha a minisztérium által megadott terhelő adatok nem bizonyulnak valóban, elálltak volna kizárórástól. Kizárták pl. dr. F S-t, aki azonban a DI féle listán szerepelt és mint ilyent a titkársági határozat értelmében ki kellett zárni. A Budapesti Pártbizottság területén működő alapszervezet durva hibája volt, hogy ezt a következő képpen hajtották végre: dr. F. a Legfelsőbb Biróság pártlapszervezetének elnöke volt. Mint ilyent május végén felszólították arra, hogy a Legfelsőbb Biróságon lévő 4 párttag bírót, mint a pártszervezet elnöke zárásson ki a pártból. Néhány órai tárgyalás után egy cédulát adtak a kezébe, hogy 6 órakor várják a kerületi pártbizottságnál. Amikor átment, akkor közölték vele, hogy ilyen és ilyen vádak állnak fenn vele szemben és kizárták a pártból.

Földvári elvtárs levelében azt írja, hogy amikor a titkár elvtársak nálam érdeklődtek, én is a végrehajtást javasoltam. Engem ebben az ügyben emlékezetem szerint V I és Pné elvtárs hívtak fel. Konkrét esetek kapcsán én valóban az elvtársaknak mást nem tudtam mondani, mint azt, hogy amennyiben a minisztérium közlése sze-

rint az illető ötös tanácsstag volt stb. és ezt idáig elhallgatta, a párthatározat szerint amennyiben ez megfelel a valóságnak ki kell a pártból őket zárni. Pné elvtárs dr. F S esetében kérdezett meg, aki mint mondtam a DI listán szerepelt (ezt Pné elvtársnak nem mondhattam) és kértem, ha lehet zárják ki, mert vele kapcsolatban más egyéb kompromitáló adatok merültek fel. Dr. F S elvtársat azóta vissza tették a pártba.

Ennyit kívántam Földvári elvtárs levelével kapcsolatban megjegyezni.

Budapest, 1953. október 21.”

5. JAVASLAT A BÜNTETŐBIRÁK A POLGÁRI ÉS A POLGÁRI BIRÁK BÜNTETŐ TANFOLYAMI TOVÁBBKÉPZÉSRE

„Tanulmányi Osztály

Készült a Kollégium részére 13 példányban

A szovjet tapasztalatok szem előtt tartásával tervbevette az igazságügyminisztérium a járásbírói ügybeosztásnak területi beosztás szerinti megállapítását. Ennek folytán a járásbírák büntető és polgári ügyszakban egyaránt elfognak majd járni. Ez a fejlődés szükségessé teszi az addigi kizárólag polgári ügyszakban működött bírák polgári, a kizárólag polgári ügyszakban működött bírák büntető továbbképzését.

A büntetőbírák között különös gondot kell fordítanunk az Akadémiát végzett büntetőbíró elvtársak ilyen képzésére nemcsak azért, mert munkás és kádereinkről van szó, hanem azért is, mert ezek az elvtársak az Akadémián vagy egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben kaptak polgári jogi kiképzését.

Előkészítő munkánk során megbeszélést tartottunk néhány büntető és polgári ügyszakban dolgozó bíróval, valamint a bírói felügyeleti osztállyal. A megbeszélésnek a célja az volt, hogy feltárja azokat a gyakorlati követelményeket, amelyeket ennek a tanfolyami képzésnek elsősorban meg kell valósítani. Ezeknek a figyelembevételével az alábbi tanfolyamok szervezését javasoljuk:

I. Akadémiát végzett büntetőbírák polgári továbbképző tanfolyamát, /6 hetes/

II. Büntetőbírák polgári továbbképző tanfolyamát, /3 hetes/

III. Polgári bírák büntető továbbképző tanfolyamát, /3 hetes/

A tanfolyamok célja az, hogy a legszükségesebb képzéssel segítséget adva gyakorlati ítélkezési munkához, könnyítse az új ügybeosztásra való áttérést.

A II. és III. alatt javasolt tanfolyamokat előkészítő előzi meg. Az előkészítő ideje 1 hónap. Ez alatt az idő alatt a tanfolyamra kerülők egyéni tanulás formájában foglalkoznak a tanfolyam anyagával, melynek jegyzetét a tanulmányi osztály a résztvevőknek előre megküldi.

Az előkészítő azért szükséges, mert ezeken a tanfo-

lyamon résztvevő régi képzettségű bírónál nemcsak az elvi, politikai ismeretek hiányosak hanem hiányzik az új tételes polgári jogszabályok és egyéb vonatkozó anyag kellő ismerete is. Az utóbbi tanulását biztosítja az 1 hónapos előkészítő idő, amit konferencia zár le.

Az Akadémiát végzett bírák részére előkészítő anyagot nem adunk, mert ez zavarná egyetemi levelező tanulásban részvételüket. Egyébként az alaposabb tanulást ennek a tanfolyamnak hosszabb időtartama tenné lehetővé.

Az egyes javaslatokat a vonatkozó melléletek tartalmazzák."

6. KOLLÉGIUMI ELŐTERJESZTÉS

A TERÜLETI BÍRÁSKODÁS BEVEZETÉSÉRŐL, AZ IDEVONATKOZÓ TAPASZTALATOKRÓL, AZ ELÉRT EREDMÉNYEKRŐL ÉS A TOVÁBBI TEENDŐKRŐL

„Igazságügyi Minisztérium Birói Főosztály.
Készült 18 példányban
2. példány

Alkotmányunk 39.§-ának (1) bekezdése szerint: "A Magyar Népköztársaságban a birói tisztségek választás útján töltik be, a megválasztott bírák visszahívták". Az első lépés alaptörvényünk hivatkozott rendelkezése megvalósításának útján bíraskodás bevezetése.

A korábbi szakosított szervezeti formáról a területi bíraskodásra való áttéréssel kapcsolatos előkészítő munkálatok megindítását az Igazságügyminisztérium III. Főosztályának 1953. év első negyedévi munkaterve tűzte ki feladatul. Április hó 25. napjáig a területi bíraskodás megszervezése tárgyában írásbeli tájékoztató, utasítás, vagy rendelkezés nem került kiadásra. Ebben a birói felügyeleti osztály instruktorai és vezetője valamennyi megyei bíróság elnökével megbeszéléseket folytattak a kérdésről. 1953. évi április hó 25. napján adta ki a Minisztérium a 9913/31/10/1953. I.M: III/1. számú tájékoztatót a területi bíraskodás bevezetéséről, a megszervezés általános elveiről, módozatáról. A tájékoztató szerint június hónapban valamennyi járásbírósnak – a központi járásbírósg kivételével – át kell térnie a területi bíraskodásra.

(A tájékoztató kiadása előtt mintegy 15 járásbírósgon már a területi elv szerint jártak el.)

Az előkészítő munka egyik fontos részét alkotta a bírák átképzése. Ez év tavaszán a Minisztérium három tanfolyamot szervezett, amelyen 28 büntetőbíró polgári jogi és 56 polgáribíró büntetőjogi oktatásban részesült. Folyó év szeptemberéig a Tanulmányi Osztály további 30 polgári és 80 büntetőbíró rövid tanfolyamon való átképzését vette tervbe. Ennek megvalósítása azonban mindezek elmaradt.

A területi bíraskodásra való áttérés általában vontatottan haladt. Megszervezésénél jelentős akadályok merültek fel. Ilyenek: a május 30.-i nagyobb arányú elbo-

csátások, az amnesztia végrehajtása, a hátralékok feldolgozása. Ezen akadályokkal való foglalkozás már nem időszerű, (: a jelenleg még aktuális nehézségek az I. részben találhatók) felemlítésük mégis azért indokolt, mert a végrehajtásban mutatkozó késedelem ezekre az okokra is visszavezethető.

Rá kell azonban mutatni arra, hogy a Minisztérium előkészítő munkája egyébként is hiányos volt; az április 25.-én kiadott tájékoztatót továbbá az instruktorokon keresztül nyújtott, szórványos, inkább technikai kérdéseket érintő támogatáson kívül egyéb segítséget nem adott. Az előkészítés tervszerűtlenségére mi sem jellemzőbb, mint az a körülmény, hogy a Minisztérium mind a mai napig nem adott ki írásbeli rendelkezést arra vonatkozólag, be kell-e vezetni a területi bíraskodást a megyei bíróságokon, s ha igen, mikor kell azt végrehajtani, stb. Többek között ez a mulasztás az oka pl. annak is, hogy a győri megyei bíróságon máig sem vezették be a területi bíraskodást.

I. A SZERVEZÉS MAI ÁLLÁSA

1./ Jelenlegi szervezeti kép

Folyó évi november hó 15. napjáig az ország 138 járásbírósga közül 112 járásbírósgon nyert bevezetést a területi bíraskodás. Ezzel szemben 26 járásbírósgon nem tértek át az új szervezeti formára. A 20 megyei bíróság közül 16 működik a területi elv szerint, 4 pedig a régi, szakosított formában.

A megadott határidőig kb. a bíróságok 50%-a tért át a területi bíraskodásra.

2./ A szervezés akadályai

a./ Birói létszámhiány.

A területi bíraskodás bevezetésének legkomolyabb akadálya a birói létszámhiány. Emiatt nem vezették azt be a körmenői, kőszegi, a szentgotthárdi, zirci, tapolcai, tiszafüredi, makói, szentendrei, nagyatádi, mezőtúri, jászapáti, tiszafüredi és kunhegyesi járásbírósgon, illetve a kecskeméti, szombathelyi és egri megyei bíróságokon.

Vannak bíróságok, ahol áttértek ugyan a területi bíraskodásra, az áttérés után bekövetkezett áthelyezés, lemondás, stb. miatt azonban egyelőre nem működhetnek a területi elv szerint. Ilyenek: a bonyhádi, devecseri, mohácsi, pécsváradi, szerencsi és putnoki járásbírósg.

A létszámkeret teljes feltöltésének sürgős szükségessége a fentiek alapján is nyilvánvaló.

b./ Szakképzettség hiány.

Bíráink jelentős nagy része egyoldalú szakismerettel rendelkezik. A kétirányú – polgári és büntetőjogi – gyakorlat elsajátítása terén van ugyan fejlődés, ez azonban még nem elegendő ahhoz, hogy a területi bíraskodás mindkét irányú gyakorlati képzettséget feltételező követelményét általánosságban kielégítse. Ez a magyarázata annak, hogy több bíróságokon nem vezették be a területi bíraskodást, illetve gyakorlatilag ma sem a területi elv szerint működnek. Így a barcsi, lengyeltóti, síófoki és komáromi járásbírósgon nincs ugyan hiány a létszámban, de a meglevő káderek egyelőre nem alkalma-

sak arra, hogy büntető és polgári ügyeket egyaránt tárgyaljanak.

A megfelelő szakképzettség hiánya egyébként valamennyi bíróság működésében nagyobb nehézséget okoz. Minden megyei bírósági elnök arra utal jelentésében, hogy a területi bíráskodás szempontjából egyik legdöntőbb követelmény a bírák szakmai ismereteinek mindkét irányban való kiterjesztése, elmélyítése.

Evégett is legfontosabb feladatunk egyike a bírák megfelelő átképzése. Sürgősen pótolni kell az előkészítés során elkövetett mulasztásainkat és tanfolyamok szervezésével, arra alkalmas jegyzetek, tájékoztatók kiadásával, a szakoktatási felelősök útján történő hatékony instruálással, stb., el kell érni, hogy minnél előbb elsajátítsák bíránk a mindkét irányú ítélkezéshez szükséges elméleti és gyakorlati szakismereteket.

Addig is, amíg etéren a lemaradásokat pótolni tudjuk, kivételesen indokolt esetekben, a helyi és személyi adottságok figyelembevételével, megfelelő halasztást kell adni a területi bíráskodás általános bevezetésére.

c./ A terület feloszthatásának nehézsége.

A kecskeméti járásbíróságon azért nem vezették be a területi bíráskodást, mert Kecskemét város területét - közigazgatási kerületi beosztás hiányában - nem tudták megfelelően felosztani.

Ez az indok elfogadhatatlan. A lehetőség szerint helyes a bírói körzeteket a közigazgatási területi beosztással összhangba hozni, - ámde utóbbi hiányában is fel lehet és kell osztani bírói körzetekre a területet.

Utcák csoportosításával oldották meg Miskolcon is ezt a kérdést.

Ezt a mulasztást sürgősen pótolni kell.

Komlón sincs még bevezetve a területi bíráskodás hasonló okból. Itt azonban a terület természete (most épülő város.) nem olyan, hogy ezidő szerint felosztható lenne.

d./ Utasítás hiánya.

A győri megyei bíróságon azért nem vezették be a területi bíráskodást, mert mind máig nem kaptak utasítást annak bevezetésére. Ezt a mulasztást a bírósági főosztálynak sürgősen pótolnia kell.

e./ A bíró helytelen megtartása.

A békéscsabai járásbíróságon nincs bevezetve még a területi bíráskodás, "mert dr. Pigniczki Endre járásbíró a büntetőügyek tárgyalására nem vállalkozik" (gyulai megyei bíróság elnökének jelentése). Szerinte a területi bíráskodásra áttérés visszafejlődés, a szakosítás előfeltétele a minőségi munka megjavításának.

Nyilvánvaló, hogy ilyen helytelen, egyéni megítéléstől nem lehet függővé tenni a területi bíráskodás bevezetését.

II. A TERÜLETI BÍRÁK MŰKÖDÉSE.

1./ Eredmények, helyes kezdeményezések.

A területi bíráskodás alig pár hónapos multra tekint vissza. Az érintett szervezési akadályok és a későbbiek során tárgyalandó működési nehézségek ellenére azonban máris kézzel fogható eredmények mutatkoznak, amelyek nagyrészt a területi bírák kezdeményezése

folytán jelentkeznek. E fejlődés röviden a következőkben értékelhető:

a./ Szorosabbá vált és termékenyebb egyfelől a párt, - állami - és egyéb szervek, valamint a dolgozók, másfelől a bírák közötti kapcsolat.

A helyszíni tárgyalások, fogadónapok alkalmával a bírák érintkezésbe lépnek a helyi pártszervek vezetőivel. Kölcsönösen informálják egymást a terület problémáiról. Előfordul, hogy a felsőbb pártszervek egy-egy funkcionáriusa közvetlen segítséget nyújt a területi bírónak a községi pártszervekkel való kapcsolat felvételéhez. /Zala-megye./

Szorosabbá vált a tanácsai szervek és a bírák közötti kapcsolat is. Egyes községi tanácsok igen szívesen fogadják a területi bírákat, mert előbbieik maguk is sokszor kérnek felvilágosítást, jogszabály magyarázatot a bírótól. (Somogy-megye). A bírák általában részt vesznek a községi tanács ülésén. Sok helyen (pl. Békés, Győr-megye) a bíró a tanácsai szervekkel karöltve és együtt tartja a fogadónapot.

A dolgozók és a bírák közötti kapcsolat elmélyítésének legfontosabb eszközei a helyszíni fogadónapok. A fogadónapon nagy számban keresik fel a dolgozók a területi bírót. Nem csupán peres ügyekben kérnek tanácsot, segítséget, hanem általános jelenség, hogy mindenféle ügyes-bajos dolgokat (adókiivetés, tovább tanulás, stb.) megbeszélik a bíróval. A kapcsolat elmélyülésére jellemző, hogy sokan levélben keresik fel a területi bíróját és nagy bizalommal kérnek tanácsot tőle (adókiivetés, tovább tanulás, stb.) megbeszélik a bíróval. A kapcsolat elmélyülésére jellemző, hogy sokan levélben keresik fel a területi bíróját és nagy bizalommal kérnek tanácsot tőle (Szombathely, Szolnok).

b./ Intenzívebbé vált a bíró operatív és nevelő munkája.

A kapcsolatok elmélyülésének természetes következménye a bíró eredményesebb operatív és nevelő tevékenysége. Pl. Fejér-megyében a területi bírák a fogadónapon szerzett értesüléseik alapján számos helytelen jelenségre hívták fel az erre illetékes szervek (ügyész, tanács) figyelmét.

Országsszerte sok üzemi előadást tartottak a bírák a társadalmi tulajdon védelme, a munkafegyelem megszilárdítása, stb. tárgyában. Ezeknek az előadásoknak a nevelőhatása sok esetben már rövid idő múlva érezhető volt. Az üzemi látogatások során az esztergomi járásbírák a bíróságnál már működött ülnökök kalauzálása mellett járják végig az üzemet.

c./ Javult az érdemi ítélkezés is.

A fellebbezési tanácsok általános tapasztalata, hogy a területi bírák ítéleteiben észrevehető a tényállás helyi ismeretekre támaszkodó jobb megalapozottsága, a büntetés megfelelőbb egyéniesítése. A tényállás körülményeinek megállapítása azzal is magyarázható, hogy a helyszínen tárgyaló területi bíró bátrabban rendel, illetőleg vesz fel bizonyítást. Ugyanis ez nem eredményezi a tárgyalás elnapolását, mert a bizonyítás rövid uton tanúkkal, stb. foganatosítható.

d./ Eredményesebbé vált a bürokratizmus elleni harc.

A nyomban fogantosítható bizonyításfelvétel az ítélkezés meggyorsítását is eredményezte. Bizonyos vonatkozásban csökkent a peres ügyek száma. A fogadónapon gyakran behívja a bíró a panaszos ellenfelét s kibékíti őket. (Debrecen, Szolnok).

A panaszok elintézése egyébként is meggyorsult. Tudniillik a bíró nyomban érintkezésbe lép a tanács szerveivel s a jogos sérelmeket azonnal orvosolja. Helyes az a kezdeményezés, hogy a fogadónapot a bíró és a helyi tanács közösen tartja. (Veszprém, Győr, Békés). A közigazgatási jellegű panaszok – ilyenekkel pedig sokszor fordulnak a bíróhoz – kivizsgálása és elintézése ily módon jelentősen meggyorsult.

*

A fentebb említetteken kívül indokolt általánossá tenni az alábbi kezdeményezéseket:

Falvakban a Szabad Föld Téli Esték keretei igen alkalmasak felvilágosító, nevelő jellegű előadások megtartására. (paksi járásbíró).

A fogadónapokat célszerű az illető község piaci napjain tartani. A bíró számára ez különösen alkalmas erre, hogy közelebb kerüljön az illető község tanyavilágában lakó dolgozókhoz. (Győr-megye).

2./ Hibák, nehézségek, problémák.

A szervezési kérdéseknél tárgyalt akadályok: létszám- és szakképzettség hiányának káros hatása a területi bírák működésében mind a mai napig éreztetik hatásukat. Ugyanis ahol a létszám, vagy megfelelő szakképzettség hiánya ellenére bevezették a területi bíráskodást, ez a megoldás mindenképpen aránytalan eltolódásokat okozott a bírák megterhelésénél. Az a bíró, aki átmenetileg két körzetet is ellát, valójában egyik körzetben sem tud a kívánalmaknak megfelelő munkát végezni.

A még nem érintett hibák, nehézségek a következőképpen csoportosíthatók:

a./ Személyi fluktuáció

Nem elegendő e létszámot feltölteni, biztosítani kell a bírák huzamosabb működését is egy-egy bíróságon. Jelenleg még elég gyakoriak az áthelyezések. A terület megismerésének kezdő lépésein már tuljutott bíró az új működési helyén ismét kénytelen előlről kezdeni a terület tanulmányozását; s ez a fejlődést fékezi. Evégett biztosítani kell, hogy a bírák hosszabb ideig maradjanak ugyanannál a bíróságnál.

b./ Anyagi kérdések

A helyszíni fogadónapok tartása, a terület megismerése, felvetették a kiszállások költségei fedezésének kérdését.

A fogadónapokat eddig rendszerint úgy tartották a bírák, hogy egybekötötték azokat a helyszíni tárgyalásokkal. Ez a megoldás azonban nem megnyugtató. A tárgyalások után alig maradt idő a fogadónapok megtartására. Ha erre volt is lehetőség, a fogadónapon annyi panaszos jelent meg, hogy ez kizárta az üzemek látogatásának és más irányú operatív tevékenységnek a lebonyolítását. Egyébként is a legtöbb helyen – a határidők betartása miatt – nem várható, míg egy-egy községből annyi ügy érkezik, amennyi a helyszíni tárgyalás megtartását indokol-

ná. A kiszállás költségeinek fedezésére különben eléggé minimális összeg áll a bíróságok rendelkezésére.

További probléma a táskai írógépek hiánya. Lassan halad a helyszíni tárgyalás, a panaszfelvétel, ha kézírással történik a jegyzőkönyvvezetés. A bíróságok általában nem rendelkeznek táskai-írógéppel, így a bírák kiszállásaikra írógépet nem tudnak vinni. A helyi tanács sem tudja egész napra írógéppel kisegíteni a bírót.

Nagyon hátráltatják a területi bíró munkáját a közlekedési nehézségek. Számos kisebb községnek nincs vasútállomás, ezek megközelítése gépjárművel, vagy kerékpárral történik. A bíróságnak nincs gépkocsija, a bírák nagy része kerékpárral nem rendelkezik. Időnként a tanács, vagy más szervek járművét vette igénybe a bíró olyan formában, hogy amikor előbbie kimentek a területre, ő is hozzájuk csatlakozott. Ennek a megoldásnak az a hibája, hogy az alkalmi közlekedési eszközök igénybevétele esetén a bíró kötve van a segítséget adó napirendjéhez, továbbá nincs mód arra, hogy a bíró előzetesen értesítse a község lakóit kiszállásáról. A bírák részéről felmerült az a kíváncsi; hogy a Minisztérium biztosítson minden bíróságnak egy-egy kerékpárt.

Ezen anyagi természetű problémák megoldása a költségvetési keret kibővítését jelentené. A kérdés a főkönyvelőségvezetőjének bevonásával vizsgálható meg és rendezhető.

c./ Más szervek meg nem értő magatartása

A területi bíró működését gyakran gátolják a vállalatok, üzemek, stb. vezetői abban, hogy eredményes munkát végezzen. Pl. a pápai Husüzem vezetője a dolgozókat egyáltalán nem volt hajlandó a bíró által tartandó üzemi előadásra mozgósítani. Több pécsi és komlói üzem vezetője a pártszervek közbelépése után is kitarított emellett, hogy az üzemi előadást nem tudja beütemezni. A balatonfüredi Hajógyár igazgatója nem adott engedélyt a Hajógyár területére való belépésre. Szolnok megyében egyes községi tanácselnökök zárkóztak el a területi bíró segítségétől. Hajdu-megyében több községi tanács nem volt hajlandó helyiséget biztosítani a helyszíni tárgyalások, a fogadónapok megtartására.

A B-4-237/1953. szám alatt (november 11.) a Helyi Tanácsok Titkársága már utasítást adott arra vonatkozólag, hogy a tanácsok adják meg a szükséges segítséget a bíróságnak. Egyéb szervek, vállalatok, stb. irányában is indokolt volna hasonló tartalmu utasítás kiadása.

d./ Ülnök problémák

Nincs biztosítva, hogy a helyszíni tárgyalásokon, fogadónapokon az adott helységből való ülnök vegyen részt a tárgyaláson. E kérdés megoldását az ülnökökkel való foglalkozás tárgyában készült collegiumi előterjesztés tartalmazza.

e./ A bírák helytelen szemlélete

Több bíró a területi bíráskodásnak nem tulajdonít olyan jelentőséget, amellyel az valójában bír. Ebből következik, hogy sokan közülük nem ismerik fel a területi bíráskodás szükségességét, a szakosítás fontosságával érvelnek. A pest megyei bíróság egyik fellebbezési tanácsának véleménye szerint "a jog egész területén működő bíró hamarabb téved, mint a specialista".

Vannak bírák, akik a területi bíráskodás elvét és alkalmazását helyesnek tartják, azonban nincsenek tisztában annak gyakorlati megvalósításával. Ezek a körülmények eredményezik azt, hogy a területi bírák működésében sok helyen nincs elég kezdeményezés, öntevékenység és lelkesedés, amely az új szervezeti forma megvalósításánál fontos előfeltétel.

A bírák megfelelő átnevelése terén a Minisztérium elhanyagolta az idevonatkozó tapasztalatok ismertetését, a területi bíráskodás hazai tapasztalatainak összegyűjtését és egy tájékoztatóban való kiadását, stb. Ezt a mulasztást annál sürgetőbben pótolni kell, mert több megyei bírósági elnök kifejezetten kérte egy ilyen tájékoztató kibocsátását a végett, hogy a maga területén megvalósíthassa a máshonnan kiindult helyes kezdeményezéseket.

*

A felsorolt hibák csak az általánosabb jelentőségű problémákat ölelik fel. Ezek megoldása a területi bíráskodás megjavításának legidősebb feladata. Ezt elérendő, a fentebb kifejtettekre figyelemmel az alábbiakat javaslom:

1./ Valamennyi bíróságon fel kell tölteni teljes egészében a megállapított létszámot. (I/2. rész a/ pont):

Határidő: 1954. május 30. Felelős: Tné.

2./ Be kell vezetni a területi bíráskodást az előterjesztés I/2. rész a/ pontjában felsorolt bírók

Határidő: 1954. május 30. Felelős: Tné. - Gy.

3./ El kell érni, hogy a bírák szakmai képzettsége a területi bíráskodás által megkívánt minimális igényt kielégítse.

Határidő: 1954. december 31. Felelős: S. - Gy.

4./ Be kell vezetni a területi bíráskodást 1954. évi május hó 31. napjáig az előterjesztés I/2. b.-e./ pontjaiban felsorolt bíróságokon, és csak rendkívül kivételes indokolt [esetben] lehet ettől eltekinteni és halasztást adni.

Határidő: 1954. augusztus hó. Felelős: Gy.

5./ Biztosítani kell, hogy a bírák lehetőleg hosszabb ideig maradjanak ugyanannál a bíróságnál. (II/2. r. a/ pont)

6./ A területi elv szerinti működés nélkülözhetetlen eszközeinek és a takarékosági követelményeknek összhangba hozásával rendezni kell a II/2. rész b./ pont alatt említett anyagi problémákat.

Határidő: 1953. december 31. Felelős: D.

7./ A társmisztériumok megkeresése után olyan értelmű utasítást kell kiadni, amely a vállalatok, üzemek, stb. vezetőit arra kötelezi, hogy a területi bírónak tegyék lehetővé az üzemi látogatások megtartását. (II/2. r. c./ pont).

Határidő: 1953. december 31. Felelős: Gy.

8./ Össze kell gyűjteni a területi bíráskodás konkrét tapasztalatait és a helyes kezdeményezéseket tájékoztató formájában a bírák tudomására kell hozni. (II/2. rész f./ pont)

Határidő: 1953. december 31. Felelős: Gy.

Budapest, 1953. évi november hó 26. napján.

Dr. Gy. s.k."

7. KOLLÉGIUMI ELŐTERJESZTÉS A BÍRÓI TERÜLETEK KIALAKÍTÁSÁRÓL

„IGAZSÁGÜGYMINISZTERIUM

Bírósági Főosztály

Készült 24 példányban

5. példány

A megyei bírósági elnökök a bírói területeknek a 10/1954⁶ számú igazságügyminiszteri utasítás szerinti felülvizsgálatát 1954 évi március hó 31 napjáig befejezték. A bíráskodási területek meghatározására vonatkozó javaslatok közül a bírósági főosztály eddig a pest megyei bíróságok területi felosztását vizsgálta meg, s az erről szóló jelentésünket Miniszter elvtárs elfogadta, javaslatunkat jóváhagyta.

Ezúttal négy megyei bírósági elnök terület felosztási javaslatát terjesztjük kollégiumi döntés elé. Mielőtt azonban a területkialakítási javaslatokat részletes vizsgálatába bocsátkoznánk, néhány általános szempontra kell rámutatni.

A.

1./ A bíráskodási területek kialakítása a legkülönbébb tényezők ésszerű összehangolását kívánja meg. E tényezők között vannak olyanok, amelyek feltétlen jellegűek, vannak viszont olyanok, amelyek érvényesítése feltételes, vagyis attól függnek, hogy a gyakorlati követelményekhez való alkalmazkodás milyen teret, ésszerű lehetőségi kört enged számukra. Nyilvánvaló, hogy az a rendelkezés, mely szerint a járásbíróság területét annyi bírói területre kell felosztani, amennyi az illető járásbíróság megállapított bírói létszáma (utasítás I. pont 1/1 bek.) - feltétlen jellegű követelmény, amennyiben az utasítás maga kimerítő felsorolással szabja meg a hivatkozott általános elv alóli kivételeket. Véleményünk szerint ilyen feltétlen jellegű tényezők továbbá: a közigazgatási egységen belüli felosztás tilalma, a bíráskodási területek olyan értelmű elszigetelése, hogy egyik terület bírója a másik terület ügyei egy részének elintézésével az állandóság jellegével nem bízható meg, stb. Ezzel szemben az arányosság, a földrajzi fekvés, a közlekedési adottságok stb. olyan tényezők, amelyek megítélésünk szerint háttérbe szorulhatnak olyan mértékben, amilyen fokban mellőzésüket valamilyen feltétlen jellegű rendelkezés szükségessé teszi.

A fenti különbségtételre azért van szükség, mert a megyei bírósági elnökök javaslatainak értékelésénél hasonló szétválasztást teszünk. Ha feltétlen jellegű rendelkezés megsértését látjuk, külön kiemeljük, hogy a javaslat ellenkezik az utasítással; ha ellenben más vonatkozásban nem értünk egyet a javaslattal, ellenjavaslatunkat egyéb okra hivatkozással indokoljuk. Megállapítható, hogy az előbbi eset ritkán fordul elő.

Annál gyakrabban bíráljuk a javaslatokat a második esetben. És mert ilyenkor végeredményben a helyi adottságokat jobban ismerő megyei bírósági elnökök javaslatával szembeállítjuk a csupán térképre és a jelentésbe felhozott adatokra támaszkodó ellenjavaslatunkat.

– úgy véljük, hogy döntés előtt feltétlenül szükséges szóban is meghallgatni a javaslattevőt. (Ezért kértük, hogy a területek kialakításának kollégiumi tárgyalásán az illetékes megyei bírósági elnök is részt vegyen.)

2. A bírói területek helyes kialakításánál egyik legnagyobb nehézség az arányos elosztás biztosítása. Ebben a körben különösen az alábbiakra kell figyelemmel lenni:

a./ Az egyes bíráskodási területekre vonatkozó ügyforgalmi adatok nem eléggé megbízhatóak. Éspedig azért, mert az ügyforgalmi adatoknak a bíráskodási területek szerinti gyűjtése csak a területi bíráskodás bevezetése óta vált időszerűvé. Ilyen adatgyűjtést azonban a Központi Statisztikai Hivatal elnöke nem rendelt el és nem is engedélyezett. Egyes járásbíróságok a saját tájékoztatójuk érdekében mégis készítettek erre vonatkozólag ügyforgalmi összeállításokat. Ezeket azonban nem lehet irányadóul elfogadni, mert céljuk a területi beosztás arányos előkészítésének a megkönnyítése volt, s ezek az ügyforgalmi összeállítások a bíráskodási területek menetközbeni módosításához igazodva változtak. Ilyen körülmények mellett a jelen előterjesztésben közölt ügyforgalmi adatok csak hozzávetőleges tájékoztatót nyújtanak. Az arányosság vizsgálatánál emellett figyelemmel voltunk a lakosság számára s a terület gazdasági jellegére.

a./ A 10/1954. számú utasítás előírja, hogy a járásbírói elnök számára is kell kijelölni területet. A terület nagyságának meghatározásánál azonban tekintetben kell venni a bíróság vezetésével járó elfoglaltságot. Mármost az a kérdés, hogy milyen arányban vehető számításba a járásbírói elnök a bírói (ítélkezési) munka szempontjából. Nyilvánvaló, hogy a bíróság nagyságától függ ez az arány. Nézetünk szerint, egy 2-3 bírói járásbírói elnökön – s így van a legtöbb – a járásbírói elnök kb. 60%-os bírói munkaerőnek tekinthető. Nagyobb járásbírói elnökön – minő pld. a debreceni járásbírói elnök – ez az arány alig éri el a 10%-ot.

a.) A területi bírák megterhelése tekintetében a legkörültekintőbb eljárás mellett is szembetűnő aránytalanság jelentkezik. Járásbírói elnökön belül ugyanis mód van a kiegyenlítésre, ámde a különböző járásbírói elnökökhöz, illetve megyei bíróságokhoz tartozó területi bírák megterhelésének arányosítása egyenlőre keresztülvihetetlen. Tudniillik a területek kialakításának alapja a bírói létszám. Ez megszabja a felosztás kulcsszámát, s a járásbírói elnök egészének ügyforgalma meghatározza a felosztandó munka, illetve ügyek mennyiségét. Mármost azonos kulcsszám mellett is változó az egy-egy területi bíróra eső kiosztás mennyisége aszerint, hogy milyen viszonyban áll egymással a járásbírói elnök, mint egységek érkezési mennyisége. Vagyis előfordul, hogy egy megyei bíróságon belül is eltér egymástól a területi bírák megterhelése, de még szembetűnőbb ez az eljárás a különböző megyei bíróságok összehasonlításában. Pl. a derecskei járásbírói elnök területi bíráira havonta átlag 80 ügy jut, ezzel szemben a móri járásbírói elnök területi bírájára csak 41 ügy. Az ilyen aránytalanságok áthidalására csak az ügyforgalmi adatok pontos rögzítése mellett az általános létszámfelülvizsgálat befejezése után kerülhet sor. Ezeknek a körülményeknek

a figyelembevételével foglaltunk állást az arányosság – mint nem feltétlen jellegű tényező – kérdésében, s ahol attól eltér a javaslatunk, a különös indokra a megfelelő helyen esetenként hivatkozunk.

3. A közlekedési adottságok vizsgálatánál a menetrendszerű vonat-, illetve autóbussz közlekedésből indultunk ki. Arra törekedtünk, hogy az egy közlekedési vonalra eső községek lehetőleg egy bírói területet alkossanak, részben e helyiségek megközelítésének könnyebbisége miatt, részben költségkímélés céljából is. Ismételten hangsúlyozzuk azonban, hogy ebben a kérdésben sincs helye merev szemléletnek. Az arányosságot és a közlekedési adottságokat mindig párhuzamosan vizsgáltuk és a lehetőség szerint a nagyobb ügyforgalmú terület bírájának megterhelését közlekedési szempontból előnyösebb területkialakítással igyekezzük kárpótolni.

4. Az A ügyek kérdésében elfoglalt helytelen állásfoglalásokkal kapcsolatban hivatkozunk a pestmegyei terület értékelésével foglalkozó jelentésünkre.

5. A térképek elkészítéséről meg kell említeni, hogy általában egyik sem felel meg az utasításban foglalt követelményeknek. Legjobbnak tartjuk az ezúttal érintettek közül a zalaegerszegi megyei bíróság elnöke által felterjesztett térképet, amely feltünteti a közigazgatási határokat és a közlekedési vonalakat is; hibája viszont, hogy a lélekszáma vonatkozó adatokat nem tartalmazza.

B

A területek kialakításával kapcsolatos javaslatok részletesebb értékelését az alábbiakban terjesztjük elő azzal, hogy a vonatkozó térképeket csak egy példányban tudjuk csatolni.

KÁDERKÉRDÉSEK

A megye területének bírói és fogalmazói létszáma – bele nem értve a közjegyzőket – 36 fő. Szociális összetételt vizsgálva a következő képet kapjuk:

Munkás származású:	5 bíró	1 fogalmazó
Agrárproletár	2 „	1 „
Kisparaszt	3 „	– „
Középparaszt	1 „	– „
Kisiparos, kiskeresk.	3 „	– „
Alkalmazott	4 „	1 „
Értelmiségi	9 „	5 „
Osztályidegen	1 „	– „

A bírák közül 11 bírót neveztek ki a felszabadulás után, közülük 3 Akadémiát végzett bíró van.

A bírák és fogalmazók közül 7 MDP. tag, 7 kizárt párttag, 22 pártönkívűli.

Mind a megyei, mind a járásbírói bírái és fogalmazói szakmai és politikai felkészültségüket tekintve, feladataik ellátására jelenleg alkalmasak.

A megyei bíróság létszáma teljes, egy-egy bíróhiány van a szombathelyi, kőszegi, és szentgotthárdi járásbírói elnökön. A szombathelyi járásbírói elnökön hiányzik egy fogalmazó.

A munkahelyétől 3 bíró, 3 közjegyző és egy fogalmazó lakik távol. W K járásbíró Szombathelyről jár ki Vasvárra.

B Gy közjegyző Vasvárról jár be Szombathelyre. La-káscsere lehetséges volna közöttük, W K azonban nem kíván lakást változtatni. F G közjegyző Pápáról jár Sár-várra, K G közjegyző Sopronból jár át Szombathelyre. Mindkettő szeretne lakóhelyére kerülni. F S megyei bírósági tanácsvezető Kőszegről jár be Szombathelyre. Egészségi állapotára tekintettel nem kíván Szombat-helyre költözni. S L sárvári járásbíró Szombathelyről jár ki Sárvárra.

A megyei bíróság területén dolgozó bírák nagyobb része mind büntető, mind polgári ügyszakban megfele-lő felkészültséggel és gyakorlattal rendelkezik. A külö-nösen polgári ügyszakban való gyakorlat és felkészült-ség hiánya észlelhető DA, OE, GG szombathelyi és WK vasvári járásbíráknál.

A bírák és fogalmazók csaknem kivétel nélkül résztvesznek politikai oktatásban. A politikai konferen-ciákra lelkiismeretesen felkészülnek és kellő aktivitás-ról tesznek tanúságot. A helyi pártszervek és konferen-ciavezetők kedvezően nyilatkoznak a bírák és a fogal-mazók felkészültségéről és aktivitásáról.

A szakmai konferenciák színvonalasak, a résztvevők alapos felkészültségről tanúskodnak. Különösen élén-ken fejlődött a vitakészség, számos olyan kérdést oldot-tak meg így, melyekben a bírói gyakorlat nem volt egy-séges. Az aktivitás terén különösebb hiányosság tapasztalható a fogalmazóknál, ami részben hiányos felké-szültségből, féltékenységből, tartózkodásból adódik, de hozzájárul az is, hogy nem vonják be őket eléggé az ér-demi munkába.

Hiányossága az oktatásnak, hogy a bírák egy része a megfelelő szakmai és politikai anyagot nem tudják megfelelően a gyakorlati munkába átvinni.

A megyei bíróság bírái közül kiemelkedő jó munkát végez BJ elnökhelyettes, Bf. tanácsvezető, BJ BF ta-nácsstag, SzM megyei bírósági bíró, a polgári ügyszak-ban V F és Cs G emelhetők ki.

A járásbíróági vezetők közül Ő F celldömölki és H J vasvári elnökök végeznek jó munkát, megyei bíróság vezetésére is alkalmasak.

A MUNKA MEGSZERVEZÉSE

A megyei bírósághoz 7 járásbíróóság tartozik.

A megyei bíróságon 1 büntető, 1-1 polgári elsőfokú, egy Pf. és egy Bf. tanács működik.

A megyei bíróság elsőfokú büntetőtanácsának havi ér-kezése az 1953. évi átlag érkezést véve figyelembe 18 ügy. 1954. első negyedében ez a szám 11-re csökkent. A tanács vezetője F S, beosztott bírása U J. Ez a megterhe-lés és abban az esetben sem tekinthető komolynak, ha fi-gyelembe vesszük, hogy a megyei bíróság előtt folyamat-ban lévő elsőfokú ügyek általában nagyobb terjedelműek és nagyobb jelentőségűek. Itt azonban ez sem áll fenn.

A büntető bíróság elsőfokú tanács vezetője B J, be-osztott bírái Sz M és B J. Hetenként kétszer tárgyalnak. 1954 évi első negyedévi érkezés 133, 1953 évben érke-zett ugyan ebben az időszakban 327 ügy. Február hó-napban ennél a tanácsnál 75 ügy volt folyamatban, melyből 32-t fejeztek be. Sz M bíró 25 ítéletet, B J 2 íté-

letet szerkesztett ebben a hónapban. B J kevesebb ki-osztást kap, mint megyei tanulmányi felelős, a megter-helés azonban így sem arányos.

Az elsőfokú polgári ügyeket V F tanácsvezető tár-gyalja, az ügyek zömét "A" ügyek teszik ki. Február hó-napban 32 ügye volt folyamatban, ebből 20 ügyet feje-zett be, 13-at ítélettel, 7-et más határozattal. Ezenkívül mint a polgári fellebbviteli tanács vezetője 5 ítéletet dolgozott ki. Elsőfokú polgári ügyeket hetenként egy-szer tárgyal. Havi átlag-befejezése 15-20 ügy.

A polgári fellebbviteli tanács hetenként egyszer tár-gyal. Február hónapban 58 ügye volt folyamatban, melyből 26 ügyet fejezett be. A tanács vezetője V F, be-osztott bírák Cs G és H Gy.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a megyei bí-róság bíráinak megterhelése nem nagy, a bírói munká-nak feltétlenül termékenyebbnek, a befejezési arány-számoknak kedvezőbbnek kell lenni.

A járásbíróóságokon a büntető ügyszakban a megyei bírósághoz hasonlóan a megterhelés nem nagy.

Az 1953. évi érkezéshez viszonyítva a járásbíróóság-ok ügyforgalma jelentős mértékben csökkent. Megáll-a-pítható pl., hogy a szombathelyi járásbíróóságon 1953. év első negyedében 471, a negyedik negyedévben 344, míg az 1954 első negyedében csupán 262 ügy érkezett. Ez a szám jóval kisebb, mint az 1953. évi negyedévi át-lagérkezés, mely 413.5. Egyedül a kőszegi járásbírósa-gon éri el az 1954. évi első negyedévi érkezés az 1953. évi negyedév átlagát (ez 48 ügy).

A szombathelyi járásbíróóságon a jelenleg betöltött bírói létszám mellett a januári és februári érkezési ada-tokat figyelembevéve egy bíróra összesen 33 kiosztott polgári és büntetőper esik havonta.

A legjobban megterhelt bíró ennél a járásbíróáságnál D A, akire 22 polgári és 27 büntető-ügy esett. A legke-vésbé foglalkoztatott bíró G G, aki két hónap alatt 15 polgári és 13 büntetőügyet kapott. G elvtárs februárban 4 hetes bírói tanfolyamon volt, ez a megterhelés azon-ban egy hónapra is rendkívül alacsony.

A sárvári járásbíróáságnál 3 bíró van, a bírák megter-helése itt sem nagy. 1953. évi kiosztást figyelembevéve, egy hónapra 25 büntető és polgári per és 12 perenkívüli ügy esett egy-egy bíróra.

A kőszegi és a szentgotthárdi járásbíróáságon a legna-gyobb a megterhelés.

A kőszegi járásbíróáságon pl. 1954. február havában 19 büntető és 43 polgári, a szentgotthárdi járásbírósa-gon 19 büntető és 44 polgári ügy érkezett, mindkét já-rásbíróáságon fiatal kevés gyakorlattal rendelkező bíró van, akiknek ilyen érkezés mellett még a vezetést is el kell látni. Kezdő vezetőnek ez a megterhelés nagy, a megszervezett másodbírói létszámot ezeken a bíróságo-kon be kell tölteni.

A TERÜLETI BÍRÁSKODÁS

A megyei bíróságon, minthogy egy polgári és egy büntető fellebbviteli tanács van, a területi bíraskodással probléma nincs. A járásbíróóságokon a terület felosztása 1953 júniusában megtörtént. Ezt a felosztást az általunk

kiadott utasításnak megfelelően az elnök felülvizsgálat alá vette és a terület felosztására vonatkozóan térképpel ellátott javaslatot készített. Az elnök javaslatával kapcsolatban az alábbi észrevételeket tesszük:

A szombathelyi járásbíróóság megállapított bírói létszáma 7, ebből 6 állás van betöltve. A javasolt bírói területek száma 4.

Az I. számú bírói terület magában foglalja Szombathely városát és 7 peremközséget. Az elnök erre a területre javasolja a szakosítás bevezetését 3 bíróval.

A terület adatai: a lakosság száma 65.000, a büntetőérkezés havi átlaga 71, a polgári érkezés havi átlaga 70, a polgári perek számában az "A" ügyek is szerepelnek.

A II. számú bírói terület magában foglalja Acsád, Bükk, Csepreg, Meszlen, Salköveskút, Vasszilvagy, Vassurány és Vasasszonyfa községeket. A lakosság száma: 11.562 fő, havi kiosztás átlaga 28. A járásbírói elnök számára kijelölt terület. (A térképen VI/4-el jelölve.).

A III. számú bírói terület magában foglalja Bucsú, Dozmad, Felsőcsatár, Horvátlövő, Narda, Pornaóapáti, Sé, Söpte, Torony és Vaskeresztes községeket. A lakosság száma: 6517. A havi kiosztás átlaga 25 ügy. Valamennyi községnek vasúti és autóbusz összeköttetése van a járásbíróóság székhelyével. (A térképen VI/5-el jelölve.).

A IV. számú bírói terület magában foglalja Balogunyom, Bozzai, Kisunyom, Csempeszkopács, Ják, Nemesböd, Sorokpolány, Szentpéterfa, Tanakajd, Táplánfa, Vasszécsény, Vát, Vép és Zana községek. A lakosság száma: 18.485. A havi kiosztás átlaga 13. Zana, Vát és Nemesböd községek kivételével vasút és autóbusz összeköttetése van a bíróság székhelyével. (A térképen VI/6-al jelölve.).

Az egész járás területére eső ügyforgalomra figyelemmel javasoljuk a bírói létszámnak 5 főre való csökkentését.

5 bírói létszám mellett az alábbiak szerint javasoljuk a területfelosztást:

Szombathely és a peremközségek képezzenek egy bírói területet, melyen 2 bíró beállításával szakosított formában kellene megszervezni a területi bíraskodást. Egyik bíró büntető, a másik polgári ügyeket tárgyalna. A polgári ügyek közül kiveendők az "A" ügyek.

A járásbírói elnök részére meg kellene hagyni a jelenlegi területét (térképen VI/4-el jelölve:). II. sz. bírói terület), azzal, hogy az "A" ügyeket is a járásbírói elnök lássa el.

A járás megmaradó területét a földrajzi fekvés és a közlekedés adottságaira figyelemmel észak, dél irányban két részre kell osztani a nyugati részre esne a térképen VI/5-el jelzett terület, valamint ehhez a területhez csatolandó Nárai, Ják és Szentpéterfa községek.

A keleti bírói területet képezné a IV. számú bírói terület, a fentebb említett 3 község kivételével és ez a bíró tárgyalná a fiatalok ügyeit.

A körmendi járásbíróóság megállapított létszáma 2, betöltve 2, a bírói területek száma 2.

Az I. számú bíró területét a térképen a II/1-el jelölve, a lakosság száma 10.386. Havi ügykiosztás 33. Csak

Egyházasdarócnak van vasúti összeköttetése, a járási székhellyel, a többi községnek sem autóbusz, sem vasúti összeköttetés nincs. A járásbírói elnök részére fenntartott terület.

A II. számú bírói terület a térképen II/2-el van jelölve. A lakosság száma: 22.930. Havi ügyérkezés átlaga 44. Pinkamindszent, Magyaránadalja, Horvátnadalja, és Nádasdnak közvetlen, Pankász és Nagyrákos községeknek Zalalövőn való átszállással van vasúti összeköttetése a járási székhellyel. A többi községnek sem autóbusz, sem vasúti összeköttetése nincs.

A földrajzi fekvés szempontjából nem helyes az elosztás, mert a II. sz. bírói terület kétfelé van szakítva. Javasoljuk ezért Pinkamindszent, Döröske, Döbörhegy és Szarvaskend községeknek az I. számú bírói területhez, – Katafa, Hegyhátsál, Halastó, Hegyháthódász és Szöcsi községeknek a II. számú területhez való csatolását.

A vassvári járásbíróóság megállapított bírói létszáma 2, betöltve 2. A bírói területek száma 2.

Az I. számú terület (a térképen IV/1-el jelölve) lakosság száma: 11.315. Havi ügykiosztás átlaga 36. Csak püspökmolnári községnek van vasúti összeköttetése a járási székhellyel. A járásbírói elnök számára kijelölt terület.

A II. számú bírói terület (A térképen IV/2 számmal jelölve). A lakosság száma: 20.023. A havi ügykiosztás átlaga 58. Sorkifalud, Oszkó, Pácsony és Győrvár községeknek van közvetlen vasúti összeköttetése a járási székhellyel, a többi községeknek sem autóbusz, sem vasúti összeköttetése nincs.

A földrajzi fekvés szempontjából helytelennek tartjuk a felosztást. Javasoljuk ezért Sorkifalud, Sorkikápolna, Nemeskolta, Gutatöttös, Egervölgy és Szemenye községeknek az I. számú területhez csatolását azzal, hogy a II. sz. bírói területet kell kijelölni a járásbírói elnöke részére.

A sárvári járásbíróóság területének jelenlegi felosztása helyes. Javasoljuk azonban a bírói létszámnak 2 főben való megállapítását. Két bíró esetén javasoljuk a járás területét a Budapest-szombathelyi vasútvonallal észak-déli irányban kettéosztani azzal, hogy a kisebb ügyforgalmi terület legyen a járásbírói elnök területe.

A megyei bíróság elnökének javaslatával egyébként egyetérték, azzal a megjegyzéssel, hogy a szombathelyi járásbíróóság területére adott felosztási terv a 10/1954. számú utasításnak nem felel meg, mert a megállapított 7-es bírói létszám helyett csak 6 bíróval számolt.

Azoknál a járásbíróóságoknál, amelyeknél a területi bíraskodás bevezethető volt, a területi bíró felvette a kapcsolatot a helyi szervekkel, a helyi szervek vezetői jogi kérdésekben sok esetben fordultak tanácsért a területi bíróhoz. Nagyrésztben megismerték területük sajátosságait, problémáit és dolgozóit. Több alkalommal tartottak tárgyalást a területen, melyet fogadónapokkal kötöttek egybe. Előadásokat tartottak termelőszövetkezetekben, állami gazdaságokban és üzemeket látogattak. A járási szervek a területi bírák működésével meg vannak elégedve és további támogatást helyeztek kilátásba a bírák számára.

A BÍRÓSÁGOK ÉRDEMI MUNKÁJÁNAK VIZSGÁLATA

Mint a megye általános jellemzésénél már utalás történt arra, hogy a kormányprogramot megelőző időben a területen baloldali túlzás és gyakori törvénysértés volt tapasztalható, ugyanez megállapítható a bíróságok ítélezésére vonatkozóan. Sok esetben előfordult, hogy a bíróságok bűnösség nélkül ítélték el embereket. Maga a vádemelés ténye csaknem egyenlő volt a bűnösség megállapításával. Nem vizsgálták az ügyekben, hogy a cselekmény elkövetésénél milyen külső, a vádlott akaratától független körülmények játszottak közre. Ezt az időszakot jellemezte a konkrét ügyekben való illetéktelen beavatkozás is.

A bíróságok munkájában a kormányprogram után változás következett be. A törvényesség megszilárdult, az ítélezés színvonala emelkedett, az irányítás egységesebb, szervezettebb lett.

Eredményesen felvették a harcot az ítélezésbe való illetéktelen hagyatkozással szemben. A bírák nagyobb önállóságra tettek szert. Igyekeztek az ítélezés során az eset összes körülményeire figyelemmel a dolgozók érdekeinek megfelelően törvények szem előtt tartásával minden káros külső behatástól függetlenül ítélni.

Csökcent a kevésbé megalapozott bizonyítékok alapján való elítélések száma. Nagyobb gondot fordítanak a tényállások kellő tisztázására, s a helyesen megállapított tényállás alapján foglalnak állást a vádlott bűnössége, vagy nem bűnössége tekintetében. Kedvező jelenség, hogy csökkent a felmentések száma, mely az országos felmentések átlagánál minden ügycsoportban alacsonyabb. (Lásd a statisztikai táblát).

A határidőket betartják, az ügyek nagy százalékát egy hónap alatt befejezik. 1953. évben pl. 1903 személlyel szemben hoztak ítéletet, 1447 esetben egy hónapon alul befejezték az ügyet. Az egy hónapon aluli befejezettek aránya kedvezőbb az országos átlagnál. Ez a szám 1953. évben országosan 62,9% volt, a megye területén 76%. Kétségtelen, hogy ez az arány kedvezőbb is lehetne figyelemmel arra, hogy a bírák megterhelése nem nagy.

A hátralék feldolgozása tekintetében országos viszonylatban is a legjobb eredményt érték el. 1953. december 31.-i állapotot figyelembe véve, a büntető fellebbviteli tanács hátraléka heti 1.1, az elsőfokú büntetőtanács hátraléka 3.7 heti a járásbíróságoknál a büntető hátralék 2.1 heti érkezésnek felel meg. Ugyanez a helyzet a polgári ügyszakban.

Javult a felekkel való bánásmód és a tárgyalásvezetés színvonala. A bírák az ügyek tárgyalására jól felkészülnek. A felekhez feltett kérdéseik lényegbevágóak, az ügy körülményeinek tisztázását célozzák. A nagyobb ügyeket kijegyzetelik. A tárgyalást perrendszerűen vezetik, a fegyelem fenntartására gondot fordítanak, a felekkel udvariasan, megfelelő modorban beszélnek, de szem előtt tartják a bíróság tekintélyének megővését is. A védelem szabadságára a törvényes kereteken belül gondot fordítanak. Az ítélethozatalt megelőző zárt tanácskozások nem nyúlnak el, az ügygel arányban állnak.

Az ítélethirdetés magasabb színvonalú, tartalmasabb,

mint ahogyan az írásbafoglalt ítéletek azt mutatják. Jobban kidomborodik nevelő hatásuk és meggyőző erejük.

A büntető fellebbviteli tanács a kormányprogram megvalósítása érdekében egységes gyakorlat kialakítása céljából helyes irányítást adott a járásbíróságoknak. Az irányítást elsősorban az ítélezés során, a konkrét ügyekben hozott döntéseken keresztül végezték. Emellett azonban a büntető és a polgári fellebbviteli tanács egyes tagjai a járásbíróságoknál megvizsgálta az egyes ügycsoportokat. A vizsgálat során tapasztalt hiányosságokat felfedték, a vizsgálatról összefoglaló értékelést készítettek és azt a megyei bíróság elnöke valamennyi járásbíróság részére megküldötte. Ebben a módszerben felismerhetők a kollégiumok működésének körvonalai. A fellebbviteli tanácsok ítélezése magas színvonalon áll.

A fenti eredmények mellett azonban igen komoly hiányosságok tapasztalhatók a bíróságok munkájában. A fejlődés korántsem kielégítő.

A megyei bíróság büntető fellebbviteli tanácsának munkájában is tapasztalhatók eseti hiányosságok, melyek kihatásaikban komoly következményekkel járhatnak.

Nem adott pl. helyes útmutatást a fellebbviteli tanács az osztályhelyzet megállapítása tekintetében, pedig a járásbíróságok ezt várták, sőt a márciusi hivatali értekezleten a Bf. tanács emiatt bírálatot is kapott. Ezen a téren szükség volt az irányításra, mert a járásbíróságok helytelenül állapították meg több esetben a vádlottak osztályhelyzetét, vagy a vádlott foglalkozását vették alapul az osztályhelyzet megállapításánál, vagy hibás elvi alapon állva, a régi kuláklístából indultak ki. – A Bf. tanács ezeket a hibákat figyelmen kívül hagyta.

Helytelen döntést hozott a fellebbviteli tanács a hatóság tagjai elleni erőszak büntetésének minősítésénél, a felfüggesztés, a pénzméltóbüntetés kiszabása, a megítélt polgári igény előzetes végrehajthatóságának kimondása, az enyhítő körülmények mérlegelése kérdésében.

A területen a legkirívóbb jelenség, hogy míg a megyei bíróság büntető fellebbviteli tanácsának ítélezése színvonalas, addig a járásbíróságok ítélezése messze elmarad a fellebbviteli tanácsok munkájának színvonalától és a fejlődésük sokkal lassúbb. Megállapítható, hogy a járásbírák egy része, ha meg is értette a kormányprogramot, annak célkitűzéseit, elveit nem tudják helyesen és következetesen átvenni a bírói munkába.

Az ítélezésben sablonosság tapasztalható a büntetés kiszabásánál, az ítéletek indoklásánál, a társadalmi veszélyesség és a bűnösségi körülmények mérlegelésénél, még mindig előfordul a bűnösség nélküli elítélés.

A büntetés kiszabásánál legszembetűnőbb a felfüggesztések igen magas száma. Közvetlenül a kormányprogramot megelőző 1953. második negyedévben a felfüggesztések arányszáma 39.6% volt. Ugyanennek az évnek a negyedik negyedében ez a szám 50.3-re ugrott fel. Az országos átlag ugyanebben az időszakban 36.9 illetve 45% volt. 1954. február hónapban az összes elítéltekkel szemben kiszabott szabadságvesztés büntetések 46.4%-át fűggesztették fel. A leggyakrabban előforduló bűncselek-

ménycsoportban a társadalmi tulajdon elleni büntetteknel a felfüggesztések arányszáma 51.7%-ra ugrott. Március hónapban tapasztalható javulás e téren, mert március hónapban a kiszabott büntetéseknek csak 16.2%-át függesztették fel, de a társadalmi tulajdon elleni büntetteknel még mindig 28.3% a felfüggesztés aránya.

Ennek okai:

a) A járásbíróságok a felfüggesztés tekintetében hibás elvi alapon állanak. Úgy látják, hogy csak a felfüggesztett börtönnek van nevelő hatása és nem vesznek tudomást a törvénynek intenciójáról, mely szerint a felfüggesztés csak kivételes esetben alkalmazható.

b) A járási ügyész a törvénysértő felfüggesztéseket sem fellebbezi meg. Így azok elsőfokon jogerőre emelkednek.

c) Igen sok jelentéktelen ügy kerül a bíróság elé.

d) Nem ismerték fel a javító-nevelő munka alkalmazhatóságának lehetőségét s még akkor sem alkalmazták, ha ennek előfeltételei fennforognak. Úgy tekintették a javító-nevelő munkát, hogy az hosszabb részletfizetési kedvezménnyel kiszabott nagyobb súlyú pénzbüntetés.

A pénzmellékbüntetések kiszabásánál nem tartják szem előtt a Btk. 35.§-ának rendelkezését. Leggyakrabban a felfüggesztett börtönbüntetések mellett alkalmazzák. Ennek a kérdésnek a megbeszélésénél B elvtárs felvetette, hogy még 1951-ben kaptak a minisztériumtól utasítást, azóta az országos gyakorlat ennek megfelelően alakult, más gyakorlatról, vagy utasításról tudomásuk nincs. Nem ismerték fel a kormányprogram után a bíróságoknak a törvénynek megfelelő gyakorlatot kell kialakítani, de a minisztérium sem gondolt időben arra, hogy felügyeleti tájékoztató kiadásával segítséget adjon a bíróságoknak.

A járásbíróságok ítéleteinek írásbeli indoklása nem meggyőző. Sokszor a törvény által kötelezően előírt adatokat sem tartalmazzák, meglegszenek azzal, hogy szűkszavúan rögzítik a tényállást, felemlítik sablonosan a súlyosító és enyhítő körülményeket, de a cselekmény jogi minősítése gyakran elmarad. Nem állapítható meg az indoklás alapján, hogy a bíróság hogyan mérlegelte a bizonyítékokat, miért vette bizonyítottnak a vádlott bűnösségét, miért nem fogadta el a vádlott védekezését. Helytelenül értékeli a társadalmi veszélyességet.

Nem nézik annak fokát és tartalmát, formálisan utalnak rá, hogy a cselekmény veszélyes a társadalomra, ezért a vádlottat meg kellett büntetni.

A büntetési tételek a leggyakrabban előforduló bűncselekményeknél a törvényi minimumot közelítik meg, sok esetben a törvényi minimum alatt vannak. Mechanikusan, sokszor törvénysértő módon alkalmazzák a Bt. 51.§-át.

Hiányos az előkészítés. Az előkészítés hiányosságai mind az ügyészi, mind a bírói munkában egyaránt felismerhetők.

Ügyészi hibaként jelentkezik a meg nem alapozott vádemelés, a vádlottak védekezésének és a védelem tanúinak figyelmen kívül hagyása. Sok esetben felmentéshez, oppurtinista, enyhe ítélet kiszabásához, vagy jobb esetben vádelejtéshez vezet.

A bírák a tárgyalás kitűzése előtt nem tanulmányozzák alaposan a nyomozati anyagot, így nem is tudják, hogy az ügy helyes eldöntéséhez milyen körülmények tisztázása válik szükségessé. Sablonosan a vádiratban megjelölt tanúkat idézik. Ezért kell sok esetben a tárgyaláson elrendelni bizonyítást annak ellenére, hogy sok körülményre vonatkozóan már a nyomozati anyagból is tudomást szerezhetne a bíró.

ÖSSZEFOGLALVA

Az ítélezés színvonala emelkedett, a törvényesség megszilárdult, az irányítás egységesebb, szervezettebb lett. Kezdenek kibontakozni a kollégiumok munkájának a körvonalai.

Az eredmények nem kielégítőek. A fejlődés elsősorban a megyei bíróság munkájában tapasztalható, míg a járásbíróságoknál, melyek előtt az ügyek nagyobb része folyik, melyeknek munkája nagyobb területet ölel fel és a dolgozók nagyobb tömegét érinti, csak jelei vannak a fejlődésnek, munkájuk messze elmarad a megyei bíróság munkájától és a már joggal megkövetelhető színvonalától.

Ennek okait abban látjuk, hogy a bírák nagy része, ha meg is értette a kormányprogramot, annak célkitűzéseit, elveit nem tudják következetesen és helyesen felhasználni a gyakorlati bírói munkában.

Helytelen az ügyesség és a bíróság közötti kapcsolat. A bíró nem adja vissza a rosszul előkészített ügyet, az ügyész nem fellebbezi meg a rossz ítéletet.

A megyei bíróság elnöke nem ismerte fel kellő időben a hibák kijavításának helyes módszerét.

Nem foglalkoznak rendszeresen a gyengébb felkészültségű bírákkal, nem nyújtanak kellő segítséget nekik.

Több bíró szakmai és politikai felkészültsége sem kielégítő, sok esetben felületesség, hanyagság is hozzájárul a hibák előidézéséhez."

8. AZ IGAZSÁGÜGYMINISZTERNEK AZ IGAZSÁGÜGYMINISZTERIUM KOLLÉGIUMA 1954. ÁPRILIS 20.-ÁN TARTOTT ÜLÉSÉN HOZOTT 17/1954. IG. KOLL. SZÁMÚ HATÁROZATA⁷

„Beszámoló a bírói területek kialakításáról. / 2. napirendi pont/.

Előadó: Gy elvtárs

A Kollégium az előterjesztés tárgyalása alapján a következőket határozza:

A területi bíraskodás megszilárdításáról és fejlesztéséről szóló 10/1954. számú utasítást /a továbbiakban Utasítás/ változatlanul érvényben kell tartani. Az utasítás végrehajtásában azonban bizonyos átmeneti rendszabályokat kell alkalmazni. Ezeket az átmeneti rendszabályokat kiegészítő instrukció formájában valamennyi megyei bíróság elnöke részére ki kell adni.

Felelős: Gy elvtárs

Határidő: 1954. V. 20.

Az instrukcióban a következőkre kell kitérni:

a./ Az állandó bírói területeket az Utasításban lefektetett alapelveknek megfelelően kell meghatározni és jóváhagyni. A jóváhagyott bírói területeket rá kell vezetni a községhatáros térkép hivatalos igazságügyi példányára és ebben a formájában véglegessé és kötelezővé kell tenni.

a.) Felhatalmazást kell adni a megyei bíróságok elnökei részére arra vonatkozóan, hogy a jövő év közepéig (június 30-ig) saját maguk végrehajthassanak területükön kisebb kiigazításokat. A megyei bíróságok elnökei – az időközben szerzett tapasztalatok alapján – ennek megfelelően tegyék meg módosító javaslataikat a bírói terület végleges kialakítására. Ennek megtörténte után a területet már csak miniszteri jóváhagyással lehet megváltoztatni.

a./ Felhatalmazást kell adni arra vonatkozólag, hogy a megyei bíróság elnöke az egyenként kialakított bírói területeket párosával összekapcsolhassa. Ez az összekapcsolás azonban általában nem jár szakmegosztással, kivéve azokat az eseteket, amikor a kérdéses terület bírójának szakmai képzettsége kizárja azt, hogy a terület általános bírója legyen.

A fellebbviteli tanácsok területhez kötését nem kell feltétlenül megvalósítani.

Az instrukcióban körvonalaiban meg kell határozni azt, hogy a területi elv érvényesítésével kapcsolatban milyen területi feladatok állnak a bírák előtt. Ennek keretében utalni kell a bírák társadalmi tevékenységére is.

A termelési szerződéseket nem kell az "A" ügyekhez sorolni, hanem csak a közületek egymásközi ügyeit.

A káderproblémák tekintetében a Kollégium álláspontja az, hogy elsősorban a városi bíróságokra kell az új kádereket beosztani. Az új káderek beosztását a büntető és a polgári szakon belül változtatni kell. A szükségnek megfelelően azonban – a helyi viszonyok figyelembevételével – a megürült vidéki helyekre is kell akadémiákat küldeni, nem szabad tehát olyan gyakorlatnak kialakulni, mintha kizárólag a városi bíróság lenne megfelelő gyakorló hely az új káderek számára.

Az új járásbíróságok kérdése nem időszerű. A legkritikusabb helyeket, ahol területváltoztatásra lenne szükség – ezek Polgár, Csenger, Sarkad és Putnok – meg kell vizsgálni és ezeken a helyeken a külön járásbíróságoknak a jövő évben történő megszervezését elő kell készíteni.

Felelős: Gy elvtárs.

Határidő: 1954. X. 31.

Budapest, 1954. április 26.

Erdei Ferenc s.k."

9. A SZOVJET JOG- ÉS IGAZSÁGÜGYI RENDSZER UTMUTÁSAINAK FELHASZNÁLÁSA A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁGBAN

„A magyar népköztársaság jogrendszerének fejlődésével kapcsolatban bizonyára érdekelnek a szovjet elvtársakat azok az általánosabb elvi kérdések is, amelyek ezzel kapcsolatban felmerülnek, azonban ilyen vonat-

kozásban nem rendelkezem azokkal az előfeltételekkel, amelyek szükségesek lennének a megfelelő tájékoztatáshoz. Éppen ezért előadásomban nem a mi jogrendszerünk szocialista fejlesztésével kapcsolatos elméleti kérdéseket vetem fel, hanem azoknak az igazságügyi szervezeti és jogalkotási kérdéseknek az ismertetésére kell szorítkoznom, amelyek a gyakorlatban jelentkeznek, e tekintetben sem érintve az államjog és államigazgatás problémáit. Ugy gondolom azonban, hogy ezirányú tapasztalataink, illetve e téren jelentkező problémáink szintén számot tarthatnak a szovjet jogászok érdeklődésére.

Bevezetőül szükségesnek tartom jogrendszerünk fejlődésének néhány legfontosabb mozzanatára utalni. Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy népi demokratikus fejlődésünk útján jogrendszerünk és igazságügyi szervezetünk fejlődése némileg sajátos volt, annyiban, hogy általában lassabban követte a proletárdiktatura funkcióját teljesítő népi demokratikus államhatalom kialakulását és megszilárdulását, mint a legtöbb más népi demokráciában. A mi jogrendszerünknek ez a sajátossága néhány előnnyel és néhány hátránnyal jár, amit azonban itt nem kívánok részletezni.

Az 1953. évi júniusi Központi Vezetőségi határozatok illetve júliusi kormányprogramok igazságügyi szervezetünk és jogszabályaink nagyrészt nem alakultak át gyökeresen, nem történt meg a réginek ujjal való felváltása. Ennek ellenére igen jelentős és éppen a népi demokratikus államhatalom és a szocialista építés szempontjából döntő lépések történtek.

1953-ig a bírósági szervezetben csak részleges változások következtek be és nem történt meg az önálló ügyészség kiépítése sem. Etéren a legdöntőbb előrehaladás az volt, hogy bevezettük a népi ülnökök rendszerét és ma Magyarországon is minden bírói határozatot szakbírókból és népi ülnökökből álló tanács hozza. Ugyancsak részleges mint az egész igazságszolgáltatás rendszerében.

Egyéb jogszabályok vonatkozásában már nagyobb szabású volt a változás. Mindenek előtt néhány új büntető jogszabályt hoztunk (a terv védelme, a közellátás elleni bűncselekmények büntetése és általában a nép ellenes és állam ellenes cselekmények új büntető jogszabályai), megalkottuk abban az új büntetőjog általános részét, továbbá két területen új kodex született; a munka törvénykönyve és a családjogi törvény.

1953. június óta nagyobb arányú, gyökeresebb változások történtek jogrendszerünkben és igazságszolgáltatásunk szervezetében. Ezek a nagyobb szabású jogalkotások azzal jellemezhetők, hogy népköztársaságunk alkotmányán alapulnak és annak részleteiben való realizálását jelentik. Jogrendszerünk fejlesztésének ezek a nagyobb lépései a következők:

1953. júliusban létrehoztuk az önálló ügyészi szervezetét. Ez év januárjában törvényt hozott az országgyűlés a bírósági szervezetről, mely szintén a szovjet bírósági szervezeten alapul, azonban figyelembe veszi országunk sajátos viszonyait. Ugyancsak elkészült a büntető eljárás és a polgári eljárás szabályainak a lényeges módosítása, megfelelően az új ügyészi szervezet és

a bírósági szervezet követelményeinek. Ez a két jelentős eljárási jogszabály most van jóváhagyás alatt. Végül ugyancsak elkészült és most van jóváhagyás alatt a magyar jogrendszer sajátos intézményének a kihágási rendszernek a megszüntetése.

Egyidejűleg a Párt Politikai Bizottsága és a Minisztertanács elhatározása alapján nagyszabású kodifikációs munka kezdődött, amely ez év végére nyer befejezést. Jelenleg teljes ütemben folyik az új büntető törvénykönyv, polgári jogi törvénykönyv és a földjogi törvények kodifikálása.

Ezek a főbb jellemzői népi demokratikus jogrendszerünk fejlődésének és ezzel kapcsolatban részletesebben igazságügyi szervezetünknek, valamint új jogalkotásainknak néhány figyelemreméltó problémájával szeretném megismertetni az elvtársakat.

I.

Igazságügyi szervezetünk lényegében 1953. július óta lépett határozottan arra az útra, amit a szovjet igazságügyi szervezet mutatott. Ennélfogva tapasztalataink még kevesek, azonban már alkalmasak arra, hogy értékelhessük ezeket.

Az önálló ügyészség megszervezése – amihez Nyikolaj Mihajlovics Ricskov elvtárs különösen sok és közvetlen segítséget nyújtott – kialakultnak és megszilárdultnak mondható. A kezdeti szervezési nehézségek és a feladatkör teljesen új jellege ellenére önálló ügyészségünk már nagyjában-egészében ellátja azokat a feladatokat, amelyeket a létrehozott törvény eléje állított. Legkevesebb a probléma a bíróságok működésének a törvényessége feletti felügyelet, valamint a büntetés végrehajtási felügyelet terén, miután ilyen funkciókat ügyészségünk már korábban is ellátott. Több és nagyobb kezdeti nehézségek vannak azonban az általános törvényességi felügyelet terén, ami ügyészségünknek teljesen új feladata és állami szerveink számára is szokatlan még az ellenőrzésnek ez a módja. Megállapítható azonban, hogy különösen a járásokban /rajon/ máris jelentős eredményeket ért el az ügyészség a törvényesség megszilárdítása terén.

Bírósági szerveinket az új bírósági törvény teljesen a szovjet szervezetnek megfelelő módon alakította ki, azonban ennek a bírósági szervezetnek a kialakítása nem egyszerre, hanem fokozatosan történik meg. Jelenleg nem illeszkednek még be az egységes igazságügyi szervezetekbe a katonai bíróságok és még nem működnek a közlekedési bíróságok. Teljesen az új törvény alapján működik már a legfelsőbb bíróság és etéren rendkívül jó tapasztalatokat szereztünk. A legfelsőbb bíróság elvi irányítása rendkívül jótékonyan érezteti a hatását a bírói gyakorlatban, eképpen jogszabályaink sok elavultsága folytán számos olyan elvi módosítást is hoz, amely iránymutató a bíróságok számára.

Különösebb problémák nélkül folyik az új törvény gyakorlati megvalósítása a megyei bíróságok keretében is. Itt kiemelkedő jelentőségűnek mutatkozik a büntetőjogi és polgári jogi kollégiumok megalkotása.

Az új bírósági törvény megvalósításával kapcsolat-

ban két bonyolult kérdés merül fel. Az egyik a vidéki bíróságok kérdése, a másik az igazságügyminisztériumi felügyelet, illetve irányítás kérdése. A magyar bíróságok történeti fejlődése folytán nálunk nem a szovjet típusú népbíróságok alakultak ki, hanem járási bíróságok. Ez azt jelenti, hogy egy járásnak /rajon/ egyetlen járásbírósága van, amely a járás nagyságához mérten több bíróból áll (2-20-ig). A járásbíróságok korábbi szervezete az volt, hogy a bírák szakokra elkülönítve működtek, a járás egész területére kiterjedő illetékességgel. Szemelőtt tartva a szovjet népbíróságoknak azt az elvét, hogy a bírának egy meghatározott területen kell működnie, amelyet részletesen és jól kell ismernie ahonnan a dolgozók köréből választott bírák hatékony résztvevők lehetnek a bíróság tevékenységében, mi is megvalósítottuk a járásbíróságok kerületén belül minden bíró számára a külön bírói területet, amelyen egyszemélyben látja el mind a büntető, mind a polgári ítélezést. Tekintettel azonban a korábbi helyzetre, átmenetileg néhány szükségmegoldást kellett alkalmaznunk. Egyik az, hogy városokban, illetve Budapest kerületeiben a városi (kerületi) bíróság bírói az egész igazsági területre illetékesek és ezen belül szakokra különítve működnek. A másik pedig az, hogy falusi területen két ilyen bírói területet összekapcsoltunk, hogy a két területen belül lehetőség legyen különböző képzettségű bírák kisegítő együttműködésére.

Másik komoly az igazságügyminisztériumi felügyelet, illetve irányítás ellátása a minisztérium részéről. A Szovjetunió igazságügyi igazgatóságához hasonló szerveink nekünk nincsenek és megyéink kis területe, valamint az államigazgatási területek várható rendezése folytán ilyenre rövidesen sor nem kerülhet. Ez a helyzet elkerülhetetlenné teszi az igazságügyminisztérium közvetlen irányító tevékenységét a bíróságok felett a helyi bíróság elnökén keresztül. Ilyen módon a mi magyar bíróságaink elnöke egyszemélyben olyan funkciót tölt be, amit a Szovjetunióban az oblaszt bíróságnak az elnöke és ugyan azon terület igazságügyi igazgatójának a vezetője. Ez azzal a következménnyel jár, hogy a bírósági elnököt az igazságügyminiszter a bírói igazgatás kérdéseiben közvetlen utasítja, míg a bírói tevékenység egyéb vonatkozásaiban csak a törvényes felügyeletet látja el felette. A mi viszonyaink között a bírósági elnök személye sajátos funkciókat egyesít magában, ami eltérő a szovjet rendszertől. Egyszemélyben az igazgatási vezetői szerepet és ítélezés elvi irányító szerepet tölti be. Kétségtelen, hogy ilyen feladatok együttes ellátása nehézséget jelent mind az elnökök, mind az igazságügyi minisztérium számára, figyelembe véve azt is, hogy bíróink egy része felszabadulásunk előtti bíró, kisebb része pedig még kevés tapasztalattal rendelkező új káder.

II.

Jogalkotási kérdéseinket illetően részben beszélni szeretnék egy teljesen új kodexünknek a tapasztalatairól és a most folyó jogalkotási munka során felmerülő problémákról.

Családjogi törvényünket 1951-ben hoztunk és 1952. január 1. óta van gyakorlatban. Ez a törvény meglehetősen pontossággal átvette a szovjet családjog rendszerét, intézményeit és szabályait. Bizonyára érdekli az elvtársakat, hogy alkalmazása körül milyen tapasztalataink vannak.

A legnagyobb probléma a házassági bontóperek kérdése. E téren bíránk még ma is küzdenek azzal a nehézséggel, hogy a régi magyar törvény relatív és abszolút bontóokok taxatív felsorolása helyett most az új családjog egyetlen általános utmutatása alapján kell bontó határozatot hozniok, vagy a házasság felbontását elutasítaniok. Ennek az a következménye, hogy még mindig nem szilárdult meg eléggé a gyakorlat, bár igen jelentős a fejlődés. Figyelemreméltó, hogy a beadott bontó kérések 93%-ában bíróságaink kimondják a válást. Rendkívül nehezen tölti be hivatását az előkészítő eljárás. Az előkészítő eljárást végző elsőfoku bíróság általában céltalannak tartja a felek meghallgatását és a bíróság általános véleménye az, hogy az előkészítő eljárás nem éri el a célját.

A családjoggal kapcsolatban nagy probléma a gyermektartásdíj megítélése. A mi szabályaink szerint egy gyermek esetén legalább 20, két gyermek esetén legalább 40%-a a keresetnek. A korábbi gyakorlat etéren az volt, hogy lényegesen kisebb gyermektartást díjat ítélt meg bíróságaink és általános bírói álláspont volt, hogy a törvényben megállapított százalékok magasak és sok esetben arra vezetnek, hogy a tartásra kötelezett egyéb családi kötelezettségeinek nem tud eleget tenni, illetve olykor saját eltartását is veszélyezteti.

Új büntető törvénykönyvünk kodifikálásával kapcsolatban négy probléma foglalkoztatja különösen a kodifikátorokat. Élénk vita folyik arról, hogy a népgazdasági terv elleni bűncselekmények milyen esetben és milyen súlyosan büntetendők, miután jelenleg érvényes jogszabályaink szerint igen széleskörű és sok túlzásra alkalmat adó büntető szakíót alkalmazunk. Komoly viták folynak a magzatelhajtás büntetése körül, különösen abban a vonatkozásban, hogy milyen minősítő körülmények azok, amelyek esetében súlyosabb büntetést kell kiszabni és hogy ennek mi legyen a felső határa. Ugyancsak sok kérdés szorul tisztázásra a hivatalos személy meghatározása körül. A probléma onnan ered, hogy jelenlegi szabályaink szerint a termelőszövetkezeti vezetők is hivatalos személyt megillető büntetőjogi védelemben részesülnek, illetve felelősséggel tartoznak. Végül a legbonyolultabb kérdés a büntetési rendszer problémája abban a vonatkozásban, hogy milyen típusú tényállásokat alkosson és a büntető tételek milyen alsó és felső határok között mozogjanak.

A polgári jogi kodifikációnak a legnagyobb problémája a tulajdonjog helyes kodifikálása, tekintettel a népi demokrácia viszonyai között létező állami tulajdonra, szövetkezeti tulajdonra, személyi tulajdonra és kizsákmányoláson alapuló magántulajdonra. További igen nehéz kérdést jelent a szerződések új típusainak a kodifikálása (tervezési, beruházási szerződés, gépállomási szerződés, stb.) Végül a jogi személy problémája különösen vitatott, részben abban a vonatkozásban, hogy az állami szervek jogi személyisége hogyan jelentkezik, másrészt pedig, hogy a különböző típusú szövetkezetek jogi személyisége hogyan alakítandó ki helyesen.

A földjog kodifikálása kétségtelenül a legnehezebb, tekintettel a földdel kapcsolatban fennálló átmeneti viszonyokra. Kodifikálásunk jelenleg azon az uton halad, hogy feldolgozza az állami földtulajdon és az ezen alapuló földhasználat jogviszonyait, teljesen a szovjet földjog alapján és emellett külön szabályozza a magántulajdonban álló föld jogviszonyait, a polgári jogi törvénykönyvben lefektetett elveknek megfelelően. Emellett külön szükség van arra, hogy a termelőszövetkezeti földhasználat jogszabályait is kidolgozzák, figyelemmel arra, hogy a termelőszövetkezetek által használt föld részben a tagok magántulajdonában áll, részben ingyenes és korlátozás nélküli használatra átengedett állami tulajdon. Ennek a kérdésnek a szabályozása rendkívül bonyolult és sok vita folyik körülötte. Ugyancsak sok és éles vita folyik a termelőszövetkezeti tagok háztáji földjének a jogi szabályozása körül s itt többek között különösen a szovjet kolhozudvar intézményének a bevezetése, vagy be nem vezetése körül. Végül különösen bonyolult kérdése a földjogi viszonyoknak a nem állami tulajdonban álló erdők és legelők jogának a szabályozása. Ez a probléma abból ered, hogy nálunk részben feudális eredetű erdő és legelő közbirtokosságok vannak, részben kapitalista eredetű társas tulajdonok. Még bonyolultabbá teszi a kérdést, hogy állami intézkedésekkel ezeknek a legelőit és erdőit birtokló társaságoknak a tényleges birtokát megszüntettük és az ilyen erdők állami kezelésben, az ilyen legelők pedig községi kezelésben vannak.

A kodifikációval kapcsolatban eddigi tapasztalatunk az, hogy különösen a polgári jog és a földjog kodifikálása elkerülhetetlenül szükségessé teszi részben a többi népi demokráciák jogalkotási tapasztalatainak a mélyreható tanulmányozását, különösen pedig a szovjet kodifikáció eredményeinek lehető megismerését. E vonatkozásban külön is kérem a szovjet elvtársak és igazságügyi szervek minden lehető segítségét.

Vázlatosan ismertetve ezek a mi jogi és igazságügyi problémáink."

Jegyzetek

* A források adalékul szolgálnak a Jogtörténelmi Szemle 2005/3. számában megjelent tanulmányhoz.

¹ L MOL (Magyar Országos Levéltár) M-KS-276.f.56.cs.3.öe. Külön jelzete: K/11/612/95. 121. p..

² L MOL M-KS-276.f..96 cs. 9/2 öe. 382. p.

³ L MOL M-KS-276.f.. 96 cs. 17 / 1 .öe. 79. p.

⁴ L MOL M-KS-276.f.. 96 cs. 17/ 2. öe. 255. p.

⁵ L MOL M-KS-276.f.96.cs. 21.öe.1954. Április

⁶ Ilyen jogszabály nem létezik, a 10/ 1953. IM utasításról van szó.

⁷ L MOL M-KS-276.f. 96. cs. 21. öe.

A megisztelő fölkérést eredetileg Csizmadia Andor professzor tudományszervezői munkásságának méltatására kaptam. Mivel ennek áttekintése – a kutatási nehézségeken túl – igencsak meghaladta volna az emlékezés időkeretét, inkább e jobbára szubjektív visszaemlékezés lehetőségét kértem és kaptam meg *Kajtár István* barátomtól. Jórészt szigorúan vett szakmai kérdésekre és közlésekre szorítkozó, ám az idők múltával egyre több személyes problémát is érintő, két évtizedre (1966–1985) terjedő leváltásainkból így is elsősorban a jogtörténeti tudományosság és oktatás vissza-visszatérő örömei és gondjai, ünnepei és hétköznapijai villannak föl.

Egymás után rakva – talán csak más dobozba került iratok folytán – itt-ott hiányos levelezésünk darabjait, ezek sorát már nem Neki, hanem temetése után András fiához írt levelem zárja. Kis igazítással idézek Miskolcon kelt 1985. július 1-i levelemből.

„Első szavam a részvét. Feleségem, s tanszéki munkatársaim nevében szeretném kifejezni őszinte együttérzésünket mindnyájatoknak Professzor Urunk halála alkalmával. Több volt Ő számunkra, mint aki pusztán a pécsi társtanszék vezetőjeként vagy a szakmai testületek elnökeként lehetett volna. Emberségét, a fiatalokkal szemben is megnyilvánuló előzékenységét, s főként azt, ami nem minden tudósaké sajátja: segítőkészségét nagyon nélkülözni fogjuk. [...]

1966 óta folytatott levelezésünk egy egész dossziét – mostmár látom: inkább kettőt – megtölt. Mindig pontosan, szinte postafordultával írt; magam sem másként. Utolsó levélváltásunk témája készülő második „nagydoktori” értekezésem mellett, melynek természetesen csakis ő lehetett volna egyik bírálója – könyvtára sorsa, pontosabban: a tanszékiünk számára följárólt könyvek megvétele volt. Sajnálom, hogy legutóbbi, még Prága előtt írt kedves soraira nem válaszoltam, s munkatársaim, akiket könyvtára megtekintésével s felszámolandó könyveinek megvételével megbíztam, végülis nem keresték föl.”

Mégis kezdjem – vagy ezután inkább folytassam – az elején. Nemzedékem tagjai, de még az utánunk következők is, a Kádár-korban indultak. Az egyetemeknek – bennük a jogi karoknak – a negyvenes-ötvenes évek fordulóján történt nagy átalakulását mi még nem éltük meg. Az egyébként személyileg vagy inkább „státusilag” a jogtörténészeket ez alig érintette; annál inkább 1956/57. Az egyetlen budapesti egyetemes jogtörténeti tanszék kivételével mondhatni lefejeződött a jogtörténész céh. Koholt „ellenforradalmi” magatartásáért Szegedről Bónis Györgyöt, innen Pécsről Degré Alajost fegyelmileg eltávolították – levéltárba kerültek –, Révész László Budapestről jobbnak látta külföldre távozni, a szakma nagy öregje, Eckhart Ferenc pedig orvosi műhiba folytán hunyt el. Évfolyamomnak ugyan még szerencséje volt az 1958/59-i tanévben Bónis György és Sarlós Márton mára – legalább bizonyos részeiben – klasszikussá vált Egyetemes állam- és jogtörténet-ét (1957) tanulni, az akkori Magyar állam- és jogtörténet jegyzet szinte havonta sorjázó füzetei a Jegyzetellátótól

ARCKÉPCSARNOK

Ruszoly József:

Csizmadia Andor, az ember és tudós – emlékeimben és leveleiben

viszont – utólag visszatekintve – bizony a szakma változását jelezték. Igaz, Szegeden az előadások jobbára Eckhart Ferenc Magyar alkotmány- és jogtörténet-ére (1946) alapozódtak. S hogy innen volt fölemelkedés, az az új tanszékvezetők közül jelentős részben Csizmadia Andor professzornak köszönhető. Az ezutáni átmeneti jegyzetet föl váltó, többször átdolgozott Magyar állam- és jogtörténet tankönyv (1972) több tanszéken legújabb kiadásában (1995) a legutóbbi időkig – Szegeden a 2005. július 1-i tanszékát szervezésig; vizsgaismétlők-nél máig – előírt tananyag maradt.

Jegyzetekkel, tankönyvekkel kezdtem, melyek vitáira utóbb magam is hivatalos voltam; az egri jegyzetvita (1966. május 26–28.) után Csizmadia professzor írásban is kérte szerencsésnek tartott észrevételeimet. Őt magát személyesen először talán Maday Pálnak, első tanszékvezetőmnek a megkésett székfoglaló előadásán láthattam (sok idegen ült be az első sorba); az 1962. évi pécsi diákköri konferencián viszont bizonyosan, bár csak arra emlékszem, hogy korábbi főnöke, Beér János államjogász professzor érdeklődött Az Országos Nemzeti Bizottság két tervezetéről c. – e témakörben már harmadik, s mostmár látom: nem is a legjobb – dolgozatom iránt.

Pécs. Az egyetem és a város varázsa mindig megfogta és megfogja az embert. Diákköri és jogtörténész konferenciák, tanszéki látogatások, a nagy jubileum 1967-ben az idők távolából már összeolvadnak az emlékezetben. Egyetemi előadótermek és otthonos vendéglők kellemes emlékeket élesztenek. Találkozásokkal és vitákkal. Kocsiutazás Both Ödön és Pólay Elemér társaságában Szegedről az idős Adam Vetulani krakkói professzorral. Betoppánás a jól ismert tanszékre. A kellemes fogadtatás.

Csizmadia Andor. Szolid, választékos öltözetben. Kedves, de határozott. Utánozhatatlan – kissé talán dunántúli – hanghordozása máig fülemben cseng. Ritkán találkoztam vele; többet talán a fővárosban: szakosztályi meg akadémiai üléseken (nemegyszer előbb odajött, hogy megbeszélhessük dolgaimat), konferenciákon, az OL kiskutatójában, de még Budakeszi úti otthonában is, 1976/77 tájt vagy talán később is, értekezésem és első könyvem ügyében. Az 1972. áprilisi szegedi diákköri konferencia idején feleségemmel mi is vendégül láttuk.

Oldott hangulatban mesélt életéről; arról is pl. hogy 1944-ben Nagybánya polgármesteri székét – hiába volt kinevezve – a front miatt már nem foglalhatta el.

Vitáink nem voltak. Nem is lehettek, majd' három évtizednyi korkülönbséggel én csak várhattam tőle. S ő soha nem fukarkodott a tanácsokkal meg a segítséggel. Látni állhatatos törekvéseimet, munkámat egyre inkább elismerve fokozatosan fiatalabb szakmai kartársává fogadott. Olykor ő is kért egyre-másra, s én igyekeztem teljesíteni kérését, kívánságát.

Előtte van ma is. Sajnos csak hajlottabb kori alakjában, nagy aktatáskájával a kezében. Pedig ha meggondolom, első találkozásaink ötvenes évei kezdetén voltak, és utolsó nagymonográfiáját (*A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*, 1976) olyan idős korában publikálta, mint amilyenben lassan magam is leszek. Emberi dolog, legalább is én úgy vagyok vele: a korkülönbség és a vele járó tisztelet örökké megmarad bennem „a régi öregek” iránt.

E kor hivatalban lévő vezető jogtörténészei között a *primus inter pares* kétségkívül ő volt. Bár kutatási területe időben és tematikailag tágabb volt, a polgári-kori közigazgatás-történetet is magába olvasztó újabb magyar alkotmánytörténet – valljuk be: a régi magyar jogtörténet rovására – általa és általunk bontakozott ki. Számomra pl. a szakadt gerincűvé forgatott *A magyar választási rendszer 1848–1849-ben (Az első népképviselői választások)* (1963) c. alapvető monográfiája a minta; az 1874-i választójogi novelláig való folytatását a magam módján megkezdtem ugyan (*Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon. 1861–1868*; 1999), bevégezése mégis a jövő zenéje. S még valami: a levéltári kutatás iránti igény mindenek fölé került! Valom: irányok és korok változhatnak, de ennek maradnia kell. Csizmadia Andortól, Both Ödöntől, Kovács Kálmántól s persze Degré Alajostól és Bónis Györgytől ezt megtanultuk. Továbbadni kötelességünk. *Sine qua non* jogtörténészi követelményként!

Idáig jutva ideje valamit valóban levelezésünkről is szólnom. Most kapjuk meg Kajtár István szerkesztésében a *Jogtörténeti tanulmányok* emlékének ajánlott 8. kötetét. Nyolc kötet közel negyven esztendő alatt bizony nem valami sűrű megjelenésre vall. Levélváltásaink tanúsítják, hogy az első két évtizedben mondhatni folyamatosan munkálkodott az 1–5. kötetben. Tanúsíthatom, mert a 2. kötet kivételével a másik négyben magam is helyet kaptam. Az 1. kötet a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál egy évvel belül megjelent (1966). A 3. kötet, melynek szerkesztése 1969 végén elkezdődött, csak 1974 elején látott napvilágot! A 4. kötet előkészületei 1974 nyarán indultak – ám csak hat esztendő múltán, 1980 nyarán vehettük kézbe. Az 5. kötet a Tanácskönyvkiadónál már nagyobb szerencsénk volt; 1981 szeptemberében kezdődött szervezése, s 1984 júniusára már meg is jelenhetett!

Az együttesen egy évtizedet igénybe vevő 3–4. kötetnél Csizmadia professzor ösztönzésére némi feladataimnak is voltak. Miközben ők *Pecze Ferenc* szakosztályi titkárral váltva rendszeres látogatók voltak a Nagy-

sándor József utcában, én a Szegeden másodállású egyetemi adjunktust, a számomra jó emlékű *Popovics Béla* kiadói szerkesztőt szorongattam, nemkülönben az igyekvő fiatalokat önzetlenül pártfogoló *Antalffy György* professzor támogatását is kértem. Meg hát első (kandidátusi) értekezésemből lett első könyvemhez is (*A választási bíráskodás Magyarországon 1848–1948*; 1980). Egyik opponensem és későbbi lektorom természetesen Csizmadia Andor volt. Ki lehetett volna más?

Csizmadia professzorral első „szakmai találkozásunk” egyik örök témája, az 1944–1949-i időszakban tevékenykedő nemzeti bizottságokhoz fűződött. Én nem tudhattam róla, hogy ő az intézményt kandidátusi értekezésében (1956) tulajdonképpen már megírta, így a hatvanas évek elején három dolgozatot is készítettem e számomra már igazi történelemnek vélt kor sokat válaló népi orgánumairól. Amikor pedig – résztanulmányai nyomán – az említett kiadónál végre publikálhatta *A nemzeti bizottságok állami tevékenysége 1944–1949* (1968) c. monográfiáját, velem is recenzáltatta, és én ezt természetesen kitüntetésnek véve, miként arra Both Ödön példát mutatott az 1848/49-i választási rendszer kapcsán, elemző, itt-ott kiegészítő ismertetést írtam (*A nemzeti bizottságok a népi demokratikus államhatalomban*. Jogtudományi Közlöny, 1968. november-december). Megtettem ezt más könyveivel is, miként Csizmadia professzor a lektori vélemények mellett is írt egyik tanulmányomról ismertetést.

Kedvem volt e munkához, amelyért – különösen a mai fiatalok – nem nagyon lelkesednek. *Jogi emlékek és hagyományok* (1981) c. kötete még csak tervben volt, amikor én már ajánlkoztam; egy esztendő átutazás után Kovács Sándor Iván Szegedről indult szerkesztő barátom – már rég pesti professzor – révén a Kortárs 1982. októberi számában jelent meg recenzión.

A nemzeti bizottságokra visszatérve: elismeréssel fogadta *A Szegedi Nemzeti Bizottság részvétele a demokratikus államhatalom gyakorlásában (1944. december – 1945. január)* c. Acta-tanulmányomat (1966); részint értekezésének sajtó alá rendezéséhez, részint alkalmi tanulmányokhoz (1970, 1985) többször kért és kapott tőlem anyagot vagy bibliográfiai adatokat mások – így *Oltvai Ferenc* és *Komoróczy György* – 1944/45-höz fűződő közigazgatás-történeti kutatásairól is. Az ő ajánlása tette lehetővé, hogy önismétlés nélkül összefoglaljam eredményeimet (*A nemzeti bizottságok intézménytörténetének néhány kérdése*. Állam és Igazgatás, 1975. április).

Még egy ponton: *Ferdinandy Gyula* egykori kassai jogtanár, kisgazdapárti belügyminiszter 1920. évi bukásához vezető Heves vármegyei ellenállást kiváltó közigazgatási reformjavaslatai ügyében is érintkeztek kutatásaink. A dolog az emlékezetes 1972. májusi pécs-siklósi nemzetközi közigazgatás-történeti konferencián kezdődött, amikor is jómagam a szekszárdi megyeházi ülésen adtam elő *Komitee gegen die Nationalversammlung 1920–1921* c. rövid referátumomat, melynek előtanulmányából két évvel később Acta-füzet lett (*Alkotmányjogi reformtörekvések az első nemzetgyűlés idején*, 1974). Ám ő még ennek előtte önzetlenül rendelkezésemre bo-

csátotta akkor készülő – már említett – közigazgatás-történeti nagymonográfiája vonatkozó fejezetét, én pedig átadtam neki a saját kéziratomat. Ellenőrizhető: kölcsönösen hivatkoztunk egymás készülő munkáira!

Levelezésünk nyugdíjba vonulásával új lendületet vett, aminek több oka is volt. Bár megállás nélkül dolgozott, jobban ráért a levélíráásra, valós vagy talán részben csak vélt sérelmeit, a szakmai irányításból való fokozatos kiszorulásának gondjait, igényességi kíváncsiságait megoszthatta velem (1983/84), s érzékelhető örömmel vette a miskolci jogi kar alapítását (1981). Háromszor is járt nálunk! Magam is szívesen tudósítottam őt erről; kedves tanítványom és munkatársam, *Stipta István* pályájának indulásáról is.

Szegedi tanszékvezetőm szinte kezdettől „érintettje” volt levelezésünknek. Rajtam keresztül is próbálta ösztökélni – ahogy ő is hívta – Both Döncit egy-egy válasz, munkaközösségi beszámoló vagy terv megküldésére. Sajnos, a nyolcvanas évek elején nem egyszer tudósítanom kellett Ödön újabb és újabb műtéteiről. Mivel nekem Szegedről már másodállásosként is kifelé állt a szekerem rúdja, két évvel Both Ödön halála előtt, 1983. április 6-án örömmel jelentettem neki: „*Reménysugár a jövőre: egyszerre két fiatal is bekerült a szegedi tanszékre.*” E tanszék helyén 2005. július 1. óta immáron két tanszék van, vezetésük alatt. *Balogh Elemér*, akit én is indítottam pályáján a zalai választásokkal: november 14-én tette le alkotmánybírói esküjét.

A témák sokaságát mellőzve említtem meg, hogy – tankönyve/tankönyvük és saját tanulmányai alapján Csizmadia professzor – 1980. április 26-i sorai szerint – egy *Magyar alkotmány- és közigazgatástörténeten* dolgozott „a külföld felé”. Nem tudom, meddig jutott. [Mint most hallom, a fordítás is elkészült, ám a régi Akadémiai Kiadó összeomlása a romok alá temethette. Talán még elő lehetne ásní!] Kapcsolódik ehhez, hogy az 1982. májusi konferenciáról hazatérőben a prágai pályaudvaron véletlenül összeakadtam *Csernilovszkij* professzorral (Moszkva); szó szót követett, s végül közvetítettem közte és Csizmadia professzor között a *Magyar állam- és jogtörténet* (rövidített) orosz kiadásának ügyében. Talán meg is jelent. [Igen, mint a Kajtár Istvánné készítette bibliográfia – a Jogtörténeti tanulmányok 8. kötetében – mutatja, 1986-ban!]

Mint említettem, levelezésünk egyre inkább magánjellegűvé vált. Amikor 1983 nyarán Miskolcon megbetegedtem, aggodó, tempócsökkentésre fölhívó hosszú levelet írt; benne a szakmai ügyeket a családiakkal szépen elegyítve. Emígyen:

„[...] egyhangúbb az életem is. Még szerencse, hogy megállapodtam az intézettel, hogy felfedem a közigazgatási területrendezést a felszabadulás után, s tegnap elkezdtem azon dolgozni. De az a baj, hogy mi jogtörténészek sok mindent elfelejtettünk kidolgozni. Így a bevezető mondatoknál mindjárt megakadtam a járás kialakulásának kérdésénél, amivel csak Holub – úgy ahogy – és valami keveset Eckhart foglalkozott, de az is Holub után. Úgyhogy most éppen azzal bajlódom. Sajnos mi a XVIII. századtól meglehetősen bővében vagyunk a forrásoknak,

de alig lehet pl. ebben is Mohács előttre nyúlni, vagy még majd csak nagyon sokára lehet. De ahogy káderhelyzetünket látom, nem egyhamar lesz arra kilátás. Hát így csak elbajlódom ezekkel a területrendezési kísérletekkel augusztus 14-ig, a péri búcsúig idehaza, amikor – ha igaz – összeszedem az egész családot, és kivonulunk Pérré (Győr m.). Ennek előzménye az, hogy a XVIII. század végén egyik Csizmadia – ezek még Csizmaziának írák magukat – az árpási (bessenyő község volt) őshazából elment szerencsét próbálni Pérré, ahol a győri püspök éppen jobbágytelkeket osztogatott; elvette a püspök kasznárjának lányát, és igen előnyös telkekhez jutott. Korunkra már voltak közöttük 2–300 holdasok is, akiknek nem kedvezett a népi demokrácia parasztpolitikája, és kulákoknak nevezvén őket szétszóródtak. Sokan közülük elmentek, ki erre, ki arra, külföldön is vannak, de a többiek csak összeverődtek Péren. Valamikor gyerekkoromban – apám Győrben ügyvéd lévén – a búcsúkor mindig meglátogattuk az atyafiságot, ahol olyankor összejöttek a vármegye nem egy falujából az első gazdák fiái vagy lányai, akik szintén atyafiságot alakítottak ki a périekkal. Az idén írtam Pérré – már aki még él –, hogy elviszem a búcsúra a családtagjaimat, hadd ismerkedjenek meg a generációk egymással és emlékezzenek a régi-ekről. Hát ez még augusztusra a tervem. Azután majd László fiammal készülünk Veszprémbe is.”

Veszprémbe éppen közigazgatás-történeti konferencia szerveződött.

Az utolsó esztendőhöz. 1984 júniusában még megírta a *Szeged története* 3. kötetébe készülő fejezeteimről jól hasznosítható lektori véleményét. Két utolsó levelében – 1985. május 5. és 10. – pedig könyvtára bizonyos részeit ajánlotta a miskolci tanszéknek. Mivel alkotószabadságon voltam – akadémiai doktori értekezésemet írtam – máig sajnálom, hogy nem magam vettem kézbe az ügyet. Első levelére, melyben megrendült egészségére: szívbántalmára, nehéz légzésére panaszkodott, még válaszoltam. Sejtetve azt is, hogy családiról nem érezzük magunkat valami jól Miskolcon („valamennyire szeretjük már Rodostót, de mégsem feledhetjük Zágont”).

Utolsó, 1985. május 10-i levelét – erre is válaszolva – így zárta:

„Minden jót kívánok terveidhez. Okosan és oekónomusan kell határozni. Persze ilyenkor a feleség is dönt. Nekem könnyebb volt mindig, mert csak magam határoztam, de magam végeztem a munkát is.”

Mindkettőnknek minden jót kívánva, szeretettel – a szokásos teljes névalírást mellőzve – *Bandi bátyád* aláírással köszönt el. Végleg.

Négy éve lesz már, hogy a Püskinél – a népi írók egykori és mai kiadójánál – megjelent *Újabb magyar alkotmánytörténet. 1848–1949* (2002) c. válogatott tanulmánykötetemet emlékének ajánlottam. Jelen előadásommal pedig nem csak a magam, hanem más szegediek tisztelgését is szerettem volna leróni jó emléke előtt.

• Elhangzott 2005. november 18-án Pécsen a Hazai Jogtörténészek IV. Találkozójának Csizmadia Andor tiszteletére rendezett emlékülésén.

Büntetőjogászok és jogtörténészek konferenciája

A Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kara 2005. december 1-jén tartotta I. Országos Büntető-jogtörténeti Konferenciáját Budapesten. Máthé Gábor, a Kar dékánja támogatta az ötletadó Domokos Andrea, a Kar Büntetőjogi Tanszékének vezetője elképzelését és a Büntetőjogi, valamint a Római Jogi Tanszék oktatóival közös szervezésben hagyományteremtő céllal meghirdette a büntetőjogtörténet kuriózumnak számító országos konferenciáját. A Konferencia előadói két Szekcióba – Római és Középkori Jogtörténeti, valamint Újkori Magyar Jogtörténeti Szekciók – tagozódva a büntetőjog történeti fejlődése különböző állomásainak során felmerült egyes kérdések, illetve intézmények mélyebb vizsgálatáról tartottak értekezést. A Római és Középkori Jogtörténeti Szekció levezető elnökének, Hamza Gábor D.Sc. akadémikusnak a bevezető szavait követően a szakmai tanácskozást Molnár Imre D.Sc., professor emeritus, egyetemi tanár (SZTE-ÁJK) előadása nyitotta meg. A professzor úr a római büntetőeljárás jogi alapelvei közül a vádra és védelemre vonatkozó elvek tartalmába nyújtott alapos betekintést. Előadásában megállapította, hogy a primitív jogtól eltekintve Róma egész története során érvényesült az az eljárásjogi alapelv, hogy vádemelés nélkül büntetőeljárást lefolytatni nem lehet, illetve a vádlottat megillette a védelem joga, külön említésre érdemesnek tartotta, hogy a legtöbb római büntetőeljárásjogi alapelv ma is megtalálható, szinte valamennyi modern európai állam jogában. Többek között A. Wacke-t „hívta” tanúbizonyságul, aki kimutatta, hogy a német alkotmány (Art. 103) legfontosabb alapelveként kezeli a „Nulla poena sine lege” és a „Ne bis in idem” elveket. Ezen kívül a német alkotmánybírárságra is hivatkozott, amely ugyancsak egyik legfontosabb alapelveként emeli ki a vádlott meghallgatáshoz fűződő jogát. A római büntetőbírárságokra áttérve az előadó kiemelten mutatta be a quaestios illetve a cognitios bíróságok működését. Az elsőben ún. accusatio rendszer érvényesült, azaz a vádat a nép közül képviselte valaki, ha nem esett a törvény szabta tilalmak alá (pl. infámia, nők). A cognitios rendszerben a vádat többnyire egy hivatalnok képviselte (inquisito eljárás). A kutató rámutatott arra, hogy mindkét rendszerben a vádló feladata a vádlott bűnösségének bebizonyítása, majd megjegyezte, hogy a látványosan lezajlott bizonyítási eljárásról, különösen Cicerótól van bőven ismeretünk, végül szólt a vádirattal szemben támasztott szigorú formai és tartalmi követelményekről. A védelem vonatkozásában az

előadó elmondta, hogy az eljárás minden szakaszában megillette a vádlottat a védőválasztás joga, néhány súlyos bűncselekmény gyanúja esetén pedig kötelező volt a védelem és a védő működése, a bizonyítási eljárásban bírt döntő jelentőséggel. Kimutatta még, hogy meglepően részletesen szabályozták az előzetes letartóztatás során a vádlott jogait, ha ugyanis a vádlott kérte, a kihallgatás bármely szakaszában védőt kellett biztosítani, mert védő nélkül az eljárás nem volt tovább folytatható, ugyanis az eljárás célja az igazság kiderítése. A professzor úr végül Diocletianus császár egyik rendeletéből származó idézettel zárta előadását: ... aliud nihil in iudiciis quam iustitiam habere debet (C.7.62.6,1).

Szűcs Magdolna C.Sc., egyetemi docens (Újvidéki Egyetem ÁJK), Iniuria – criminaliter vel civiliter agere című előadásában arra a kérdésre kereste a választ, hogy a római korban személysértés esetében büntető avagy polgári perben lehet-e eljárni, vagy esetleg mindkét perbeli védelem érvényesíthető. Az előadó a római történelem különböző korszakain keresztül kalauzolta a hallgatóságot a vizsgált kérdés tükrében. Az előadás az archaikus korszak elemzésével, azon belül is a XII táblás törvényekben szankcionált testi sértések és nem tettelegesen elkövetett személysértések kategóriáinak felvázolásával kezdődött, majd a préklasszikus korban bekövetkező változásokra terelődött a szó, a fordulópontot a társadalmi-gazdasági viszonyok válsága jelentette. Lényeges eltérésnek tartotta a korábbi szabályozáshoz képest a kutató, hogy új tényállások kerültek köz- vagy magánüldözés alá, valamint, hogy mindinkább kifejezésre jutott a római polgár méltóságának védelme. Szó esett Cornélius Sulla lex Cornelia de iniuriis elnevezésű törvényéről, mely pontosította a XII táblás törvényben foglalt testi sértések elkövetési módját, melyeknek crimen jelleget adott, de az eljárást a sértett indíthatta. Az előadó megjegyezte, vitatott az irodalomban, hogy e törvény milyen büntetést írhatott elő, feltételezése szerint pénzbüntetésről lehetett szó és rámutatott arra is, hogy nézete szerint Sulla mindenfajta testi bántalmazást büntetni kívánt. A következő klasszikus korszak elemzése során megtudhattuk, hogy fennmaradtak a testi sértések egységesen iniuriának nevezett tényállásai és a cselekmény üldözése lehetséges volt akár civiliter, akár criminaliter, ámbar a kettő nem volt halmozható. A posztklasszikus korhoz eljutva Paulus Sentenciái alapján a kutató arra a következtetésre jutott, hogy az iniuriaként jelentkező testi sértések és a nemi erőszak különböző fajtái crimennekké minősültek és újra időszzerűvé vált a civiliter vel criminaliter üldözés kérdése. Az előadás további részében az előadó a Codex Theodosianus, majd az utolsóként vizsgált korszakból, a jusztinianuszi jog korából, a Codex Iustinianus részletes tárgyalásába bocsátkozott, idézetekkel alátámasztott érveléssel. Az előadó végső megállapításai szerint a feltett kérdésnek megválaszolását követve a római jogtörténet folyamán, a források által közvetített megoldási lehetőségeket figyelve megállapítható az egyenes irányú fejlődés, mely azonban a mai civiliter és criminaliter érdekmegvalósítás párhuzamos biztosításáig nem jutott el.

Nótári Tamás Ph.D., egyetemi adjunktus (KRE-ÁJK), előadását, akár ma is aktuálisnak ítélve, a „hivatalra pályázó” számára útmutatóul szolgáló néhány ’jó tanács’ megidézésével indította. A részlet, amint az előadó rámutatott, abból a Commentariolum petitionis („A hivatalra pályázók kézikönyve”) elnevezésű tanulmányból való, amelyet nagy valószínűséggel Marcus Tullius Cicero, a híres szónok számára állított össze fivére, Quintus, amikor bátyja a római köztársaság legmagasabb posztjára, a consuli hivatalra akarta magát megválasztatni. A tanulmány elemzése, értékelése során az előadó vizsgálata tárgyává tette az antik kommentár műfaji sajátosságainak tárgyalását, valamint a vetélytársakról, Antoniusról és Catilináról, a „kézikönyvben” adott jellemzést. A „kézikönyv” szerkezeti felépítése szintén hangsúlyt kapott az előadásban. Az előadás szemügyre vette még az egyesületeknek és a clienseknek a római választásokban betöltött szerepét, amelynek tükrében a választási csalás tényállásának és elbírálásának kialakulását vizsgálta. A „kézikönyv” szerzőségének kérdését illetően az előadó megjegyezte, hogy ez a szakirodalomban vitatott ugyan, de a hiperkritika álláspontját elutasítva és a szöveg kapcsán az eredetiség vélelmét alkalmazva érdemesnek látta elfogadni, hogy a szerző a már említett Quintus Tullius Cicero, címzettje pedig a nagyhírű fivér és szónok, Marcus. Ezután az előadó röviden kitért a consuli választások jelentőségére, és végzavában utalt rá, hogy nem tudjuk Cicero mennyiben használta fel testvére feljegyzését, azonban mindenesetre felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy Cicero végül elérte a célul kitűzött pozíciót.

A következő referátumból Nagyné Szegvári Katalin D.Sc., professor emerita, egyetemi tanár (ELTE-ÁJK), professor asszonynak köszönhetően a XII–XIV. századi büntetőjog történetének központi kérdéséről: a megerősödő királyi hatalom intézkedéseiről kaptunk mélyreható elemzést. A professor asszony előadása az anarchia kialakulása egyes kérdéseinek tárgyalásával indított, számot adva e tekintetben a magánharcok jelentőségéről, mint kiváltó okról, majd az erre a helyzetre reagáló igazságszolgáltatás beavatkozásának módszereit és következményeit mutatta be. Az előadó II. Henrik angol király, IX. (Szent) Lajos francia és I. (Barbarossa) Frigyes, valamint II. Frigyes német-római császárok rendeleteinek összehasonlító elemzését tartotta a legmegfelelőbbnek e vizsgálat lefolytatásához. A professor asszony kiemelten foglalkozott a közrend megszilárdulását elősegítő tényezők – így a római jog oktatásának elterjedése, az egyetemek működése, a városi kultúra – tanulmányozásával és értékelésével. A súlyos bűncselekmények körére áttérve képet kaptunk az ezen cselekményeket „elintéző” királyi bíróságok működéséről. Ennek kapcsán az előadó általánosságban szólt a közép-európai jogfejlődésről, leszögezte, hogy e fejlődés sokáig megőrizte a partikularizmust, végül a később kiépült központi bírósági szerveket említette meg. Az előadás záró részében pedig kifejtette, hogy a vizsgált országokban a büntetőjog abszolutizmus idején végbe ment kodifikációja ért el hasonló eredményeket.

Almási Tibor Ph.D., egyetemi docens (SZTE-BTK), előadásának tárgya Záh Felicián (az előadó kutatásai alapján a Zách név eredeti használata lehetett a Záh) ítéletlevelének történeti és filológiai észrevételeket tartalmazó elemzése, amelynek nyitó gondolataiban felidézte az 1330. április 17-én a visegrádi királyi palotában történt eseményeket, amikor a Záh nemzetségbe tartozó agg nemes, Felicián sikertelen merényletet követett el a királyi család ellen. E rendkívüli bűntényt egy szűk hónap elteltével egy, amint azt az előadó külön hangsúlyozta, a magyarországi középkori büntetőjogi gyakorlatban példátlan szigorúságú és kegyetlenségű ítélettel kiadása követte. A bevezető rész után az előadó különösen ezen ítélettel részletes bemutatására törekedett. Először arról az ítéletszékről esett szó, amelyet az országból a királyi udvarba összesereglett bárók és nemesek alakítottak és amely I. Károly király panaszra nyomán elrendelte a bűnös nemzetségének harmadízigen történő kiirtását. Ennek taglalása során megtudhatjuk, hogy a kegyetlen ítélet finom részletszabályozással von határt a rokonságon belül azok között, akikre büntetésként halálos ítélet vagy örökös szolgaságra vetés vonatkozik, miközben mindkét csoportot teljes vagyonek kobzással is bünteti. Az előadó a továbbiakban kiemelten tárgyalta azon rendelkezéseket, melyek pontosan meghatározzák a bűntény hátterének felderítését célzó eljárás követendő elemeit. Az előadás utolsó harmadában, mivel az ítéletlevelének egyetlen eredeti példánya sem ismert, jelentőséghez jutottak a több, mint 250 évvel későbbi másolatban fennmaradt szöveg hitelességének vizsgálatával kapcsolatos kérdések is. Ezeket áttekintve az előadó meggyőzően mutatott rá arra, hogy elsősorban néhány nyomós filológiai és történeti érv tekintetbe vételével a dokumentum tartalma, a jól megállapítható csekély szövegromlás, illetve másolási hiba ellenére, alapvetően hitelesnek minősíthető. Az előadó referátuma zárszavában még felhívta a büntetőjogtörténet kutatóinak figyelmét az Anjou-kori oklevéltár című kiadványsorozatra, amely a magyarországi Anjou-kor teljes archivisztikai forrásanyagának feldolgozásával tetemes mennyiségű büntetőjogi tartalmú iratanyagot tesz hozzáférhetővé a kutatás számára.

Zlinszky János D.Sc., professor emeritus, egyetemi tanár (PPKE-JÁK), referátumában összehasonlító megközelítést alkalmazva Bodó Mátyás Praxis Criminalisa és a római jog kapcsolatának értékelésével a ius commune érvényesülésének bizonyítékait kutatta a XVIII. századi magyar büntetőjogi gyakorlatban. Elsőként átfogó képet kaptunk a mű szerkezetéről és történeti előzményeiről, értékelve a munka hatását, melynek kapcsán a professor úr rámutatott arra, hogy a mű a maga idejében akár úttörőnek számíthatott, sőt a Praxis Criminalis és az 1843. évi törvényjavaslat között világos párhuzamok mutathatók ki. A kutató fontosnak tartotta kiemelni, hogy Bodó az usus modernusként ismert XVI–XVII. századi gyakorlatot a hazai büntetőgyakorlat, a praxis criminalis, magától értetődő forrásaként dolgozza bele anyagába, tételesen hivatkozza meg művében a ius commune szabályait; ebből kutatásai alapján az következik,

hogy a közös jog ilyen használata a magyar büntető bírói gyakorlatban természetes volt. A közös jogi párhuzam bizonyítására az előadó további vizsgálódását a bűncselekmények rendszerében, a tárgyalás menetében, a bűncselekmény általános tanaiban, a vádlottnak kijáró törvényes biztosítékok esetében található, felfedezhető összefüggésekre tekintettel folytatta le, mindvégig konkrét példákkal igazolta és színesítette az elemzést. Az előadó kiemelt figyelmet fordított a könyv legrészletesebben kidolgozott fejezetére, amely az enyhítőként mérlegelendő 24 körülmény felsorolását tartalmazza, ahol szintén mindig megjelölésre kerül azok jogforrása. A vizsgálat eredményeként a professzor úr általánosságban megállapította, hogy a XVIII. századi magyar büntetőjog lex-nek, büntető törvénynek, a bűnvádi üldözés jogalapjának ismerte el a közös jogot, továbbá egyértelműen kimutatta, hogy a római jog, illetve az európai közös jog hazai csendes recepciójának legcsattanósabb bizonyítéka Bodó Mátyás munkája, amely rendszeresen tárgyalja a hazai büntetőjogot 1751-ben.

A Konferencia délutáni Újkori Magyar Jogtörténelmi Szekciójának, amelynek levezető elnöke *Király Tibor* *akadémikus D.Sc.* volt, nyitó előadásában *Szabó András* *akadémikus D.Sc.*, a felvilágosodás korának eszméjével és ennek büntetőjogi következményeivel foglalkozott. Az előadó leszögezte, hogy a felvilágosodás eszméinek körében a hatalommegosztás eszméje mellett és szorosan ezzel összefüggésben, úgy a bírói hatalom törvényi kötöttsége, mint a bűncselekménnyé nyilvánítás és büntetés-meghatározás deklarált alkotmányos elvként szerepelt. Azaz, amint ezt külön hangsúlyozta, a nullum crimen, nulla poena sine lege elve nem egyszerűen dogmatikai találmány, hanem a büntetőjog alkotmányos elve, melyhez olyan más alkotmányosnak és közjoginak tekinthető elvek kapcsolódnak, mint például a bűnösségi elv, az analogia tilalma vagy a büntetőjog közjogi természete. Ezeket az eszméket Magyarországon a professzor úr véleménye szerint a büntetőjogi szabályrendszer egésze tekintetében a 'Deák-féle' 1843-as büntetőjogi javaslatok tartalmazták és érvényesítették, amely álláspont eszmetörténelmi szempontból jelent újdonságot, lévén, hogy a bevett értékelés szerint a Csemegi kódex a polgári-liberális jogalkotás első tipikus példája. A felvilágosodás eszméinek hordozója tehát a professzor úr értekezése szerint a magyar reformkor volt; ennek kapcsán utalt azon tanulmányára, amelyben részletesen bemutatja e korszak sajátosságait. A továbbiakban az előadás a büntetőjog közjogi-alkotmányjogi függőségét és kötöttségét elemezte, melynek értékelésénél kimutatta, hogy a XIX. században a klasszikus büntetőjog az egyéni, közösségi szabadság garanciája volt, majd kitért arra a megállapításra, hogy a büntetőjog jogrendszerbeli helyét a büntetések határozzák meg s ezek lényege nem kerülhető meg. A professzor úr véleményéből kitűnik, hogy elhibázottnak tartja a jelenleg zajló Btk. kodifikációt, mert az nem a büntetési rendszer lényegéből indul ki. Összegzőképpen a professzor úr még egyszer hangsúlyozta, hogy Deák Ferenc javaslata a felvilágosodás magyar

megfelelőjének, a reformkor nemzeti liberalizmusának tökéletes eszméi beteljesítője.

Domokos Andrea Ph.D., tanszékvezető egyetemi docens (KRE-ÁJK), előadása komplexitásra törekedve a székely falutörvények színes-érdekes világába engedett betekintést. A vizsgálandó témakört három szinten közelítette meg: a falutörvények megindokolásának, a bennük foglalt szankcióknak, valamint az erdő-és környezetvédelemnek a speciális székely vonásait mutatta be széleskörűen. Az előadó elsőként a székely falutörvények fogalmi ismérveinek tükrében tárgyalta e törvények megindokolásának kérdéseit, melyet számos a XVIII–XIX. századból fennmaradt törvény preambulumát idézve illusztrál. Az egyik legfrappansabbnak ítéli azt a magyarázatot, amely szerint e törvények a „megmaradásunkra” valók, továbbá külön figyelmet szentel a márkosfalviak nevelő célzatú indokolásának is. Ezt követően az előadó a falutörvényekben, illetve jegyzőkönyvekben rögzített, falként változó, különböző szankciókkal foglalkozott részletesen: az árestomba zárlás, a testi fenytetés, a megszegényítő büntetések és a vagyoni büntetések jellegzetességeit ismertette kimerítően, minden esetben több konkrét esetet idézve a korabeli jegyzőkönyvek alapján. A kárjótétel kapcsán kiemelte, hogy a büntető ügyekben fontos elem volt a sértett megbocsátása és a kár megtérítése. A kutató megállapította, hogy adott kriminális cselekmény elkövetése esetén ugyan eshetőséges volt, hogy mikor jár egyik vagy másik szankció, de rámutatott arra is, hogy a társadalmi rang vagy előélet mindenképpen befolyásolta a büntetéseket. Az előadás záró részében az erdő- és környezetvédelemmel kapcsolatos szankcionált magatartásokról esik szó, ehelyütt külön hangsúlyt kap, hogy a székelyek az I. Lipót nevéhez fűződő első erdőtörvényt megelőzően már rendelkeztek az erdő védelméről, sőt a székelyek erdővédelme egy komplex környezetvédelmi rendszer része volt. Összefoglaló gondolataiban az előadó párhuzamot vont a napjainkban zajló Btk. kodifikációban is nemzetközi elvárásként jelentkező elvek – a társadalmi béke megteremtése, a szankciórendszer differenciálása, a közösségi jellegű büntetések – és „jó eleink” példája között; így utalva arra, hogy ezek a gondolatok egyáltalán nem idegenek jogunktól.

Bócz Endre C.Sc., intézetvezető egyetemi docens (KRE-ÁJK), a közvetlenség elvének értelmezését vizsgálta a XIX. és XX. században, melynek mentén kiemelkedő fontosságot tulajdonított az elv értelmezésében a XX. század folyamán bekövetkező változásoknak. Az előadó a referátum első felében a közvetlenség elve fogalmi elemeinek és a kontradiktórius eljárásnak az ismérveit szemlélítette. Az eljárás körében az ügyész tárgyaláson való jelenlétének kérdésével, illetve a tárgyalási és a nyomozati kihallgatás összevetésével foglalkozott. A kihallgatás jellemzőit egyrészt a kriminál-taktika, másrészt a nyilvános, közvetlen és kontradiktórius eljárás nézőpontjából vizsgálta, felsorolva vázlatosan a két módszer közötti eltéréseket. Ezek tisztázása után az előadó úgy dolgozta fel a vizsgálandó témakört, hogy négy jogszabály - a Bvp., a Bp., az I. Be. és a II.

Be. – vonatkozó megoldásait szembesítette egymással. Hangsúlyozottan jelentkezett az okiratok, valamint a nyomozás során, illetve más eljárási cselekmények eredményeként létrejött iratok, jegyzőkönyvek tárgyaláson történő felolvasásával, ismertetésével összefüggő rendelkezések elemzése, amelyek szabályait részletesen értékelte a továbbiakban. Utolsóként a II. Be. érintett paragrafusait különösen a nyomozás során felvett valóságokban szereplő kijelentések bizonyító tényként való korlátlan felhasználásának megengedését biztosító szabályt vonta kritikai bírálat alá. A következőkben pedig e vizsgálat eredményeként kapott következtetéseit ismerhettük meg, amelynek lényege összefoglalva abban ragadható meg, hogy az előadó véleménye szerint nem önmagában a korábbi kijelentésnek a nyomozati iratok alapján történő megismerése a kifogásolható, hanem az a baj, hogy ennek a bizonyító ténynek az érvényességi tartományát a törvény hagyja helytelenül megvonni. Az előadó végezetül kritikai élel világított rá az 1994–98 között zajló kodifikációra, megjegyezve, hogy ennek során többet lehetett volna méríteni a XIX. század végi kodifikációt övező vitákból és XX. század első harmadának tapasztalataiból, sőt ezen túlmenően a két vizsgált évszázad fordulójának szakirodalmából meg kellene szívnéni sok mindent a közvetlenség fontosságáról, bizonyításbeli jelentőségéről.

Mezey Barna C.Sc. habil. dékán (ELTE-ÁJK), referátuma igen szemléletes és részletes elemzést nyújtott a büntetőjogi szankciórendszer XIX. századi változásainak technikai hátteréről, amelyen keresztül rámutatott a jelenkori büntetés-végrehajtás fő problémájának sarokköveire is.

A kutató gondolatmenete abból a megállapításból bontakozik ki, mely szerint a büntetés-végrehajtás a büntetőjog sikerességének alfája és omegája. Ezzel összefüggésben a szerző rögtön kiemelte, hogy a legjobb büntetőjogi kodifikáció, illetve bírói joggyakorlat mellett sem lehet hatékony a büntetőjog, amennyiben a büntetés-végrehajtás nem egészíti ki a büntetés céljaira vonatkozó elképzeléseket a maga praktikus processusaival. Ezt követően az előadó a börtönügyi helyzetet, mint a büntetés-végrehajtás egyik terrénját vonta vizsgálódási körébe. E tekintetben kiemelt figyelmet szentelt ama folyamat értékelő bemutatásának, amely a legújabb kori börtönügy kereteit is meghatározta. Amint az előadó rámutatott, a korábbi – középkorban gyökerező – nyilvános, megalázó és elrettentő funkciók után a XIX. századi végrehajtási processzus komoly fordulatot hozott a szabadságvesztés-büntetés végrehajtását illetően, hiszen az új – falak közé terelt, neveléssel, egészségügyi ellátással kiegészített – végrehajtási mód egészen új technikai feltételeket követelt. Erre figyelemmel bemutatta, hogy e feltételek megteremtését miként veszélyeztette a börtönnek az egész középkoron átívelő története – ami éles ellentétben állt mindazon értékekkel, melyet a polgári büntetés-végrehajtási elméletek becsültek – és annak építészeti adottságai, melyek hosszú időn keresztül meghatározták a legújabb kori börtönügy kereteit.

Ennek során jutott el az előadó ahhoz a következte-

téshez, mely szerint nem véletlen, hogy a megújulás éppen Amerikából indult, abból az országból, ahol hiányoztak a középkori tömlöcök és ezért az alapoktól kellett felépíteni nemcsak a börtönügyet, de magukat a börtönöket is. Az előadó ezt követően az európai börtönügyi küzdelmekről szólt, amelyből kitűnt, hogy a kontinens – a középkori megoldásokból eredendően – ebből a szempontból meglehetősen stigmatizált (volt); szembesített az európai 'terhek' két nagy csoportjával: egyfelől a középkor börtönépítészeti tradícióival, Magyarországról példaként említve Vác, illetve Márianosztra adottságait, másfelől a totális intézmények felcserélhetőségének elfogadottságával. Ez utóbbit illetően az előadó felvázolta hogyan telepítettek a középkori tömlöcök falai közé modernnek képzelt börtönöket, továbbá, hogy miként működtek-működhetek az egykori kaszárnnyak, várak, zárdák vagy tébolydák egyaránt az európai börtön építészeti-technikai kereteiként. Záró gondolataiban az előadó azon meggyőződésének adott hangot, hogy a jelenleg is még uralkodó viszonyokon az európai büntetés-végrehajtás kizárólag új és korszerű börtönök építésével lehet úrrá, hiszen, ahogy kritikai élel rávilágított, a XXI. században a büntetés végrehajtását a XIX. század – akkor korszerűnek ítélt és vadonatúj – büntetés-végrehajtási intézetei lassan muzeológiai tényként korlátozzák.

Révész T. Mihály C.Sc., egyetemi docens (KRE-ÁJK), előadásában a nyomtatott sajtó szabadságát megteremtő 1848-as első hazai törvény és az 1878. évi V. törvény, valamint egyes későbbi törvényalkotási törekvések összehasonlításával a sajtóbüntetőjog XIX. század-végi reformjának szabályozási megoldásait dolgozta fel. Az előadó a márciusi forradalom egyik legfontosabb jogalkotási termékének értékelte az 1848-as törvényt és rámutatott arra, hogy a jogszabály átfogó jelleggel rendezte a magyarországi hírlapok viszonyait s működési feltételeit, valamint számos lényeges rendészeti s jó néhány vitatott büntetőjogi tételt tartalmazott. Elsőként a sajtódeliktumok két nagy csoportjának – a magánszemélyek sérelmére elkövetett bűncselekmények és a politikai jellegű tényállások – mélyebb vizsgálatát tartotta indokoltnak. Ezen belül is a hatodik paragrafus fontosságát hangsúlyozta, melynek kapcsán kiemelte a „Sanctio Pragmaticánál fogva megállapított s az uralkodóház közösségében létező birodalmi kapcsolatnak tettelegesen felbontására” irányuló izgatás, továbbá az alkotmány erőszakos megváltoztatására és a törvényes felsőség elleni engedetlenségre lázítás tényállását. A törvény további rendelkezései közül ezután a király és az uralkodóház tagjainak személyét és a trónöröklés rendjét védelmező súlyos büntetési tételekkel fenyegetett tényállásokat, a „közbéke és csend” erőszakos megzavarására irányuló lázítást, a hatóságok, testületek rágalmozását szankcionáló deliktumokat vette szemügyre. Az előadó felhívta a figyelmet arra, hogy a kiegyezés utáni kormányerők az első magyar sajtótörvény büntető- és eljárásjogi tételeit nem tartották elégségesnek a szabad sajtó vad „kinövéséi” elleni harcban s ezért már 1868-ban intézkedéseket terveztek a nyomtatott sajtó megrend-

szabályozására, mely hosszas előkészítő munka után az első magyar büntetőjogi törvénykönyvben nyerte el végső alakját. Ezzel a fordulattal a kutató átvette hallgatóságát előadásának a Csemegi Károlyról elnevezett 1878. évi V. törvény s néhány későbbi, hasonló tárgyú, törvényalkotási kísérlet jellemzőinek egyes kérdéseivel foglalkozó részére. A fő problematikát abban látta, hogy ezen reformtörekvések ellenére a nemzetiségi és ellenzéki hírlapirodalom büntetőjogi megzabolázására mégsem került sor: az új kódex tényállásai nem voltak számosabbak, a szankciók elvértve szigorodtak, nem változott a fokozatos felelősség intézménye sem, mint ahogy még hosszú évtizedekig laikus polgárok alkotta esküdt-székek ítéleztek ilyen ügyekben. Véggökövetkeztesként az előadó arra a megállapításra jut, hogy okkal fogalmazható meg az a tárgyilagos szentencia, hogy a kiegyezés utáni korban a magyar sajtó hosszú ideig legszabadabb korszakát élhette.

Szalóki Gergely, doktorandusz (KRE-ÁJK), munkája középpontjában a fogházbüntetés, mint a Csemegi kódex idején a leggyakrabban alkalmazott szabadságbüntetés állt. Az előadó e büntetési nem szabályozását és annak későbbi változásait tekintette át, valamint ezen szabályozás sajátosságainak és változása okainak mélyebb dogmatikai elemzését végezte el. Kiindulópontként elismerően szölt az intézmény szabályozásának

megalkotásakor irányítóként szolgáló 1843. évi Deák-féle törvényjavaslat és a külföldi modellek megoldásairól, hozzátéve, hogy a végül elfogadott törvényi szabályozás és annak szerkezete az akkori Európa színvonalával teljes mértékben felvette a versenyt. Az előadó ezt követően elsőként a szabályozás szerkezetét vázolta fel. Kritikusan szölt a fiatalokúakra vonatkozó szabályok szegényességéről, azt azonban említésre méltónak tartotta, hogy a jogalkotó létrehozott egy teljesen új, a fiatalokúak büntetés-végrehajtásának ellenőrzésére hivatott jogintézményt: a felügyelő bizottságot. A következőkben az előadó bemutatta az ún. I. Büntetőnovella módosító rendelkezéseit és ezzel összefüggésben kitért a megváltozott rendelkezések vonatkozásában Edvi Illés Károly álláspontjának és következtetéseinek ismertetésére is. A módosítás értékelésénél újfent részletesen foglalkozott a fiatalokúakat érintő változások vizsgálatával, e körben is különösen, az új szankciók közül, a próbára bocsátás és a fogház-államfogház szabályait vette górcső alá. Végezetül az előadó még néhány további módosítást említett, eljutva a 81/1945 ME rendelethez, amely törölte a magyar büntetési rendszerből az önálló szabadságbüntetésként működő fogházbüntetést, ami csak mint az egységes szabadságvesztés fokozata tért vissza az 1971. évi 28. tvr.-rel.

Deres Petronella

Szeminárium a jog alapjairól Frankfurtban

A *jog alapjai (Grundlagen des Rechts)* címmel 2005. szeptember 28. és október 8. között a frankfurti európai jogtörténettel foglalkozó Max-Planck Intézet (Max-Planck-Institut für Europäische Rechtsgeschichte, Frankfurt) – egy nagyszabású kelet-európai projekt részeként – jogtörténeti szemináriumot tartott.

A konferencia tizenhárom előadással valóban – a jogtörténet határait a jogelmélet irányába némileg kitérítve – felölelte mindazt, ami hagyományosan a jog alapjainak tekinthető. A téma rendkívül tág megfogalmazása egyrészt a kellő szabadságot biztosított az előadók számára, másrészt azonban immanens módon magában hordozott egyfajta szükségszerű felületességet. Mindezek mellett és ellenére minden előadás során sikerült valamilyen módon a lényeg megragadásával a résztvevők nagy részének aktivizálni és érdemben beszélni, gondolkodni és építő jelleggel vitatkozni az adott kérdéskörrel.

Rainer Maria Kiesow a XIX. századi német jogtudomány sajátos, minden más jogrendszerrel eltérő jogforrási szerepét taglalta „Rechtswissenschaft – was ist

das?” címmel tartott nyitóelőadásában. Szemléletes módon elemezte Kiesow a német államiség történelmi-társadalmi-politikai fejlődésének eredményeképpen kialakult sajátosságként azt a tényt, hogy a jogtörténet egy adott időpontjában, Puchta, Windscheid és Savigny által meghatározott korszakban Németországban a tételes jog és a bírói jogalkalmazás által kimunkált jog mellett jogforrási rangra emelkedik a jogtudomány.

Steffen Bruendel „Recht und Gesellschaft” címmel tartott előadása, majd az az alapján kialakult élénk diskusszió rámutatott arra, hogy a hatékony, önmeghatározó és „önműködő” civil társadalom létrehozása a modern demokrácia szükségszerű része, mindazonáltal ezen követelmény megvalósítása csak szerves fejlődés eredményeként válhat hathatós érdekérvényesítő eszközzé.

Michael Kempe „Ursprungstheorien des Rechts” címmel a téma szerint elméleti és a jogtörténet kezdetéhez vezető kérdéskörrel nagyon is aktuális problémákat ragadott meg. A jog alapvető binális kódja: a jogos-jogtalan kérdésfeltevésekből kiindulva vizsgálta a legalitást és az illegalitást határának meghatározhatóságát – a kalózok mára már-már romantikusnak tűnő tevékenységével összehasonlításban elemezve – a terrorizmus kapcsán.

Heinz Mohnhaupt és Barbara Dölemeyer az elvi kiindulási pontokon továbbhaladva a jogalkotás alapvető szempontjait, feltételeit és jellemzőit vázolták fel „Zur Theorie und Geschichte der Gesetzgebung in Europa” és „Kodifikation” címmel tartott előadásaikban.

Zoran Prokrovac, az intézmény egyik vendég kutatójaként a horvát jogrendszer egyes kapcsolódó sajátosságainak bemutatása mellett a jogi praxis és a jogelmélet találkozásának igényét és szükségességét elemezte „Rechtstheorie und Rechtspraxis” címmel előadott fejtegetésében.

Thomasz Giaro pedig „Rechtswissenschaft und Rechtsdogmatik” című előadása keretében a jogtudomány és a jogdogmatika szoros kapcsolatát taglalta.

„Europäisierung, Globalisierung und Rechtstransfer” címmel *Marie Theres Fögen* érdekfeszítő beszélgetést kezdeményezett a „jó hiszeműség” (bona fides) intézményének az angol jogba, uniós követelményként való átvételéből kiindulva. Vajon egy adott állapotában zártnak és egységesnek tekinthető jogrendszerbe beépülő új jogintézmény a jog irritációja avagy egyszerűen egyfajta transzplantációként értelmezendő jelenség? Esetleg e két megközelítés együttes megragadásával értékelhető a jog fejlődése? Ilyen és ehhez hasonló gondolatébresztő kérdések mentén formálódhatott a résztvevők véleménye a jogalkotás és a jog koherenciája, valamint mindezekkel összefüggésben az uniós jogrend következményeként kialakult probléma vonatkozásában.

Michael Stolleis jogtörténelmi megalapozottságú előadása során („Theorie der Verfassung”) kirajzolódott, hogy megalapozatlanok az Európai Unió Alkotmánya elfogadása ellen ható, az államisághoz kötött és a szerződéses formát elutasító érvek. Alaptörvényként kell ugyanis közjogi szempontból értékelni – a modern értelemben vett államok létrejötte és az ezek alapvető legitimációját biztosító alkotmányok megfogalmazása előtti – szerződéses formában megkötött megállapodásokat is (pl. a német aranybulla).

Jana Lachmund alkotmánybíróóság létének elméleti-történelmi alapjait felvázoló összehasonlító bemutatóját („Theorie und Geschichte der Verfassungsgerichtsbarkeit”) gyakorlati ismeretek és tapasztalatok tanulságos értékelésével egészítette ki *Christine Hohmann-Dennhardt* bírónőnek a német alkotmánybíróóság épületében tartott imponzáns előadása („Politik und Gerichtsbarkeit”).

A bíró alkotta jog problémakörével ugyancsak két előadó, *Thomas Simon* és *Thomas Henne* – elméleti és

gyakorlati szempontokat követve – fejtette ki álláspontját. A bemutatott tapasztalatok alapján mindkettőjük két végpont – a „bíró a törvény szája” formula szerinti és a tényleges jogalkotó szerep – közötti mozgástér mentén jellemezte előadásában („Theorie der Justiz” és „Richterrecht” címmel) a bírói pálya lehetőségeit.

Az 1964-ben *Helmut Coing* által alapított, és jelenleg *Marie Theres Fögen* és *Michael Stolleis* vezetésével működő frankfurti európai jogtörténettel foglalkozó Max-Planck Intézet „termékeny talajnak” bizonyult idén ősszel az odaérkező tizenhat fiatal számára. A gondolatébresztő és érdekfeszítő beszélgetéseket, sőt esetenként akár heves vitákat is kiváltó előadássorozat mellett bőséggel jutott idő az intézet gazdag gyűjteménye és technikai felkészültségű, irigylésre méltó könyvtárában kutatómunka végzésére is. Emellett külön szakmai érdekességgént a szeminárium keretében alkalom nyílt a Karlsruhe városában székelő alkotmánybíróóság épületében az addig csak elméletben vizsgált német jogrendszer meghatározó, a jogállamiság egyik szemléletes garanciájaként működő intézmény mindennapjaiba való betekintésre is.

A mintegy másfél hetes konferencia az intézet kutatói és munkatársai által tartott előadásokra épülve kiváló keretet biztosított a különböző országokból érkező fiatal kutatók számára, hogy saját nemzeti kultúrájukon és történelmi hátterükön alapuló tudásukat, tapasztalataikat bővítve új vagy részben új, de mindenképpen hasznos ismeretek birtokába juthassanak.

Megdöbbenő és talán kicsit szőgyenletes tény azonban, hogy cseh, észt, horvát, lengyel szlovák, orosz és magyar egyetemek tudományos életének ifjú képviselői mindeközéig nem találtak olyan megfelelő fórumot, mely során így együtt, egymást megismerve, a hasonló társadalmi-kulturális-politikai környezetet alapul véve szorosabb kapcsolatot, adott esetben egy-egy sorosabb szakmai együttműködés alapját kiépíthették volna. Úgy tűnik, manapság – nyilvánvalóan összetett okokból – nekünk kelet-közép-európaiaknak el kell utaznunk egy harmadik, mindenkitől meglehetősen távolságban lévő országba, hogy megismerjük egymást, beszéljünk egymással, és ezáltal későbbi együttműködés alapjait vagy legalább is ennek lehetőségét megteremtjük.

Davidovics Krisztina

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának meghívására, 2005. decemberében Budapestre látogatott *Dr. Hinrich Rüping* professzor, a Hannoveri Egyetem Büntetőjogi-, büntetőeljárás- és büntetőjogtörténelmi tanszékének vezetője, aki „Politikai és jogi bűnök a 20. századi Európa rendszerváltozásaiban” címmel tartott ismertetést a kar tanácstermében. A professzort az előadásának háttérét nyújtó kutatási tevékenységéről kérdeztem.

– Ön már évek óta, egészen pontosan 2002 óta dolgozik egy érdekes és a maga nemében egyedülálló kutatáson, amelynek témája az ügyvédek Harmadik Birodalomban játszott szerepe, illetve a rendszerrel kap-

Ügyvédek a Harmadik Birodalomban

INTERJÚ DR. HINRICH RÜPINGGEL,
A HANNOVERI EGYETEM
PROFESSZORÁVAL

csolatban tanúsított magatartása. Mindezt egy alsószászországi város, Celle ügyvédi kamarájának irattárában fennmaradt iratanyag alapján teszi. Mi-

Dr. Hinrich Rüping professzor

Született 1942-ben;

Jogi tanulmányait a Bonni és a Freiburgi Egyetemen végezte;

1968-ban Bonnban doktori címet szerez, majd 1974-ben habilitál;

Büntetőjogot és büntetőeljárásjogot oktat Bonnban, Augsburgban, Halléban és Hannoverben;

1986 óta büntetőbíróként tevékenykedik a cellei tartományi felsőbíróságon;

2001 óta az Alsószászországi Tartományi Vizsgabizottság alelnöke;

Jelenleg a Hannoveri Egyetem Büntetőjogi-, büntetőeljárás és büntetőjogtörténelmi tanszékének vezetője, az egyetemi szenátus tagja;

Főbb kutatási területe: a német büntetőjog története; az igazságszolgáltatásban részt vevő személyek viszonya a nemzetiszocialista idoszakhoz; a politikai rendszerváltással együttjáró jogi felelősségrevonás kérdései; a besűgás és árulás, mint joghistóriai jelenség.

lyen indítatásból kezdett hozzá ennek a témának a feldolgozásához és miért éppen egy kisváros és körzete adja a kutatási terepet?

– A kezdőlökést – a 2004-es évben fennállásának 125. évfordulóját ünneplő – cellei ügyvédi kamara elnökének és ügyvezetőjének felkérése adta. A kamara, amely egyike a legrégebbi és hagyományait kiemelten ápoló ügyvédi testületeknek, azzal bízott meg, hogy kezdődjön meg egy közös kutatás (a világégést sértetlenül átvészelt irattári anyagok alapján), amely a cellei ügyvédi kamara körzetében praktizáló ügyvédeknek a Harmadik Birodalom idoszaka alatt végzett tevékenységét, viselkedését dolgozza fel. Vizsgáljuk meg, hogy milyen mozgástér adatott meg ezen szabadfoglalkozású réteghez tartozó személyeknek a náci idoszakban. A célokat összevetve nem a hagyományos értelemben vett, a normaanyagot elemző jogtörténetről beszélnek, hanem szociális, gazdasági és társadalomlélektani szempontokat is figyelembe vevő kutatásról.

A téma indokoltságát akkor érthetjük meg, ha vetünk egy pillantást, az ügyvédek nemzetiszocialista idoszakban játszott szerepéről eddig kialakult képre. A korábbiakban csupán helyi és szétszór – bár kétségtelenül bátor – forrásokkal, emlékiratokkal találkozhatunk, amelyekben ügyvédek emlékeztek a korra és az üldözött – elsősorban zsidó származású – kollégákra. Ezek természetesen nem elegendők általános tudományos következtetések levonására.

El kell mondanom, hogy a kutatás kezdetben nem váltott ki osztatlan lelkesedést az ügyvédi kamara vezetésén belül. Két évi kutatás után meghívást kaptam előadás tartására a kamara gyűlésére, ahová minden tag (köztük sok egykori tanítványom is) hivatalos volt. Zsúfolásig megtelt teremben és feszült légkörben kellett számot adnom az eddig feltátraktól. Úgy éreztem sikerült a hallgatóságot meggyőzőn arról, hogy fontos a múlt ezen mozaikjának bemutatása, valamint tevékenységem célja tudományos eredményeket adó jogtörténelmi kutatás, nem pedig egyes személyek meghurcolása. Az ismertetést követően sokan, akik addig ellenvéleményüket hangoztatták, megkerestek és támogatásukról biztosítottak és ami még ennél is fontosabb, az aktákban érintett ügyvédek gyermekei is jelezték, hajlandók a segítségemre lenni. Közülük sokakat a későbbiekben személyesen is megismertem és

felkerestem, az oral history módszerével színesíthetem a szüleikről – addig csak az iratokból – élém táru-ló képet.

Az előadás visszhangjának köszönhetően a berlini székhelyű Német Ügyvédek Egyesületének megbízásából, 2005 májusában Drezdában kiállítást rendezhetünk a fellelt dokumentumokból, és az egyesület azóta egy szöveggyűjteményt is megjelentetett a témában.

Az utóbbi napok fejleményei közé tartozik, hogy körvonalazódik egy projekt, amelynek keretében a német ügyvédség modern kori történetét kívánjuk feldolgozni a XVII. századtól az újraegyesítésig. Úgy gondolom, hogy ehhez a munkához nagyon fontos magyarországi szövetségeseinkre találtam Dr. Fleck Zoltán és Dr. Zinner Tibor személyében.

– Melyek voltak a kutatás módszerei és milyen konkrét eredményeket fogalmazna meg az eddig feldolgozott irattanyag alapján?

– Az elsődlegesen új és meglepetést kínáló eredmények közül kiemelném, hogy eddig egyedülálló nagyságrendben dolgoztunk fel korabeli személyi kartonokat (több mint 400 akta áttanulmányozására került eddig sor), ezeket kiegészítettük a tartományi felsőbíróságokon megtalálható adatokkal, a háború utáni náci-talanítási eljárások, valamint a korabeli szakmai folyó-iratok anyagával.

Az általam vizsgált jogászai szakmák esetében megállapítható, hogy a bírák és az ügyészek esetében jóval erősebb volt a hatalom kényszerítő ereje, ellenőrzése, mint az ügyvédek esetében. Ennek legkézenfekvőbb megjelenési terepe a Német Nemzetiszocialista Munkáspártba való belépés és legalább a formális tagság követelménye volt. A bírói és az ügyészi kar kilencven százaléka volt a párt tagja, bár ezek többségénél a pártbéli tevékenység nem lépte túl az egyszerű tagsággal együtt járó kötelezettségeket. Az ügyvédség esetében ez a részarány alacsonyabb, mintegy kétharmaduk lépett be a pártba, azonban sok ügyvéd nemcsak a párt-nak hanem az SA-nak, vagy az SS-nek is tagjává vált, sőt az ebből adódó karrierlehetőségeket gátlástalanul ki is használta. Ezek az ügyvédek prostituáltak magukat és olyan mértékben szolgálták ki a rendszert, amelyre egyáltalában nem voltak rákényszerítve. Csak egy esetet emelnék ki a sok közül, egy ügyvédét aki a ranglétrán egészen a koncentrációs táborok gazdasági

igazgatásáért felelős Oswald Pohl SS Obergruppenführer mellett betöltött építésügyi jogtanácsosi beosztásig vitte.

Összességében elmondható, hogy a mozgástér aközött, hogy valaki a mindennapok álcája mögött megbújt, vagy pedig teljes mellszélességgel állt ki a kirakatba, jóval nagyobb volt, mint azt korábban hittük. Ugyanakkor jelezni kell, hogy a párt befolyása ezen a területen is óriási volt, jóval jelentősebb az eddig feltételezetténél. Ha például valaki előre akart jutni és megfelelő szolgáltatásokat tett a rendszernek, a körzeti vezetés közbenjárt az érdekében, és akár jogellenesen is pozícióhoz juttatta. Másfelől számos olyan ügyvédet ismerünk, aki nem állt kifejezetten ellen, de nem is szolgálta ki a rendszert. Erre jó példa annak a súlyosan látássérült ügyvédnek az esete, aki koncentrációs táborok foglyait védte, amely tevékenységére az aktákban számos bizonyítékot (köszönőlapot) találtunk. További példa lehet egy szociáldemokrata ügyfélkörrel rendelkező ügyvéd, akit egyik nap megidéztek Berlinbe, ahol a Gestapo ellenében védelmezte ügyfeleit. Eközben Hannoverben feldúlják az irodáját, majd egyik éjjel a Gestapo emberei megtámadják és bár brutálisan bántalmazzák őt a továbbiakban is hajlíthatatlan marad.

Új távlatokat nyitott a kutatásban azoknak a személyi íveknek a tanulmányozása, amelyeket az akkori igazságügyi igazgatás vezetett és amelyekben rengeteg olyan személyes, érzékeny adatot is feljegyeztek, amelyek az érintettek számára hátrányosak lehetnek, a kutatásokhoz mégis fontos támpontul szolgálnak. Az adott személynek például nyilatkoznia kellett arról, hogy 1933-ig mely pártokra adta le a voksát. Az alapvető adatokból az derült ki, hogy a cellei ügyvédség főszabály szerint az evangélikus középosztály férfi tagjaiból verbuválódott, akik közepes vizsgaeredményekkel végezték tanulmányaikat, politikai érzelmeiket tekintve pedig jobboldalinak voltak tekinthetőek. Az akták második része a kartárs politikai tevékenységével, a párttagságával, politikai konfliktusaival foglalkozott, majd ezek alapján a politikai megbízhatóságot, vagy megbízhatatlanságot értékelte, amelyet a felsőbb igazságügyi vezetés is ellenjegyzett. Megvolt tehát a felosztás azok között a megbízható személyek között, akik kiszolgálták a rezsimet és ezért hasznokat húztak, karriert futottak be, valamint azon kevesek között, akik ellenálltak a hatalom csábításának, követeléseinek.

– Egy évvel ezelőtt Bernhard Schlinkkel beszélgettem, és ő az önéhez hasonló részletességű kutatás létjogosultságát abban látta, hogy választ kapjunk arra a kérdésre, hogy miként omolhatott össze és vesztette el tartópilléreit olyan gyorsasággal a német társadalom, és kultúra és melyik volt az a sorsfordító pont amikor ez megtörtént?

– Véleményem szerint nem lehet egyetlen időpillanatot megjelölni, én sokkal inkább a hosszú távon ható káros tényezők kontinuitásáról beszélnék. Jogszociológiai vizsgálatok bizonyították, hogy az ügyvédség esetében az 1930-as évek rendkívül nagy problémát

jelentett az ügyvédek magas száma, ami leginkább a fiatal álláskezdők rétegében okozott feszültséget. Az ügyvédek többsége a számbeli korlátozás mellett foglalt állást és ehhez az állam beavatkozását is elfogadta, ami más országokban elképzelhetetlen lett volna. Már 1932 decemberében – tehát Hitler hatalomra jutását megelőzően – megszületik az Ügyvédi Kamara és a Német Ügyvédek Egyesületének közös javaslata a numerus clausus bevezetéséről, amelyhez rövidesen megérkezik a pártpolitikai támogatás is. Ez a létszámkorlát megalkotásához, végezetül pedig a zsidó származású kollégák kirekesztéséhez vezetett. Sőt azt is el kell mondanunk, hogy a számbeli megkötés a háború után is fennmaradt, amikor a keleti területekről nagy számban érkező menekültek jelentethettek volna konkurenciát. Ebben az esetben a jogellenes állapot folyamatosságról kell beszélnünk.

– A kutatásai során bukkant-e bűncselekményre, illetve olyan büntetőtényállási elemekre, amelyek ügyvédek terhére írhatóak? Továbbá mennyiben vezettek el az iratok az egykori besúgókhöz, feljelentőkhöz?

– Az iratanyagban egyrészt nagy számban fellelhetők például az ügyfelek sérelmére elkövetett vagy elleni és egyéb olyan bűncselekmények, amelyek nem köthetőek a politikai viszonyokhoz. Másfelől, megtalálhatjuk azokat, akiket azzal vádoltak meg, hogy túlságosan messzire mentek, mondjuk egy hazafüggelékkel vádolt ügyfelük védelmében és ezért ők is vádlottakká váltak. Sokkal jelentősebbnek érzem azonban azt a kamara részéről már igen korán megnyilvánuló ráhatást, amely a zsidókkal, különösen a még praktizáló zsidó kollégákkal való kapcsolatok megszakítását célozta, és amely erőteljesebb állami kényszereszközök megjelenéséhez is vezethetett.

Besúgásra és árulásra is találtam bizonyítékokat. Egy feldolgozott esetet emelnék ki, amelyben valaki kartársát vádolta be, akit ennek következtében ki is végeztek. Miközben az ügyben tanuskodó személyek többsége enyhíteni kívánja a defetizmussal, a harci morál aláásával megvádolt személy által elkövetettéket, addig a bejelentő, még rá is tett egy lapáttal, sőt a háborút követően sem bánta meg tettét és a hazafias kötelesség teljesítésével védekezett. A feljelentőt azután 1947-ben a kamara etikai bírósága élethossziglan kizárta tagjai sorából, azzal az indokolással, hogy az egész ügyvédségről alkotott képet jóvátehetetlenül megsértette és tette tönkre.

– A kutatás új eredményei mennyiben rombolják le a világháborút követően az ügyvédi karról, annak negyvenöt előtti tevékenységéről kialakult képet, a gondosan felépített mítoszokat?

Az ügyvédi kar saját maga által megalkotott elmélete szerint a szabadfoglalkozású réteghez tartozó ügyvédek nem voltak kitéve a rezsim nyomásának és ezért nem is voltak jelentős számban érintettek az elkövetett bűnökben, szemben az igazságszolgáltatásban dolgozó államtisztviselőkkel. Egy csoport volt csupán, amely a szabadság zászlaját a magasba tartotta és ez a német ügyvédi kar volt! – hangzott ez el oly sokszor.

Bár én egyetlen kamara tagságát vizsgáltam, mégis kijelenthetem, hogy ezt az apologetikus alapmítoszt végleg el kell temetnünk. Ezért számolnunk kell a konfliktusokkal is, és ezért nagy elismerésre, osztatlan lelke-

sedésre nem mindig számítok, azonban a történelmi igazság és tisztánlátás érdekében mindenféleképpen folytatni kell a kutatást, a múlt teljes feltárását.

Barna Attila

Werbőczy-forrást avattak Mátraalmáson

2005. október 1-jén több szervezet és egyesület társadalmi összefogása eredményeként került sor az évtizedek óta elhanyagolt Werbőczy-forrás újbóli felavatására. Ebből az alkalomból beszélgettem Győr-Moson-Sopron megye jogász társadalmának két ismert tagjával, *Horváth József* volt köztársasági megbízottal, aki jelenleg ügyvédként tevékenykedik a megyeszékhelyen, és *Écsi Bélával*, a Győr-Moson-Sopron Megyei Ügyvédi Kamara elnökével.

– *Hogyan merült fel az ötlet, hogy győri jogászok Werbőczy-forrást avassanak a Mátrában?* – kérdeztem Horváth József ügyvéd úrtól.

– Körülbelül két évvel ezelőtt Peták István úr, a Magyar Televízió első szabadon választott elnöke, aki a Magyar Turista Egyesületnek is az elnöke, hívta fel a figyelmemet arra, hogy van a Mátrában egy Werbőczy-forrás. Mátraalmás légvonalban két-három kilométerre található a galyatetői nagyszállótól, erdészeti úton körülbelül hat kilométerre, a jelzett turistaúton pedig három-négy kilométerre. Ettől a falutól kb. fél óra járásra van a Werbőczy-forrás, amit most mi egy emlékmű létrehozásával újra felrajzoltunk a térképre. A térképen ugyan eddig is szerepelt, de a régi emlékmű nem volt meg, mert széthordták. Sajnos a turistaműveknek ez lett a sorsa, széthverték őket a szó szoros értelmében a háború után, főleg az ilyet, aminek Werbőczy volt a neve. A mi generációnknak – én ugyanis már a háború után jártam iskolába – Werbőczyt mint egy népnéző, a Hármaskönyvben a jobbágyok terheit növelő negatív személynek ábrázolták. Ámbár tudtuk, hogy a Hármaskönyvet ő állította össze, de azt nem tudtuk, hogy ez egy európai értékű jogforrás, ahogyan a Schwabenspiegel és a Sachsenspiegel, ezért ez a mi magyar jogkönyvünk egy különleges érték. Arról már nem is beszélve, hogy számos előremutató jogintézményt találhatunk ebben a jogkönyvben.

– *Mondana egy példát?*

– Amikor a regionális közigazgatásáért dolgoztam, fedeztem fel Werbőczynek egy szabályismertetését. A generalis congregatiokról – a vármegyei közgyűlésekről – írja, hogy nem állottak egyetlen más hatóság jurisdictionja alatt sem, ami nagyfokú autonómiájukat mutatja. Amikor az európai regionális felfogást hozzák nekünk példának, akkor azt mondom, hogy szégyellje magát mindenki, aki nem tudja, hogy ezt mi messze megelőztük. Nekünk a 16. században volt egy – mondjuk így – liberális-feudális közjogi intézményünk, most pe-

dig feudális-liberális intézményeink vannak, ami óriási különbség.

Ennek ellenére sohasem hirdették ki, csak szokásjogi szabályként alkalmazták a Hármaskönyvet.

Werbőczy életútja sajátos volt, áldozatul esett a főúri ligák harcának, tekintettel, hogy ő nem nagybirtokos, hanem „agybirtokos” volt inkább, és így nem volt kellő politikai súlya. Ugyanezen okból nádorsága sem tartott tovább egy évnél és pályafutását a szolgamagyarok bírájaként fejezte be. Emlékét pedig olyan mélyen kiirtották a köztudatból, hogy jelenleg – ha jól tudom – ez a második Werbőczy-emlékmű Magyarországon. Pedig ahogyan Kállay professzor avató beszédében elmondta, kifejezetten Werbőczy munkája kapcsol bennünket az európai jogtörténethez, és ez azt hiszem, a mai állandó európai hivatkozások közepette nem kevés. Meg kell becsülni azokat a nemzeti gondolatokat, jogi intézményeket, amelyek messze megelőzték korukat. És ha már a vesszőparipámmal előhozakodtam, szeretnék látni ma Magyarországon a XXI. században olyan korszerű közjogi szabályozást a régiók vonatkozásában, amilyen Werbőczy korában volt, amelyről ma is elmondható, hogy messze meghaladja a korát.

– *Hogy került Werbőczy éppen a Mátrába?*

– Úgy, hogy a miskolci ügyvédek foglaltak egy forrást és mivel egyesületük névadójának Werbőczyt választották, így a forrást is róla nevezték el. A forrásfoglalás egy külön eljárás volt akkoriban. Ha volt egy nevenincs forrás, akkor egy egyesület, jogi személy, vagy erre jogosult szervezet „elkeresztelte”. Ebben az esetben nevezhetném úgy is, hogy „jogforrássá” avatták, avattuk.

– *Jól értem, ez a kezdeményezés többről szólt, mint egy emlékmű felavatásáról?*

– Úgy gondolom, hogy nemzeti értékeinket nem becsüljük meg, ezért fontos minél szélesebb körben azok tudatosítása. Példaként hozhatnám a Szent Korona-tant. Nem tudom elképzelni, hogy egy magyar alkotmány úgy létrejöjjön, hogy legalább a preambulumban ne szerepeljen a magyar Szent Korona-jog, ami egyébként egy intézményes szabadságjog. Egy angol professzor mondta erre, hogy sárarany, vagyis a magyarok az aranyukat (értékeiket) a sárba hajítják, mert nem becsülik nemzetüket, kultúrájukat, jogtörténetüket. Ezt jelentette ez a sommás kifejezés. Ez azért különösen szép, mert Móricznak is van hasonló című regénye, tehát a fogalom a köztudatban ismert.

– *Miért karolta fel a Nógrád megyei településen a Werbőczy-forrás sorsát a Győr-Moson-Sopron Megyei Ügyvédi Kamara, és személy szerint Ön is?* – kérdeztem Écsi Bélától.

– Horváth József ügyvéd úr hívta fel a figyelmemet arra, hogy létezik ez a forrás és hogy szeretnék felújí-

tani. Az előkészítés során kiderült, hogy a régi Werbőczy-forrást – ez a mostani forrástól pár méterre volt – valamikor a két világháború között természetjáró fiatal ügyvédek fedezték föl és gondozták. Ekkor gondolt arra Peták István, akit én is személyesen jól ismerek, hogy ez a tény – azon kívül, hogy a forrás Werbőczy nevét viseli – talán a jogásztársadalom szélesebb körének is felkelti a figyelmét. Mikor megtudtuk, hogy mekkora a felújítás költségvetése, az erkölcsi támogatás mellett a finansziális feltételek megteremtésével is csatlakoztunk ehhez az elképzeléshez. Annál is inkább, mert időközben utánanézünk a forrás történetének és kiderült, hogy a miskolci egyetem alapítása után (a Miskolci Egyetem jogi karát 1981-ben alapították – K. V.) fiatal joghallgatók pártfogolták volna, de végül nem merték, hiszen a vélemény Werbőczyról akkortájt meglehetősen negatív volt.

– Ön szerint manapság hogyan ítéli meg a jogász társadalom Werbőczy életművét?

– A rendszerváltás után ez a kérdés nyilvánvalóan új dimenziót kapott, bár Werbőczy személye a mai napig megosztja a jogász társadalmat, nem is beszélve az őt ismerő nem jogász értelmiségről. Ennek ellenére úgy gondoltuk, hogy tevékenységének nem az árnyoldalait nézzük, hanem azt, hogy az általa összegyűjtött joganyag, illetve annak publikálása Európában is egyedülálló és így, mint a magyar jogtörténet rendkívül jelentős alakjának szentelt emlékhely létrehozását, mindenképpen támogatjuk. A forrás nagyon szép helyen található, nagyon sokan járnak arra, isznak a friss forrásvízből, egy kicsit leülnek, és ha közülük néhányan elolvassák

az ott leírt ismertetést, akkor mi megtettük a magunkét, hiszen ez már önmagában hozzájárul Werbőczy munkásságának szélesebb körben való megismertetéséhez.

– *Terveznek hasonló akciót a közeljövőben?*

– Igen, hiszen már ez az akció is példaértékű összefogást mutatott, mivel a Magyar Turista Egyesület, a Bányaterenyei Erdészeti, Mátraalmás falu lakossága és a jogász társadalomból egy-két ember vett benne részt, tehát egyébként össze nem kapcsolható területek képviselői fogtak össze. Maga az avatás is egy nagyon szép esemény volt; annak ellenére, hogy zuhogott az eső, nagyon sokan megjelentek, maga az egész műsor, a megemlékezés és Kállay professzor beszéde meghatározó volt, jó volt ott lenni.

– *Talán van is már konkrét tervük?*

– Igen, Peták úrnak máris van konkrét ötlete, amely a természetbarát és a jogász társadalom érdeklődésére ismét egyaránt számot tarthat. Dr. Zsitvay Tibor 1926. októberétől 1929. februárjáig a képviselőház elnöke, 1929. február 4.-től 1932. október 1-ig pedig igazságügyi miniszter volt. Munkássága példa értékű, mutatja ezt többek közt az is, hogy a parlament első holocaust napján Schweizer főrabbi úr mint igaz embert említette. Kedves városában, Visegrádon úgy tartják, hogy Ő volt a legbátrabb magyar jogász. Ezen kívül volt a turista szövetség elnöke is. A róla elnevezett Visegrád feletti nagy-villámi kilátót a Turista Egyesület nemrégiben visszakeresztelte az ő nevére, és Zsitvay kiállítását kívánnak benne rendezni. Reméljük, ezt a tervet is sikerül megvalósítanunk.

Katona Viktória

A szerző 1971-ben született Budapesten. Középiskolai tanulmányait a Szent László Gimnáziumban végezte, majd 1989-ben felvételt nyert az ELTE történelem – levéltár szakjára, ahol 1994-ben, illetve 1995-ben történelem előadói és levéltáros oklevelet szerzett. Bácskai Vera professzorasszony vezetésével 1991 óta folytat kora újkori várostörténelmi kutatásokat, s publikál e témakörben. 1993 óta kutatói ösztöndíjasként magyarországi és szlovákiai városi levéltárak anyagát kutatta, illetve bécsi, krakkói és ljubljánai levéltárakban is több hónapot eltöltött. Doktori tanulmányait az ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténelmi Doktori Iskola hallgatójaként 1995 és 1998 között végezte. 2001-ben védte meg doktori értekezését, amely a most bemutatandó mű alapja.

H. Németh István 1994-től a Magyar Országos Levéltár tudományos munkatársa, a Magyar Kamara Archivumának referense, számos elektronikus alapú forráskiadás szerzőtársa, illetve szerkesztője. Kutatási területe a kora újkori magyar gazdaság- és társadalomtörténet, ezen belül a várostörténet.

Az értekezés a 16–17. századi magyarországi városfejlődés politikai és gazdaságpolitikai tényezőit mutatja be. A szerző a vizsgált területet az eddig ismeretlen felső-magyarországi városszövetség (Kassa, Lőcse, Bátfá, Eperjes, Kiszseben és Késmárk) e területen folytatott te-

Várospolitikai és gazdaságpolitika

H. Németh István: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon I–II., Gondolat – Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2004. 922 p.

ISBN 963 9500 79 8 Ö

vékenységével mintázza. Kutatásainak nézőpontja egyedi, hiszen a témát eddig csupán a korszak országgyűlésein hozott törvénycikkeket vizsgálva mutatták be, mélyebb szintű, „polgárközele” elemzésére eddig nem került sor. A kora újkori várospolitikát Magyarország történetének e két évszázadában a török hódítás és annak kiterjedését megakadályozó Habsburg-kormányzat törekvései befolyásolták. A bécsi udvar Nyugat-Európában sem ismeretlen, központosító, majd abszolutista vonásokkal felruházott kormányzati módszereit a török kihívás méginkább felerősítette: a döntéseket a háború igényeihez kellett idomítani. A városok helyzetét Európa-szerte az államok beavatkozási kísérletei határozták meg, az európai városok a korszakban az állam által sza-

bályozott keretek között védhették érdekeiket. A városzövetség sűrű levelezése, az állami kormányzati szervezetekkel folytatott alkuk dokumentumai segítségével bemutatható az a folyamat, amely a magyarországi városok állami ellenőrzését a 18. századra egyértelművé tette, és amely befolyásolta a városok gazdasági lehetőségeinek körvonalait. Az adó és más katonai terhek, az ipar és kereskedelem területén bekövetkezett változások mellett a kötet bepillantást enged a korszak hadseregszállítóinak üzleti tevékenységébe, a polgárság és a katonaság, és városban lakó nemesek és kamarai alkalmazottak konfliktusaiba, a városok érdekeit szabályozó polgári elit és az uralkodók, illetve az állami tisztviselők között létrejött alkuk hátterébe.

A mű két kötetes. Második kötetének jelentős része a feldolgozott forrásokot és szakirodalmat tartalmazza, amelynek gazdagsága bámulatos. A két kötet 528, illetve 394, azaz összesen 922 oldal. Az első kötet három nagyobb egységre tagolódik: először az európai és a magyar várospolitikai sajátosságaival ismerkedhet meg az olvasó, majd a felső-magyarországi városzövetség ismertetésére kerül sor. A kötetet annak kimerítő részletességgel feltáró bemutatása zárja, hogy a központi kormányzat várospolitikájára milyen tendenciák mentén re-

agál a városi magisztrátus. Az értekezés utolsó két témaköre a második kötetbe került: az előbbi mintának megfelelően a központi és helyi duális viszonyokat mutatja be, de most nem alkotmányos-politikai oldalról, hanem a gazdaságirányítás szempontrendszerében. A művet egy húszoldalas, de jogtörténészek számára rendkívül értékes összefoglaló zárja, amely a városszövetségek, az azok városait irányító hatalmi elit, a szabad királyi városok kapcsolatait és a magyarországi várospolitikát foglalja össze, a leglényegesebb és legjellemzőbb elemekre koncentrálna. Bámulatos, hogy a művet lezáró, már említett forrás- és irodalomjegyzék egymaga szinte százoldalas. A mű legvégén angol és német nyelvű resumé található.

Elmondhatjuk, hogy a mű korszakalkotó a várostörténeti kutatásban, s a jogtörténész kollegák számára is alapvető forrásmunkát jelent, amennyiben a feudális kori városi joggal kívánnak foglalkozni. A többzetes jegyzetapparátus magáért beszél, a feldolgozás tudományos színvonalára és lelkiismeretes alaposágára tekintettel a doktori mester munkák sorozatcím szinte méltatlannak is tűnik ezen egyedi műremek láttán.

Völgyesi Levente

Egy nagy államférfi öregkora

GONDOLATOK PÖLÖSKEI FERENC:
DEÁK FERENC UTOLSÓ ÉVEI
CÍMŰ KÖTETÉRŐL

Pölöskei Ferenc: Deák Ferenc utolsó évei
Budapest, 2004. Éghajlat Kvk., 190 p.
ISBN: 963 86538 0 9

Ezeréves történelmünk sorsfordító hőseinek évfordulós dátumai tradicionálisan jótékony hatással vannak a magyar történelmi múlt újragondolásának folyamataira. Így volt ez akkor is, midőn a modern magyar politikatörténet korszakos jelentőségű szereplőjének, a korában még elevenen ható magyar történeti alkotmány elméleti tudorának, s alkotó továbbfejlesztőjének, Deák Ferencnek kétszáz esztendővel ezelőtti születésére emlékeztünk. Mert bár a hajdan polgárosodás útjára lépett Magyarország állami építménye, s jogrendszere egyik legmeghatározóbb építésének munkássága, liberális nézetrendszerének értelmezése bő másfél százada egészen napjainkig – jóllehet váltakozó intenzitással – foglalkoztatta a hazai történetírás legjobbjait. Ám mégis többek érezhették – távolról sem minden alap nélkül – hogy „e fenkölt lelkű, nagy és bölcs magyar emlékezte elmerülni látszik a múlt időben, életé-

nek tanítását és alkotásait, mintha belepné a feledés pora”.¹ Mások, már nem annyira a régebbi korok historikusai közül, „Deák Ferenc személyiségének formálódásáról” szóló tudományos színvonalú történeti irodalom hiányát,² vagy még inkább a deáki életműnek egyoldalúan a kiegyezésre fókuszáló bemutatását nehezményezték.³

Klio munkásainak a „haza bölcsével” szemben hosszan fennálló, s nehezen kiküszöbölhető adósságállománya azonban mintha a legutóbbi esztendőben – köszönhetően a születésének kétszázadik évfordulója alkalmából fogant nekigyürkőzéseknek – észrevehetően kisebbedett volna. Konferenciák,⁴ s emlékülések⁵ értékes előadásai, illetve a deáki életutat már korábban látató szerzők,⁶ valamint az ezekhez csatlakozó, a XIX. századi nagy magyar triász harmadik nagyformátumú szoboralakjára friss szemmel rácsodálkozó, kutatók valóban sokat tettek Deák nem halványuló jelentőségének felidézéséért.

Pölöskei Ferenc a legújabb kori magyar politika – és intézménytörténet elismert historikusa, bizonyosan a bicentennáris alkalom ihletett hónapjaiban munkásságának újabb fontos kötetét hangsúlyosan Deák Ferenc élete záró évtizedének, a hanyatló egészségű, ám lankadatlan intellektusú államférfi működésének szentelte. „A Deák Ferenc utolsó évei” címmel napvilágot látó mű⁷ szerzője szándékai szerint is bevallottan hőseinek a polgári állam kiépítése idején végzett munkásságát vette vizsgálat alá, melynek okát adva – mint láttuk egyébként másokkal szemben – ekként formulázott: „erről írtak a legkevesebbet a történetírók. Emiatt 1867 utáni tevékenységének számos területét máig homály fedi.”⁸

Az évfordulós tanulmánykötetek, s biográfiák sorából kiváló munka az országgyűlési reformnemzedék körében magának korán elismerést kivívó zalai törvényhozó politikusi pályának első negyedszázadát csak jelzésszerűen felvillantó bevezető fejezetét követően teljes figyelmét a tizenkilencedik század hatvanas évtizedében már tökéletes politikai vértetben feltűnő államférfi munkásságára irányítja. Ezek azok az évek, amelyekben Deák jobbára a kiegyezési tárgyalási folyamat kimódolásában, s vezérlésében játszott szerepéért már a „haza bölcsének” nevezetett, s ebből fakadóan az államépítés dolgaiban, s a jogrendszer átalakításának kérdéseiben megkérdőjelezhetetlen tekintélyre tett szert. „A szűkebb és tágabb körben tett, illetve képviselőházi nyilatkozatai zsinórmértékül szolgáltak, tájékoztató pontokat jelentettek a magyar politikai közvélemény döntő többsége számára” – állapítja meg szerzőnk.⁹

A tanulságos, s bőséges forrásanyagra támaszkodó tanulmány nagy ívű esetvonásokkal láttatja a deáki politikai életmű magaslatait, s lankás tereit. Bemutatja hőseit „a kiegyezési tárgyalások kulcsszerepében”, az egyezkedő felek közötti „közvetítő-tanácsadói” mezben, minek köszönhetően sikeresen oldotta a Bécs és Pest közötti görcsöket elvezetve az alkufolyamatot, a 48-as törvényeket is lényegében maradéktalanul tartalmazó történelmi alkotmány visszaállításáig, s a főúri „kollaboránsokat” nélkülöző felelős magyar kormány felállításáig.

Pölöskei – felidézve a „közösügyi alkuhoz” vezető hosszú, s nemegyszer idegtépő konzultációs folyamatot – jól láttatja, hogy Deák, vagy ahogy ez idő tájt kortársai a háta mögött mind gyakrabban nevezték, az „öreg úr” számos ponton maga sem volt elégedett a zömmel neki tulajdonított művel. Ezért is történhetett meg, hogy hosszú hónapokon át, remélte a két központúvá váló birodalom alkotmányos viszonyainak későbbi megváltoztathatóságát, további alakíthatását. Ám Bécs és Pest, s különösen a dinasztia bonyolult viszonyrendszerének fejlődési tendenciái éppen ellentétes irányba mutattak, s Deák „nemcsak az általa megalapozott kiegyezésnek vált foglyává, hanem a már nélküle folytatott újabb engedelményeknek is, amelyek az uralkodói jogkör kiszélesítésében jelentek meg.”¹⁰ Tán ezzel, s ingadozó lelki és hanyatló testi állapotával volt magyarázható, hogy a napi politikától a koronázást követően egyre nagyobb távolságot tartott. Mind ez persze nem jelentette azt, hogy stratégiáinak ítélt kérdésekben nem érvényesítette megkérdőjelezhetetlen befolyását, s csorbíthatatlan tekintélyét.¹¹

S tette ezt nem csupán kortársaira kiható érvénnyel, de máig megszívlelendő módon.¹² Pölöskei professzor különös érdeme – hogy a deáki életkrónika egyidejű felvillantásával – különös hangsúlyt ad a nagy államférfi azon gondolatainak, melyeket a huszonegyedik század politikai elitje is útravalóként szolgálhat. A munka mindezekből gazdag csokrot nyújt át mintegy kesei, ám

mégis hasznos intelmeként.

Mert miként lehet értelmezni „a haza bölcsé” azon gondolatait, melyeket a választási visszaélésekről egykor értekezők számára rögzített, mondván: a választási szabálytalanságok, csalások kiküszöbölésére „a jövőre nézve a választási törvények átdolgozása által kell hasonló bajokat megelőzni, a múltra nézve, pedig, ha ki jogában sértve volt a választások helytelen vezetése által, adhatott kérvényt és e fölött a bíróság ítél. Lehet, hogy valakinek valamely bíróság ítélete nem tetszik; lehet, hogy valamely esetben a bírónak egyéni nézete különbözik az enyémtől vagy másétól; de a bírói ítélet előtt meg kell hajolnunk, mert a bíróságokat a ház maga ruházta föl ítélő hatalommal.”¹³

A szerző – bizonynyal az olcsó aktualizálást nem szándékkal vállaló módon – a majd két évszázados múltra visszatekintő adópolitikát tárgyzó polémia dolgában is megszólaltja hőseit. Az adók leszállítását, vagy jelentős csökkentését megfogalmazó programokat kárhoztatva Deák vitriolos tollal írván jegyezte meg: „az ily izgatások veszélyesek is és magukban véve fonákok is. Mindenki tudja, hogy belsőszervezetünknek korszerű átalakítását az egész ország kívánja: jobb és gyorsabb igazságszolgáltatás, jobb és gyorsabb közigazgatás, nevelés, iskolák, sok más közhasznú intézet föllállítása, hasznos beruházások multhatatlanul szükségesek. Mindezek tetemes költséggel járnak. Ha valaki azt mondja: az indirekt adók eltörlését, az egyenes adók tetemes alábbszállítását, de egyszersmind a fönnebb említett szükséges javításokat is várhatja a nép. az önmagával ellenmondásban van: mert tetemesen megszorítani az állam költségeit, és ugyanakkor tetemesen alábbszállítani az állam jövedelmeit, valóban fonák fölfogás. De a szegény nép, mely nem képes államtudományi számításokat tenni, hiszi a csalóka ígéretet...”¹⁴

A munka jól, s hosszan láttatja, hogy a megreformált államrendszer stabilitásának megteremtéséért, az újabb és régebbi intézmények tekintélyének megőrzéséért Deák Ferenc életének utolsó aktív félétizedében sem szűnt meg munkálkodni. Ellenkezőleg, elmondhatjuk, hogy halványuló életerejének dacára éppen, hogy minden energiáját a pesti parlamentarizmus építményének megszilárdítása, egyes elemeinek korszerűsítése, a bírói szervezet modernizációja, a nemzetiségi békesség megteremtése, s nem utolsó sorban az állam és egyház kapcsolatának elrendezése érdekében mozgósította. A biográfiának szánt kötet így nem csupán azok számára válhat hasznos olvasmánnyá, akik az újkori magyar politika nehezen túlszárnyalható óriása életműve teljes leltárát kívánják számba venni, de megkerülhetetlen az új szemléletű dolgozat a kortársi közönség, s így elsősorban a ma jurátusai, s bölcsészhallgatói számára is, akik Pölöskei professzor tanulmányából a polgári magyar állam-és jogrendszer geneziséét ismerhetik meg.

Révész T. Mihály

Jegyzetek

¹ Vértés István: Deák Ferenc sajtópolitikája, A Sajtó XIV. évf. 10.sz. 1942. 4.o.

² Tanulmányok Deák Ferencről, Zalaegerszeg, 1976. Szerk.:

Degré Alajos, 5. p. A szerkesztő Hanák Péter egy 1975. december 12.-én elhangzott előadásából idézett.

³ Takács Imre: Deák Ferenc és a magyar közjog. In: Tanulmányok

Deák Ferencről. Zalaegerszeg, 1976. 84. p. Ugyanerről a jelenségről írt a közelmúltban – 1998-ban – Deák kiváló monográfusa, Molnár András is. „Életművét mindig is legnagyobb alkotásához, a kiegyezéshez mérte az utókor. Éppen ezért munkáinak korábbi válogatásaiban az 1860-as évekbeli megnyilatkozásai kerültek túlsúlyba”. Molnár András: Deák Ferenc. Budapest, 1998. 9. p.

⁴ Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon. Szeged, 2004. 251. p. Szerk.: Balogh Elemér és Sarnyai Csaba Máté.

⁵ Deák Ferenc emlékezete. Bp., 2003. 213. p. Szerk.: Szabó András

⁶ Deák Ágnes – Molnár András: Deák Ferenc. Bp., 2003. 182. p.

⁷ Pölöskei Ferenc: Deák Ferenc utolsó évei. Bp., 2004. 190. p.

⁸ Uo. 8.

⁹ Uo. 10–11.

¹⁰ Uo. 52., ill.: Deák – Molnár: id. m. 164.

¹¹ L. erre: Deák Ferenc beszédei IV. kötet 345 – 346. összegyűjtötte Könyi Manó, Bp., 1903. „Minisztertanácsok. /Lónyay Menyhért naplójából. / Február 27. ...február 26-dikán Deák értesemre adta, hogy beszélni kíván velem; ő ki egészen helyeslé formulációt, melyet neki még 25-dikén bemutattam, miután meghallá, hogy a házi adóról szóló részeket Andrassy ki akarta hagyni, mondá, hogy ha kihagyjuk, ő teszi indítványba. A vége a dolognak az lett, hogy hozzá fogott a határozati javaslat diktálásához. s lett belőle hosszabb, mint eredetileg volt... Később oda jött Andrassy és Horváth Bódi, megmutatandók a másik három javaslatot: vége az lett a dolognak, hogy mind a megyékre, mind a sajtóra nézve újat diktált az öreg úr... Különös állás mindenestre, a minisztérium valamit határoz és az öreg úr mint aeropág ismét módosítja.”

¹² L. erre még: Révész T. Mihály: Deák Ferenc időszzerű üzenetei. Tekintet 2003/6. 3–10.

¹³ Pölöskei id. m. 87.

¹⁴ Deák a már akkor is divatozó választási licittről sem mulasztotta el, hogy rosszallóan ne nyilatkozzék róla. „Általában véve két veszélyes neme van az ámtásnak. Egyik az, ha valaki elérhetetlen vágyakat ébreszt a népben. Vágyak az emberi természetben fekszenek, s míg azok a lehetőség vagy valószínűség körében vannak, emelik a tevékenységet; de oly vágyak, melyeknek létesülése nem valószínű, sőt nem is lehető, elégtelenséget szülnék még azoknál is, kik sorsukkal előbb meg voltak talán elégedve, elvonják őket azon ösvényről, melyen biztosabban juthattak volna vagyhoz; a munkásság és takarékság ösvényéről. A sorstól és ajándékképp másoktól várják vagyoni állásuk javulását, melyet becsületes munka által inkább elérhettek volna. Sem a népnek, sem az országnak nem járja az, a ki elérhetetlen vágyakat ébreszt a könnyenhiók kebelében. A másik káros eljárás, a mivel ismét nem vádolok név szerint senkit, a hatalom minden nemének, a kormánynak úgy, mint a törvényhozásnak keserű, gúnyos s gyakran rágalmazó megtámadása s ezzel azok tekintélyének a kisebb műveltségű népnél káros aláásása. Megróni a hibát jog és kötelesség; de történnék ez oly módon, mely több kárt ne tegyen, mint hasznót. Az államhatalom minden ágában szükséges a tekintély; jusszon bár kormányra egyik vagy másik párt, ily tekintély nélkül kormányozni képtelen lenni. A kik oda szeretnék vinni a dolgot, hogy a megalkotott törvénynek is csak kétkedve, vonakodva engedelmeskedjenek a hon polgárai: azok nem a kormányt, nem az egyik vagy másik pártot, hanem minden kormányt, minden pártot, magát az államot kívánják veszélybe dönteni.” Uo. 88 – 89.

Kézikönyv a dualizmusról

Kozári Mónika: A dualista rendszer (1867–1918).
Modern magyar politikai rendszerek

Sorozatszerkesztő: Romsics Ignác
Pannonica Kiadó, Budapest. 2005 319. p.
ISBN 963 7319 12 3

Kozári Mónika munkájának célja, hogy bemutassa a magyar állam intézményrendszerének történetét 1867 és 1918 között. Hiánypótló mű, hiszen nincs kortárs tudományos munka, amely ebben a témában a hallgatók, a kutatók rendelkezésére állna. Sajnos az elmúlt évtizedekben annyit hangoztatták, hogy a dualista Magyarországról nem csupán közjogi szemszögből kell írni, hogy a Kiegyezés által létrehozott struktúráról gyakorlatilag semmilyen jogtörténeti, intézménytörténeti munka nem született.

Alkotását kézikönyvnek szánta, „amely elsősorban nem új kutatási eredményeket tartalmaz, hanem egységes keretbe foglalja a dualista államszervezethez tartozó intézményeket” (idézet a szerzőtől). Hangsúlyozza, hogy nem jogászként, hanem történészként írta meg a könyvet, közérthető formában, hogy a gyakran száraznak minősített téma ne csak a jogászok, hanem más tudományterület hallgatói és művelői között is érdeklődésre tarthasson számot.

Nézetem szerint a könyv ennek a célnak meg is felel és rendkívül hasznos olvasmány hallgatónak és oktatónak egyaránt, legyenek akár történészek, politológusok, vagy jogászok. Tárgyilagosan, szakszerűen és közérthetően tárgyalja végig az első modern magyar polgári állam intézményrendszerének kialakulását, felépítését, változásait. A polgári állameszme ideológiájának megfelelően jól elkülönítve ismerteti munkájában a törvényhozás, a végrehajtás, a közigazgatás illetve a törvénykezés, vagyis az igazságszolgáltatás intézményrendszerének fél évszázados működését.

Részletesen szól az egyes intézmények megváltoztatását célzó reformokról, azok céljairól, a háttérben zajló érdekkonfliktusokról. Világosan elemzi azokat az okokat és indokokat, amelyek sürgették, illetve adott esetben gátolták a döntéshozókat, az egyes intézményeket érintő változtatások megtételében. Külön hangsúlyt kap a műben Tisza Kálmán tevékenysége és szerepe, főleg ami a közigazgatást érintő reformokat illeti. Nagyon plasztikus, ahogy a szerző végigviszi az olvasót a közigazgatás intézményrendszerét érintő változásokon. Úgy vélem, ez a mű leginkább kidolgozott és egyben legérdekesebb része.

Nyilvánvalóan az első kiadás miatt, de van néhány kigyomlálni való pontatlanság, elírás a műben. Az osztrák törvényhozás felsőházát Urak Házának (Herrenhaus) hívták, a koronatanácsot, mint elnevezést nem használták. Egy helyütt (31. p.) az szerepel, hogy a *pragmatica sanctio* 1687-ben keletkezett. Természetesen ekkor csak a Habsburg-ház fiági örökösödését ismerték el. 1885-ben, a felsőház reformja idején még nem létezett Közigazgatási Bíróság, következésképpen ekkor még nem lehetett a felsőház tagja ennek a bíróságnak az elnöke és másodelnöke. Csak 1896 után, amikor az említett bíróságot létrehozzák, lesznek majd a felsőház tagjai. Valószínűleg sajtóhiba a 300 ezer forint is, mint census a 131. oldalon. Az Esterházy-kor-

mányt 1917-ben természetesen nem Ferenc József, hanem IV. Károly nevezte ki (157. p.). a 218. oldalon helytelenül szerepel Budapest főpolgármestere hivatalba kerülésének módja. A személynöki szék semmilyen tekintetben sem volt a királyi tábla elődje. Törvény nem mondta ki konkrétan a jogegyenlőséget sem 1848-ban, sem 1867-ben, „csak” az úriszéket törölték el. Végül, csak egyfajta minuciózus okvetetlenkedés: a 9. oldalon talán helyesebb lenne Habsburg császár helyett Habsburg királyt írni, hiszen a könyv a magyar állam intézményrendszeréről szól, nem pedig az osztrákról.

Ezzel rá is térnek arra, hogy miben kellene leginkább változtatni a könyv esetleges második kiadásában. Ha egy állam intézményrendszeréről írunk, célszerű a jogszabályi rendelkezéseket és a gyakorlati megvalósulást külön kezelni, értelmezni, mert ha nem így teszünk, akkor félrevisz bennünket a látszat. Hajlamosak leszünk úgy írni a látszólag létezőről, mint olyanról, ami intézményes formában is létezik. Mire gondolok? Az Osztrák–Magyar Monarchiára, mint intézményes formában létező államra. Ilyen állam ugyanis a magyar alkotmány és a magyar alkotmányos és közjogi felfogás szerint *nem létezett*. Az Osztrák–Magyar Monarchia nem egy létező államnak a neve, hanem csupán két független államnak kifelé egységes fellépésekor használt elnevezése.

Ha megnézzük a magyar jogszabályokat, egyet sem találunk, ahol osztrák–magyar uralkodó, törvényhozás, állampolgárság (ezt egyébként a szerző is leírja a 44. oldalon) vagy államterület szerepelne. Márpedig egy létező állam esetében a fentieknek létezniük kellene. A két állam bizonyos esetekben egységesen lépett fel (külpolitika, nemzetközi szerződések kötése), de ez nem jelenti, hogy kifelé egységes államot alkottak volna. Hiszen az Európai Unió is köt nemzetközi szerződéseket, tagja nemzetközi szervezeteknek, van külügyi főképviselője, mégsem alkot egységes államot. Tévedés, hogy az uralkodó közös lett volna! Osztrák–magyar uralkodói cím, titulus sohasem létezett. Soha, semmilyen uralkodói címlistán ilyen cím vagy titulus esetleg megnevezés nem szerepelt. Külön jogi aktussal került trónra az illető személy Ausztria császári, illetve Magyar királyi trónjára. Aki Ausztriában császár volt, nem biztos, hogy egyúttal Magyarországon is király volt (lásd Ferenc József 1848 és 1867 között). Csak és kizárólag az uralkodó *személye* volt azonos. Még a trónöröklési rend sem volt azonos.

Azokon a helyeken, ahol a könyv „közös állam” megnevezést használ, egészen másról van szó. A közös költségeket nem a „közös állam” számára szavazták meg, hanem csupán a két állam közös ügyeinek a vitélére (13. p. utolsó bekezdés, érdekes, hogy a 69. oldalon helyesen írja le a Szerző a közös költségek célját). A kvóta nem a „közös állam” működtetésére szolgált, hanem a közös ügyek vitéléhez szükséges összegek Ausztria és Magyarország közti megosztásának arányát jelentette (32. p.). Működtetni egyébként sem a „közös államot” kellett, hanem a két állam közös ügyeinek in-

tézésére létrehozott szerveket (67. p.). Fogalmilag kizárt, hogy egy államnak (amely ebben az esetben a Monarchia lett volna) közös szervei legyenek. Közös ügyei és szervei csak legalább két államnak lehetnek.

A szerző több helyen is ellentmondásba keveredik önmaga korábbi állításával, aminek az lehet az oka, hogy sok az ismétlés a műben. Több helyütt arról ír, hogy a közös minisztertanácsról törvény nem rendelkezett (14. p. 68. p. 70. p. utolsó bekezdés), máshol viszont arról ír, hogy a törvény nem határozta meg pontosan a hatáskörét, vagyis mégis szól a törvény erről az intézményről (szintén ezt írja a 70. p. harmadik bekezdésében). Természetesen az 1867. évi XII. törvény 27. §-a igenis rendelkezett a közös minisztertanácsról.

Ami a delegációk szerepét illeti: azt, hogy csupán formális szerepe volt és nem töltötte be célját, talán túlzás állítani. Kétségtelen, hogy az *osztrák* delegáció hamar leszokott a közös miniszterek ellenőrzéséről, de nem szabad elfelejteni, hogy volt *magyar* delegáció is. Az osztrák delegáció rendelkezett törvényhozó jogkörrel is, a közös költségvetést mindig a delegációk vizsgálták meg először. Közös minisztertanácsai jegyzőkönyvek hosszú sora semmi egyébéről nem szól, csak a közös költségekről. Ha a delegációknak tényleg csak formális szerepük lett volna, akkor a közös minisztertanácsra vajon miért fordítottak olyan sok időt a közös költségvetés előkészítésére? Berchtold közös külügyminiszter leírja, hogy mindig szívdobogása volt, amikor be kellett számolnia a delegációknak. Nincs ellentmondás a delegációk ülései helyszínének meghatározásakor: meg kell nézni az 1867. évi XII. törvény 32. §-nak pontos szövegét.

Nehezen tudom értelmezni, amit a Szerző a polgári államról a 29. oldalon ír: ha a polgári államnak az a feltevése, hogy az államfő a választásokon győztes párt vezérét jelölje vagy javasolja miniszterelnöknek, akkor Magyarország még ma sem polgári állam, ugyanis ezt még a jelenlegi Alkotmányunk sem írja elő az államfőnek. A minisztereket jelenleg szintén az államfő nevezi ki és nem a miniszterelnök. Nem tudom, hogy a Szerző mit ért „klasszikus polgári állam” fogalmán? Ha ugyanis van ilyen állam, akkor tőle nem csak Magyarország fog eltérni, hanem az összes többi egyéb polgári állam is. Érdemes lenne még a Szerző meglehetősen sommás véleményét a sajtótörvényről felülvizsgálni, mivel a legújabb kutatások már nem képviselik azt a túlságosan elmarasztaló nézetet, amit a könyv még tartalmaz.

A dualista szerkezet közjogi értelmezése még egy jogász, jogtörténész számára is nehéz, mivel a gyakorlatban megfigyelt jelenségek nem biztos, hogy összhangban állottak a jogi helyzettel. Éppen ezért az esetleges második kiadásban hasznos lenne egymástól elkülönítve kezelni a gyakorlatot és a jogi hátteret.

Mindezek mellett a szóban forgó munka hasznos és bátran ajánlható azok számára, akik behatóbban kívánják megismerni a modern magyar polgári állam intézményrendszerét.

Források a VIII – IX. századi Bajorországból

Források Salzburg kora középkori történetéből

Fordította, jegyzetekkel ellátta, az előszót és
a bevezető tanulmányt írta Nótári Tamás

Szeged, Lectum Kiadó, 2005. 230 p.
ISBN 9638664967

Nótári Tamás kötete a VIII. és IX. században, Salzburgban keletkezett latin nyelvű források közül öt szöveg magyarázatokkal és bevezető tanulmánnyal ellátott – több forrás esetében az első teljes magyar – fordítást tárja az olvasó elé. A források – a *Szent Rupert hitvalló cselekedetei* (*Gesta Sancti Hrodberti confessoris*), az *Arn feljegyzése* (*Notitia Arnonis*), a *Rövid feljegyzések* (*Breves Notitiae*), a *bajorok és karantánok megtérése* (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*), és *Theotmar érsek levele* (*Epistola [archi]episcopi Theotmari*) – mind korukat, mind műfajukat tekintve szélesebb kört fognak át, ám mégsem indokolatlan egyazon kötetbe történő felvételük, hiszen mindegyik valamilyen módon a salzburgi (bajorországi) kereszténység történetéhez kapcsolódik. A késő antikvitás szerzői közül utolsóként Eugippius tesz említést Salzburg városáról (luvaóról) 511-ben írott, *Vita Sancti Severini* című opusában; e dátumot követően két évszázadon át nem született e terület sorát tárgyaló, vagy azt csupán említő forrás.

A kötetbe felvett első forrást (*Szent Rupert hitvalló cselekedetei*) a legenda műfajába sorolhatjuk, amely a VII. és a VIII. század fordulóján Bajorországban – előbb Wormsban, majd Salzburgban működő püspök életét beszéli el. E szöveg valamikor 793 után keletkezett, a források sorrendjét illetően az időrendi elvet követő kötetben mégis azért került az első helyre, mert az előképeül szolgáló *Vita Hrodberti* már feltehetően 746/47-ben létrejött. A Rupert kapcsán felmerülő négy kérdésre adható válaszok röviden így foglalhatók össze: Rupert legkésőbb 696-ban jött püspöki székhelyéről, Wormsból Bajorországba. Salzburgban telepedett le, ahol szervezett formát és új lendületet adott a már meglévő keresztény életnek és közösségnek; templomokat és szerzetesi közösségeket alapított, azonban a – feltehetően már régebb óta létező – Szent Péter-kolostor alapítása nem az ő nevéhez köthető. Salzburgban nem hozott létre egyházmegyét, tehát sem salzburgi püspöknek, sem salzburgi apátnak nem tekinthető. Az élők sorából március 27-én, Wormsban távozott, ahová nem sokkal halála előtt visszatért. 715/16. május 15. után már feltehetően nem volt Salzburg-

ban; halálának éve bizonytalan, biztonsággal legkorábban 715-re datálható.

Miután Nagy Károly 788-ban az ingelheimi gyűlésen megtartott (mai szóhasználatunkkal élve: koncepció) perben letaszította trónjáról az utolsó Agilolfing herceget, III. Taszilót, birodalmába integrálta az addig önálló Bajor Hercegséget. A bajor (egyházi és világi) előkelők közül többen – köztük Salzburg püspöke és Alcuin későbbi jó barátja, Arn is – már Tasziló uralkodása idején nagy valószínűséggel átpártoltak a frank uralkodóhoz, és segítségére voltak a herceg trónfosztásának legitimálásában. Közvetlenül a trónfosztást követő esztendőben, 788 és 790 között, Nagy Károly utasítására íratta meg a Karoling-hatalomátvitel nagy nyertese, a jó ideig egykor Tasziló bizalmát is élvező Arn a Salzburgi Püspökségnek tett adományokról szóló feljegyzést, a *Notitia Armonis*, amelyet a frank uralkodóval jóvá is hagyatott, így biztosítván egyházmegyéje javadalmait. A *Notitia Armonis*ban a lejegyzést készítő Benedictus diakónus a hercegektől, nemesektől és egyéb személyektől származó adományokat kronológiai és topográfiai rendbe foglalta, részletes – mondhatni telekkönyvszerű – felsorolást adva a korabeli birtokviszonyokról. A valamikor 788 és 790 közöttre datálható *Notitia Armonis* részletes – mai szóhasználattal élve telekkönyvszerű – felsorolást ad azokról az adományokról, amelyeket a Salzburgi Püspökség a 788-ig önálló államisággal rendelkező Bajorország hercegeitől, nemeseitől és közrendű embereitől kapott. Nyelvi szempontból a vizsgált szövegek közül e forrás viseli magán legerősebben a kora középkorra jellemző grammatikai és stílárius hanyatlás jeleit.

Arn 798-ban kapta meg III. Leó pápától a palliumot, ám az immáron neki alávetett püspökök csekély lelkesedéssel fogadták ezen – Nagy Károly által meghozott és a pápa által kivitelezett – döntést. Salzburgnak tehát ismételtén igazolnia kellett a megszerzett birtokok és egyéb adományok eredetét és jogszerűségét, s ennek eredményeként jött létre 798 és 800 között a *Rövid feljegyzések* (*Breves Notitiae*) címet viselő munka. A *Breves Notitiae* lejegyzőjét név szerint nem ismerjük, azt viszont megállapíthatjuk, hogy a *Notitia Armonisszal* mutakozó átfedések ellenére sem szolgált egyik feljegyzés a másik előképeül, s így mindkét dokumentum egyedi, máshonnan meg nem ismerhető adatokkal gazdagítja a kor gazdasági- és birtokviszonyaira vonatkozó ismereteinket, valamint a *Breves Notitiae* leíró, historiografikus fejezetei a Rupert-legendában foglaltakra vetnek egyéni megvilágítást. A *Breves Notitiae* címet viselő feljegyzés, amely a *Notitia Armonisszal* mutakozó átfedések ellenére nem annak megújított változata. Megállapítható, hogy mindkét forrás egyedi adalékokkal gyarapítja tudásunkat a kor gazdasági- és birtokviszonyairól. Noha e mű sem tekinthető a klasszikus latinitás mércéjével mérhető alkotásnak, a *Breves Notitiae*

nyelvezete alak- és mondattani szempontból egyaránt jóval korrektebb, mint a *Notitia Armonis*.

A 860-as években a szlávok apostolaként ismert Konstantin (Cirill) és Metód jelentős missziós tevékenységet fejtett ki Morávia és Pannónia területén, és 869-ben II. Adorján pápa Metódot Sirmium érsekévé ordinálta, iurisdictiont biztosítva számára – többek között – a térítőmunkája során bejárt vidékeken. ám a salzburgi érsek és megyéspüspökei ezáltal saját joghatóságukat érezték sértve, s Metódot a 870-ben megtartott Regensburgi Zsinaton elítélték és több éven át tartó fogságából csak a pápa intervenciójának köszönhetően szabadult ki. Salzburg moráviai és pannóniai igényeinek legitimációs irataként keletkezett 870-ben a kora középkori salzburgi historiográfia legszebb és talán legérdekesebb darabja, a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 870-ben keletkezett, szerzője feltehetően a salzburgi érsek, Adalwin, címzettje pedig a keleti-frank uralkodó, Német Lajos lehetett. A *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* számos helyen szól a Kárpát-medence történetéről is, tehát a későbbi magyar történelem szempontjából is nehezen alábecsülhető jelentőségű opus. A *Conversio* alapján a szerző a Metód ellen a bajor püspökök által a Regensburgi Zsinaton felhozott vádak három pont köré csoportosítja: a szlávok apostolának először a *lingua Latina*, másodszer a *doctrina Romana*, harmadszor pedig a *litterae auctores Latinae* kapcsán megmutatkozó elutasító magatartása köré. E kérdéskör hátterét bemutatva felvillantja a pápa, a basileus és a frank uralkodó között kialakult, a bulgáriai, a moráviai és a pannóniai missziót determináló kapcsolatrendszer is.

Theotmár érsek levele, amelyet 900-ban írt IX. János pápához, nem csak a moráviai viszonyokba enged bepillantást, hanem súlyos vádakot fogalmaz meg a honfoglaló magyarokkal szemben is – tehát a magyar medieviztika számára kiemelkedő forrásértékkel bír. Jelentős hangsúlyt kapnak a szigorúan vett filológiai szempontok a tanulmány Theotmár levelét bemutató fejezetében: a szerző elemzése sze-

rint Theotmár az általa használt idézetekben távolról sem törekszik tárgyyszerűsége, a kánonjogi és bibliai idézeteket többnyire elferdítve, tendenciózusan használja, kiváló latinsággal megírt levelében a pápával szemben alkalmazott hang olykor ironikussá, kioktatóvá válik.

A fordító az itt olvasható fordítások¹ és tanulmányok² egy részét az elmúlt néhány évben már közreadta – ezek megjelenési helyei a kötetből pontosan megtudhatók –, utóbb azonban több ponton finomított a magyar szövegen, így tehát nem a korábban megjelent textusok egyszerű megismétlései. A szövegek közül kettőnek, a *Notitia Armonis*nak és a *Breves Notitia*ének eddig még részleteiben sem született magyar fordítása. A *Gesta sancti Hrodberti confessoris* két fejezetéből néhány mondatot Szádeczky-Kardoss Samu ültetett át magyar nyelvre; a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* több fejezetét fordított le Horváth János, Szádeczky-Kardoss Samu, és Veszprémy László, ám e két szöveg teljes magyar fordítása e kötet megjelenéséig váratott magára. Az *Epistola Theotmari* esetében – noha már Gombos F. Albin, Horváth János és Lele József is átültették magyar nyelvre – a fordító indokoltnak látta egy új, a legkorszerűbb szövegkiadáson alapuló, bőségebb jegyzetanyaggal ellátott, teljes fordítás elkészítését. A részletes bevezető tanulmány (13–136. oldal) olyan egyfelől a források keletkezési körülményeire, szövegahagyományára, egymás közötti összefüggéseire és nyelvi–stilisztikus jellegzetességeire koncentrál, másfelől számos, a kora középkori Bajorország politika-, egyház- és jogtörténeti kérdésére is igyekszik feleletet adni.

Nótári Tamás bevezető tanulmánya és fordításai, amelyeket bőséges, a forrásanyag és a szakirodalom beható ismeretéről tanúskodó jegyzetapparátus egészít ki, értékes adalékokat nyújthatnak nem csupán a medieviztika és a középlatin filológia, hanem a szlaviztika és a középkori jogtörténet művelői számára is.

Galántai Erzsébet

Jegyzetek

¹ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. (Bevezetés, fordítás, jegyzetek) Aetas 2000/3. 93–111; *Két forrás a kora középkori Salzburchból, Notitia Armonis – Epistola Theotmari*. Aetas 2004/2. 72–95.

² *Megjegyzések a Conversio Bagoariorum et Carantanorum avar vonatkozású fejezeteihez*. In: Tanulmányok a középkorról. A II. Medieviztikai PhD-konferencia előadásai. Szerk. Weisz B.–Balogh L.–Szarka J. Szeged 2001. 67–84; *De consultis Bulgarorum*. Collega. Az Accursius Jogászegyet folyóirata 2002/5. 47–53; *Salzburg neve a kora középkori forrásokban*. Collega. Az Accursius Jogászegyet folyóirata 2005/1. 48–54; *Tassilo III's dethronement – contributions to an early-middle-age show trial*. Publicationes

Universitatis Miskolciensis. Sectio Iuridica et Politica 23. 2005. 65–90; *Róma és Bizánc missziós kísérletei a IX. századi Bulgáriában*. Belvedere Meridionale 2005/1–2. 22–35; *A Salzburchi Érsekség és Metód konfliktusa a Conversio Bagoariorum et Carantanorum tükrében*. Belvedere Meridionale 2005. 3–4. 37–62; *Metód pere a Regensburgi Zsinaton a Conversio Bagoariorum et Carantanorum tükrében*. Collega. Az Accursius Jogászegyet folyóirata 2005/1. 44–51; *On the Avar-related chapters of the Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Chronica 5. 2005. 26–39; *III. Tassilo trónfosztása – adalékok egy kora-középkori koncepció perhez*. Jogtudományi Közöny 2005. 12. 503–516.

Az angolszász büntetőeljárás gyökerei

John H. Langbein:

The Origins of Adversary Criminal Trial
(Oxford Studies in Modern Legal History)

Oxford University Press, 2003, 376 p.

ISBN 0-19-925888-0 ISBN 0-19-928723-6

A büntettek és azok elkövetői sok hasonlóságot mutatnak az egész világon, miközben az ügyek elbírálása annál kevesebbet. E tekintetben a világ – bevett fogalmainkat alkalmazva – felosztható egy *angolszász* típusú, valamint egy *kontinentális* jogrendre. A mi szempontunkból a kettő között az alapvető különbség a bíró szerepében van. Miközben a kontinentális jogban ő uralja a pert, szerepe egzaktan körülhatárolható, addig az angolszász jogban a bíró csak arra ügyel, hogy az eljárás szabályszerűen folyjék. A szerepe olyan, mint egy játékvezető a focimeccsen. A bírónak itt nem feladata a bizonyítékok begyűjtése, azokat a felek képviselői elvégzik, ő csak mérlegel azok alapján, és az eljárás végén hoz egy ítéletet. Ezt az angolszász rendszert a most tárgyalandó monográfia szerzője, a Yale Egyetem jogtörténész professzora, John Langbein az „adversary” kifejezéssel illeti, ami ellenfelet jelent. Ez minden bizonnyal abból ered, hogy a fentiek szerint a per nem más, mint a vád és a védelem csatája, amelyben a felek élesen szembekerülnek egymással. Az „adversary” rendszerben a vád és a védelem egyaránt bizonyítékokat gyűjt, majd azokat a relatíve passzív bíróság elé terjeszti. Ez a fajta, ügyvédcentrikus tárgyalási mód jellemzi ma az angol-amerikai bírósági rendszert. Mindennek a kialakulása az 1690-es évekre nyúlik vissza, és kb. 100 év alatt nyerte el mai formáját. A könyv főként ezzel a folyamattal foglalkozik, vagyis azt mutatja be, hogy melyek azok a tényezők, amelyek közrejátszottak abban, hogy a common law bíráskodás ilyen jelentős változáson menjen keresztül. Ezen felül a könyv a büntetőjogi bizonyítás átalakulásáról is szól, ami szorosan összekapcsolódik az „adversary” rendszerrel.

A könyv egy olyan forráson alapszik, amely eddig kívül maradt a kutatók látókörén. Ez az *Old Bailey Session Papers*, ami csak az elmúlt években került a jogtörténeti kutatók figyelmébe. A Londonban működött *Old Bailey* bíróság súlyos bűncselekmények fölött rendelkezett hatáskörrel, aminek következtében az egyik legfontosabb bírósággá vált az angol-amerikai világban a XVIII. századra. A peranyagokat szigorúan őrizték, de mégis folyamatosan kezdtek kiszivárogni, és azokról másolatokat is készítettek. Így maradhatott ránk a feljegyzés több példányban. Ezen iratok jelentősége páratlan, mivel rendkívüli hitelességgel engednek betekintést a korabeli büntetőtárgyalásokba. Néhány eset jo-

gi folyóiratokban is megjelent, az ezek körül kialakult vitát a szerző a negyedik fejezetben mutatja be. Langbein végig ragaszkodik a peranyagok menetéhez és az óangol jogi kifejezésekhez, ami, ha lehet, még nehezebbé teszi az olvasmányt.

Az angol-amerikai és a kontinentális jogrendszerek bűnvádi eljárásai között a különbség nem csupán a védő és a vádló szerepében figyelhető meg. Ez ugyanis mind a két rendszerben megtalálható. Funkciójukat tekintve viszont már különböznek: az angolszász jogban az ügyvédek feladata a bizonyítékok felkutatása és bemutatása az angol-amerikai, hagyományosan esküdtzéki rendszerű bíróságok előtt. Itt a bíróság a bizonyítékok mérlegelése után dönt a vádlott bűnösségéről. A kontinentális jogban ellenben a bizonyítékok felkutatása a nyomozóhatóság feladata. Azt, hogy mi tekinthető nyomozóhatóságnak, országonként változik, de általánosan elmondható, hogy minden szerv nyomozóhatóság, mely az igazságot kutatja. A tanúkat a mi rendszerünkben főszabály szerint az elnöklőbíró hallgatja ki. A védő és az ügyész szerepe sem olyan hangsúlyos: alá vannak rendelve az ügy menetének. Míg az angolszász rendszerben uralják a pert,¹ addig a kontinentálisban inkább közvetítő szerepet töltenek be² a bíró és a felek között.

Ezekon felül az angolszász büntetőpernek két jellegzetessége van. Az egyik egy olyan *szellemiség*, amely azt célozza, hogy az eljárás keretén belül a felek saját igényeiket akarják mindenképp érvényesíteni.³ Az ügyész és a védő komoly hatásköre miatt ez gyakran az igazság érvényesítését szorítja háttérbe.⁴ A második jellegzetesség (az ún. „*Wealth effect*”) sokkal inkább szociológiai eredetű: a perben több szereplő vesz részt. Ennek oka, hogy a vagyonosabbak megengedhették maguknak, hogy egyszerre több szakembert, védőt foglalkoztassanak, akik megszervezik a védelmüket.

A most tárgyalandó könyv ennek az angolszász büntetőjogi rendszernek a történelmi gyökereit vizsgálja, amely elég korán megjelent Angliában, és elég gyorsan el is terjedt. A címben is jelzett „adversary” rendszer korai formájának legfőbb jellegzetessége viszont éppen az volt, hogy a feleket kezdetben senki sem képviselte.

AZ ÜGYVÉD NÉLKÜLI BÜNTETŐELJÁRÁSOK – „LAWYER-FREE CRIMINAL TRIAL”

Az angol bűnügyi eljárás évszázadokon keresztül azon az elven működött, hogy ha egy súlyos bűncselekmény elkövetésével vádoltak meg egy személyt, akkor az illetőt nem képviselhette ügyvéd a bírósági eljárásban. XVI–XVII. századból fennmaradt források bizonyítják, hogy a bírák szigorúan érvényesítették ezt az elvet. E tekintetben a jogi irodalom is egységes volt: Staunford, Pulton, Coke, Hawkins egyaránt mintegy ’jogi szabályként’ magyarázták ezt a tilalmat. Ez a tilalom azért érdekes, mert a vádló oldaláról ugyanez nem volt igaz. Ez az egyenlőtlenség abból a korai gyakorlatból alakult ki, amely szerint kisebb bűncselekmény elkövetése esetén a vádló szerepét a sértett töltötte be,

akivel szemben a perben az elkövető állt. Ez komoly hatalmat adott a vádló kezébe, hiszen gyakorlatilag bármit megtehetett az elkövetővel.

1820-ban – kb. 300 évvel e rendszer meggyökeresedése után – egy francia megfigyelő látogatott Angliába, hogy tanulmányozza az akkori bűnügyi rendszert, és meglepve tapasztalta, hogy az előbb vázolt régi rendszer semmit sem változott. Ez azért meglepő, mert a korban kezdett elfogadottá válni az a felfogás, hogy a bűnvádi eljárás a köz', azaz a közösség érdekét szolgálja. A régi rendszerben ellenben egyedül a sértettre van bízva, hogy hogyan dönt a vádlott sorsáról. Ezt az egyénre bízott bűnügyi nyomozást és bűnvádi eljárást⁵ nem különösebben támogatta a korabeli jogirodalom. Nem születtek elméletek, amelyek a büntetőigény magánúton történő érvényesítését igazolták volna. Ezen felül számos probléma is jelentkezett. Így az, hogy a nyomozással és perlekedéssel járó költségeket a szegényebbek nem tudták megfizetni, vagy az, hogy a szakképzettség hiánya sokszor igazságtalan ítéletekhez vezetett.

Ezen okok miatt az angol Parlament a XIX. századtól (pl. a csendőrség felállításával) szabályozni kezdte ezeket a kérdéseket. Az ügyvédek szerepe ebben az időszakban oly módon állandósult, hogy a sértettet már minden esetben megillette a képviseleti jog, a vádlottat viszont még mindig nem. Egyetlen kivétel volt: felségsértés esetén. Ez azonban szinte soha sem került ilyen fórum elé, mert a felségsértést, mint legsúlyosabb bűncselekményt, erre kinevezett magas rangú állami tisztviselők bíráltak el.

Az ügyvéd nélküli büntető ügyekről fennmaradt legkorábbi dokumentum (Sir Thomas Smith: *De Republica Anglorum* c. munkája) I. Erzsébet uralkodására nyúlik vissza. Ez a dokumentum nem egy eredeti ügyet dolgoz fel, hanem összegzést ad a korabeli büntetőeljárásról. Jól mutatja, hogy az események központi alakjai, a sértett és az elkövető, semmilyen jogi képviselettel nem rendelkeznek. Az egész eljárás szakrális elemekkel volt tele. Meg volt határozva, hogy ki, mikor, milyen formulában, mit mondhat. A középkorra jellemző bizonyítási eszköz, az eskü itt is megjelenik. Az érdekessége azonban az, hogy a vádlott nem élhetett vele, csak a vádló és a szemtanúk. A vádlott Angliában egészen 1898-ig nem tehetett esküt, mivel nem tekintették hiteles szemtanúnak. Mindezekből kitűnik, hogy az ügyvédnélküli büntetőeljárás képezi a gyökerét a mai common law ítélkezési rendszernek.

AZ ÜGYVÉDKÖZPONTÚ BÜNTETŐELJÁRÁSOK

– „LAWYER-CONDUCTED CRIMINAL TRIAL”

Az ügyvéd-uralta per a XVI. század végén, a XVII. század elején fokozatosan jelent meg, mintegy magábaolvasztva az ügyvéd nélküli büntetőeljárást. Kezdetben ez az eljárás csupán annyiban különbözött az előbb vázoltól, hogy megjelentek a jogászok a perben. A könyv első fejezete ilyen körülmények között mutatja be a vádlott és a vádló viszonyát. A vádlott még itt sem egyenlő fél a vád és a bíróság mellett, mert pl. nem ismerhette az összes bizonyítékot. Az ilyen típusú tárgyalások legelőször a Stuart korban jelennek meg.

A második fejezet olyan pereket mutat be, amelyek koholt vádak alapján folytak, és ahol a védelem szintén teljesen kiszolgáltatott volt. Ezt az elnyomást a vér nélküli forradalom 1688–89-ben eltörölte, és olyan reformokat vezetett be, amelyek lehetővé tették a terhelt tényleges védekezését.

A harmadik fejezet azt mutatja be, hogy hogyan válik a vád mellett a védelem is egyenlő félle a perben. Ez az a pont, amikortól már ténylegesen ügyvédek uralják a pert, és így megszületik a „lawyer-conducted” rendszer. Ennek három jellemzője volt: egyrészt megnövekedett az ügyvédek szerepe az eljárás során, másrészt lehetővé vált a jogtanácsosok és szakértők bevonása (ami jelentősen előremozdította mind a két fél felkészülését, viszont néha az igazság háttérbeszorításához vezetett), végül ennek volt köszönhető a koronatanú-rendszer kialakulása.

A kötet utolsó két fejezete a bizonyítási rendszert mutatja be, illetve az eljárást az *Old Bailey Session Papers* alapján.

Érdemes még kitérni a büntető és polgári peres eljárás közötti különbségre is. A kettő között a lényeges különbség, hogy a büntető ügyeket mindenképp bíróság előtt kellett elbírálni (trial-centered), míg a polgári ügyek esetén lehetőség volt az ügy bíróságon kívüli rendezésére is (trial-avoiding). A kisebb jelentőségű ügyekben a bíró mintegy gyorsított eljárásban döntött, a nagyobb volumenű ügyekben viszont a bírák hatásköre már jóval körülhatárolhatóbb volt, mint a büntető ügyekben. Mind a kettőre igaz viszont, ami a mi kontinentális felfogásunkkal ellentétes, hogy ha egy bizonyítékot az esküdtszék nem tart relevánsnak, akkor azt egyszerűen figyelmen kívül hagyhatja.

Papp László

Jegyzetek

¹ Erre utal a címben is megtalálható „adversary” kifejezés, amely szerint a felek – később a képviselők – egymás ellenfeleként viselkednek az eljárás során.

² A „lawyer-conducted” kifejezés is arra utal, hogy a common law országokban sokkal inkább az ügyvédek állnak a per középpontjában, és itt utalás sincs a közvetítő szerepre.

³ A „combat effect” egy olyan igényérvényesítő hatásmechanizmus, amely figyelmen kívül hagyja az igazság keresését.

⁴ Pl. nem hívnak be egy olyan tanút, mely a másik felet erősítené.

⁵ Ez az eljárás mutat némi rokonságot a magyar büntető eljárásjogban is, mert magánvád intézményével, mert ebben az esetben is kellett vádiratot benyújtani, és a magáneljárásban is a király nevében hoztak végül ítéletet.

A sissachi hóhérmúzeum

A halálbüntetés, a kínzás és a vérbosszú manapság távolinak, az embertelen régmúlt részének tűnnek. A világ számos részén még ma sem történelem mindez,

és Európa számos országában is a legutóbbi évtizedekig létezett halálbüntetés. Svájcban ezek a jogintézmények már régóta nem részei a büntetőjognak, épp ezért kíváncsi a múzeum felhívni a látogatók figyelmét saját országuk büntetés-végrehajtásának fejlődésére. Konfrontálja nézelődőket Svájc korábbi viszonyaival és történelmével. Bemutatja a germán jogon alapuló svájci büntetőjog fejlődését, a városonként és kantononként eltérő szokásjogot és a katolikus egyház büntetőpraxisát. A kialakuló államszövetségben a jogalkotás kétszintűvé vált, a 18. század végén a francia megszállással idegen hatások is érték a svájci büntetőjogot és büntetés-végrehajtást. A múzeum mindezek bemutatásán keresztül egész Svájc történetéhez is adalékokat nyújt, speciális aspektusból.

A múzeum Guido Varesi több évtizedes gyűjtőmunkájának eredményeként jött létre. A tulajdonos fiatal kora óta gyűjti a büntetés-végrehajtás történetének tárgyi emlékeit. 10 évvel ezelőtt kezdett kiállítóhelyet keresni egyre gyarapodó gyűjteményének. Ekkor talált rá Sissachban egy 17. századi házra, amelyben korábban a börtön működött. Ma az egykor celláknak helyt adó pincében található az a kínzóeszközök és a különböző bilincsek. A földszinten számos egykori kivégzőeszköz kapott helyet, így például többféle akasztófa, kerék, hóhérbárdok és hóhérekardok, guillotinok. Összesen három emeleten található a kiállítás, amelyet az eredeti eszközök mellett a használatukat bemutató fotók és metszettek tesznek szemléletessé. Ugyanakkor a kiállítás rendezője törekedett a tárgyilagos és semleges bemutatásra. A kínzó és kivégzőeszközök fejlődését számos eredeti tárgy és nagy képanyag segíti.

Külön részt szentel a kiállítás a Svájcban 1850-től 1940-ig használt guillotin kialakulásának és alkalmazásának. Igazi különlegességként, a világon egyedülálló módon megtekinthető az a modell, amelyet az eszköz névadója (de nem feltalálója) a francia orvos Doktor Guillotine készített. Egész Európában használták ezt a korábbiakhoz képest humánusnak tűnő eszközt, hosszú évszázadokon át, Franciaországban utoljára 1976-ban.

Érdekességként mutat be a múzeum egy helyi hírességet, a Sissachban született szabadulóművészt, Pius Busert és mutatványait.

Nevéhez méltóan a múzeum különös hangsúlyt helyez a hóhérok működésének és életének bemutatására. Nagy gyűjteménnyel rendelkeznek eredeti bírói- és hóhérekardokból. Ezekhez a fegyverekhez szerte Európában babonák és legendák kapcsolódtak, ezekbe rendkívül érdekes történetekbe is bepillantást nyerhet a látogató.

A hóhérok a középkori és kora újkori társadalom peremén éltek, foglalkozásuk tisztességtelen foglalkozásnak számított, éppen ezért elkülönülten éltek, a nyilvános helyeken nem, vagy csak speciális szabályok szerint jelenhettek meg. Külön evőeszközeik voltak a fogadóban, külön kupájuk a kocsmában. Feltűnő, általában zöld és piros, gyakran csengettyűkkel felszerelt ruhát viseltek, hogy felhívják magukra a figyelmet. A templomba nem ülhettek le, utolsóként járulhattak áldozásra.

Tevékenységük nem csak az ítélet-végrehajtásra korlátozódott, gyakran a hóhér végezte a kínvallatást, a tortúrát, felügyelte a prostituáltakat. Az egyszerű emberek körében babonák terjedtek a legtöbbször apáról fiúra szálló mesterség képviselőiről. Szinte csak egymás között házasodtak, valóságos hóhérdinasztiák jöttek létre szerte Európában. A társadalom peremén töltött életük tárgyi emlékeit, főként eszközöket és ruhadarabokat és számos hóhérábrázolást találhatunk a múzeumban. Külön tárlóban található az utolsó svájci hóhér Theodor Mengis (1839 – 1918) életének emlékei, köztük egy teljes hóhérruha.

A múzeum minden tárgya német és francia nyelvű felirattal van ellátva. Minden hónap első és harmadik vasárnap délután látogatható, csoportoknak előzetes bejelentkezés után más időpontban is tartanak vezetést.

Frey Dóra

- Az Anno 1945 filmklub 2005. november 16-án mutatta be az „Egy korszakváltás képei a filmvászonon hét történetben” sorozat keretében az „I. történet: **Valahol Európában**” című 1947-ben rendezett magyar filmet, melyet szakmai vita és beszélgetés követett a politikatörténeti intézetben.
- A 10. születésnapját ünneplő Napvilág Könyvkiadó gondozásában ünnepélyes keretek között került sor a „**Globalizáció: esély vagy veszély?** – társadalomkritikai értelmezések” című tanulmánykötet bemutatására 2005. november 16-án az Egyenlítő Galériában. A bemutató kapcsán szervezett tudományos konferencia előadói voltak többek között *Kondorosi Ferenc* (A globalizáció kihívása: emberi jogok, értékek hierarchiája), *Szigeti Péter* (Hegemóniai értelmezések a globális kapitalizmus korában) és *Tanyi Attila* (Globalizáció, kozmopolitanizmus és filozófia: történelmi vizsgálódások)
- 2005. november 16-án mutatta be a Rubicon ház Kiadó Bodrogi Péter, Molnár József és Zeidler Sándor: „**Nagy magyar kitüntetéseknévkönyv**” című könyvét. A könyvet Katona Tamás történész ismertette. A mű elkészítésében szakértőként közreműködött *Pandula Attila*.
- 2005. november 25-én ünnepelte a **győri jogász-képzés fennállásának tizedik esztendejét** a Széchenyi István Egyetem Jog- és Gazdaságtudományi Kara, valamint az Universitas Győr Alapítvány. A képzés megalapításának ünnepi megemlékezésen felszólalt *Szekeres Tamás* rektor, *Bihari Mihály* egyetemi tanár, *Mezey Barna* egyetemi tanár, *Nagy Zoltán* ítélőtáblai elnök, *Bagi Ildikó* ügyész és *Szalay Gyula* egyetemi tanár, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatója. A megemlékezést követő tudományos emlékülés referátumát *Szigeti Péter* egyetemi tanár, korreferátumait pedig *Halmi Gábor* egyetemi tanár, *Lenkovics Barnabás* egyetemi tanár, *Révész T. Mihály* egyetemi docens, *Milassin László* egyetemi docens és *Gellér Balázs* egyetemi docens tartották.
- 2005. december 7-én hirdette meg a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Tanácsa **Antal Tamás doktori fokozatszerzésének** keretében sorra kerülő doktori értekezés bírálati eljárásának **nyilvános vitáját**. (Az Ítéletábrák, bírói jogviszony, esküdtszék. Törvénykezési reformok Magyarországon 1890-1900)
- A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara **Marton Géza akadémikus születésének 125. évfordulója alkalmából** 2005. december 9-én az ELTE Állam- és Jogtudományi Karon megemlékezett a neves római jogász professzorról. *Harmathy*

Attila akadémikus, egyetemi tanár és *Mezey Barna* egyetemi tanár, dékán megnyitóját követően *Hamza Gábor* akadémikus, egyetemi tanár elnökölte mellett hangzottak el a tisztelgő előadások. (*Zlinszky János* professzor emeritus: A magánadeliktum Marton Géza munkáiban; *Molnár Imre* professzor emeritus: Magánjogi felelősség – büntetőjogi felelősség az ókori Rómában; *Jakab Éva* egyetemi tanár: Vétkes és vétlen felelősség az adásvétel-nél a római jogban; *Földi András* egyetemi tanár: A „holt terek” veszélyei a mai romanisztikában; *Besseney András* egyetemi docens: A moralitás kategóriája Marton Géza civilisztikai gondolkodásában; *Szabó Béla* egyetemi tanár *Marton Géza* debreceni jogi oktatási reformtervei és a római jog helye a curriculumban; *Nadja El Beheiri* egyetemi docens: A jog fogalma Marton Gézánál – „A nemzetközi jog jogiságának kérdéséhez” c. tanulmány alapján; *Nótári Tamás* egyetemi adjunktus: Marton Géza és a büntetőjog.)

- A Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság és a Határőrség Tudományos Tanácsa közös rendezvényeként került sor 2006. január 17-én a Határőrség Országos Parancsnokságán a „**Határrendőrség 1906**” (Az első magyar önálló polgári országos határőrizeti szakmai testület a Magyar Királyi Határrendőrség) című konferenciára. A *Bédek József* határőr altábornagy, a Határőrség Országos Parancsnokának köszöntőjét követően a *Samu István* határőr vezérőrnagy, Határőrség rendészeti főigazgatója, a Határőrség Tudományos Tanács elnökének vezetésével lezajlott tanácskozás fontosabb témái voltak: A dualizmuskori magyar rendvédelem és határőrizet. A Magyar Királyi Határrendőrség (*Parádi József* főiskolai tanár) A magyar államhatárvonal és jelölése a dualizmus időszakában (*Suba János* tudományos főmunkatárs), A Magyar Királyi Határrendőrség a magyar határőrizet fejlődéstörténetében (*Gáspár László* egyetemi docens) A Magyar Királyi Határrendőrség egyenruhái és rangrendszere (*Zeidler Sándor*). Határforgalom-ellenőrzés a Magyar Királyság dualizmuskori államhatárain (*Nagy György* egyetemi tanár). A Magyar Királyság útlevelei, kishatárforgalmi útiokmányai a dualizmus időszakában (*Bencsik Péter*). A Magyar Királyi Határrendőrség nemzetbiztonsági jellegű feladatai (*Csóka Ferenc*), A Magyar Királyi Határrendőrségnél rendszeresített munkaokmányok (*Simon F. Nándor*). A Magyar Királyi Határrendőrség feladatai, tevékenységének néhány jellemző vonása (*Ernyes Mihály*). A Határrendőrség helye, szerepe a rendvédelmi szférában alkotmányjogi szempontból (*Hautzinger Zoltán*)

- 2006. január 30-án szervezte meg a Budapesti Ügyvédi Kamarában a Columbia University Budapest Law Center Public Interest Law Initiative a **Pro bono publico**. Hagyományok és jelen: ügyvédek a közjó érdekében címmel kerekasztal-beszélgetését, melyen különleges hangsúlyt kapott a magyar jogtörténeti tradíció, „a szegények ügyvédje” minta mai alkalmazása.
- A Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Intézete 2006. február 1-jén **megemlékezést** tartott az egyetem „J” épületének aulájában. Az ünnepséget **Deák Ferenc halálának 130. évfordulóján** szervezték, melynek során *Révész T. Mihály* tanszékvezető egyetemi docens tartott előadást Deák jogász pályájáról, *Kállay István* pedig Miből tanult Deák Ferenc? címmel korreferátumot. Ezt követően sor került Deák Ferenc mellszobrának megkoszorúzására. A megemlékezés alkalmából avatták fel a győri jogi fakultás új termeit, Az Áldozat utcai campuson elkészült előadót, a Deák-termet, szeminárium helyiségeket és a kibővített könyvtárat.
- 2006. február 1-jén kerített sort a **Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara első jogi szakkönyvbemutatójára**. *Takács Albert*, az állampolgári jogok országgyűlési biztosának helyettese, a Corvinus Egyetem főiskolai tanára ismertette Lőrincz Lajos professzor „A közigazgatás alapintézményei” (HVG Orac) kötetét *Bogár László* mutatta be *Pokol Béla* egyetemi tanár: „Globális uralmi rend” (Kairosz Kiadó) könyvét, végül *Horváth Attila* egyetemi docens (PPKE, ELTE) szövegezte Sándor István: A társasági jog története Nyugat-Európában címmel publikált munkáját (JKK Kerszöv).
- Az International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions (I.C.H.R.P.I.) **57. konferenciáját** Párizsban tartja 2006. szeptember 7. és 10. között. A konferencia szervezői Prof. Jean Grarigues (Université Orleans) és prof. Frédéric Attal (Paris). Elérhetőség: attal.frederic@ferr.fr. A magyar nemzeti csoport delegációval képviselteti magát.
- **Köztársaság – a modernkori történelem fényében**. Nagyszabású Tudományos konferenciával emlékezett meg a Politikatörténeti Intézet az 1946. évi köztársaság kikiáltása 60. évfordulójáról 2006. február 1-jén *Földes György* megnyitója és *Gombár Csaba* bevezető előadása (Republikanizmus és demokrácia tegnap és ma) után négy szekcióban hangzottak el előadások, illetve folytattak vitát történészek, jogtörténészek, szociológusok, politológusok. Az első szekció (A köztársaságok keletkezése és sorsa a XX. században) előadásai voltak: *Wiener György*: Az európai köztársaságok létrejöttének történelmi feltételei a XX. században; *Hajdú Tibor*: Új köztársaságok az I. világháború után; *Kende Péter*: Kell-e a demokratikus köztársaság sikeréhez az istenek kegyelme?; *Horváth Jenő*: A köztársaság kikiáltása Olaszországban (1946); *Szokolay Katalin*: Lengyel köztársaság, de hányadik?; *Tamás Gáspár Miklós*: Köztársaság és közérdek. A második szekció témája volt: **A magyar köztársasági hagyomány feltáratlan elemei**. Az érintett témák: *Mezey Barna*: A köztársasági tradíció a magyar alkotmánytörténetben; *Pölöskei Ferenc*: A köztársasági gondolat a magyar irodalomban; *Sipos József*: Agrárpártok és a köztársaság; *Varga Lajos*: A magyar szociáldemokrácia és a köztársasági gondolat; *Litván György*: Polgári radikálisok és köztársaság; *Berényi Zsuzsanna*: A magyar szabadkőművesség és a köztársasági eszme; *Egresi Katalin*: A köztársasági eszme és a szent korona-tan a magyar politikai gondolkodásban a két világháború között; *Hubai László*: A kommunizmus a demokratikus fordulatról és a köztársaságról 1944-1947; *Tóth István*: A Nemzeti Parasztpárt demokrácia felfogása 1945-1946; *Föglein Gizella*: Szociáldemokrata és kigazda elképzelések a köztársaságról a II világháború után és *Ruszoly József*: Az 1946. évi I. törvénycikk, mint a történelmi alkotmányunk záróköve. A harmadik. szekció: **A köztársasági eszme történetéről vitázott a felvilágosodástól napjainkig tartó időben**. (*Hahner Péter*: A köztársaság nehéz győzelme Franciaországban; *Szilágyi Péter*: A weimari köztársaság államelméleti vitái; *Konok Péter*: Köztársaság-képek az anarchistáktól a monarchistákig. Spanyolország, 1936-1939; *Johannesik János*: Viták a francia ötödik köztársaságról; *Vastagh Pál*: Európai Unió – Európai Köztársaság?; Végül a negyedik **szekció: a Köztársaság – demokrácia és nemzet – 1989 után Magyarországon** címmel aktuális kérdésekről tárgyalt. Így *Bayer József* tartott előadást a Köztársaság, demokrácia és legitimitás – ma címmel. *Szigeti Péter*: Alkotmányossági vitákról és a legitimitáció kérdéseiről. *Farkas Gergely*: 16 éve a magyar jogállam alapja és fődémje megjelöléssel az Októberi Alkotmány a Nemzeti Kerekasztal előtt címmel tartott előadás. További előadók voltak: *Kardos József*: A köztársasági gondolat az iskolai oktatásban; *Nagy Marianna*: A köztársasági esélyegyenlőség eszméjének evolúciója; *Szentpéteri Nagy Richárd*: Az alkotmány köztársasága – a köztársaság alkotmányossága.
- 2006. február 15-én a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán védtek meg **Phd értékezéseket** *Takács Tibor* és *Babják Ildikó*, a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Iskola hallgatói. Takács Tibor munkáját (A francia magánjog fejlődésének története. A Code Civile és előzményei) *Homoki Nagy Mária* és *Kecskés László* egyetemi tanárok opponáltak. Babják Ildikó (Árucsera ügyletek a germán népek szokásjogában) értekezését *Zlinszky János* professzor emeritus és *Jakab Éva* egyetemi tanárok bírálták. Az eseményről a következő számban részletes beszámolót közlünk.

- A német jogtörténészek 2006. szeptember 10 és 14 között rendezik meg Halleban a 36. **Deutscher Rechtshistorikertagot**. A Heiner Lück és Rolf Lieberwirth által jegyzett meghívó tanúsága szerint március 31-ig lehet jelentkezni a soron következő konferenciára, melynek a Martin Luther Universität Halle-Wittenberg jogi fakultása ad otthont. A szervező iroda címe: Juristische Fakultät D-06108 Halle an der Saale Universitätsring 4 / Lehrstuhl für Bürgerliches Recht, Europäische, Deutsche und Sächsische Rechtsgeschichte. (heiner.lueck@jura.uni-halle.de)
- 2006. április 6-8 között Bécsben tartja az Osztrák Tudományos Akadémia Jogtörténeti Bizottsága konferenciáját a Werner Ogris professzor által gondozott „Die Formierung des Reishofrates (RHR) inter Karl V. und Ferdinand I. (1519-1564)” kutatási keretprogram keretében „Europäische Höchstgerichte der frühen Neuzeit mit besonderer Berücksichtigung des RHR” címmel.
- Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara újabb könyvbemutatóra hívta a tudományos közéletet. A szakmai beszélgetéssel egybekötött könyvbemutatón kollégáik méltatták a Kar oktatóinak 2004-ben és 2005-ben megjelent munkái közül az alábbiakat: Sándor Tamás – Vékás Lajos: Nemzetközi adásvétel (Bemutatta: *Burián László* egyetemi tanár) Menyhárd Attila: A jó erkölcsbe ütköző szerződések (Bemutatja: *Földi András* egyetemi tanár). Hamza Gábor: Le Développement du droit privé Européen (Bemutatja: *Harmathy Attila* egyetemi tanár, akadémikus) Berke Barna – Király Miklós – Kisfaludi András – [et al.]: [Szerk.: Miskolci Bodnár Péter] Európai társasági jog (Bemutatja: *Menyhárd Attila* egyetemi docens), Horváth Attila: A részvénytársaságok és a részvénytársasági jog kialakulása Magyarországon, valamint Sándor István: A társasági jog története Nyugat-Európában (Bemutatja: *Kun Tibor* jogász-igazgató, megbízott oktató), Cs. Kiss Lajos – Földi András – Harmathy Attila – Karácsony András – Szilágyi Péter – Takács Péter – Tamás András [et al.] Szerk.: H. Szilágyi I. és Paksy M.: Ius unum, lex multiplex liber amicorum studia Zoltán Péteri decicata (Bemutatja: *Badó Attila* egyetemi tanár [Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar]), Bárándy Péter – Bárd Károly – Békés Imre – Finszter Géza – Gellér Balázs – Lévy Miklós – Lőrincz József – Margitán Éva – Mezey Barna – Morvai Krisztina – Polt Péter – Vaskuti András – [et al.]. Szerk.: Ligeti Katalin: Wiener A. Imre Ünnepe kötet (Bemutatja: *Busch Béla* egyetemi docens), Trócsányi Zsolt: Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben (Bemutatja: *Rácz Lajos* egyetemi docens), Földi András – Hamza Gábor – Brósz Róbert – Pólay Elemér: A római jog története és intézményei – 10. kiadás (Mléltatja: *Nótári Tamás* egyetemi adjunktus [KGRE Állam- és Jogtudományi Kar]). A rendezvény ideje: 2006. február 8. (szerda) 14.00 óra, helye: ELTE ÁJK Kari Tanácsterem [1053 Budapest, Egyetem tér 1-3. földszint]
- Az MTA Egyetemtörténeti Bizottsága és a Magyar Jogász Egylet Jogtörténeti Szakosztálya együttes ülést rendezett az Egyetemi-jogi kultúránk ősforrásai (A korai reneszánsz studium generale-ja) címmel. A vitaülést az Egyetemi Könyvtár dísztermében 2006. március 7-én 13.00-tól megnyitotta és bevezetőt mondott *Szögi László* professzor, az Egyetemi Könyvtár főigazgatója, az MTA Egyetemtörténeti Bizottság mb. elnöke. Bevezető előadást tartott prof. em. *Horváth Pál*, a tudományok doktora. Jegyzett közreműködők voltak: *Mezey Barna*, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar dékánja, *Hamza Gábor* akadémikus, *Rácz Lajos*, az MJE Jogtörténeti Szakosztály elnöke, *Székely György* akadémikus, *Zlinszky János* prof. em., a tudományok doktora, *Schanda Balázs* egyetemi docens és a munkáulést gazdagítani kívánó közreműködők. Zárszót mondott *Szögi László* professzor, az MTA Egyetemtörténeti Bizottság elnöke.
- A Magyar Történelmi Társulat 2005/2006. évi 5. vitaestjét 2006. március 8-án tartotta az MTA Székházában „Nacionalizmus(ok) a 19. és 20. században” címmel. Elnökölt és a vitát vezette *Kosáry Domokos* akadémikus, a Magyar Történelmi Társulat elnöke. Előadók voltak: *Gerő András* egyetemi tanár, *Ormos Mária* akadémikus.
- 2006. március 23-án 16 órai kezdettel az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Római Jogi Tanszéke könyvbemutatót rendezett *Németh György* és *Nótári Tamás* „Hogyan nyerjük meg a választásokat? Quintus Tullius Cicero: A hivatalra pályázók kézikönyve című könyvéről. Közreműködők: *Adamik Tamás*, *Hamza Gábor*, *Kukorelli István*.
- A Magyar Köztársaság Országgyűlése 2005 őszén alkotmánybíróvá választotta *Balogh Elemér* egyetemi tanárt, jogtörténészt, a Szegedi Tudományegyetem professzorát.
- A Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány 2006. január 16-án Pázmány Péter Felsőoktatási Díjjal tüntette ki *Mezey Barna* egyetemi tanárt, jogtörténészt, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar professzorát.
- A Lions Klubok Magyarországi Szövetsége kimagasló jószolgálati tevékenységéért *Máthé Gábor*, jogtörténésznek, tanszékvezető egyetemi docensnek, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar dékánjának, a „Magyar Lions mozgalomért” Emlékérmet adományozta.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Albert Albert, főiskolai adjunktus, Rendőrtiszti Főiskola, Katasztrófavédelmi Tanszék, PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Jogtörténelmi Tanszék; **Barna Attila**, tudományos segédmunkatárs, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam és Jogtudományi Kar, Magyar Tudományos Akadémia Jogtörténelmi Kutatóintézet; **Davidovics Krisztina**, jogi előadó, Igazságügyi Minisztérium, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszék; **Deres Petronella**, egyetemi tanársegéd Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi Tanszék; **Frey Dóra**, egyetemi hallgató Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszék; **Galántai Erzsébet**, PhD egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar; **Gyekiczky Tamás**, PhD, tanszékvezető egyetemi docens, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Munkajogi Tanszék; **Jordán Gyula**, CSc, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar; **Katona Viktória**, Széchenyi István Egyetem, Jog- és Gazdaságtudományi Kar, Állam- és Jogtudományi Intézet, Jogtörténelmi Tanszéki demonstrátor; **Mezey Barna**, CSc, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszék; **Németh László**, levéltáros, Zala Megyei levéltár, Zalaegerszeg; **Papp László**, egyetemi hallgató, demonstrátor, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténelmi Tanszék; **Révész T. Mihály**, egyetemi docens, tanszékvezető egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem Állam és Jogtudományi Kar, Jogtörténelmi Tanszék, Győr; **Ruszoly József**, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar; **Szabó Szilárd**, PhD-hallgató, Miskolci Egyetem, Deák Ferenc Doktori Iskola; **Szádeczky-Kardoss Irma**, ügyvéd; **Szendrei Géza**, ügyész; **Szente Zoltán**, PhD, tudományos főmunkatárs, Magyar Közigazgatási Intézet; **Szuromi Szabolcs**, Anzelm O. Praem, egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar; Kánonjogi Intézet; **Völgyesi Levente**, egyetemi tanársegéd, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszék

E lapszám megjelenését az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténelmi Tanszéke és a T 043731 sz. OTKA-program támogatta.

Tisztelt Szerzőink!

A Jogtörténelmi Szemle Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel kéri, hogy a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében írásait e-mailen két címre (katat@axelero.hu; agihorvath@ajk.elte.hu) küldjék meg WORD 6 formában. Kérjük, hogy a szerzők nevük feltüntetése mellett közöljék beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is!

A szerkesztőség legfeljebb 1 íves (40 000 n) tanulmányokat fogad el!

Kérjük szíveskedjenek a következő jegyzetelési előírásokat figyelembe venni:

Nem végjegyzetet, hanem lábjegyzetet kér a Szerkesztőség.

Az irodalomban közölt szerző(k) teljes nevét kérjük feltüntetni, ugyanez vonatkozik az idézett mű címére is.

A megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, oldalszámát, kiadóját, ha folyóirat, annak címét, évfolyamát, számát, megjelenési évét zárójelben kell megadni.

Az oldalszámot a magyaros „o” helyett „p” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

A rövid kötőjel (-) helyett hosszú kötőjelet (—) használjanak az oldalszámok közötti megjelölésre.

A már említett művek jelzése: vezetéknev + im. + oldalszám

Kérjük, hogy hosszú kötőjelet (—) használjanak a születési, halálozási évszámok között is!

Az illusztrációkat digitális (min. 300 pixel/inch, 300 dpi) formában e-mailen a fent megadott címekre két példányban vagy fénykép (nem fénymásolat) formájában postán kérjük megküldeni!

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

INHALT

STUDIEN

- Szente, Zoltán: Grundzüge der Verfassungsentwicklung in den Ländern Ost- und Mitteleuropas 1945 – 1989 1
Szuromi, Szabolcs Anselm O. Praem.: Besonderheiten des Konzepts von der „heiligen Macht“
und ihrer Ausübung zwischen 1073 und 1303. 12

WERKSTATT

- Albert, Albert: Das Patent über die Feuerpolizei von Josef II, oder eine epochemachende Norm aus
dem 18. Jahrhundert 16
Jordán, Gyula: Einige Fragen der Rechtsprechung in China unter Mao 25
Németh, László: Rechtsanwälte im Komitat Zala 1850 – 1875 32
Szádeczky-Kardoss, Irma: Lehren zur Bürokratie und zu sonstigen Fragen in fünf Urkunden aus der Árpádenzeit. 43

VORTRAG

- Mezey, Barna: Gefängnisssysteme und Gefängnisbau um die Wende des 19. zum 20. Jahrhundert 48
Szendrei, Géza: Anklageschrift zur Aufwiegelung zum Aufstand – Ferenc Rákóczi II. 51

QUELLE

- Gyekiczky, Tamás: Archivalien zur Einführung der geografischen Verfassung der Gerichtsbarkeit 1951–1954 57

PORTRAITS

- Ruszoly, József: Andor Csizmadia, der Mensch und Wissenschaftler in meinen Erinnerungen und in seinen Briefen .. 75

RUNDSCHAU

- Konferenz der Strafrechtler und Rechtshistoriker – Deres, Petronella 78
Frankfurter Seminar zu den Grundlagen des Rechts – Davidovics, Krisztina 82
Rechtsanwälte im Dritten Reich – Interview mit Prof. Dr. Hinrich Rüping, Professor an der Universität
Hannover – Barna, Attila 83
Werbőczy-Quelle in Mátraalmás eingeweiht – Katona, Viktória 86
Stadtpolitik und Wirtschaftspolitik – (H. Németh, István: Stadtpolitik und Wirtschaftspolitik im
Ungarn des 16. und 17. Jahrhunderts I-II., Budapest, 2004) – Völgyesi, Levente 87
Ein großer Staatsmann im Greisenalter (Pölöskei, Ferenc: Die letzten Jahre von Ferenc Deák,
Budapest, 2004.) – Révész T., Mihály 88
Handbuch vom Dualismus – (Kozári, Mónika: Der Dualismus [1867–1918]. Moderne ungarische
politische Systeme. Hrsg. der Reihe: Romsics, Ignác. Budapest, 2005) – Szabó, Szilárd 90
Quellen aus dem Bayern des 8. und 9. Jahrhunderts (Quellen aus der frühmittelalterlichen Geschichte von Salzburg.
Übersetzt, mit Notizen versehen, Vorwort und Einführungsstudie von Tamás Nótári
Szeged, 2005) – Galántai, Erzsébet 92
Die Wurzeln des angelsächsischen Strafverfahrens (John H. Langbein: The Origins of Adversary
Criminal Trial (Oxford Studies in Modern Legal History), Oxford 2003, 2005) – Papp, László 94
Das Henkermuseum zu Sissach – Frey, Dóra 96

NACHRICHTEN

- Die Autoren dieses Heftes 100

Rechtsgeschichtliche Forschungsgruppe der Ungarischen Akademie für Wissenschaften an dem Lehrstuhl für Ungarische
Rechtsgeschichte Eötvös-Loránd-Universität

Titelbild: Mao Zedong (Tse-tung) (1893 - 1976)

Begründer der Kommunistischen Partei Chinas, ihr Sekretär, später Vorsitzender; Präsident der Volksrepublik China

Rechts geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauneder (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallin),
Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srdan Šarkiĉ (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien (Košice)

Redaktion: Prof. Dr. Máthé Gábor, Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István

Redakteur: Dr. Tóth Béla

Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3. 2. Stock Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18

ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte
der Széchenyi-István-Universität und Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna

Druck: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7

Kozári Monika: A DUALISTA RENDSZER

Az államstruktúra és maga az állam – különösen napjainkban – sokak számára nem túl vonzó fogalom. Pedig ismernünk kell mechanizmusát, mert mindennapjainkban körülvesz bennünket, és meghatározza az életünket. A dualista állam szervezetéről szóló könyv esetében először vehet az olvasó kézbe olyan munkát, amely történészek, jogászok és politológusok kutatási eredményein építkezve egységes egészebe foglalja a dualizmus államáról és intézményeiről szóló fontos ismeretanyagot, az uralkodótól kezdve a törvényhozó és végrehajtó hatalmon, majd a közigazgatáson át a bíróságokig. A könyv kézikönyv, illetve tankönyv jellegű, az ismeretanyag átadására törekszik – de ezt olvasmányos, a szélesebb olvasóközönség számára is élvezhető formában teszi. Az eredmény nem holt struktúrák száraz bemutatása, hanem maga a megélt történelem, hiszen az intézményeket is hús-vér, érző és értő emberek működtetik.

ISBN 963 731 9123 – Pannonica Kiadó Budapest, 2005, 319 p.

Föglein Gizella: ETNIKUM ÉS EDUCATIO

A magyarországi nemzetiségek
és alsó fokú oktatásuk állami szabályozása 1945–1985

Az elsősorban levéltári kutatásokra és jogforrásokra támaszkodó, Etnikum és educatio című kismonográfia középpontjában két kérdéskör, a magyarországi nemzeti kisebbségek létszámának és etnikai összetételének változása, valamint a nemzetiségi oktatási rendszer bemutatása és elemzése húzódik.

ISBN 963 9350 71 0 – Napvilág Kiadó Budapest, 2006, A/5, 210 p.

Elias, Norbert: A KIRÁLYSÁG ÉS AZ UDVARI ARISZTOKRÁCIA JELLEMZŐINEK VIZSGÁLATA

Norbert, Elias kalandos történetű klasszikus és alapvető munkája egyszerre vet fel alapvető történeti, szociológiai, módszertani kérdéseket és vezet végig bennünket egy, az európai történeti fejlődés meghatározó korszakán olyan alapvető fogalmak bevezetésének segítségével (társadalmi alakzat és kölcsönös függőségi rendszerek), amelyek a szerző intencióinak megfelelően napjainkig vezérfonalul szolgálhatnak alapvető történeti és szociológiai összefüggések megértéséhez.

ISBN 963 9350 43 5 – Napvilág Kiadó Budapest, 2005, 368 p.

Jordan Gyula – Tólas Barna (szerk.): KÍNA A MODERNIZÁCIÓ ÚTJÁN A 19–20. SZÁZADBAN

Az elmúlt másfél évszázadban hatalmas változások zajlottak le Kínában – a magát a világ kultúrája és civilizációja központjának tekintő hatalmas birodalomnak rá kellett döbbsennie, hogy végzetesen lemaradt a világ más tájaihoz képest, s a felzárkózáshoz szakítania kell a korábbi elzárkózás politikájával. Hasonlóan fontos kérdés a hagyományos kínai kulturális civilizációs felsőbbrendűségbe vetett szilárd hit megrendülése okozatos módosulásának ábrázolása. A modernizálódás lehetővé teszi a megszokotthoz képest árnyaltabb értelmezést a különböző reformtörekvésekről, az ún. nankingi évtizedről, a köztársasági időszakról és a Mao utáni reform, valamint a nyitás politikájának történetéről.

ISBN 963 9350 508 – Napvilág Kiadó Budapest, 2006, 459 p.

Szijártó M. István: A DIÉTA – A magyar rendek és az országgyűlés 1708-1792

A magyar politikai élet jellegét máig befolyásolja a kora újkor rendi politizálása: a közjogi ellenzékiesség hagyománya, a táblabíró világ helyi politikája. Másfelől intézményi folytonosság áll fenn a rendi és népképviselői országgyűlés közt. A reformkort megelőző korszakok politikai életéről mégis meglepően keveset tudunk. Jelen munka tárgya nem a 18. századi politika eseménytörténete: középpontjában egy intézmény, a diéta áll. A rendi politika szokásjogi rendszerében pontosan nyomon követhető, miként változik a hatalom megoszlása az uralkodó és a magyar rendek közt, illetve a rendiség táborán belül, annak egyes tényezői közt. Egyre nagyobb lesz az alsótábla, s azon belül is a vármegyei követek politikai ereje. Az intézménytörténeti vizsgálat háttérben egy vármegye példája alapján egy társadalomtörténeti fejlődésmentet körvonalai bontakoznak ki.

ISBN:963-389-732-7 – Osiris Kiadó Budapest, 2005, 614 p.